

Turai Tünde

Hierarchiák fogságában

Turai Tünde

Hierarchiák fogságában

Kelet- és közép-európai nők
a globális idősgondozói ellátórendszerben

BALASSI KIADÓ
MTA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
BUDAPEST

A kötet megjelenését támogatta
a Magyar Tudományos Akadémia

Nemzeti Kulturális Alap

A borítón
Ausztriába induló ápolók egy pozsonyi parkolóban
Michal Šmrček felvétele (Plus Jeden Deň)

© Turai Tünde, 2018

ISBN 978-963-456-037-1

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	7
A globális világ és az otthoni munka.	
Egy reprodukciós tevékenység piacosodása és privatizálása	9
Gondozók több helyszínen – kutatás több szintén.	
Módszertani döntések, több szinterű etnográfia	17
Terepkonceptiók:	
elrugaszkodás a tértől (<i>place</i>) a színtér (<i>site</i>) felé	19
Módszertani megfontolások.	
Egy globálisan szerteágazó munka lekövetésének lehetőségei	22
Kételyek és esélyek	24
Terepmunka a világhálón	30
És mi a helyzet az elefánttal?	32
A migráns gondozói tevékenység.	
Transznacionális munkaszervezés, munkavégzés és munkaformák	33
Munkaszervezés: belépés és fenntarthatóság	38
Formális munkaszervezés: szabályok és ellenőrzések szorításában	39
Részben formális munkaszervezés	44
Kvázi formális munkaközvetítés – ami olyan, <i>mintha</i> , de mégsem	48
Informális munkaszervezés: „szájról szájra terjed, mint a népmese”	50
A média és egyéb hirdetőfelületek	55
Legális – illegális? Mit jelent ez ebben a helyzetben?	55
A tartózkodás szabályai és a mobilitás rugalmas megoldásai	56
A munkavégzés jogi keretei és az informalitás dominanciája az ápolói szektorban ..	62
Biztonság és nehézségek, avagy az elkerülhetetlen következmények	67
Feladatok és elvárások: a migráns ápolói munka	75
A feladatkör értelmezése és ennek nehézségei	76
Munkaformák a migráns ápolói szektorban: struktúra és belső rendszer	86
Bentlakásos gondozás	87
Gondozás részmunkaidőben, gondozás bejárásos alapon	96
Ápolás vállalkozás formájában	99
A migráns ápolói tevékenység belső rendszere	100

Státusz és státuszzavar: családtag, cseléd, szakápoló, rokon, munkás, barát, házőrző, gazda és a széles repertoár sok más pozíciója	102
Személyes elvek és motivációk egy sajátos strukturális pozícióban: a házi ápolói szubjektivitás	118
Transznacionális élet: kapcsolatok, hétköznapi gyakorlatok, új helyzetek és újszerű megoldások	126
Transznacionális család	129
Családalkotás és -alakítás globális térben. „Az ember a családjáért otthagyja a családját”	133
Állandóság és diszkontinuitás, alapok és változások. „Lavírozok a diplomácia tengerén”	137
Távnyaság. A „nem látott szemek elfelejtődnek”?	153
Idősgondozók saját időseinek gondozása. „Isten örözzön, ha leessünk az ágyba!”	164
Kapcsolattartás és támogatás. „Otthon olyan a pénz, mint a homoknak a víz, mind elfolyik”	172
Közösségben idegen földön: mi-csoport, kapcsolatháló, diaszpóra	182
Diskurzus a transznacionális női életéről	196
Áldozat- és szenvedéstdiskurzus	197
Egzotikumdiskurzus	203
Etnocentrikus diskurzus	211
Külföldiek között: globális hierarchia lokálisan, és ennek megfordítási technikái	219
Migráció a kelet- és közép-európai ápolónők életútjában	231
Kiilleszkedés – beilleszkedés	232
Hazatérés – maradás – újratervezés?	247
Felhasznált irodalom	257
Függelék	273

Köszönetnyilvánítás

A könyv sok szakmai és emberi segítségnyújtás kíséretében készült el az elmúlt tíz évben végzett feltáró és elemző munka eredményeképpen. A több színterű terepmunka miatt sokkal több kapcsolatra, támogatásra, információáramlásra, utazás- és szállás-szervezésre volt szükségem, mint korábbi kutatásaim során valaha.

Mindenekelőtt igazgatómnak, Balogh Balázsnak szeretnék köszönetet mondani, amiért éveken keresztül folyamatosan támogatott pályázati ajánlásokkal, szakmai visszajelzésekkel, baráti biztatással és töretlen bizalommal a hosszadalmas kutatómunka során. Úgyszintén kiemelt hálával tartozom Édesanyámnak, aki ebben az időszakban fáradhatatlanul kereste a lehetséges beszélgetőtársakat nekem, szervezte az erdélyi terepmunkáimat, gyűjtötte az információkat, illetve olvasta és korrektúrázta a szövegeimet, többek között ezt a kötetet is.

Az első nagyobb lépéseket Széman Zsuzsával tettem meg, akinek köszönetet mondok a téma iránti lelkesedéséért és a közös OTKA-kutatásért. Lamura Giovanninak és munkatársainak köszönöm, hogy befogadtak az INRCA Gerontology Research Department keretei között működő kutatóintézetükbe, és nagyszerű munkafeltételeket teremtettek számomra az olaszországi terepmunkámhoz. Köszönettel tartozom továbbá mindazoknak, akik a különböző országokban és településeken segítettek kapcsolathálót kialakítani, bizalmat építeni és megfelelő beszélgetőtársakat találni: Balázs Ibinek, Bodó Juliannának, Borbély Sándornak, Gagyai Józsefnek, Gúthy Lászlónak és Emmának, Hegyeli Attilának, illetve kollégáimnak és barátaimnak, akiknek mindig volt legalább még egy új ötletük, hogy kit lenne érdemes még megkérdezniem külföldi gondozói tapasztalatairól. A kutatás megvalósításához szükséges anyagi kereteket a Magyar Tudományos Akadémia,¹ az Eötvös Állami Ösztöndíj, az OTKA és a Fulbright Kutatói Ösztöndíj támogatásának köszönhetem.

Köszönöm Nagy Beátának és Melegh Attilának, hogy alaposan átolvasták és elgondolkodtató szakmai megjegyzésekkel tüzdelték tele a kézirat szövegét, hogy ezek alapján javíthassam, gazdagíthassam a könyv anyagát. A könyv megjelenéséért pedig hálával tartozom azoknak, akik támogatták publikációs pályázatomat, valamint a Balassi Kiadónak, hogy befogadta, gondozta és kiadta munkám gyümölcsét.

¹ Az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja a kutatási folyamatot, az MTA Kétoldalú Egyezmények a külföldi terepmunkákat, az MTA Könyvpályázaton elnyert összeg pedig a kézirat megjelentetését tették lehetővé.

Végezetül, de nem utolsósorban hálával tartozom valamennyi beszélgetőtársamnak, akik vállalták a kockázatot, hogy egy ismeretlen háttérrel rendelkező idegennek beszámoljanak akár az informális gazdaságban folytatott tevékenységekről is, illetve bizalmat adtak nekem, és a nehéz, sokszor igen személyes témákat érintő kérdéseimre is válaszoltak. Köszönöm őszinteségüket és nyitottságukat, amivel lehetővé tették, hogy felépüljön egy terjedelmes szövegbázis, amelyre ezt a könyvet alapoztam.

Budapest, 2018. június 6.

Turai Tünde

A globális világ és az otthoni munka

Egy reprodukciós tevékenység piacosodása és privatizálása

Hogyan kerülnek a luzikalagori asszonyok Szicíliába? Miért vannak a bákói anyák Torinóban? Mivel keres pénzt a gyomai nyugdíjas Chicagóban? Mit dolgoznak a hartai nők Svájcban? Hogy kerül egy jeruzsálemi rabbi házába egy miskolci asszony? Miért zárja be a szekszárdi kereskedő vállalkozását, és költözik Tel-Avivba? Hogyhogy Budapestén takarítanak a széki asszonyok, és nem otthon? Miért nem a férjét, hanem egy magyarországi férfit ápol a margittai feleség? Kérdések, melyek két-három évtizeddel ezelőtt értelmetlenek lettek volna, de ma már nem meglepőek, hétköznapi gyakorlatokra vonatkozó gondolatok, kiterjedt társadalmi rétegek mindennapi életének rendjébe beépült tendenciákra utalnak.

A Janus-arcú globalizáció megoldások és kényszerek, megbecsülhetetlen pozitív és negatív hatások oka és okozata. Egyszerre áldás és átok, hiszen lehetőségeket és új problémákat együttesen hoz magával. Folyamat, amely meghatározza a társadalmi struktúrákat, és ezáltal az egyéni döntések és cselekvések kereteit, miközben az egyes aktorok is aktívan részt vesznek alakításában, termelésében és újratermelésében.² A nemzetek és régiók közötti kapcsolatokra és egyenlőtlenségekre épülő rendszer fontos jellemzője az összefonódottság mellett a kölcsönös függőség és egymásra utaltság. A transznacionális geopolitikák és gazdasági változások közötti dinamikus kapcsolat rajzolja újra és újra (illetve részben csak megerősíti) a világtérképet, és befolyásolja az országok közötti hierarchikus rendet. A 20. század végének eseményei, a szocialista rendszer bukása eredményeképpen újabb nagy területek kapcsolódtak be a globális rendszerbe, amint a szovjet hatáskör megszűnésével a közép- és kelet-európai országok beléptek a világkapitalista rendszerbe (Koser–Lutz 1997; Melegh 2007). A 21. század elején pedig nemcsak annak lehetünk a tanúi, ahogyan a közel-keleti és észak-afrikai térségek is egyre intenzívebben vonódnak be, hanem a folyamat erősödését és gyorsulását is figyelemmel kísérhetjük. Többszörösen rétegzett (időnként rejtett) egyenlőtlenségek építik ezt a rendszert, mint például a társadalmi nem, társadalmi osztály, munkaerőpiac struktúrája, etnicitás, országok és régiók hierarchiája. Megtévesztő ugyanakkor az is, hogy miközben a gazdaságok nemzeti jellege csökken és a globális ideológia

² Annie Phizacklea részletesen elemzi az ortodox, strukturalista és posztstrukturalista migrációelméleteket a struktúra és ágens dichotómia vonalán. Phizacklea 1997.

előtérben marad, a politikai erők nemzetiesedése erősödik, és a migrációs³ rendszerek fokozottan szabályozzák a különböző állampolgárok jogosultságait, mozgási és tartózkodási feltételeit, azaz tovább rétegezik a rendszerben részt vevő individuumokat és nagyobb egységeket (lásd még Düvell 2006). Pei-Chia Lan szerint ugyan egy globalizált, de sokkal megosztottabb világban élünk (Lan 2006, 240).

A globális rendszerben javak, információk és emberek közlekednek nemzetállami kereteken átnyúlóan. Évente több millió ember hagyja el otthonát, és keres megélhetést vagy biztonságot hosszabb-rövidebb ideig máshol. A 20. század végétől egy felgyorsuló áramlatnak lehetünk a tanúi, és ennek a hatalmas populációnak egyre nagyobb aránya a nők közül kerül ki. Világszinten a női migráció felülmúlja a férfimobilitást, mintegy olyan méreteket öltve, amekkorára korábban soha nem volt példa.⁴ Nem véletlen tehát, hogy a migráció feminizációjáról beszélnek a nemzetközi irodalomban, és a feminista kutatásokban is egyre nagyobb figyelmet kap a jelenség (Castles–Miller 1993; Phizacklea 1997; Sassen 1999; Lutz 2011). A három legfontosabb terület, amelyhez a női mobilitás kapcsolódik: a háztartás, a vendéglátás és a szórakoztatóipar, melyek közül a háztartás jelenti a leglényegesebb szektort a globális munkaerőpiacon (Lutz 2011, 18–19).

A globális munkaerőpiacba integrálódott és azon belül jelentős szegmenssé vált reprodukciós szektor számos új kérdést vet fel, és arra késztet, hogy három rendszer – gender, migráció és gondozás/ápolás – érintkezését és egymásra hatását vessük vizsgálat alá (Lutz 2008). A háztartási és az ápolási munka globális térbe való belépése a stratégiai gazdasági szektorok átalakulását jelzi, valamint ezek újratermelésében játszik szerepet Saskia Sassen szerint, és imaginárius, nemzetközi dimenzióban képződő „globális városokról” beszél, melyekben új mintázatok figyelhetők meg, éppen a női migrációs tendenciák mentén (Sassen 2006). Annie Phizacklea azt hangsúlyozza, hogy messzemenően nem elégséges nemzetközi, sokkal inkább globális kölcsönös függésként szükséges értelmezni azt a jelenséget, melynek keretében a nők a függőség intézményesült formáiba szorulnak bele (Phizacklea 1997). Nicola Yeates erőteljesen fogalmazva migrációs ipari komplexumként értelmezi a globalizálódott gondozási láncot és általában a globálisan szervezett reprodukciós munkamegosztást (Yeates 2009, 86). Pei-Chia Lan a világrendszer hierarchiájában társadalmi osztály, etnikai hovatartozás és társadalmi nem alapján rétegzett kategóriaképzést figyel meg, ami az együttműködés és a kölcsönös függés terméke ugyan, de az egyenlőtlenséget fenntartó, strukturált és rétegzett másságképzés mentén (Lan 2006, 29–58). Rhacel Salazar Parreñas a szóban forgó szektor legnagyobb kibocsátó országát, a Fülöp-szigeteket vizsgálja, ahonnan az 1960-as évektől tömeges női migráció indult meg a fejlett világ felé a reprodukciós

³ 2015 óta a közbeszédben a migráció és migráns szavak sajátos jelentést kaptak: a Közel-Keletről és az Észak-Afrikából Európába érkező bevándorlókra fókuszál/szűkül jelentéstartományuk. Könyvemben ezeket a terminusokat eredeti értelmükben használok mindvégig, vagyis általánosan vonatkoznak a nemzetközi mobilitásra és a nemzetközi vándorlásban részt vevő személyekre.

⁴ Castles és Miller szerint a fordulópont az 1960-as években következett be, amikor a munkamigrációban a nők kerültek túlsúlyba (Castles–Miller 1993). Phizacklea egészen pontosan 1974-re teszi a fordulópontot, Zlotnik kutatásaira hivatkozva (Phizacklea 1997).

ágazatba: háztartási munkákat végeznek, gyerekekre vigyáznak és öregeket gondoznak. A Fülöp-szigeteki nőket ezért a globalizáció szolgáloinak nevezi. Úgy véli, a nemzetközi szinten megvalósuló reprodukciós munka megosztását a globális kapitalizmus, valamint a kibocsátó és a befogadó országokra jellemző nemi egyenlőtlenségek alakítják. Parreñas szerint a globális rendszer a Fülöp-szigetek lakosságát exportalapú gazdaságként kezeli, és a tömeges migráció ennek a pozicionálásnak a terméke (Parreñas 2001). Helma Lutz ezt a gondolatmenetet viszi tovább, amikor a kelet-európai nőknek a globális háztartási szektorba való belépését vizsgálja. A poszt szocialista politikai és gazdasági folyamatok eredményeként a kelet-európai térség újrapozicionálása zajlik, aminek következtében új migrációs dinamikák észlelhetők. Az 1990-es évekre jellemző erőteljesebb férfikivándorlás után a női részvétel egyre jelentősebbé válik ebben a régióban is, és ez új jegyeket mutat. A társadalom nem látható, rejtett zónáiban (háztartás) való együttműködés elemzése során arra a következtetésre jut, hogy az „új szolgálok” nem egy rendszer (globális munkaerőpiac) áldozatai és nem is egyéni aktivitásuk (ágens) következményeinek az elszenvedői, hanem e kettő interakciójából kinövő tendencia szereplői (Lutz 2011).

Körvonalazódni látszik egy új háztartásipar és gondozási rendszer, amely annak ellenére, hogy többnyire az árnyékgazdaságban és az informális szférában fejt ki tevékenységét, szerves része a globális gazdaságnak, de sajátos jegyeket hordoz az alábbi tényezők hatására: a munkavégzés társadalmi terének intim jellege; a társadalmi konstrukció, amely a gondozói munkát gendertartalmakkal ruházza fel; sajátos kapcsolat alkalmazó és alkalmazott között, amelyet erőteljesen érzelmi, illetve személyes és kölcsönös függőség jellemez; valamint a gondozói munka logikája, amely különbözik minden más foglalkoztatási területtől (Lutz 2008, 1). A gondozói tevékenység piacosodott, árucikké vált, monetáris értéket kapott, vagyis átkerült a reprodukcióból a produktív szektorba, és ez átalakította a gazdasági tereket (Anderson 2000, 112–114; Ungerson 2004; Parreñas 2006; Zimmerman et al. 2006a).⁵ A nemzetközi dimenzió lehetővé teszi, hogy az egyik országban végzett nem fizetett gondozói tevékenység egy másik országban fizetett munkává váljék, majd akár ismét visszaléphet bérrel nem jutalmazott feladattá (Zimmerman et al. 2006b).

Az egészségügyi és szociális ellátórendszer új formát és tartalmat nyer a gondozási munka globális szervezése és újraelosztása által. A lokális egyenlőtlenségek integrálódnak a globális hierarchiába, aminek következtében egyes hiányok betöltésre kerülnek ugyan, de közben újabb egyenlőtlenségek termelődnek. Mary K. Zimmerman és szerzőtársai nagy összefoglaló kötetük (*Global Dimensions of Gender and Carework*) bevezető tanulmányában többszörös ápolási válságról beszélnek (Zimmerman et al. 2006a). Gondozói deficit alakult ki az idősek, betegek, gyerekek és a fogyatékkal élők ellátásában, jelentős a munkaerőhiány ebben a szektorban. Az állam nem tudja felvállalni ezeknek a feladatoknak az ellátását, a család a modernitás által hozott társadalmi válto-

⁵ Ungerson öt európai ország (Ausztria, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Egyesült Királyság) példáján részletesen elemzi, hogy a munka és a gondozás összekapcsolása során milyen hibrid formák fejlődnek ki. Ungerson 2004.

zások következtében nem tud megbirkózni a megnövekedett terhekkel, illetve elégtelen – vagy nem elérhető, esetleg nem megfelelő – az egyházi, a civil és a privát szféra által kínált lehetőségek köre. A feminista kutatók nem véletlenül bírálják Esping-Andersen modelljét, amely mellőzi a társadalmi nemi rendszer figyelembevételét, és ezért alkatlan a reprodukív és produktív munka közötti kapcsolat adekvát elemzésére, illetve arra is, hogy magyarázza az állam, a piac és a család kölcsönhatásában végbe-menő változásokat (Lutz 2011, 26–27; Izzo 2010, 3–4). Mivel az ápolási tevékenység a munkamegosztás társadalmi konstrukciójában a fejlett és fejlődő országok túlnyomó többségében egyaránt főként a nők aktivitásával van kapcsolatban, a gondozási deficit is mélyen beágyazódik a társadalmi nemek kérdéskörébe (Anderson 2000, 114–117; Lan 2006, 3–5; Gutiérrez-Rodríguez 2010, 2–10; Zontini 2010, 30–35; Liebelt 2011, 5–11). Nőket mobilizál a kibocsátó térségekben, és nőket tehermentesít a befogadó régiókban. Az ápolási munka újraosztása egy genderkategórián belül történik: a gondozást egy nő kiszervezi egy másik nőnek, pontosabban egy fejlett országbeli nő egy, a globális hierarchia alsóbb lépcsőin levő országból származó nőnek. A munka tehát megőrzi feminin jellegét, nem csökkenti a reprodukív tevékenységhez kapcsolódó társadalmi nemi egyenlőtlenségeket, miközben más egyenlőtlenségeket termel ki és erősít meg. A migráns nők betöltik a befogadó országok ápolási deficitje által keletkezett űrt, miközben a kibocsátó országban elvándorlásuk által megteremtik a hiányt ugyanebben a szektorban. Arlie Russell Hochschild globális gondozói láncként (*global care chain*) elemzi a jelenséget: a gondozási feladatokat a nők egymásnak osztják le, mindig a ranglétrán lentebb lévő státuszú nőnek (Hochschild 2000). Abban az esetben is, amikor az így keletkezett hiány betöltését nem fizetett munkaerő segítségével hidalják át, elsősorban nők (nagyamák és más női rokonok) veszik át a feladatokat. Kevés példa van arra, hogy férfi családtagok vállalják át hosszú távon a női tartalmakat asszociáló családi teendőket – ezek leginkább csak egyedi esetek, legkevésbé sem társadalmiasult gyakorlatok. A Fülöp-szigeteki nőket vizsgálva Parreñas azt állapítja meg, hogy ők egy társadalmi nemi alapon rétegzett társadalomból lépnek ki, majd állampolgársági és faji megkülönböztetés alapján a kapitalista és industrializálódott országokban szintén olyan szociális résbe kerülnek, ahol egy hasonló rendszer hátrányaival kell szembesülniük (Parreñas 2001, 69).

Ez a gondolat egy újabb egyenlőtlenségre világít rá: a nők közötti munkamegosztás dinamikáját szabályozó tényezők közül kiemelkedően lényeges az etnikai vagy faji alapú hierarchia, vagyis a házimunka etnicizálódása (Zontini 2010, 26–29). Pei-Chia Lan a rasszizmus új formájáról, a rassz nélküli rasszizmusról beszél, amikor is a különbség átörökítődése nem biológiai kerül elképzelésre, hanem kulturális eltérősként naturalizálódik (lásd még Lutz 2002, 92, 97). Ebben a koncepcióban az etnikailag más kategória úgy képződik, hogy rétegzett kulturális imaginációk asszociálódnak és aktivizálódnak (Lan 2006, 15–19). Bridget Anderson a faji szempontoknak a másságképzésben játszott szerepét elemmezve amellet érvel, hogy a *szolgaság* konstrukciójában megfigyelhető két típus: a „természeti” *szolga* és a „legális” – vagyis legyőzött – *szolga*. A rabszolgaság vége nem jelenti a rasszizmus végét is. A háztartási munka a női reprodukív munka „természeti” része, a nők természetesen végzik ezt, sőt mi több, az

etnicizált csoportokhoz tartozó nőkhöz az a képzet kapcsolódik, hogy mivel közelebb vannak a természethez, „természetileg” alkalmas(abb)ak a házimunkára. A hierarchia már nem bőrszín alapján rendeződik, a vallás és a „kultúra” kulcsfontosságúvá váltak (Anderson 2000, 147–158; lásd még Browne–Braun 2008, 21). Több kutató is fontosnak tartja a gyarmati történelmi kapcsolatokat említeni előzményként – főként a munkaerő-toborzás és a migrációs csatornák elemzése során. Itt most egyetlen szerző, Encarnación Gutiérrez-Rodríguez munkáját (*Migration, Domestic Work and Affect. A Decolonial Approach on Value and the Feminization of Labor*) emelem ki, aki következetesen a gyarmati hagyomány és gondolkodás alapján elemzi a globális munkaerőpiac gondozási szektorának egyenlőtlenségképző hatását. Véleménye szerint a kolonializmus ereje a mai napig meghatározza a faji szegregációt, a hallgatóságos vagy explicit kirekesztési és leértékelési stratégiákat a munkamegosztásban, amit Európában élő latin-amerikai nők példáján bizonyít könyvében. Úgy véli, a modern gyarmatosítás átformálása globális gyarmatosítássá nem változtatott semmit a centrum–periféria kapcsolatrendszerén globális léptékben, és neokoloniális módozatokról beszél, amelyek a kapitalizmusban fontos szerepeket játszanak (Gutiérrez-Rodríguez 2010).

További egyenlőtlenségként a társadalmi osztályt szükséges említeni, amely szintén ennek a folyamatnak a részeként artikulálódik a globális dimenzióban. Az ápolási feladatok ellátására vállalkozó migráns nők jellemzően nem a szegény, képzetlen és alacsony társadalmi rétegekből érkeznek, sokszor magasabb végzettséggel rendelkeznek, mint munkaadóik, és származási országukban nem feltétlenül voltak alacsonyabb státuszban, mint a fogadó ország alkalmazói. De nemzetközi léptékben az osztályképzés más rendezőelv szerint szabályozza a társadalmi struktúrát, mint a lokális vagy a nemzeti kontextus. A faji sztereotípiák, a külföldiek etnicizálása, az országhierarchia és a globális hatalmi erőviszonyok geometriája nagy hatással van az osztályképzésre. Pei-Chia Lan megállapítása szerint új transznacionális osztálytérképről beszélhetünk, amelyen az osztályhatárok területalapú források és narratívák terminológiájában kerülnek elrendezésre (Lan 2006, 244). Jacqueline Andall Európán belüli új kasztrendszerrel beszél, melyben a szolgáltatókat külön kasztként látja (Andall 2003, 39). Claudia Liebelt pedig egy formálódó új női globális proletariátus mellett teszi le a voksot, miszerint a globális kapitalizmus új osztálykategóriáját a nemek, a faj és a származási régió szempontjai alakítják (Liebelt 2011, 5–11). Úgy tűnik tehát, hogy a globális tér genderalapú, származási (faji) és társadalmi osztálybeli egyenlőtlenségei intézményesülnek és társadalmiasulnak a transznacionális gazdaságban, és ezek keresztszétében képződik egy új iparág, a migráns gondozói munka, valamint a migráns gondozók státusza (vö. Zimmerman et al. 2006a).

Helma Lutz új cselédekről/szolgáltatókról értekezik, amikor európai viszonylatban elemzi a globális dimenzióban mozgó háztartási alkalmazottakat, és történeti kontextusban összehasonlítást végez. Véleménye szerint számos kontinuitás és diszkontinuitás figyelhető meg a 20. századi cselédség alakulásában. A leglényegesebb eltéréseket az alábbiakban látja: a bentlakásos gondozás mellett sok migráns választja a részmunkaidős gondozási formát és a kint lakást; az alkalmazottak nagy része származási országában a középosztályhoz tartozik, és nem a képzettség hiánya jellemzi ezeket a nőket; átlagos

életkoruk magasabb a száz évvel korábbi sorstársaikéhoz képest, és nem azért végzik ezt a munkát, hogy áthidalják az iskola és a házasság közötti időszakot; sokan közülük anyák, akik kényszerhelyzetükből kifolyólag kiskorú gyerekeket és/vagy idős szülőket hagytak otthon; a legfontosabb kategóriakülönbség az alkalmazó és alkalmazott között nem a végzettségben gyökerezik, hanem a bevándorló származási országának gazdasági gyengeségében keresendő (Lutz 2002, 95; Lutz 2011, 14–15). Rhacel Salazar Parreñas hasonló terminológiával él, és a Fülöp-szigeteki nőket a globalizáció szolgálóinak nevezi (Parreñas 2001). Vitatható, hogy az azonos szóhasználat a különböző történelmi korszakok és a megváltozott körülmények között realizált háztartási munkára mennyire adekvát, vagy épp akadályoz a tisztánlátásban az automatikusan aktivizálódó jelentéskör a korunkbeli jelenség értelmezése során. Az mindenesetre bizonyos, hogy a társadalomkutatók valószínűleg azért használják a szolga, szolgáló kifejezéseket a háztartási alkalmazottakra, mert még nem világos, hogy az új jelenség eltér-e a korábbi formától, és ha igen, miként tér el tőle (Lutz 2002, 93).

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a globális kényszerek és lehetőségek kontextusában kialakult új munkaforma legfőbb jellemzői, hogy ugyanazon nemi kategórián belül marad az ápolói feladatkör, és nem veszíti el női jellegét; árucikké válik ugyan és piacosodik, de megőrzi családias jegyeit; illetve etnikai színezetet kap, egyes etnikai és kulturális csoportokat integrál a migráns gondozói szektorba. Ezen strukturális paraméterek között artikulálódik a migráció által megvalósuló gondozás, amely a professzionális (állami vagy privát közintézményhez kapcsolódó) és a családi ápolás közötti szakadékot hidalja át. A fejlett gazdasággal rendelkező régiók elégtelen szociális ellátórendszere és a meghosszabbodott életidő által generált és növekedő gondozói igény, valamint a globális hierarchiában gyengébben teljesítő országok repedezett gazdaságának munkanélküliséggel, alacsony jövedelemmel és magasabb aspirációkkal küszködő lakossága egymásra talált a globális munkaerőpiacon. A családi, lokális és nemzeti lépték fölött kialakult kapcsolatok és megoldások olyan társadalmi és gazdasági körülményeket létesítettek, melyekben új szubjektivitások alakultak ki, amelyek alkalmassá teszik a társadalom tagjait, hogy aktív részesei és szereplői legyenek a globális folyamatoknak (Passerini et al. 2008).

Az olcsó migráns női munkaerő toborzása ázsiai és latin-amerikai országokban kezdődött. Állami és egyházi szereplők tevékenysége folytán a második világháború után, de főként az 1960-as évektől elkezdődött egy nemzetközi folyamat, amely az 1970–1980-as években már globális méreteket öltött (Andall 1997; Levitt 2001, 31–53; Repak 1995; Cheng 2006; Lan 2006). A nemzeti érdekeltség a háztartási alkalmazottak exportjában kétoldalú és kölcsönös. A befogadói oldalon egyértelmű az igény a gondozói deficit betöltésére, de a kibocsátó országok is profitálnak állampolgáraik külföldi munkavégzéséből. A nemzetközi szakirodalomban főként a Fülöp-szigeteket szokták említeni mint annak kiemelkedő példáját, hogy a nemzetgazdaság erőteljesen támaszkodik a diaszpórákból hazaküldött monetáris forrásokra, ezért bátorítja és állami szinten támogatja állampolgárainak emigrációját (Parreñas 2006; Browne–Braun 2008, 19). De ez korántsem csak erre az esetre jellemző, hanem sokkal általánosabb érvénnyel vonatkozik a küldő térségekre.

A közép- és kelet-európai nők ebbe a globális tendenciába integrálódtak az 1989-es rendszerváltás után, valamint az ezt követő gazdasági nehézségek következményeként. Egy működő struktúrába és hálózatba kapcsolódtak tehát bele, ezt alakították tovább, illetve dolgozták ki új mintázatait (például cirkuláris migráció és rotációs munkavállalási rendszer). A munkaerőpiacnak abba a szegmensébe léptek be, ahol már migránsok tevékenykedtek, amit a helyiek a külföldiek számára tartottak fenn/nyitva, és magukon hordozták már az említett egyenlőtlenségek jegyeit. A poszt szocialista országok állampolgárai tehát ugyanazon státuszon osztoztak, mint távoli, nem európai sorstársaik. Tömeges megjelenésükkel és aktivitásukkal azonban újraírták a gondozói piac térképét: kisajátítottak területeket, kiszorítottak csoportokat, átszabták a tarifákat, változtattak a munkakörön, illetve tovább rétegezték a migráns gondozói szektort. Strukturális közelségbe kerültek távoli vidékek asszonyaival, aminek következtében sok párhuzamosság figyelhető meg a szakirodalomban bemutatott csoportok tapasztalatai és a saját gyűjtési eredményeim között, a térségre jellemző geopolitikai adottságból kifolyólag viszont lényeges különbségek is megállapíthatók. Mindenekelőtt a kibocsátó és a befogadó országok közötti földrajzi közelség, valamint az Európán belüli államközi kapcsolatok és az államok fölötti formáció, az Európai Unió jelent olyan politikai kontextust, amely kedvező jogi és gazdasági feltételeket teremt a kelet-európai nők számára Nyugat-Európában. Hasonló következtetésre jutott Martha Doyle és Virpi Timonen szerzőpáros, akik európai, dél-ázsiai és afrikai migráns gondozók írországi tapasztalatait hasonlították össze. Általánosságban azt fogalmazták meg, hogy az afrikai nők vannak kitéve a legtöbb negatív előítéletnek és diszkriminációnak; a dél-ázsiai gondozók is sok kiszolgáltatottságról és megbélyegzésről számoltak be, de ez főként a munkakapcsolat informalitásából eredt; a legelőnyösebb helyzetben az európai ápolók voltak, akik optimizmusnak adtak hangot, és lehetségesként érzékelték a vertikális és horizontális mobilitást a gondozói szektoron belül. Viszont ugyanez kevéssé és csak korlátozottan érvényes Európán kívüli munkavállalás esetén, ahol legfeljebb az jelenthet kedvező feltételt számukra, ha a globális hierarchiában a befogadó társadalom sztereotípiarendszerében Európa, és ezen belül is Közép- és Kelet-Európa országai előnyösebb helyet foglalnak el a ranglétrán, mint rivális társaik kibocsátó régiói.

A kutatásom során feltárt eredmények alapján bemutatásra kerülő közép- és kelet-európai ápolónők mobilitása körvonalaz irányokat és orientációkat a globális palettán, értelmezésem tehát ennek mentén bontakozik majd ki. Mindenekelőtt a klasszikus kelet–nyugat/dél mozgás figyelhető meg: Romániából és Moldovai Köztársaságból előszeretettel mennek a latin hagyományokkal rendelkező országokba, vagyis Olaszországba, Spanyolországba és Franciaországba, Magyarországról viszont inkább a német nyelvterületeket, Ausztriát, Németországot, részben Svájcot, illetve az angolszász világot, Angliát és az Amerikai Egyesült Államokat célozzák meg. A közép-európai régió belül egy etnikai alapú mobilitás bír jelentőséggel: erdélyi és kárpátaljai asszonyok Magyarországra jönnek dolgozni, és ugyanígy: a burgenlandi magyarok előszeretettel foglalkoztatnak magyarországi ápolókat, illetve az osztrák–magyar határ keleti oldalán élő horvátok a határ nyugati oldalán élő, szintén horvát kisebbséghez tartozó családok alkalmazottai lesznek. Sajátos orientáció a szektoron belül az Izrael

felé zajló gondozói munkaerő-áramlás. Ez egyfajta másodhullámú migráció, de nem a terminus klasszikus értelmében (tehát nem abban a formában, hogy családtagok követik a korábban kivándoroltakat), hanem az egykor Kelet- és Közép-Európából Izraelbe költözött mostani idős emberek anyanyelvükön beszélő ápolókat igényelnek. A három migrációs vonal közül ez utóbbi belátható időn belül megszűnik, vagy legalábbis drasztikusan lecsökken, ugyanis az Izraelben felnőtt másodgeneráció első nyelve az ivrit és az angol, így nagy valószínűséggel a gondozóválasztás preferenciái is más szempontok alapján szerveződnek majd.

Könyvemben azt elemzem, hogyan vannak jelen a közép- és kelet-európai nők a globális gondozói szektorban. Az első fejezetben a terepmunka módszertani megfontolásait mutatom be, és részletesen elemzem a több színterű etnográfia lehetőségeit és korlátait több éven keresztül több országban végzett kutatásom tapasztalatai alapján. A különböző migrációs terek együttes vizsgálata és egy közös értelmezési rendszerbe való integrálása koncepcionális kérdéseket vet fel, melyeket részletesen kifejtek a kutatási anyag elemzését megelőzően. A téma első elemeként a globális szinten szerveződő gondozói munkát emelem a figyelem középpontjába, és a második fejezetben azt vizsgálom meg, milyen intézmények és kapcsolatok működtetik ezt az új iparágat. Vagyis: Miként társadalmiasul a migráns ápolói tevékenység? Milyen kizárólagosságok (ápolásra szorulóakra, nőkre, posztoszocialista állampolgárookra vonatkozóan) alakítják háttérdinamikáját és tartják fenn hosszú távon ezt a munkaformát? Hogyan integrálódik a migránsok által végzett gondozás egy nagyobb, többszereplős ellátórendszerbe, ennek melyik szegmensére nyújtanak megoldást? A harmadik fejezetben a transznacionális élet megismerésére és megértésére helyezem a hangsúlyt. Ebben a részben annak bemutatására vállalkozom, hogy milyen hatásai és feszültségei vannak a külföldi életnek és a háztartási alkalmazotti életformának az egyéni életútra, a családok hétköznapi stratégiáira és belső világának újrakomponálására. A transznacionális család, azaz a távolsági házastársi élet, a távnyaság és a generációs kapcsolatok nehézségei és működtetési kísérletei/formái kiemelt jelentőséggel kerülnek az elemzés előterébe. Ugyanitt az új csoportképzési mechanizmusokat, a diaszpóráképzést, a transznacionális kapcsolathálókat működtetését és a globális térben megvalósított hétköznapi életvezetési gyakorlatokat is bemutatom, valamint a transznacionális női életforma értelmezését befolyásoló diskurzusokat. Végül, a negyedik fejezetben annak értelmezésére vállalkozom, hogy e sajátos helyzetben az idegenség, az otthon és a család milyen tartalmak mentén konstruálódik, milyen új jelentéseket kap, mi veszít jelentőségéből, és minek az érvényessége kerül megerősítésre. Vagyis: a befogadó országban milyen mintázatai vannak az integrációnak és szegregációnak, ezzel párhuzamosan hogyan szerveződik a kapcsolattartás a hátszággal, mi és meddig tartja migrációs pályán a gondozókat? A kötet záradékaként táblázatokot és ábrákat teszek közzé, melyek összefoglaló adatokat tartalmaznak: ezek egyrészt a terepmunkám során interjúkban részt vevő beszélgetőtársak biográfiai adatai, másrészt a könyv fejezeteiben olvasható alapkövetkeztetések tömör kivonatai.

Gondozók több helyszínen – kutatás több szintén Módszertani döntések, több színterű etnográfia

Doktori disszertációmhoz végeztem kutatást a Szilágyságban, amikor a 2000-es években mikrobuszokkal jártam rendszeresen Budapestről Erdélybe. Naponta több menetrend szerinti járat is indult a Népstadiontól, később a népligeti parkolóból. 2005–2006 tájékaán feltűnt, hogy változik az utazóközönség. Míg korábban férfiakkal, főként fiatalabb férfiakkal váraкоztam a buszra, megjelentek a nők, elsősorban a közép és idősebb korosztályhoz tartozó nők. Ez a tendencia a későbbiekben folyamatosan erősödött, és már alig-alig lehetett találkozni az addig megszokott *tipikus* erdélyi utastárssal. A mikrobuszos tapasztalás által felvillantott társadalmi keresztmetszet egy teljes mértékben átalakult helyzetet engedett felsejleni: csökkent a menetrend szerinti járatok száma, férfiak helyett nők utaztak, illetve generációváltás is történt. Elvértve találkozhattam ugyan húszas vagy harmincas éveikben járókkal is, de a legkevésbé sem emlékeztettek az előző időszak vendégmunkásaira. Ők azok voltak, akik tartósan Magyarországon éltek, esetleg letelepedtek, és szüleiket látogatni mentek haza, vagy olyan utasok, akik rokon- és barátlátogatás céljával indultak Romániába. Az idősebb utasok esetében először arra gondoltam, hogy ők a rendszerváltást követő időszakban, nagy számban Magyarországra költözöttek szüleik, és gyerekeik családját mentek meglátogatni. Ez az elképzelés csak részben bizonyult igaznak. A mikrobuszon elhangzott történetek azonban egy új társadalmi helyzetet rajzoltak ki: megváltozott az Erdély és Magyarország közötti munkamigráció. Egy új foglalkozási ágazatban alakult ki igény együttműködésre a két térségben élők között, és ez másfajta társadalmi csoportot mobilizált. Az építőiparban és mezőgazdaságban szezonmunkaszerűen dolgozó fiatal férfiak helyett idősgondozásra vállalkozó nők jelentek meg a nemzetközi munkaerőpiacon.⁶

Személyes kutatói pályám számára ez a megfigyelés új lehetőséggel kecsegtetett: mivel addigi kutatásaim két irányba ágaztak (migráció és idős generáció), kínálkozott az alkalom, hogy ezt a két érdeklődést összekapcsoljam. A jelenség feltárása érdekében 2008-ban pályázatot nyújtottunk be Széman Zsuzsa szociológus kollégámmal.⁷ Ennek

⁶ Tánzos Vilmos az 1990-es évek korai időszakának buszos élményeiről és az erdélyiek magyarországi vendégmunkás helyzetéről számol be néprajzi esszéjében. Ebben az időszakban még túlnyomórészt férfiak jöttek – próbáltak helyet találni maguknak egy másik ország munkaerőpiacán és egy hierarchikusan szerveződő nemzetközi viszonyrendszerben (Tánzos 1996).

⁷ OTKA K76236. A projekt címe: *Migránsok az idősgondozásban*. Futamideje: 2009. április – 2011. március.

a kétéves kutatásnak a keretében az erdélyi asszonyok magyarországi idősgondozói tevékenységét vizsgáltuk. A munka során fokozatosan bontakoztak ki számomra az újabb irányok, és a továbbiakban a perspektívát és a célcsoportot tágítva, ekkor már egymagam, folytattam a vizsgálódást. 2010-től ismét Moldvába kezdtem járni, de míg pályám kezdetén a csángók történeti tudata foglalkoztatott, ekkor már azt akartam látni és megérteni, milyen hatással jár ebben a térségben a nők tömeges elvándorlása.⁸ Innen főként Olaszországba mentek dolgozni, és az előbbieken röviden vázolt jelenséghez hasonlóan szintén férfikirajzás volt a domináns a rendszerváltás utáni körülbelül másfél évtizedben. Ám a 2008-as gazdasági válság következtében csökkent az erős fizikai munkát igénylő feladatkörökben foglalkoztatott külföldiek iránti kereslet, és felerősödött a szolgáltatóiparban, valamint a háztartásban segítő női migránsok iránti igény. Ezt követően az alapgondomám az volt, hogyan hasonlíthatom össze az Erdély–Magyarország és Moldova–Olaszország viszonylatában zajló idősgondozói mobilitást. Természetesen két különböző terepen tapasztalt ismeretek összevetése bármikor hozhat jól bemutatható párhuzamokat, mégis egyre inkább az lett a meggyőződése, hogy érdekesebb a két adatgyűjtést nem csupán összehasonlítani, hanem sokkal inkább egy globális tendenciába belehelyezve értelmezni. Ez az elhatározás juttatott el további kutatási helyszínekre. Elkezdtem vizsgálni a Magyarországról elvándorló nőket, aminek köszönhetően már nemcsak Budapesten interjúztam, hanem vidéken is. 2010 nyarán lehetőségem nyílt Burgenlandba is ellátogatni, illetve Kárpátalján felkerestem magyarországi idősgondozásban dolgozókat, ami kiváló párhuzam volt az erdélyi nők vizsgálatához. 2010 őszén három hónapot már Olaszországban (Ancona, Marche régió) töltöttem, ahol állomásozó terepmunkát végezhettem román nők körében. Következő évben tovább folytattam a romániai moldvai kutatómunkát, de egyúttal eljutottam a Moldovai Köztársaságba is, és Kisinyovban készítettem interjúkat női migráció következtében transznacionálissá váló családok tagjaival. 2011 végén kiutaztam Izraelbe, ahol megismerkedhettem a magyar nők Európán kívüli migrációs és idősgondozói tapasztalataival. 2012-től tovább folytattam a közép-európai térségnek a globális idősgondozói ágazatba való integrációjának tanulmányozását, és megfigyelhettem, hogyan rajzolódik át ebből a szempontból a régió térképe, ugyanis csökkent a térségen belüli mozgás, miközben Magyarország egyre nagyobb mértékben vált befogadó országból kibocsátó országgá. Utolsó nagyobb terepmunkám külföldön az Amerikai Egyesült Államokban volt, ahol a tengerentúli háztartásiparban foglalkoztatott magyarokat vizsgálhattam.⁹

⁸ A moldvai térség kutatási célponttá válásában nagy szerepet játszott, hogy ez az egyik legnagyobb kibocsátó terület Románián belül. Dumitru Sandu kutatásai is azt mutatják, hogy míg 2001-ig viszonylag egyenlő mértékű volt a kiáramlás Románia három nagyobb régiójából, 2001 után Moldova vált messze a legjelentősebb kibocsátó térséggé, és főként Olaszországba vándoroltak (Sandu 2006, 18–20).

⁹ Ehhez a kiterjedt és sok helyszínen zajló terepmunkához a következő támogatásokat kaptam 2008-tól 2016-ig különböző időszakokra: Eötvös Állami Ösztöndíj, MTA Kétoldalú Egyezmények, Bolyai János Kutatói Ösztöndíj, Fulbright Kutatói Ösztöndíj.

A téma fokozatosan bontakozott ki, az újabb kérdések újabb helyszínekre vittek, és a kutatás íve nem előre megtervezetten, hanem inkább lépcsőzetesen inspirálódva, folyamatosan épült. A terephelyszínek számának növekedése egyre gazdagabbá tette a kutatást, a vizsgált kérdések is gyümölcsöző értelmezői kontextusba kerültek az így végzett munka során, de mindeközben növekedett egy feszültség is. Mivel korábban egy témát mindig egy – tágabb vagy szűkebb értelemben vett, de lokálisan összefüggő, tehát egy – terepen vizsgáltam, szakmai közegemben is ennek példáival találkozhatom mások kutatómunkája kapcsán, illetve szakirodalmi olvasmányélményeim is nagymértékben egy adott közeghez kapcsolódó adatgyűjtés eredményeivel foglalkoztak, kezdtek kétségek támadni bennem, hogy miként lehet érdemi eredményeket kihozni a nagyon különféle helyen szerzett tudás együttes kezeléséből. Már jócskán előrehaladt a kutatómunkám, amikor ráébredtem, hogy az ily módon spontán kialakult kutatásom tulajdonképpen nem más, mint az úgynevezett *multi-sited* etnográfiai módszer. Kérdéseim száma ezt követően ugyan nem csökkent, de megváltozott a fókuszuk, a szétartó gondolatok irányba rendeződtek, a gyűjtött adatok elkezdtek kiegészíteni egymást, és a megfigyelések kapcsolódni kezdtek egymáshoz.

Terepkoncepciók: elrugaszkodás a tértől (*place*) a színtér (*site*) felé

A Malinowski elveivel és érveivel felvértezett antropológia, melynek módszertana a kisléptékű, lokális térhez kötött, zárt közösségek vizsgálatára tesz alkalmassá, szembeállított a társadalom globalizálódásával, a posztkoloniális és posztmodern átalakulás következményeivel, melyekre új válaszokat kellett adni. George E. Marcus híressé vált tanulmányában kidolgozta a *multi-sited* etnográfia módszertani és elméleti alapjait. A kortárs jelenségek értelmezéséhez olyan megközelítésmódot tartott szükségesnek, amely képes követni a kulturális változásokat, a mobilitást és a diszkontinuitást. A rendszerszemlélet helyett egy nyitottabb, spekulatívabb, nem lezáró jellegű témakidolgozási folyamatot javasolt, amit szimultán módon a diszkontinuus kontextusépítés kísér. Az így felfogott etnográfia nem a holisztikus reprezentációra törekszik, hanem egy térképezési gyakorlat, amely a különböző lokalitások közötti relációkat keresi, azaz kapcsolatok, fordítások, asszociációk belső logikáját pozicionálja. A kutatás sem lehet többé statikus, mert témája folyamatosan mozgásban van és különböző szituációkba ágyazott. Ezzel feloldja a lokális és a globális, valamint az életvilág és a társadalmi struktúra szembeállításából eredő feszültséget, és javasolja emberek, tárgyak, metaforák, történetek, allegóriák, életutak, biográfiák és konfliktusok követését, illetve párhuzamos vizsgálatát több helyszínen (Marcus 1995).

A szakmánkban hagyományossá vált terepfogalom elemzése során Akhil Gupta és James Ferguson azt mutatják be, hogyan konstituálódott az antropológiai *terep*, valamint a *terepmunkaként* leírt/előírt kutatói gyakorlat. A tudománytörténeti áttekintés során rávilágítanak arra, hogy egy fetisizálódási folyamat ment végbe, melynek során különválasztásra került az otthon és a kutatás helyszíne, illetve a kutató és vizsgálá-

tának tárgya, azaz a *mások*. Ebben az értelemben a terep olyan a prioriként definiált világként tétéleződött, amelyhez eltérő, *más* kultúra és emberek csoportja tartozik. A *mátság* alapján a kutatás szempontjából koncepcionálisan hierarchizálhatóvá vált a világ: minél *másabb* egy adott kultúra, annál érdekesebbnek bizonyult a kutatásra. Az ideális *terep* így a kutató – aki többnyire a nyugati civilizáció tagja – életvilágától leginkább különböző, azaz természetközeli, rurális, agrár, állattartó, és ha lehet, még akár *vad* is. Mivel az így felfogott *terep* a szakma védjegyévé vált, és intézményesülésében is fontos szerepet játszott, a terep geográfiai alapú elképzelése szívósan kitartott a 20. század folyamán. Gupta és Ferguson a *terepmunka* archetípusának konvenciójától való elmozdulást sürgették, már csak azért is, mert szorosan összefüggő, kölcsönösen összekapcsolt világunkban soha nem vagyunk *terepen kívül*, a terep és az otthon szétválasztása teljes mértékben mesterséges. A *terep* ilyen jellegű különválaszthatósága csak azért vált lehetségessé, mert a nyugati etnocentrikus kutatói kör termelte ki azokat a misztifikált elképzeléseket és habitusokat, melyekkel *mássa* és külön kezelendővé vált. A tudományterület demokratizálódását és az antropológiai tudás komplexitását segítené – érvelt a szerzőpáros –, ha a *terep* és *terepmunka* fetiszizálását lecserélnénk rugalmas megismerési stratégiákra, melynek csak egyik, de nem kizárólagos alternatívája a földrajzilag körülírható területek vizsgálata (Gupta–Ferguson 1997).

Az említett szakmunkákkal egy időben, ugyancsak a változások lekövetéséhez szükséges megújulás érdekében gondolta újra Arjun Appadurai a lokalitást mint a társadalomkutatások egyik alapfogalmát.¹⁰ Megközelítése ontológiai, és arra keresi a választ, „mit jelenthet a lokalitás egy olyan helyzetben, mikor a nemzetállamok a nemzetek feletti destabilizáció sajátos formáival szembesülnek” (Appadurai 2001, 3). Imaginációja jelentős eltérésre ösztönöz a társadalom elképzelésében, ugyanis leválasztja a lokalitást a területi kötöttségről és geográfiai meghatározottságról. Appadurai koncepciójában a lokalitás egy alakzat, a társadalmi élet aspektusa: „Számomra a lokalitás mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fokozatokat vagy térbeliséget jelent. Összetett fenomenológiai minőségnek tartom, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre” (Appadurai 2001, 3).

Ezek az írások megnyitották az utat az új kérdések, megközelítések és kutatási irányok felé. Megváltozott a kutatóknak a terephez való viszonya, a kutatási témák köre bővült, és variálódott a kutatói gyakorlat eszközkészlete. A kutatás alapját képező terephez való önreflexív viszonyulás vitára inspirálta az antropológiai szakmát annak tisztázása végett, hogy mi is érthető a továbbiakban a *terep* fogalmán, amennyiben szembenézünk azzal a premisszával, hogy a tér társadalmilag konstruált, illetve a tér tereppé válása/alakítása nem a priori adottság, hanem a kutatói tevékenység terméke. Elsőként a Simon Coleman és Peter Collins szerkesztésében megjelent *Locating the Field. Space, Place and Context in Anthropology* című kötetet emelem ki, melyben a szerzők arra keresik a választ, hogy a relativizált és már korántsem egyértelmű új terepkoncepcióval hogyan lehet leírni társadalmi folyamatokat (Coleman–Collins 2006).

¹⁰ Az itt hivatkozott szöveg eredetije 1996-ban jelent meg.

Néhány évvel később Mark Anthony Falzon az általa szerkesztett, *Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research* című nagy összefoglaló tanulmánykötethez írt bevezetőjében leegyszerűsíti a dilemmát: miért is lenne kivétel az etnográfiai tér a konstruktivitását illetően? Számára ez kétséget kizáróan eldönti a vitát, és egyértelművé teszi, hogy a kortárs társadalmak elkerülhetetlenül egy nagyobb egység részesei, és a tárgyak, személyek, információk, javak, ideák folyamatos mozgásban vannak, területi kötöttségtől elrugaszkodva közlekednek egy nyitott, globális egészben (Falzon 2009). Cordula Weißköppel arra a folyamatra irányította a figyelmet, ahogyan a kutatói döntések során a feltárt adatok tömkelegéből a kutató összerakja vizsgálati tárgyát, akárcsak egy puzzle-t. Módszerét nem helyhez kötött, hanem szituációba ágyazott, fókuszorientált etnográfiának tartja, és a legnagyobb kihívásként a különböző terek és inherens adatok közötti láthatatlan kapcsolat feltárását nevezte meg (Weißköppel 2009). James Clifford, követve Gupta és Ferguson gondolatait, arra a következtetésre jutott, hogy a terep nem annyira tér, mint inkább habitus: diszpozíciók és gyakorlatok megtestesített halmaza (Clifford 1997; Clifford 2001). Mivel a terep olyan helyévé változott a társadalomtudományokban, melynek körvonalai elmosódtak, Eva Nadai és Christoph Maeder a *bolyhos terep (fuzzy fields)* megnevezést találta legszemléletesebbnek a korábban konkrét és körülhatárolt terepekként kezelt helyek újracímkezésére, ismételten hangsúlyozva, hogy a területi alapon való definiálás feltétlenül kritikai megközelítést igényel (Nadai–Maeder 2005). Itt említendő a Laura Hirvi és Hanna Snellman szerkesztésében megjelent könyv is, a *Where is the Field?*, melyben amelletteszik le a voksot, hogy a globalizált világban, ahol megnövekedett a mobilitás, felgyorsult a közlekedés és fokozódott a kölcsönös összekapcsoltság, a terep nem malinowskiánus kezelése szükségszerűvé vált (Hirvi–Snellman 2012). Laura Hirvi pedig az előbb bemutatott szerzőkhöz hasonlóan annak a folyamatát teszi láthatóvá, ahogyan a kutató az alanyok kiválasztásán, az adatok szelektálásán, a vizsgált csoporttal folytatott interakciók emberi esetlegességén keresztül eljut a végső termékhez, vagyis a *post hoc* konstruált *terephez* (Hirvi 2012).

Marcus munkája nagy hatással volt a társadalomtudományokra. Különösen alkalmasnak bizonyult a migrációkutatás számára, ahol már amúgy is fókuszba került a kibocsátó és a befogadó tér párhuzamos vizsgálata, de ez a megközelítés megnyitotta az utakat a helyszínek szabadabb és rugalmasabb kiválasztására, együttes elemzésére. A médiatudományokban pedig egészen új irányzatokat indított el: azóta beszélhetünk digitális antropológiáról, netnográfiról, cyber etnográfiról, online etnográfiról stb. Marcusnak sikerült elérnie célját, hogy a *multi-sited* etnográfia ne csak a normatív, főáramban lévő antropológiai gyakorlat egyik alárendelt, parazita (*parasite*) alternatívája legyen, hanem egy teljes értékű alternatíva (*para-site*), egyenrangúként kezelt módszertani eljárás (Marcus 2000).¹¹

A magyar gyakorlatba nemhogy nem épült be a módszer, de még a terminológia pontos fordítása és meghonosodása is várat magára. Tudománytörténeti áttekintésekben

¹¹ A módszer kritikusai: Ghassan Hage (2005), Matei Candea (2009), Joanna Cook, James Laidlaw, Jonathan Mair (2009).

vagy módszertani összefoglalókban találkozhatunk a fogalommal, többnyire *többterepű etnográfia* megnevezéssel (Vörös–Frida 2004; Feischmidt 2007; Kisdi 2012). Ez a fordítás viszont félreértelmezésre ad okot, és megtevesztő a módszer lényegét illetően, ami nem csupán abban áll, hogy megsokszorozódnak a terek, azaz több terepen kerül sor a kutatásra. Több nemzetközi szerző is kitér annak hangsúlyozására, hogy a *multi-sited* nem egyenlő a *multi-local* vizsgálattal. A több helyen, több kapcsolathálóban és közösségben végzett terepmunka többet ad a helyszínek pusztá halmozásánál, és nem merül ki a különböző helyeken gyűjtött adatok összehasonlításában (Hannerz 2003; Horst 2009; Weißköppel 2009). A *multi-sited ethnography* magyar megfelelőjének sikeresebb változata a *több színterű etnográfia*, mely kifejezéseket Biczó Gábor és Nagy Károly Zsolt használták, akik maguk is alkalmazták a módszert (Biczó 2012; Nagy 2012; később még Lajos 2015). A továbbiakban én is ezt a megnevezést használom, már csak azért is, mert megkönnyíti a földrajzi területhez való kötöttségtől és ennek teljes asszociációs körétől való elrugaszkodást, és egyéb magyarázkodás nélkül nyitottá tesz a nem területjellegű, hanem például a Facebookon szerveződő csoportok bevonására is.

Módszertani megfontolások

Egy globálisan szerteágazó munka lekövetésének lehetőségei

Témaválasztásom már a kutatás kezdetén kizárta annak lehetőségét, hogy egy területileg jól körülhatárolható csoport elemzésével foglalkozzam, bár korábbi munkatapasztalataim alapján elsősorban erre volt képzettségem és gyakorlatom. El kellett mozdulnom tehát a faluból a város, a városból a globális felé, valamint a fizikailag körülhatárolható tereptől a transzlokális és virtuális dimenziók irányába. Korábbi stratégiáim, mint például az interjúzás, a kapcsolathálók feltérképezése és a résztvevő megfigyelés továbbra is alkalmazható technikák maradtak ugyan, de megváltozott formában, újragondolt érvényességi paraméterekkel és értelmezhetőségi keretekkel. A lokalitástól való eltávolodás elkerülhetetlen volt, hiszen mobilitásban lévő nőket vizsgáltam, akik ráadásul nemcsak két hely, vagyis az otthon és az új, külföldi lakóhely között mozognak, hanem a munkalehetőségek és változó élethelyzeteik függvényében akár több befogadó országban is megfordulnak, váltogatják a helyszíneket. Célszerűnek bizonyult tehát a területi szempontok helyett a választott téma adottságaihoz alkalmazkodni, és a beszélgetőtársakat, valamint a kutatási helyeket ennek függvényében kiválasztani, alakítani.

Az is nehezítette a munkámat, hogy nem feltétlenül értek össze a szereplők és történeteik. Izraelben és Olaszországban többé-kevésbé összefüggő kapcsolathálót volt szerencsém kutatni, ami ugyan transzlokális, de tagjai *összetalálkoznak* egy lazábban vagy szorosabban felépülő háló tagjaiként. Ezenkívül viszont olyan egyénekkal ismerkedhettem meg, akiknek sok közülük nem volt egymáshoz, esetleg néha előfordult egy-egy baráti kapcsolódás vagy csak időszakos, esetleg véletlenszerű ismerősi érintettség. Törekedtem ugyan arra, hogy a terepeket, a kapcsolathálókat vagy az egyéneket összekapcsoljam, de ez több okból is naivan optimista elképzelésnek

bizonyult. Elsősorban a téma érzékenysége szabott korlátokat: egyrészt a munkavégzés többnyire illegális vagy kvázi legális jellege miatt, másrészt a nő migrációval és a transznacionális családdal összefüggő magánéleti aspektusok miatt zárkóztak el sokan attól, hogy munkaadójukat, házastársukat, gondozottjukat, gondozójukat, gyerekeiket stb. megkeressem. Szívesen megszólítottam volna például otthon maradt férjeket, hogy láthassam, miként viszonyulnak a nő migrációhoz, hogyan szervezik életüket apaként ebben az új szerkezetű családban és háztartásban, miként pozicionálják magukat a megváltozott jövedelemviszonyok tükrében magasabb keresetű feleségükhöz képest, hogyan alakult át a házastársi dinamika az ő értelmezésükben, stb., de határozottan elutasították, hogy interjút készítsek velük, legfeljebb néhány odavetett mondattal reagáltak le a témafelvetést. Másrészt viszont a kutatómunka gyakorlati szempontjai szabtak korlátot a vizsgált téma inherens dinamikája követésének. Mivel pályázati alapokra támaszkodva kellett megszerveznem a gyűjtőmunkát, terveimmel és elképzeléseimmel alkalmazkodnom kellett a pályázati rendszerek természetéhez és elvárásrendszereihez. Magyarán: ott és akkor tudtam terepmunkát végezni, ahova és amikorra támogatást sikerült szereznem, illetve annyi időt tölthettem egy adott helyszínen, amennyit a pályázató jóváhagyott. Példaként említem, hogy szerettem volna összekapcsolni a Csángóföldön végzett terepmunkámat az olaszországi kirajzással. Bákó környéki kapcsolathálóm Észak-Olaszország felé orientált volna, de sajnos nem sikerült szert tennem olyan olasz kutatóintézetre, mely tagja volt annak a hálózatnak, amellyel a magyar pályázató szerződésben állt. Így kerültem Közép-Olaszországba, ahol ugyan nagyon gazdag anyagot gyűjtöttem román nők körében, de nem sikerült megvalósítanom a téma szempontjából indokolt elképzelésemet. Be kellett érnem tehát a több színtérűségnek azon lehetőségeivel, melyek egy kevésbé szervezett, időnként spontán vagy sporadikus módon alakuló adatgyűjtéseiből nyerhetőek. Megállapítható tehát a jelen kutatás esetében is, hogy a *terep* post hoc képződött egy összetett együttműködés és párbeszéd eredményeként, melyet három lényeges szereplő formált: a kutató, a kutatott(ak) és a támogató(k).

A migrációkutatások számára a több színterű etnográfia – a módszertan pragmatikus újításán, vagyis a terek megtöbbszörözésén túlmenően – jelentős koncepcionális hozadéka, hogy a nemzeti és nemzetek közötti értelmezői kereten felülemelkedve megnyitja a transznacionális dimenziót: a migrációban résztvevőkre nem úgy tekintenek többé, mint akik A-ból B-be vándorolnak, hanem mint akik egy összetettebb globális térben és kapcsolathálóban mozognak, melynek elemei nem csupán a kibocsátó és a befogadó tér és társadalom elemeinek összeadásából szerveződnek, hanem az új paraméterek között új képződmények (például kapcsolathálók és színterek) is keletkeznek, melyek újraírják a migráció topográfiáját (Amelina 2010; Prónai 2002). A kutatások többsége két helyszínhez kötődik továbbra is, melyek vagy a származási és befogadó társadalomhoz, vagy a kirajzás két különböző színtéréhez kapcsolódnak (például Weißköppel 2009; Gallo 2009; Crinis 2012; Hirvi 2012), de akár több kontinensre is kibővíülhetnek (Leonard 2009). Cindy Horst osztályozza a több színterű etnográfia módszerével végzett migrációkutatásokat aszerint, hogy individuálisan vagy csoportban, szimultán vagy lépcsőzetesen, illetve színtereket összekapcsolva vagy nem

összekapcsolva végezték a kutatást (Horst 2009). Mindeddig egyetlen példa van arra, hogy szimultán és összekapcsolt adatgyűjtést valósított meg egy kutatócsoport, mely megoldás ugyan szintén nem mentes a hibalehetőségektől (például kutatók eltérő képzettsége és személyes képességei), de feloldja a legtöbb dilemmát, amely a több színterű etnográfiaival kapcsolatban felmerült. Valentina Mazzucato vezetésével 16 főállású kutatóasszisztensből álló csapat Ghánában és Amsterdamban dolgozott 2002 és 2005 között: 33 kapcsolathálót vizsgáltak, és 115 alannal tartották a kapcsolatot. Eredményeik lenyűgözőek és meggyőzőek. Akár mintaszerűnek is tekinthetnénk munkájukat, de követhetőségének komoly korlátja a projekt magas költségigénye, hiszen félmillió euróba került, így megismétlésére valószínűleg kevés példa lesz (Mazzucato 2009). Célszerűbb tehát a kisebb meritéssel dolgozó és több kompromisszumra kénytelen kutatások tanulságait mérlegelni, és az így született jó példákat követni.

Kételyek és esélyek

A több színterű módszer célja, hogy tágítsa az etnográfia határait, miközben természetesen újabb határokkal kell szembenéznie. A legtöbb támadás három szempontból éri: vitatják a terepmunka mélységét, keveslik annak időtartamát, illetve kétségek merülnek fel a gyűjtött adatok kontextusát illetően (Hage 2005; Candea 2009; Cook et al. 2009).

Érthető, hogy nehéz megválni azoktól az elképzelésektől, melyek az antropológiai hagyomány egyik főirányzatának alapjához kapcsolódtak több mint egy évszázadon keresztül. Az a vízió, miszerint tudományágunk kultúrák holisztikus, homogén és kontinuos rendszerét képes leírni, véglegesen visszaszoruló ideál, vitákat tovább nem inspirál, mert egy elmúlt korszak feltételezésének/elvárásának lenyomata csupán. Nemcsak azért, mert statikus, zárt, jól körülhatárolt kulturális csoportokat már nem lehet találni, hanem a kultúráról szerzett elméleti tudásunk is megkérdőjelezi annak ilyen módon való létét és értelmezhetőségét. Azzal kell beérnünk tehát, hogy töredezett és diszkontinuos entitásokként kezeljük a kutatásunk fókuszába helyezett társadalmi csoportokat, kulturális jelenségeket, és ehhez találjuk meg az adekvát módszertani eszközöket, illetve integrálni tudjuk a gyors átalakulásokat és akár az ambivalenciákat is (Marcus 1995; Hannerz 2009; Falzon 2009). A konvencionális mélység igényét Falzon azzal utasítja vissza, hogy a kutatás fókuszában lévő emberek sem tapasztalják ezt, ezért valószínűleg nem is ez a dolgok rendje. Amellett érvel, hogy egy kitágított, ám felszínes világ megismerése önmagában is egyik formája az elmélyedésnek. A nagy holisztikus ambíció helyett a hanyag kivágás, kiragadás is kielégítő kompromisszum, amennyiben az elég jó (Falzon 2009). Cindy Horst szerint nem is célja a több színterű terepmunkának egy *teljes*, lokalizálható kultúra megértése, hanem sokkal inkább célozza meg a transznacionális hálózatokat és áramlatokat. A több színterű etnográfia valószínűleg nem tudja *sűrű* leírását adni egy individuális csomópontnak, viszont annál inkább garantálja magának a hálózatnak, belső dinamikájának és a kölcsönhatásban lévő személyek, dolgok, aktivitások, jelentések *sűrű* leírását. A lényeg a téma relevanciájának követése (Horst 2009). A színterek minőségi leírását többé nem a geográfiai

paraméterek biztosítják, hanem a transznacionális gyakorlatban termelődő új topográfiák, mint például a kapcsolatok és a diszkontinuitás (Amelina 2010).

A kutatás mélységének a vitatása szorosan összekapcsolódik a terepmunka időbeli tényezőivel. A több szintéren dolgozó kutató értelemszerűen kevesebb időt tölt egy-egy helyen. Nyilván csapatmunkában, mint ahogyan Mazzucato és kollégái kutattak, ez a probléma áthidalható volt, de a gyakorlati korlátok mégis többnyire az individuális kutatást teszik lehetővé. Hannerz meghaladottnak tartja az antropológia klasszikus elképzeléseit a terepmunkának ezen aspektusával kapcsolatban is. A kutató egy-két évig tartó hosszas ott-tartózkodása egy adott terepen egy korábbi társadalmi helyzet és dinamika lekövetéséhez alkalmazkodott. Ma már úgy is megérthetőek az emberek, ha nem figyeljük meg őket minden évszakban, mert aktivitásuk és tevékenységi ciklusaik nem függnek a természet ilyen jellegű változásaitól. És már csak nem is gyalogosok, hogy életterük színhelye egy behatárolt terephez kötődjék, ahol a kutató *lecövekelte sátrát*, és tartósan állomásozik. Az *igazi bennszülöttek* helyett mobil egyéneket és más hatások által befolyásolt jelenségeket van módunk tanulmányozni (Hannerz 2003). Több szerző is arról számol be, hogy bár nem volt lehetősége tartósan egy helyen adatokat gyűjteni, az ismételt jelenlét és a többszöri visszajárás során terepismerete elmélyült (Hannerz 2009; Weißköppel 2009; Leonard 2009). Mennyi tehát az optimális idő, amennyit egy helyen eltölteni érdemes/szükséges ahhoz, hogy elmélyült ismeretekre telessünk szert?

Terepmunkám során, mint említettem, lépésről lépésre építkeztem. A legtalálébb a spirális etnográfia¹² terminussal illetni azt a munkafolyamatot, amit megvalósítanom sikerült, melynek legfontosabb előnyét abban látom, hogy az új helyszínek bevonásával nemcsak új adatok és adalékok kapcsolódtak a korábbi kutatási eredményekhez, hanem folyamatosan mélyült a megértés.

A különböző helyszíneken különböző lehetőségekkel és így eltérő kihívásokkal voltam kénytelen szembenézni. Viszonylag ritkán tehettem fel a szépen csengő és elméleti eszmefejtésekre méltán teret nyitó kérdést, hogy „mennyi időt optimális egy adott terepen eltölteni?”, ugyanis a feladvány fordított volt: „hogyan tudom optimálisan felhasználni a rendelkezésemre álló időt, amit a támogató határozott meg?” Így aztán igen eltérő időtartamú terepmunkákról számolhatok be, melyekkel igyekeztem jól gazdálkodni, még ha időnként nagyon szűkösnek is éreztem a kereteket.

Saját környezetemben tulajdonképpen állandóan *terepen* vagyok. Budapesten és környékén folyamatosan készíthetem interjúimat, és a résztvevő megfigyelésnek sincsenek komolyabb korlátai. A legváratlanabb helyzetekben is előbukkanhat a téma, akár egy baráti beszélgetés, Facebook-bejegyzés, telekocsis utazás vagy vidéki ismerős szálláskérése során is bepillantást nyerhetek abba, hogy valakinek az anyját/nagymamáját gondozzák/gondozták erdélyi asszonyok, vagy mondjuk Bécsbe/Londonba utazik, mert gondozni megy, hogy fizetni tudja a lakáshitelét, esetleg ezzel egészíti ki nyelviskolai tanári jövedelmét, stb. Ráadásul olyan formában is bevonódtam a gondozói hálózatba, amit nem terveztem, a legkevésbé sem volt szándékom: gondozók és gon-

¹² A terminus Cindy Horsttől származik. Horst 2009, 123.

dozottak (vagy még csak gondozandók) családtagjai olyan csomópontnak tekintenek és kezelnek ebben a hálózatban, aki munkaközvetítői potenciállal rendelkezik. Ezért gyakran előfordul, hogy felhívnak gondozók, amikor nincs munkájuk, és jelzik, hogy van szabad kapacitásuk, illetve a másik oldalon lévők is megkapják a telefonszámomat, amikor gondozóra van szükségük. Természetesen a közvetítést információk is követik, így tájékozódhatom arról, mennyire volt sikeres a felek összeházasítása, milyen az együttműködés, hogyan küzdenek meg a nehézségekkel, milyen helyzetek generálnak feszültségeket, illetve hogyan alakulnak az egyéni életutak gondozók/gondozottak cseréje során.

Erdélyi és moldvai terepmunkám ettől valamennyire különböző, de mégis sok szempontból hasonló. Ezeken a helyszíneken ugyan nem tartózkodom folyamatosan, de rendszeresen visszajárok, a megfigyelés tehát permanens. Többnyire egy-két hetes időszakokat töltöttem különböző településeken (Csíkszereda, Madéfalva, Marosvásárhely, Szék, Gyergyószentmiklós, Tusnádfürdő, Zilah, Szilágysomlyó, Margitta, Bukarest, Bákó, Lujzikalagor) az elmúlt években, vagyis 2008-tól. Nem terepmunka jellegű alkalmak, tehát családom és rokonaim látogatása során is, de legfőképpen a mikrobuszos utazások alkalmával szintén lehetőségem van ismereteket gyűjteni a témáról.

Vannak helyszínek, ahova csak rövid időre jutottam el. Kárpátalján, Burgenlandban, Kisinyovban egy-egy hetet tölthettem. Ez az időkorlát természetesen meghatározza a gyűjtött adatok körét. Ilyenkor intenzíven interjúztam, de csak azokat volt módom megkérdezni, akik ebben a rövid időtávban otthon voltak, ráérték, és bizalmat tudtak adni nekem gyors döntés alapján. Nem volt lehetőségem a többszöri megkeresésre, a beszélgetőtársak szabadidejéhez való alkalmazkodásra, a fontos, de elzárkózó személyek megnyerésére. Korlátozottan tudtam hozzáigazítani az adatmerítést a téma számára releváns szempontokhoz, és be kellett érnem azzal, hogy ezek közül nem mindegyiknek tudtam érvényt szerezni. Kisinyovban azokra a kapcsolathálókra kellett szorítkoznom, melyek egyetemen oktató kollégáim számára elérhetők voltak a városon belül. Kénytelen voltam tehát ehhez rugalmasan alkalmazkodni, és hogy növeljem annak esélyét, hogy ez alatt a rövid idő alatt valami érdemlegeset megismerhessek, ehhez igazítottam kutatói kérdéseimet: arra törekedtem, hogy a női migráció következtében transznacionálissá vált családok fiatal felnőtt gyerekeit szólítsam meg, akik egy ilyen tapasztalással a hátuk mögött épp azelőtt a döntés előtt állnak, hogyan valósítsák meg saját lokális vagy globális pályájukat és családalapítási elképzeléseiket. Kárpátalján terepmunkában tapasztalt kollégámnak köszönhetően viszonylag kiterjedt merítéshez juthattam a szűkös keretek között is, mivel körültekintően és alaposan előkészítette számomra az *utakat*, segített a terepbejáráshoz szükséges feltételek megteremtésében, és folyamatos kommentárjaival értékes kiegészítő ismeretekkel járult hozzá az adatok értelmezéséhez. Burgenlandban egyetlen személy, a református lelkész bizalmi körére korlátozódott terepmunkám. Mivel alapvetően zárkózottak voltak a felsőőriek, ráadásul ezt a témát a privát szférához tartozónak ítélték meg, csak azokkal volt alkalmam beszélgetni, akik a lelkész ajánlására megnyíltak, önálló kezdeményezéssel nem tudtam eljutni egyetlen újabb interjúalanyhoz sem. Ezt a merítést szükségesnek tartottam kiegészíteni szombathelyi adatgyűjtéssel, ami ugyan geográfiai a határ

másik oldalán van, és egy másik államhoz tartozó település, de a téma szempontjából a két földrajzi terület egy szintérnek tekinthető.

Olaszországi terepmunkám jelentősen eltért ezektől. Három hónapot töltöttem Anconában, tartósan egy adott közösséget figyelhettem meg egy területileg viszonylag jól körülhatárolható és áttekinthető *helyen*. Valamennyi szintér közül ez mutatja a legtöbb hasonlóságot a klasszikus értelemben vett antropológiai terepmunkával a gyűjtés kereteit, stratégiáit és folyamatát tekintve. Megvoltak a belépés és kilépés *rítusai*, a befogadás fokozatai, a kutatói szerepkör megrajzolása/tulajdonítása/fenntartása és időnkénti elmosódása, a szereptévesztésekből adódó nehézségek, a jelenlét és megfigyelés folyamatossága, valamint a részvétel lehetősége. Volt módom tehát ismételt beszélgetésekre, bizalom kiépítésére, különböző szempontok szerinti optimális kapcsolathálók felgöngyölítésére, érzékeny témák kibontására, speciális kérdésekhez megtalálni az adekvát informátorokat, súlypontváltásokra, a munkavégzés belső logikájának a lekövetésére, valamint az egyéni élethelyzetekből adódó krízishelyzetek megfigyelésére.

Izraeli terepmunkám egy kicsit keveréke mindezeknek: egyik sem igazából, de sok hasonlóságot mutat valamennyivel. Három hetet töltöttem az országban, főként Jeruzsálemben és Tel-Avivban tartózkodtam, de eljutottam a környező vidéki településekre is. Sajátosan indult ez a terepmunka. Mivel tudtam, hogy kevés idő áll a rendelkezésemre, kerestem a lehetőségeket a munka minél jobb előkészítéséhez. Véletlenszerűen – többszörös családi és ismerősi közvetítésen keresztül – eljutottam egy kint dolgozó gondozóhoz, aki – mint később kiderült – az izraeli magyar ápolói kapcsolatháló legmeghatározóbb csomópontja. Agilis és proaktív személyiségéből kifolyólag több Facebook-kapcsolatom is lett igen hamar, és új *ismerőseimmel* chateltem és Skype-oltam már kiutazásom előtt. Megjegyzem, a chatelések többségét nem én kezdeményeztem, hanem ők *barátkoztak* velem, érdeklődtek személyemről, kiutazásomról, ottani terveimről, vagy csak beszámoltak Izrael szépségeiről, főként turistalátványosságairól – a chatelés műfajának megfelelően váltottunk rövidebb, főként felszínes, de mégis tájékozódó üzeneteket. Megérkezésemkor tehát nem egy idegen világba csöppentem. Azt hittem, főként én leszek a kapcsolatok kezdeményezője és hálózatok kibogozója, de ebben az esetben sokkal aktívabb volt a másik oldal, mint azt valaha tapasztaltam. Nagy meglepetésemre már első este csörgött a telefon hotelszobámban, és egy nő érdeklődött felőlem. Ismeretlen ismerősöm – aki nem a gondozói kör tagja, hanem más szálon keresztül értesült kiutazásomról – ettől kezdve rendszeresen hívott, beszámoltatott legfrissebb tapasztalataimról, kommentálta meglátásaimat, és elhalmozott különböző tudnivalókkal. A szálloda séfje is már előzetesen tudott rólam, a gondozói kapcsolathálón keresztül valamilyen módon értesült felőlem, és mivel véletlenül épp náluk volt a szállásom, a reggeliknél is volt rendszeres társaságom és készséges informátorom. Ez a dinamika a továbbiakban is elég jellemző volt. Nemcsak én kerestem fel személyeket, hanem ők is kerestek, sőt még közös utazást és kikapcsolódási programokat is szerveztek. Bár igen intenzíven léptek fel, korántsem voltak tolakodóak vagy korlátozóak munkámra nézve. Mindvégig a magam szempontjai szerint alakíthattam az adatgyűjtési helyzeteket, és szabadon választhattam ki interjúalanyaimat az általuk

készségesen megnyitott kapcsolathálón belül. Hazautazásom után sem szakadt meg a kapcsolat velük: e-mailen, Facebookon és néha még Skype-on is követtük továbbra is egymás életútját. Ez a sok szempontból nagyon különleges gyűjtési helyzet sajátos színtere a kutatásnak: egy virtuális *terep* néhány hétre lokalizálódott, majd később ismét virtuális dimenzióban vált elérhetővé, megfigyelhetővé.

Utolsóként említem az Amerikai Egyesült Államokban végzett munkámat. Öt hónapot töltöttem a Woodrow Wilson International Center for Scholars kutatóintézetben a fővárosban. Alaposabb megfigyelésekre tehát elsősorban Washingtonban volt lehetőségem, de interjúztam Chicagóban, New Yorkban és New Jersey-ben is. Bár hosszabb időt töltöttem itt el, mint Olaszországban vagy Izraelben, nem jutottam el terepmunkám során hasonló mélységekbe. Nagyobb (nem csak földrajzi értelemben véve) *terep* volt, lényegesen több kapcsolathálóval, szétszórta és nagyobb variabilitást mutató gondozói társadalommal, nehezebben elérhető kapcsolatokkal és csomópontokkal, nehezebben követhető kapcsolati szálakkal. A rendelkezésemre álló idő kevésnek bizonyult ahhoz, hogy komplexebb ismeretekhez jussak. Pilotkutatásnak tekintem tehát az itt elért eredményeket, melyek egy későbbi terepmunka felépítéséhez jól hasznosítható kiindulási- és támpontokkal szolgálhatnak.

Kutatásom során elsősorban mélyinterjúkat készítettem. A beszélgetés nyelve a kérdezett anyanyelve volt, tehát a magyar és a román nyelvet használtam.¹³ A terepmunka számottevő mennyiségű szövegtörzset eredményezett, összesen 190 olyan interjú készült, amit a jelen monográfia megírásához használni tudok.¹⁴ Ezt kiegészíti egy adatgazdag és terjedelmes terepnapló, amelybe a spontán beszélgetések, az interjúk helyzetben fel nem vállalt történetek és egyéb megfigyelések kerültek. Mivel a háztartási szektorban végzett munka az esetek jelentős többségében nem legális, illetőleg a beszélgetések a bizalom és a felvállalhatóság érzékeny határmezsgyéjén zajlottak, az anonimitás ellenére is sok információ csak a terepnaplóba kerülhetett be. A megkérdezetteknek tett ígérethez tartva magam, a könyvben előforduló valamennyi név álnév, illetve megváltoztattam néhány életrajzi adatot, amely a felismerhetőséget segítette volna, de a vizsgált téma szempontjából nem releváns. Az azonos nevek azonos embert jeleznek, hogy a személyes adatok bizalmas kezelése mellett is kibontakozhassanak az egyéni életutak a különböző fejezetek során előkerülő témák olvasása közben.

Több színterű terepmunkám részletes bemutatása után világosan látható, hogy ez a módszer sok rugalmasságot, kreativitást és folytonos technikaváltást igényel (lásd még Amelina 2010). Mint ahogyan az is, hogy a különböző színtereken szerzett ismeretek összehasonlítása nem lehet célja az értelmezésnek. Már csak azért sem, mert az össze-

¹³ A kötetben szereplő román nyelvű interjúkból kiemelt részleteket saját fordításban közlöm. Mivel ez egy társadalomnéprajzi elemzés, ezért nyelvészeti, dialektológiai szempontok érvényesítésére nem törekedtem, tehát irodalmi nyelvre ültettem át a román szövegeket. A magyar nyelvű interjúk nyelvjárási sajátosságait viszont igyekeztem megőrizni, aminek következtében az interjúszövegek stílusánál eltérő minőségűek. Ezt az egyenetlenséget mégis felvállalom, mert a terepmunka kiterjedtségének, a gyűjtött anyag gazdagságának és a több színterű etnográfia következményének a velejárója.

¹⁴ Lásd a *Függelék*ben az interjúalanyokra vonatkozó részletes információkat.

hasonlíthatóság feltételei kevésbé adóttak. Az eltérő keretek miatt más-más technikákat voltam kénytelen alkalmazni, néhol főként interjúztam, máshol lehetőségem volt több jelenlétre és megfigyelésre, illetve helyenként igen részletes terepnaplót írtam, mert ez volt a legoptimálisabb formája az adatrögzítésnek. Van olyan szintér, ahol folyamatosan tartózkodom; van, ahova visszajárok; van, honnan eljöttem, és megszakadtak a szálak; illetve van olyan is, ahonnan eljöttem ugyan, de folyamatos az utánkötetés a digitális kommunikációs eszközöknek köszönhetően. Az interjúk fókuszai és a kutatói kérdések is változtak a lehetőségekhez igazodva. A kutatói pozicionálás stratégiáit és a kutatás témájának megfogalmazását is állandóan terepre kellett *szabnom*, hiszen teljesen másképpen viszonyultak a kutatási szituációhoz Kárpátalján, Felsőőrben, Kisinyovban vagy New Yorkban. A kutatónak tulajdonított szerepek is igen eltérőek voltak, ami meghatározta a beszélgetés jellegét: Olaszországban kezdetben potenciális riválisnak, majd újságírónak tartottak; Izraelben barátnő jellegű turistaként kezeltek; Ausztriában egyfajta *magyar kistestvér* voltam, akinek segítettek, hogy információkhoz jusson a nyugati és a magyarországi magyarok kapcsolatairól; Magyarországon tudományos kutatónak számítok, aki egy országosan ismert intézmény számára valamifajta komoly és hivatalos (ezért időnként gyanús) munkát végez; Kárpátalján *nadrágos ember* voltam, aki egy hierarchikus elhelyezésben fentebb található, mivel a magyar fővárosból érkezett, illetve időnként a *Bezzeg az erdélyiek!* címkével ellátott csoportba téve éreztem magam; Erdélyben szimultán vagyok belső és külső tag, a mi-csoport része, szomszéd, barát, ismerős, barát barátja, ismerős ismerőse stb., illetve külső megfigyelő, egy magyarországi, aki ki tudja, már megint mit akar, és miért tesz fel kérdéseket a nem hivatalos ottani munkáról; az Amerikai Egyesült Államokban pedig átmeneti színfoltja voltam a magyar diaszpórának autentikus és frissen érkezett magyarként, aki ráadásul egy még *igazibb* – mert tradicionálisnak vélt – magyar világból, Erdélyből származik. Nem szükséges hosszasan magyaráznom, hogy ezek a tulajdonított jelentések és szerepek igen különféle viszonyulásokat idéztek elő, így aztán a beszélgetések során különböző nehézségekkel kellett megküzdennem, hogy feltehessem kérdéseimet, és minél nyíltabb, teljesebb válaszokat kaphassak.

Eljutottunk tehát az alapproblémához: mihez lehet kezdeni az így szerzett ismeretekkel, és hogyan lehet őket együtt kezelni? Ez az a szint, ahol érdemes a többterepűségből a több színterűségbe lépni koncepcionálisan is, és nem a terepek összevethetőségét keresni, hanem a színterek közötti kapcsolódási lehetőségeket megtalálni, feltérképezni. Munkám során a kelet- és közép-európai nőknek a globális gondozói ágazatban való részvételét figyelhettem meg a jelenség (nemcsak a tér!) különböző pontjain, illetve ennek belső dinamikájára és logikájára nyertem rálátást. Megérthettem, kik és miért mennek/nem mennek egyik vagy éppen másik országba; milyen transznacionális csatornákat használnak; milyen szempontok alapján orientálódnak ezekben, és hogyan váltogatják őket; a nemzeti szintű munkajogi és bevándorlási szabályok hogyan hatnak a gondozói tevékenységre és a női szereplehetőségekre; milyen kulturális tényezők (és hogyan) befolyásolják a háztartásban foglalkoztatottak státuszát; a migrációs tervek és pályák hogyan formálódnak különböző keretek között; miként integrálódik az idősgondozás a háztartásiparba vagy az ápolói tevékenységi körbe; mit jelent az otthon

és a család transznacionális alapokra helyezve stb. Mind olyan aspektusok, melyek akkor tárulkoznak fel, ha a kelet- és közép-európai nők mobilitását egy globális tendencia részeként szemléljük. És bár ebben a globális dimenzióban a vizsgált gondozói körök nem feltétlenül kapcsolódnak közvetlenül egymásba, mégis kirajzolódik egyfajta összefüggő világ a közös tapasztalatok, élethelyzetek, értelmezések, jelentések és a szövevényes transznacionális hálózatok révén.

A több színterű etnográfia kapcsán felmerülő kétségek között harmadikként említettem az adatok kontextualizálhatóságát, amire itt, ezen a ponton érdemes reflektálni. Folyamatosan bővülő terepkutatásom során azért mentem újabb és újabb helyszínekre, mert éreztem, hogy a jelenség megértésének a kulcsa nem a lokálisan elérhető kontextusokban lelhető fel, hanem a jelenség különböző aspektusainak a vizsgálata során érhető el. Azáltal kerültek kontextusba az adataim, hogy több szintéren szemlélhettem a folyamatot. Az egyes szinterek egymásnak képeztek kontextust a megértés elmélyítéséhez. Appadurai szomszédságra vonatkozó értelmezésére emlékeztet ez a helyzet, aki arra a sajátos dialektikára világított rá, hogy miközben a szomszédságok a történelem, a környezet és a képzelet véletlenszerűsége által termelt kontextusok között léteznek, maguk is folyamatosan létrehoznak ilyen kontextusokat, így a szomszédságok mint kontextusok megtermelik a szomszédságok kontextusát (Appadurai 2001, 12–13).

Terepmunka a világhálón

Külön kitérek a virtuális színtérben végzett terepmunkára, mivel újszerűsége miatt vet fel tisztázandó kérdéseket, melyekre reflektálni szükséges. Két vetülete van a problémakörnek. Egyrészt: hogyan *terep* az internet a maga körülhatárolhatatlanságával, fizikai paraméterektől való elrugaszkodottságával, szabadságával és szabadosságával, eltérő *játékszabályaival* és lehetőségeivel, gyors változásaival, sajátos belső dinamikájával? Másrészt: miképpen kapcsolhatók össze a virtuális térben és a területiség jegyeivel rendelkező helyeken végzett valóságdarabok *tereppé*?

Sok kutatót inspirált ez a kihívás, számtalan értelmezés íródott, melyek közül most főként Daniel Miller gondolatait emelem ki. Don Slaterrel közösen írt munkájukban (*The Internet: An Ethnographic Approach*) amellett érvelnek, hogy az internet nem egy *kívül lévő világ*, hanem be van ágyazódva a társadalmi struktúrákba és kapcsolatokba. A virtualitás nem független a reális, fizikai világtól és tértől, ezért nem is kezelhető különválasztva e kettő. Az internet nem egy új realitás, hanem egy új közvetítési forma, és a virtualitás is egy olyan képessége a kommunikációs technikáknak, mely inkább teremti, mint pusztán közvetíti valóságokat. Az online és az offline élet szembeállítását és külön kezelését nem tartják gyümölcsözőnek, és mindenképpen arra ösztönöznek, hogy az antropológiai kutatások túllépjenek ezen a dichotómián (Miller–Slater 2001). Mivel a téma jelentősége folyamatosan növekedett, Daniel Miller tíz év múlva javaslatot tett Heather A. Horsttal egy új irányzat, a digitális antropológia megalapítására, melynek alapjait a *Digital Anthropology* címet viselő szerkesztett kötetben fektették le. A bevezető tanulmányban a szerkesztők ismételten a predigitális világgal kapcsolatos

nosztalgikus érzések és romantikus gondolatok elengedésére sarkallnak, és kiállnak amellett, hogy a digitális technikák, akárcsak bármilyen más eleme a materiális kultúrának, egyre inkább annak a világnak a teremtéséhez járulnak hozzá, amely emberivé tesz bennünket (Miller–Horst 2012). A kötetből két tanulmányra utalok még, Tom Boellstorff elemzésére és Daniel Miller önálló írására, ugyanis mindketten kitérnek a számomra fontossá vált Facebookra mint kutatási színtérre: ennek a mindennapi életbe való szerves beágyazottságát mutatják be, illetve Fülöp-szigeteki migráns nők példáján Miller arra a megállapításra is eljutott, hogy számukra ez egyféle otthonná vált, mivel bezárt életformájuk következtében itt élük társadalmi életüket (Boellstorff 2012; Miller 2012).

Kutatásom során a Facebook, mint említettem, nem szándékoltan ugyan, de a vizsgált jelenség dinamikájából, illetve a megfigyelt közösség sajátos életformájából és önszerveződéséből adódóan fontos színterré vált. Meg kell említenem, hogy más kutatás során is előkerült a Facebook, de ettől még nem vált *tereppe* a virtuális dimenzió. Nemrég ért véget az MTA BTK Néprajztudományi Intézet keretében zajlott négyéves hármashatár-vizsgálat.¹⁵ Ennek következtében is gyarapodtak ismerőseim a közösségi hálón, sokan bejelöltek, miután találkoztunk, de az így elérhetővé vált ismeretek csak adalékokként egészítették ki a fizikai térben gyűjtött adataimat. Főként egyéni érintettségű, magánéletre vagy néha munkára vonatkozó bejegyzéseket láthattam, de ezek közösségi relevanciája és témámhoz való kapcsolódásuk mértéke minimális volt. Az Izraelben dolgozó magyar nők Facebook-aktivitása és kapcsolataik virtuális szerveződése olyan jelentős, hogy esetükben valóban tapasztalhatóvá vált az online és az offline élet szerves összekapcsolódása, sőt akár összemosódása. Ezért a velük végzett munka során a kutatási színtérre úgy tekintettem, mint amit egyaránt formál a fizikai és a digitális tér és tevékenység.

A területhez kötött és szemtől szembeni interakciókra épülő terepmunka-technikák viszont nem ültethetőek át maradéktalanul a virtuális színtér módszertani eszközkészletébe. Gondolok itt egyrészt azokra a dilemmákra, amelyeket az etnográfus számára oly fontos *adatközlő* és a vele való kapcsolatalakítás hagyományos formáinak megváltozása, alternatív módozatai vetnek fel (vö. Markham 2013), másrészt viszont az igen lényeges etikai kérdésekre. Többeknek lettem Facebook-ismerőse évekket ezelőtt, amikor Izraelben jártam, és mivel bejelöltek, azóta is folyamatosan látom a bejegyzéseket, fotókat, kommentárokat. Vajon mennyire emlékeznek még arra, hogy kutatói minőségemben találkoztam velük/érdeklődtem irántuk? Amikor nincsenek nálam – mert láthatatlan vagyok – munkaeszközeim, melyek egyértelműen észlelhetővé teszik szerepkörömet és jelenlétem indokát/szándékát, felmerül-e bármelyikükben is, mielőtt posztolnának, hogy ezt egy kutató is figyeli? Meghívtak Facebook-csoportjukba, amelynek tagja vagyok azóta is. Nyilvános, de passzív tagja. Soha nem írok bejegyzést ide, tehát néma és láthatatlan vagyok. Mennyiben tekinthető *résztevő megfigyelésnek* ez a test nélküli jelenlét? Azt gondolom, a fizikai érzékelhetőség hiányában részvételtől aligha beszélhetünk. Még a klasszikus értelemben vett megfigyelői státusz is értelmezést igé-

¹⁵ Lásd <http://www.nti.btk.mta.hu/harmashatarok/index.html> (letöltés ideje: 2016. március 16.)

nyel a virtuális színtér esetében. Az offline megfigyelői jelenlét, még ha maximálisan passzív is, a testi észlelhetőség miatt hatással van az eseményekre, ám ugyanez nem érvényes az online térre: ezért inkább csak a kukkolói szerepkörnek feleltethető meg. De milyen etikai szabályok vonatkoznak egy kukkolóra? Hogyan járjon el egy kukkoló, ha korrekt akar lenni ismerőseivel szemben?¹⁶ Vannak ugyan jogilag védhető kutatói eljárások, de mivel ezek emberileg nem teljesen megnyugtatóak, úgy döntöttem, az innen szerzett ismereteimet direkt módon nem vonom be kutatásomba, illetve hasonlóan járok el, mint a személyes találkozás során szerzett ismeretek esetében, vagyis ügyelni fogok arra, hogy semmilyen személyazonosításra lehetőséget adó információt ne tegyek közzé. A Facebookon keresztül elérhetővé vált tudást mindössze arra használom, hogy a közösségi dinamikákat és a kapcsolatháló működését értem meg – az egyéni érintettségi szint fölött –, illetve segítségemre van abban, hogy megerősítsen vagy megcáfoljon rövid terepmunkám alatt végzett megfigyeléseket, visszaigazoljon meglátásokat, összefüggéseket.

És mi a helyzet az elefánttal?

Joanna Cook és szerzőtársai a több színterű etnográfia bírálatát egy tanmesére építik a vakokról és az elefántról, amelyet a néphagyomány Buddhának tulajdonít. Eszerint a király elrendelte, hogy a birodalmában élő vakokat hozzák el, és ismertessék meg az elefánttal, majd megkérdezték tőlük, hogy milyen az elefánt. Azok, akik a fejét érintették, azt válaszolták, olyan, mint egy edény. Akik a fülét tapintották, úgy vélték, rostáló kosárra hasonlít. Akik az ormányával találkoztak, az ekét említették, és így tovább. Majd vitázni kezdtek. A példázatot akkor szokták elmesélni, amikor óvni akarnak, hogy részleges meglátások alapján vonjunk le következtetéseket az igazságról – jegyzik meg a szerzők, majd párhuzamba állítják a több színterű etnográfia módszertanával. Kétségbe vonják, hogy a részek bármiféle egészhez vezetnének, és amellet érvelnek, hogy a színterek bővítésével csak a lépték növelhető, a kutatás és a megismerés minősége nem (Cook et al. 2012).

Nos, nem tudom, létezik-e elefánt, vagy sem. Azt mégis tapasztalhattam a több színterű kutatás során, hogy túlmutat több terep megismerésénél. Kirajzolódik általa valami nagyobb, valami tágabb *térben* történő jelenség. Több terep megismerése többet nyújt az összehasonlítás lehetőségénél, illetve a részismeretek halmozásánál. A spirálisan felépített terepmunka elvezetett magasabb összefüggésekig, még ha nem is a teljesség megismeréséig.

¹⁶ A Facebook erről így rendelkezik Jogi és Felelősségi Nyilatkozata 5. pontjának 7. részében: „Ha információt gyűjt felhasználókról: szerezzé meg hozzájárulásukat, tegye nyilvánvalóvá, hogy Ön (és nem a Facebook) gyűjti az információkat, és tegyen közzé adatvédelmi szabályzatot, mely meghatározza, hogy milyen információkat gyűjt, és hogyan használja fel azokat.” <https://www.facebook.com/legal/terms/update> (letöltés ideje: 2016. március 16.)

A migráns gondozói tevékenység Transznacionális munkaszervezés, munkavégzés és munkaformák

A migráns gondozói munka egy komplex és elégtelen ellátói rendszerbe illeszkedik bele, és több aktor tevékenységének keresztmetszetében formálódik. Az állam, a privát szféra és a család együttműködésében rés képződött. Az olcsó, rugalmas, részben professzionális és részben családi ápolást biztosító, sok munkaóra (akár 24 órára) és hosszú távon igényelhető humán erőforrás a külföldről érkező nők köréből toborozható. Európán belül jellemzően a déli országokban elterjedt az otthoni gondozási formák választása, melyek közül egyik alternatíva a migráns gondozó alkalmazása. Olaszország, Spanyolország, Görögország élenjárnak, de a jelenség ennél sokkal elterjedtebb, és például a 2003–2005 között végzett átfogó EUROFARMCARE-kutatás, amely 23 országra terjedt ki, a jelentésekben arról számolt be, hogy 17 országban tettek említést migráns ápolóról.¹⁷

A gondozási feladatok külföldieknek való átengedését/kiszervezését egyik legnagyobb mértékben befolyásoló tényező a befogadó társadalom elképzelése a családról, a nemi szerepekről, a generációs kapcsolatokról, az intim térről, az *idegenekről*, az állami részvételtől és hatáskörrel, vagyis annak elgondolása, hogy mi tartozik a családi felelősségi körön belülre; melyek azok a feladatok, amelyek átengedhetők *külső* szereplőknek, mint például intézményeknek vagy fizetett alkalmazottaknak; illetve ki (család, önkormányzat, állam) felügyelheti és szabályozhatja ezek működését.

A feszültség, amely a személyes, családi, otthoni gondozást támogató kulturális normák és morális elvárások, valamint a helyi társadalomban megnövekedett női munkavállalás között generálódik, áthidalható a reprodukív munka megvásárlása által. Ez lehetővé teszi, hogy a tradicionális modell a legkevésbé sérüljön, miközben a család nőtagjai ápolást végzőkből ápolást irányítóvá válnak (Degiuli 2010, 774). A külső munkaerő bevonása életminőség-javító/-megtartó a család számára: lehetővé teszi ugyanis az időseknek, hogy fenntartsák önállóságukat, és ne veszítsék el a kontrollt saját életük felett, illetve lehetővé teszi a második generáció tagjainak, hogy folytassák megszokott életformájukat, minimalizálják a plusz terheket, ne változzon jelentősen időgazdálkodásuk, megőrizték munkájukat és magánéletüket az ápolási igény felmerülése előtti – vagy legalábbis ehhez közeli – színvonalon.

¹⁷ <https://www.ukc.de/extern/eurofamcare/publikationen.php?abs=4> (letöltés ideje: 2016. július 3.), illetve Santo–Ceruzzi 2010, 3–5.

A migráns nők által ellátott házi ápolás helyszíne többnyire az otthon, így ez a munkatípus elkerülhetetlenül aktiválja a családdal és a női szerepekkel kapcsolatos asszociációkat. Mivel a privát tér az érzelmek kiemelt helye, ezért olyan kapcsolatok locusa is egyben, melyek érzelmi alapon jöttek létre és érzelmi logika szerint működnek. Az intim térben végzett aktivitások automatikusan bekerülnek az érzelmi gazdaság szférájába, és ez alakítja az elvárásokat, elképzeléseket az együttműködésről. Encarnación Gutiérrez-Rodríguez „érzelmi imperializmust” említ a globális gondozói lánc elemzése során: a „globális Dél” és a „globális Nyugat” háztartási szektorban kialakított foglalkoztatási gyakorlata elkerülhetetlenül összekapcsolódik az érzelmi munkával (Gutiérrez-Rodríguez 2010, 13–16, 102–104). Ezen a koncepcionális alapon a reprodukív tevékenység szoros kapcsolatban marad a női feladatkörökkel a munka kiszervezése ellenére is.

Több kutató is amellett érvel, hogy a társadalmi nemek közötti egyenlőségi viszony nem változott az elmúlt évtizedek feminista törekvései ellenére sem, az otthoni feladatok továbbra is a nők teendőinek számítanak. Ez jól láthatóan kerül kifejezésre a migránsok alkalmazásában is: elsősorban nőket vonnak be a háztartási teendők ellátására, kevés kivétel van férfiak foglalkoztatására ebben a szektorban. Sőt mi több, a megegyezés általában két nő között történik, pontosabban egy nő kiszervezi a munkát egy másik nőnek, aki a társadalmi és gazdasági hierarchián nála alacsonyabb helyen van. A házimunkával kapcsolatos alapkoncepció szerint a nők, természetes adottságaikból kifolyólag, jobban alkalmasak ennek ellátására (Anderson 2000, 114–122; Gutiérrez-Rodríguez 2010, 88–109; Lutz 2011, 78–110). Pei-Chia Lan azt is hozzáteszi, hogy a migránsok alkalmazása sokszor épp ahhoz járul hozzá, hogy a házaspárok közötti nemi egyenlőség kialakulhasson (Lan 2006, 98). Degiuli gondozókat foglalkoztató olasz családokban végzett kutatásának egyik következtetése, hogy az ápoláshoz kapcsolt tulajdonságok egybeesnek a feminitás jegyeivel: kedvesség, szerető hozzáállás, emberség, türelem (Degiuli 2010, 772). Nem vitás az sem, hogy a háztartási és női munka jelentéskörei összetalálkoznak abban is, hogy egyszerű, szakképzetlen, nem fizetett, befektetést nem igénylő munkaként tételeződnek (Gutiérrez-Rodríguez 2010, 88–102). Az is felszínre kerül, hogy azon túlmenően, hogy a reprodukív tevékenység a női kompetencia körébe tartozik, hatása van a háttérben meghúzódó nyugat–kelet ellentétpár jelentésképző szerepének, aminek következtében a keleti (azaz: „keleti”) – tehát egyszerűbbnek, kevésbé urbanizáltnak és individualizáltnak, szegényebbnek feltételezett – nőket még inkább alkalmasnak vélik az otthoni munkákra (lásd még Anderson 2000, 147–152; Browne–Braun 2008).

Az állami szereplők gondozási koncepciója hasonlóan jelentős tényező a gondozásra szorulóknak jólétének alakításában. Az egyes országok szociális és egészségügyi ellátórendszere és politikája formálja és szabályozza a lehetőségeket, ugyanakkor hatással van a gondozással kapcsolatos mentalitásra is a támogatások és preferenciák meghatározása, valamint a rendszerben működő aktorok együttműködésének irányítása és ellenőrzése révén. Ennek elemzésére több kutató is vállalkozott, néhányan közülük: Clare Ungerson öt európai országot vizsgálva az alábbi modelleket különböztette meg: teljesen piacodott „informális” gondozás (Hollandia, Ausztria), szabályozás és minőségi kontroll

(Franciaország), direkt bérezés (Egyesült Királyság), kiegészítő bevétel háztartásoknak (Ausztria, Olaszország), gondozók a szürkegazdaságban (Olaszország) (Ungerson 2004); Marina Izzo Olaszország és Spanyolország gondozási politikáját hasonlította össze, és vizsgálta meg ezek hatását az otthoni ápolásra (Izzo 2010); Emmanuele Pavolini szintén Olaszországot tanulmányozva vette számba a szociális szolgáltatás teljes rendszerét, a szabályozás alakulását és kiterjedt következményeit az 1980-as évektől napjainkig (Pavolini 2001); Howard Litwin és Claudine Attias-Donfut Franciaország konzervatív-korporalista jóléti rendszerét vetették össze Izrael szociáldemokrata hagyományokban gyökerező, neoliberálissá átalakuló rendszerével (Litwin–Attias-Donfut 2009); Hila Shamir a jóléti állam modelljeit és a családpolitikát tanulmányozta az Egyesült Államok és Izrael viszonylatában (Shamir 2010), stb. Az állam hatása a migráns gondozói iparágra az ellátási rendszer formálásán felül a migrációpolitikai irányelvek meghatározásában van. A befogadó országok kormányai preferenciákat állapítanak meg migráns csoportokra, migránsok számára nyitva tartott munkaerőpiaci szegmensekre, külföldiek tartózkodására és jogi-adminisztratív integrációjuk lehetőségeire vonatkozóan (lásd Düvell 2006a; Düvell 2006b; Lutz 2011, 154–184).

A közép- és kelet-európai térség esetében az alábbi politikai, gazdasági és jogi változások játszottak szerepet abban, hogy innen is nagyszámú női népesség kapcsolódjon a globális munkaerőpiacnak ebbe a szeletébe:

- Az 1989-es rendszerváltás után nyitottá váltak a határok, és korlátozott mértékben ugyan, de lehetett szabadon utazni, illetve a megfelelő adminisztratív szabályok betartásával és engedélyek beszerzésével a külföldi munkavégzés is lehetségessé vált.
- Az európai uniós felzárkózási időszak egyszerűsítette a mobilitás jogi feltételeit, miközben zártabbá tette a határokat a felzárkózási folyamatban hátrébb lévő országok felé (például Ukrajna), még ha szomszédos államok lévén korábban szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatban is voltak egymással.
- Az Európai Unióhoz való csatlakozás több szinten is előnyöket hozott a posztoszocialista országoknak: az Unió tagországaiba irányuló utazással és az ott-tartózkodással kapcsolatos akadályok megszűntek; a nyugati országok munkaerőpiaca – fokozatosan és megadott fékeket beiktatva – megnyílt a keletről érkezők számára; a migrációs csatornák közül egyesek felerősödtek és lerövidültek, újabbak is kialakultak; a transznacionális kapcsolatháló tovább árnyalódott és rétegződött; illetve származási országuk geopolitikai helyzetének megváltozása és „előléptetése” a globális hierarchián valamelyest kedvezően hat társadalmi megítélésükre a befogadó közegben.
- A schengeni övezet bővítése egyszerűsítette és gyorsította a határon való átkelést Európán belül.
- A posztoszocialista térség országainak gazdasági pályája és potenciálja, valamint egymáshoz viszonyított ereje változott az elmúlt közel harminc évben, különös tekintettel a 2008-as világválságra, amely részben módosította a régió migrációs térképét – például a térségen belüli migrációs csatornák mennyiségét és kihasználtságának intenzitását csökkentette, illetve új csoportokat indított el transznacionális erőforrások kiaknázása felé.

- A magyarországi nemzetpolitika és az erre épített, határon túlra irányuló szabályozás, nemzeti vízum, majd pedig az állampolgárságra jogosultak körének kiterjesztése hatással van a térség migrációs aspirációira és mintázataira.

A külföldi munkaerőpiacra való belépés viszont nem jelent automatikusan integrációt és legális státuszt, összetett korlátozási mechanizmusok szabályozzák ugyanis az állampolgári közösséghez nem tartozók mozgásterét. Az állampolgár és migráns kategóriák, akár csak a legális és illegális státusz, a modernitás termékei. A nemzetállamok határai nemcsak politikai entitásokat, embereket is elválasztanak, társadalmakat tagolnak, a másság jelentéseit kitermelik, a *mások* és a *mi* újraértelmezésének sajátos terepeit adják. A határokon való átjárás szabályozása az állam monopóliumává vált: megjelent az útlevelel intézménye a 20. században, ami formalizálta az állampolgársági státuszt, a hozzá kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket, illetve lehetővé tette az *idegenek*, vagyis más nemzetállamhoz tartozó individuumoknak a feltartóztatását a határnál, mozgásuk korlátozását vagy akár teljes kirekesztését, távol tartását is (lásd Soysal 1994). A nemzetállam területének használatára vonatkozó jogi és adminisztratív szabályozás tehát jelzi az államapparátus koncepcióját a földrajzi területén tartózkodó személyekről, önmeghatározásáról és államközi pozicionálásáról.

A fejlett országok ugyan nagy hagyománnyal rendelkeznek szegényebb országokból származóknak a nemzeti gazdaságukba történő bevonásában, az 1970-es és 1980-as években stratégiaváltás volt megfigyelhető: majdnem mindegyikük felhagyott korábbi munkaerő-toborzó gyakorlatával, egyre szigorúbb migrációs politikákat dolgoztak ki, és betiltották az úgynevezett turisták munkavégzését.¹⁸ Az 1980-as és 1990-es években valamennyi OECD-ország korlátozta a szabad mozgást és növelte az ellenőrizhetőség lehetőségét a vízumszabályozások bevezetésével, aminek következtében lettek *dokumentum nélküli migránsok*. Az ilyen értelemben konstruált illegális tartózkodás és munka szabály-/törvénsértéssé vált, és büntetőjogi eljárás alá került (Düvell 2006, 21–29, lásd még Engbersen–Leun 1998, 199–223). 2001. szeptember 11. óta pedig még szorosabb kapcsolatba került ez a kategória a biztonsági kérdésekkel, és a már korábban is kriminalizált illegális státusz a biztonságpolitika hangsúlyos elemévé vált (Lutz 2011, 154–158), ami a 2015–2016-os migránsválság következtében felerősödött a közélet hétköznapijainak *mátság*- és elhatárolás-gyakorlásába is.

Ezzel párhuzamosan természetes – és inkább csak látszatellentmondásos – módon kiépül egy igen összetett informális gazdaság is. R. E. Pahl elméletét követve

¹⁸ Franck Düvell az „illegális migráns” kategória kifejlődésének kezdeteit az első világháború utáni nemzetállamképzési folyamatokhoz köti, ugyanis 1925 előtt nem létezett politikai kizárási gyakorlat a beutazási papírokkal nem rendelkező személyekre vonatkozóan. A terminus maga az 1920-as évek Amerikájában jelent meg. Európán belüli szisztematikus használata a brit külpolitikában gyökerezik, és a zsidóság Palesztina területére való áramlására vonatkozott még az államalapítás előtti időszakban (1920–1947), de a belpolitikában való meghonosodása későbbre tehető. 1968-ig az Egyesült Királyság területére zöldhatáron keresztül érkezők esetében sem használták a legális versus illegális megkülönböztetést – hiszen nem létezett még az illegális státusz, csak ezt követően terjedt el. Düvell 2006, 21–29.

a munkamegosztásról azt szükséges itt kiemelnünk, hogy az informális tevékenység nem különálló rendszer, hanem ugyanúgy része az általános, mindent átfogó munkamegosztásnak és a szegmentált munkaerőpiacnak, mint a formális szolgáltatások (Pahl 1984). Ezt a gondolatmenetet erősíti Alejandro Portes és Saskia Sassen is. A szerzőpáros megvizsgálja a rejtett gazdaság működési logikáját, és cáfolják a széles körben elterjedt elképzeléseket arról, hogy az informális gazdaság a fejletlen gazdasággal bíró országok sajátossága, összefügg a harmadik világgal, vagy pedig a migráció következménye, majd arra a következtetésre jutnak, hogy az informális gazdaság a fejlett társadalmak velejárója, működésmódjuk logikájából fakadó gazdasági szektor (Portes–Sassen-Koob 1987). Néhány évvel később publikált írásában Saskia Sassen erősebben fogalmazva azt állítja, hogy az informális gazdaság a fejlett kapitalizmus terméke és működtetője: a megnövekedett jövedelemkülönbségek és az ezt kísérő fogyasztói szokások átstrukturálódása, valamint a javak és szolgáltatások kínálóinak képtelensége/elégtelensége a szükséges forrásokért folytatott versengésben járulnak hozzá ahhoz, hogy tere legyen az informalitásnak a gazdaságban. Ezek a tevékenységek elkerülhetetlen velejárói a fejlett kapitalizmusnak, és bár az állami szabályozás keretein kívül valósulnak meg, a gazdasági folyamatok részesei, rugalmassággal és profitnöveléssel – időnként épp túlélési stratégiaként – lendítik előre e folyamatok különböző fázisait. Ezért tehát előbbre vivő a formális keretek mellett zajló gazdasági tevékenységeket a szabályozások „töredezettsége”, mintsem „megsértése” mentén értelmezni (Sassen 1994).

Jól látható tehát, hogy ez a strukturális keret, amelybe a migráns ápolói tevékenység ékelődik, képlékeny és sok szempontból bizonytalanságot keltő alapot képez a munkavállalói státusz kidolgozására. Encarnación Gutiérrez-Rodríguez a migráns ápoló pozíciója kapcsán szintén a feudális idők örökségét tartja fontosnak kiemelni, illetve hozzárendeli a koloniális korszak lenyomatainak jelentőségét is. A felek együttműködését szerinte az határozza meg, hogy a privát otthonokban a kapitalista és nem kapitalista formák találkoznak a reprodukív tevékenységben, ugyanis a gondozói munka részévé válik a tőkehalmozásnak (Gutiérrez-Rodríguez 2010, 88–125). Bridget Anderson két véglet, a családtagság és rabszolgaság tengelyén értelmezi a háztartási alkalmazottak státuszát. Fontos megállapítása, hogy a háztartási alkalmazott több egy munkavégzőnél, feladatok teljesítőjénél, helye akkor érthető meg igazán, ha szerepként fogjuk fel, akárcsak az „anya” vagy a „feleség” szerepét. Itt ugyanis nem egy munka megvásárlásáról van szó, hanem egy egész személy birtoklásáról, ellenőrzéséről és irányításáról. A családtagság pedig nem más, mint eszköz az ellentmondások menedzselésére és az alkalmazott munkafeladatainak maximalizálására. A viszony a háztartási alkalmazott és a család tagjai között háztartási politikákkal gondosan szabályozott annak érdekében, hogy egy új személy jelenléte és aktivitása ne hasson negatívan a többi, főleg női családtagok privilégiumaira és státuszára (Anderson 2000, 108–174). Sok kérdés merül fel tehát az ápolói munkát vállaló külföldiek munka- és életlehetőségei kapcsán, melyek mélyfúrászerű elemzést igényelnek, hogy érthetővé váljék, mit is jelent ez az egyszerűnek ítélt munka megvalósítása az említett sajátos társadalmi körülmények között.

A Közép- és Kelet-Európából útnak induló nők mobilitásukkal egy globális társadalmi problémára adnak választ, amikor belépnek egy rendszerszintű válsággal küzdő piaci részbe, és alternatívát teremtenek – részben a formális, részben az informális gazdaságban – az idősgondozás nehéz feladatának megoldására. Mindeközben pedig határok összetett hálózatával találkoznak, melyek nemcsak országok, de társadalmi csoportok, etnikumok és egyének közé ékelődnek. Ebben a fejezetben azt tárom fel, hogy a vizsgált térségből a globális gondozói ágazatba lépő munkavállalók milyen foglalkoztatási részbe lépnek be, hogyan lavíroznak a kontrollmechanizmusok és a valós vagy vélt lehetőségek között, hogyan szerveződik ez a szegmentált és bevándorló-specifikussá vált munkakör, miképpen alakítják át ezt ők maguk, illetve hogyan hat vissza mindez rájuk és munkavégzői pozíciójukra. Vagyis: hogyan képződik a migráns gondozói munkakör és alkalmazotti státusz a közép- és kelet-európai nők esetében a szegmentált kapitalista gazdaságokban.

Munkaszervezés: belépés és fenntarthatóság

A transznacionális ápolói iparág szervezésében több ágens vesz részt: formális, informális, kvázi formális szereplők működtetik legális és illegális (sokszor épp ezek rugalmas kombinációjával), direkt és indirekt jelleggel egyaránt. Minél több szereplővel vannak kapcsolatban ezek közül az érintettek (munkaadók és munkavállalók), annál előnyösebb feltételekkel kereshetik meg a számukra kedvező megoldást, ugyanis ebben a munkaerőpiaci szegmensben ezek a tényezők növelik a társadalmi tőkét. A gondozói munka globális térben való szervezésére a fizikai személyeken túl még sok tényező van hatással. Ahogyan a fentebbiekben már említettem, az állam elképzelése a bevándorlók hozzájárulásáról az állampolgári közösséghez kulcsfontosságú, ezen belül pedig konkrétan azok a stratégiai elgondolások, melyek az előregedés társadalmi szintű kezelésében és a gondozási szükségletben kialakultak. Ezek tetten érhetőek abban, hogy egy adott ország migrációs politikája támogatja-e a külföldiek belépését vagy a gondozók pályán maradását (munkahelyváltás), szabályozza-e a területén való tartózkodás maximális időtartamát, milyen rejtett vagy kodifikált módokon integrálja az informális gazdaság ágazatait a formális gazdaságba, illetve nyitva/zárva tartja-e munkaerőpiacának más részeit, ahova átléphet(né)nek a máshonnan érkezett munkavállalók a háztartásiparból. Amennyiben a migrációs politikák megengedőbbek adott migrációs térben, mint például az Európai Unió keretein belül a kelet- és közép-európai mobil népesség számára, a munkavállalási eljárasmódok és migrációs hálózatok több ország közötti mozgásra is berendezked(het)nek. Mint ahogy az is megfigyelhető, hogy az ápolói szektor rétegződése, illetve az ezen belüli vertikális és horizontális mobilitás lehetősége nagymértékben függ a befogadó társadalom *másságképző* gyakorlatától és a reprodukciós feladatok megítélésétől, minősítésétől. Ebben a részben azt fogom megvizsgálni, hogy a befogadó ország korlátozó mechanizmusai és a munkavállalók aspirációi hogyan találkoznak össze, miként egyeztetik össze érdekeltségeiket, illetve milyen alkufolyamatok/manőverezések mentén tágitják/alakítják a kereteket az együttműködés fenntarthatósága érdekében.

Formális munkaszervezés: szabályok és ellenőrzések szorításában

A vizsgálatba bekerült mintában a legerőteljesebb szabályozás az izraeli munkavégzéssel kapcsolatban tapasztalható. Izrael migrációs politikája ellenőrzi legjobban a területére való belépést, az ott-tartózkodást és a migránsok tevékenységét. Izrael állam de facto emigrációs ország, mivel a diaszpórákba szétszóródott zsidók visszahívásából alapult 1948-ban, de ez a hívó hang a nem zsidó származású – és így külföldiként definiált – migránsok felé irányított és időleges befogadás formájában szól. A rendszer alapjai az 1980-as évek végén kezdtek formálódni: 1986-ban az ápolási biztosítási törvény lehetővé tette a háztartások számára a privát otthoni gondozói szolgáltatás igénybevételét, 1988-ban pedig a hosszú távú ápolást igénylők számára bevezették a pénzbeli szociális támogatást (*Gimlat Siuud*), amelyet életkor, bevétel és egészségi állapot alapján ítélték meg. A palesztin felkelés és az Oszlói Egyezmény után az arabok munkaerőpiaci aktivitását minimalizálták, és 1993-ban bevezették a migránsok munkavállalásának jogi lehetőségeit. A munkaerő-toborzás tehát megindult, de munkavégzési engedélyt csak bizonyos tevékenységi körökre, építkezésre, mezőgazdasági munkára és ápolásra adtak ki. Vendégmunkások csak azokból az országokból érkezhettek, amelyekkel bilaterális államközi megállapodást írt alá Izrael. A legfontosabb munkaerőforrást a Fülöp-szigetek, a kelet-európai országok, Nepál és India jelentik a mai napig. A rendszeren belül jelentős szigorításra került sor 2006-ban, amikor a migránst konkrét munkaadóhoz „kötötték”, vagyis csak olyan belépési vízumot bocsátanak ki, amely egy adott alkalmazóhoz kapcsolja az érkező külföldit. Ezzel a rendelettel a migrációs törvény közvetlenül rendeli alá a munkavállalót megbízójának, illetve kihatással van a munkahelyváltásra, pontosabban: a munkaadóváltásra. A munkavállalási vízum meghosszabbítására kérelmezés és ismételt felülbírálás alapján lehetőség van. Mivel a bevándorlási politika el akarja kerülni a külföldiek letelepedését, korlátozza a munkavállalók visszatérését Izraelbe (külön vízum igénylése szükséges), a családtagok látogatását, valamint az állampolgári jogok megszerzésének feltételeit (Shamir 2011; Liebelt 2011, 23–44).

A magyar nők izraeli mobilitását és munkavégzését magánvállalkozók végzik. Önállóan kijutni és munkát találni a lehetetlennel határos próbálkozás a bevándorlók korlátozását célzó egyre szigorúbb törvények miatt. A terepmunkám során megismert munkaközvetítő transznacionális céget működtet, aminek kidolgozott jogi, adminisztratív és emberi stratégiái vannak az üzlet tartós működtetése érdekében. A vele készített interjúban részletesen bemutatja ezeket.

Nézd, az Izrael állam megengedte aztat, hogy a magyar beszélő embereket tudják magyarok ápolni. Nagyon sok zsidók, akik eljöttek '56 után, és... '56 után... mámma már öregek, 75, 85 éves emberek. És mi... És nem akarják, hogy hozzak valami filippini vagy valami, indiai őket ápolni. Hanem ők szeretnék, hogy valaki az ő maguk helyükről, az ő maguk nyelvükön tudja valaki őket ápolni. Ők akarják érezni a nagypapának vagy nagymamának az étel ízét, azok főznek nekik, mint a magyarok szoktak enni, amit megszoktak sok éveig – magyarázza kissé tört, de

folyamatos magyarsággal a migráns ápolói igényt egy munkaközvetítő,¹⁹ aki legálisan vihet Magyarországról gondozónőket Izraelbe.

Két irodát szükséges fenntartani a gondozók migrációjának szervezéséhez: egy Magyarországon bejegyzett irodát, amelyen keresztül a toborzást, a válogatást és a belépési vízumot intézik, illetve egy (vagy több) irodát Izraelben, ahol a beérkezőkkel kapcsolatos további ügyeket rendezik. Beszélgetőtársam a kibocsátó országban újsághirdetésben és interneten teszi elérhetővé a munkalehetőséggel kapcsolatos információkat, majd interjú alapján dönti el, hogy ki alkalmas az izraeli idősök házi ápolására:

A hirdetés után jönnek százan. Azok közül kiválasztjuk az asszonyok, amit gondoljuk, hogy lehet menni. És akkor kezdődik egy procedúra: mit nézek azokba az asszonyokba, mit keresek azokba az asszonyokba, hogyan tudom eldönteni egyszerre, hogy pont az az asszony tudjon menni? Nem minden asszonyt viszek, aki csak jön hozzám, és azt mondja, hogy ápoló akar lenni, és na, már visszük őket. Az nem úgy megy. Van az embernek egy kis maga... hogy mondjam... hogyan mozog, hogyan beszél velem, azt már tudom, megértem rajta, hogyan... hogy ez fog illeni vagy nem fog illeni. Az életembe nagyon sok interjút csináltam már. Csináltam legalább már vagy ezret. Voltam küldöttségbe, az izraeli hatósággal voltam küldöttségbe külföldön, és ezt a szakmát megtanultam, hogy hogyan köll interjúkat csinálni.

Akik jönnek ide, először is... bejönnek ide, behozzuk őket, kell legyenek képzett ápolónők. Az nem jöhet ki, aki azt mondja, hogy na, ápoltam kicsit anyukámat vagy nagymamámat meg apukát, aztán én leszek most ápolónő Izraelbe. Mára a redcross, a Vöröskereszt, vagy privát kiképzésbe lenni és kiképezni azokat az asszonyokat, akik akarnak mára lenni mint ápolónő.

Legtöbbször kisgyerekekkel nem hozok ki senkit se, még ha azt mondja is nekem, hogy 40 éves, és otthon hagyja a gyereket, aki 5, 6, 7, 10 éves. Azt mondom, várjon még egy kicsit, és jöjjön később. Mer én akarom, hogy nemcsak maga legyen itt, hanem a feje is itt legyen, nemhogy maga itt legyen, és a feje ott legyen.

Beszélgetésünk időpontjáig körülbelül 140 gondozót vitt ki Izraelbe, és vállalkozását bővíteni tervezi: az erdélyi területeket is be akarja vonni toborzási körébe, illetve Angliába is szeretne közvetíteni ápolókat. Mivel két ország törvényeinek és adózási szabályainak kell megfelelnie, ez plusz terheket jelent számára. A megoldást a szürkegazdaságban találta meg, és a közvetítői díj egy részét informálisan kéri el.²⁰ Lehetőséget biztosít arra, hogy ez utóbbit a nők a munkába állás után, négyhavi részletben fizessék.

¹⁹ Kétéves korában alijáztak a szülei Izraelbe. 1948 óta bárki jogosult az Izraelbe költözésre, vagyis alijázásra, akinek legalább egy zsidó nagyszülője van.

²⁰ Az interjú idején (2011) a közvetítői díj 2500 dollár volt, ami tartalmazta a szolgáltatás legális és nem legális díját.

Ebből viszont hátránya származott már többször is, mert az országba bejutva és más gondozóval kapcsolatba kerülve a munkavállalók többletinformációkhoz jutnak, és ennek alapján vannak, akik úgy döntenek, hogy megtagadják a további fizetést, ami-re nincsen törvényi kötelezettségük, és saját kezükbe veszik kinti életük szervezését. A kifizetetlenül maradt közvetítő a nem legális juttatás megszerzésére és bebiztosítására az informalitás által nyújtott lehetőségeket használja: a hozzá lojális, neki hálával tartozó ápolók tudomására hozza az őt megkárosító kilétét és eljárás módját, aminek következtében a magyar nők ugyan nem közösisítenek ki körükből csak emiatt senkit, de éreztetik, hogy ők is helytelennek tartják lépését.

A munkaközvetítőhöz való ragaszkodást és pozitív megítélést nem az egyszeri munkaszerzés ténye magyarázza, hanem sokkal inkább az azt követő időszakban kapott kísérés, folyamatos segítés és atyáskodó védelem. Várja a repülőtéren az érkezőket, elviszi őket munkaadójukhoz, igény szerint tolmácsként is fellép; konfliktus esetén moderál a család és az ápoló között; vállalja, hogy hazaviszi a gondozók pénzét, és otthoni, magyar bankon keresztül utalja ezt a családok számára, amivel költségektől kíméli meg a migráns nőket; bármikor elérhető, felhívható, munkajellegű és személyes kérdésekben is kérnek tőle tanácsot; szerelmi bonyodalmakba keveredett nőknek segít kikerülni a kellemetlen helyzetekből, hajlandó akár autóval is értük menni, ha arra van szükség; folyamatosan információi vannak a rajta keresztül kikerült munkavállalókról, tudja, mi van velük, milyen nehézségekkel küzdenek; és a továbbiakban is szervezi munkalehetőségeiket.

Ezek olyan dolgok, amiket én nem írok alá senkivel, hogy én fogok beszélni, meg fogok telefonálni, de én, akiket én kihozok, a mi cégünk kihoz... vannak mindenféle cégek, akik dolgoznak az itteni irodákkal... a mi cégünk, minálunk az a különleges benne, hogy én kísérem az asszonyokat egész idő alatt, amíg itt vannak Izraelbe, én kísérem őket. Mer ők, ha már mindent elrendeztek, átmentek már két helyre, amíg itt vannak Izraelbe, én mindig követem őket, és ami bajuk van, én próbálok nekik segíteni.

Patriarchális jegyeket hordozó kapcsolat van közöttük és az ápolónők között, az interjú során „libáimnak” nevezte őket, ami bántó melléklengése ellenére kevésbé a lekezelést, mint inkább a *körzetébe* való tartozást és az ő irányító, kézben tartó szerepét fejezte ki. A gondozók körében végzett terepmunkám visszaigazolta ennek a kapcsolatnak a jelentőségét és pozitív tartalmait. Nyelvtudás hiányából kifolyólag kiszolgáltatott helyzetükben leginkább rá számíthatnak. Tapasztalatuk szerint a helyileg bejegyzett irodák alkalmazottai, ahova jogilag tartoznak, nem törődnek velük, és konfliktus esetén a családokat, nem őket, külföldieket védik. Az illetékes szakszervezet és a vendégmunkásokat segítő jogi irodák sem keltettek körükben pozitív benyomásokat. Ennek magyarázata részben a közös nyelv hiánya, a tájékozatlanság és az előzetes negatív előítélet, amit átvesznek sorstársaiktól. Az adott lehetőségekkel és elképzelésekkel, amelyekkel Izraelben elfoglalt státuszukról rendelkeznek – saját vagy kritikai felülbírálat nélkül átvett tapasztalatok alapján – problémás helyzetekben munkaközvetítőjükhöz fordulnak, biztonságát tőle remélnék.

Klarissz 1997-ben került ki ápolónak Izraelbe. Végigkísérte a jogi szabályozások változását és az ehhez igazodó privát szféra alakulását. Először még vízum nélkül érkezett, és munkaközvetítője nem tőle, hanem a családtól kért közvetítői díjat, ami akkor még csak 600 dollár volt. Azokban az években még nem kellett az ápolóknak kötelezően helyi irodához tartozniuk, de időközben ez a szigorítás is érvénybe lépett. Mint ahogy az is, hogy már otthonról munkavállalói vízummal kell elindulni, illetve felső korhatárt is bevezettek: 55 év fölött csak külön engedélyeztetés után lehet ápolói vízumhoz jutni. Az újabb megkötések közé tartozik az is, hogy a külföldi gondozóknak négy év és három hónap után a mozgáslehetőségeik nagyon beszűkülnek. Ezt követően nem változtathatnak munkaadót (hivatalosan legalábbis), viszont maradhatnak addig, amíg ápoljuk él, és a munkaadó család kéri a vízum hosszabbítását a belügyminisztériumtól, amit mindig csak egy évre adnak meg a szigorú állami kontrollgyakorlás érdekében. Klarissz migráns ápolói pályája egy történelmi korszakot sűrít magába jogszabályok változásairól, munkaformákról, ápolói fejlődésről, személyes kapcsolatokról és emberi tragédiák sorozatáról. 2012-ben döntött úgy, hogy végleg hazaköltözik. Tapasztalatait még aktív munkavégzőként összegezte így a beszélgetésünk elején bemutatkozásként:

De... nem egyfolytába vagyok itt. Tehát kijöttem ide, egy magán munkaközvetítő volt még akkor, aki dolgozott, és... jöttem volna egy nénihez Bnei Brakba, de a néni közbe beteg lett, bekerült a kórházba, és akkor oda nem kellettem. És ott maradtam a munkaközvetítő-nőnél két napot, és akkor jelentkeztek az első munkaadómék, akiknek két pici gyerekhez kellett volna bébiszitter. 9 hónaposak voltak a gyerekek, és a szülők elég idősek, első gyerekek voltak. És akkor náluk voltam 3 és fél évet. De úgy, hogy akkor még nem volt ilyen szigorú ez az egész, nem volt annyira kötelező a munkavállalási engedély, a vízum... Vízum nélkül voltam itt körülbelül 8 hónapig. 8 hónap után elintézték, hogy hivatalos legyek, és akkor tudtam úgy hazamenni meg visszajönni. [...] Otthon voltam fél évet, egy évet, és akkor beteg lett a nagymama, a férfinak az édesanyja Bnei Brakba, és akkor jöttem hozzá. Egy évet itt voltam, egy évet otthon, aztán megin egy évet itt voltam, megin egy évet otthon. [...] Na, és aztán, amikor a nagymamánál voltam, akkor a nagymama már olyan nagyon beteg volt, hogy hansamnal,²¹ szóval lélegeztetőgéppel volt egész nap, éjszaka meg ilyen oxigénmaszkkal. Hát az nehezebb volt, nem volt szabadnapom abszolút, mert nem lehetett otthagyni, és olyan gyerek vagy valaki nem volt a családban, aki kezelni tudta volna a gépet is, meg a nagymamát is. [...] És hazamentem onnan, mikor lejárt az összes engedélyem, és akkor beteg lett a férjem. És a férjem meghalt... hát egy jó fél év alatt. Rák volt, nem vették észre, nem vette komolyan az orvos, szóval meghalt. És akkor még egy évet otthol maradtam, és aztán jöttem vissza, 4 évvel ezelőtt. [...] ez is egy rokon néni volt, akihez kerültem, nem volt semmi baj se a fizetéssel, se semmivel, csak az, hogy a néni nem akart élni, nem akart élni, és bizony nagyon hamar elment, meghalt, jó másfél év alatt. Akkor az

²¹ Lélegeztetőgép héberül: mehonat hansama.

előző családtól a nagymamától elment a metapelet,²² visszamentem oda. Már ott nagyon, ott is elég kriminális volt a helyzet. Úgyhogy az a néni meghalt tavaly jóm kippurkor, tehát jó egy éve. És akkor aszonta a fia, hogy ne menjek sehova, mer az ő felesége közbe bekerült a kórházba, és egy elfuserált operáció miatt életveszélyben van. 5 hónapig éltem bent a kórházban. Az utolsó 1 hónapot úgy, hogy éjjel-nappal. Tehát hazajöttem megfürödni, tiszta ruhát venni, vissza a kórházba. És aztán ő is meghalt, 5 hónap után. Akkor voltam körülbelül 2 hétig ilyen tengő-lengő, amíg vártam az új munkát, és úgy kerültem ide ehhez a nénihez, akinek a férje állítólag betegebb, mint a néni. A néninek van egy csontritkulása, és ezzel a járókával jár otthon, és ő se akar semmiféleképpen egészséges lenni, mer... állítom, nem akar. De a férje alzheimeres, és borzasztóan nehéz elviselni. Itt megvan mindenem, amit csak kívánhat egy metapelet. Megvan a pénzem, megvan a szabadidőm, de amíg bent kell lenni, az valami borzasztó. Borzasztó. És a férfinak nincs, nem kértek metapeletet.

A határokon átívelő és távoli földrészeket összekapcsoló munkaszervezés a sok részletre kiterjedő jogi szabályozás ellenére is produkál furcsa, méltatlan helyzeteket. A személytelen közvetítési folyamatnak épp az a része, ami személyességet igyekszik vinni a rendszerbe, világít rá az ápolónők árucikké válására és piaci tényezőként való kezelésére, amit egyik kelet-magyarországi nő így fogalmazott meg:

Igaz, hogy egy fél évet vártam rá, míg került család, mert nagyon sok mindenki, aki meglátta az adataimat itt kint, a családok megnézték az adataimat meg... tehát az volt, hogy azér kérnek teljes alakos fényképet végül is, mer ebből valahol csinálnak egy katalógust az adatokkal együtt, és lehet válogatni a metapeletek közül a családoknak. És... tehát válogattak belőlünk, mint a divatlapba. Választják, hogy nekem kell ez a szoknya vagy felső, és megrendelem. Tehát mi ilyen rendelésre jöttünk. És ahhoz a családnak, aki bennünket kiválasztott. [...] Azt mondta az én papám, azt mondta az irodás csajoknak, [...] hogy akar egy magyar szép metapeletet. Azt mondta, neki csúnya nő a házába nem teheti be a lábát, mert itt nem volt soha csúnya nő, és nem is akar most se.

Az Izraelbe való kikerkezés után a munkahelyek változtatása legálisan kizárólag csak irodákon keresztül lehetséges. Mivel a munkavállalói vízum egy konkrét munkaadóhoz köti a külföldieket, a rendelkezésükre álló mozgástér korlátozott. Megfelelő indokkal (például zaklatás, agresszió, éheztetés, ápolt állapotának súlyosbodása, konfliktusos kapcsolat az ápolttal vagy a családdal, a munkajogi keretek be nem tartása) lehet kérni az új helyre való áthelyezést, amiért az ápolóknak már nem kell további közvetítői díjat fizetniük. A belépéshez képesti lehetőségekhez mérten Izraelben megsokszorozódnak az alternatívák, mivel több magán munkaközvetítő iroda is van, amelyek migráns ápolókkal foglalkoznak, és szabadon át lehet lépni, ha máshova akarnak tartozni.²³

²² Metapelet: külföldi házi ápoló.

²³ Ezek működésének részletes bemutatásáról lásd Mundlak–Shamir 2014.

A tapasztalat azt mutatja, hogy nem érdemes ezzel a szabadsággal túl szabadosan élni. Úgy tűnik, az irodák a visszajelzések alapján minősítik az ápoltnak és ápolókat, és a gyakran változtató gondozókat problémásnak tartva eleve problémás helyre teszik. Volt alkalmam olyan magyar nővel is beszélgetni, aki két év alatt tizennégy helyen próbált szerencsét, de sehol sem sikerült hosszabban megmaradnia.

A szigorú migrációs politika miatt az irodák látóterén kívüli aktivitás csak illegálisan lehetséges, ami a komolyan vett ellenőrzésekből kifolyólag a gyors lebukás és kitiltás veszélyét hordozza magában. Ezért Izraelben az illegalitást csak akkor választják a migráns nők, ha már megszűnt minden lehetőségük a legális tartózkodásra, és ennek az időszaknak a meghosszabbításaként alkalmazzák.

Részben formális munkaszervezés

Az Európai Unió tagországainak állampolgárai szabadon utazhatnak az Unión belül, így beutazási vízumra és ott-tartózkodásra jogosító plusz engedélyekre nincs szükségük. Nincsenek kitéve annak a veszélynek sem, hogy utcai ellenőrzések során aktivitásuk legalitásának igazolását kérné tőlük a rendőrség, hétköznapi helyzetekben elég a befogadó ország területén való jogos ottlétet bizonyítani. A munkavállalás területén is privilegizált csoportnak számítanak, ezért a közép- és kelet-európai ápolónőknek formális keretekre és formális segítségre legfőképpen logisztikai megfontolásból van szükségük, vagy épp hosszú távú terveik vannak, melyben ez a munkavégzési forma az előnyösebb. A részben formális munkaszervezés tereptapasztalataim szerint egyúttal részben legális munkavégzést is jelent. Mivel Európán belül nincs az a kényszer, hogy külföldi életvitelük minden részlete engedélyezve legyen, rugalmasan hangolják össze a hivatalos szervek elvárásait és saját lehetőségeiket, céljaikat. Illetve ez a részlegesség arra is vonatkozik, hogy nem fedi le teljes mértékben tevékenységüket, így marad idő és alkalom a formális körön kívüli munkavégzésre is.

Doina középkorú nő (49 éves), Bukarestből érkezett Marche régióba 2001-ben. Romániában a kereskedelemben dolgozott, illetve vendéglők konyháján. A testvérei közül már többen voltak Olaszországban, amikor ő idejött, azóta kihozta a gyerekeit és azok családjait. Édesanyja és legkisebb öccse kivételével már mind Anconában és környékén élnek. Az ápolói szektorba otthoni gondozóként lépett be, 24 órás megbízással dolgozott két évig, utána váltott. Egy anconai ügynökség alkalmazottja lett. Ápolói tanfolyamot nem kellett végeznie. A szükséges adminisztrációs papírmunkát a cég végezte el neki, nem is tudja már felidézni ennek részleteit, pedig akkor Románia még nem tartozott az Unióhoz, tehát nem volt annyira könnyű folyamat, mint lett a terepmunka idejére. Az ügynökséggel való együttműködés több szempontból is előnyös számára. Egyrészt össze tudja egyeztetni a munkát a családi élettel, marad szabadideje, és van magánélete. Másrészt nyugalmat és biztonságot jelent számára: nem kell aggódnia amiatt, hogy nem lesznek munkaórái, nem kell folyamatosan abba investálnia, hogy kapcsolati tőkét építsen, és biztosítsa maga számára a munkafeltételeket. Harmadrészt pedig jobban szeret több időssel dolgozni, mint eggyel. Ez változatosságot, mozgalmasságot, érdekességet jelent számára. Illetve kedveli, hogy

többnyire kórházba hívják, ez a környezet a szakmaiság, a megbecsültség, a *munkahely* érzetét kelti benne, amit pozitívabbnak ítél meg az idős otthonában végzett gondozásnál, és mindenképpen magasabb státuszként értékeli. Meg van elégedve az ügynökséggel való együttműködéssel, nem kíván ezen változtatni. Természetesen, ha a korábbi kliensek és családjaik felhívják őt, és kérik a további munkáját otthoni környezetben, szívesen vállalja – de ezt már az ügynökség kihagyásával. Ilyenkor gondozáson kívül takarítást és főzést is végez. Nem tervezi a hazaköltözést, szereti itteni életét, már önálló albérlete is van, ami a román diaszpórán belül kivételesnek számít és előmenetelt jelent.

Liliana olaszországi gondozói pályája több hasonlóságot is mutat Doináéval, de sok az eltérés is. 2005-ben illegálisan hagyta el Romániát, láncmigráció részeként. Először a testvére jött ki, utána a lánya, ezt követően érkezett ő. Egy 91 éves idősnél kezdett dolgozni bentlakásos gondozóként. Egy évvel később kihozta a férjét, és már ketten látták el az öregembert. Ekkor kezdett el kórházakba járni részmunkaidőre – illegálisan, amit félelem kísért.

[...] egy olasz mondta nekem, mert én megmondtam neki, hogy nincsenek papírjaim, megmondtam nekik, hogy tudják ők is, mert nem akartam, hogy belekeveredjen a család is, mert ha például elkapnak, akkor őket is megbüntetik. És megmondtam: nincsenek papírjaim. És egy olasz azt mondta: „Liliana, ne mondd soha többet, hogy nincsenek papírjaid. Akárki megkérdezné, mondd, hogy van, mert nem vagy arra kötelezhető, hogy megmutasd akárkinek.” És azt mondta nekem: „Neked nem kötelező megmutatni akárkinek. Mi, ha vannak papírjaid, azt akárkinek elő kell kapnod?! Nem kell. Ha megkérdezik, hogy vannak-e papírjaid, igen van, bátorsággal mondd nekik.” És ez adott nekem egy kis bátorságot.

A bácsi halála után nem akart többet bentlakásosként dolgozni, a családjával akart élni: férjével és a közben kihozott fiával, menyével, unokájával. Hirdetést tett ki az üzletekben, amire jelentkezett egy ügynökség. Három évig dolgozott nekik. Belépett tehát egy formális munkaszervezeti körbe, de ez nem hozott egyben legális státuszt is számára. A cég ugyanis feketén alkalmazta, mint később kiderült számára. Ekkor döntötte el, hogy magánvállalkozó lesz. Beszerezte a szükséges engedélyeket, és számlaképes ápolóvá vált. Névjegykártyája van, amelyen személyes adatai mellett adószáma is fel van tüntetve. Erre nagyon büszke, és beszélgetésünk során nekem is adott belőle (ő volt az egyetlen egész terepkutatásom során, akinek ez ennyire fontos volt). Munkaóráit most már maga szervezi, vállal idősgondozást, takarítást, gyerekfelügyeletet, tehát a háztartási szektor teljes spektrumán mozog. Kapcsolathálóját korábbi klienseinek családtagjaiból építi, illetve sikerült elérnie, hogy felkerüljön a kórházakban kifüggesztett ápolói listákra. Olaszos hangzású nevének köszönhetően nincs hiánya munkaórákban. Szívesen választják őt a külföldi neveket tartalmazó listáról, mert olasznak gondolják, és csak a helyszínen derül ki, hogy a feltételezés téves volt. Látja az arcukon a csalódást, de az esetek többségében így is megkapja a munkát, kevésszer volt ebből kellemetlensége.

Amikor megérkeztem, és beléptem a szobába [a kórházban], azt mondta „Jó estét!”. Mondom, Liliana vagyok. Na, erre mondja: „Mi egy olasz nőt vártunk.” [...] Nagyon hülyén éreztem magam. De időközben, hogy velük beszélgettem, jön egy ápoló, köszön nekem: „Ciao.” „Ciao – mondom –, változtattad az osztályodat?” Mert ő először a belgyógyászatban dolgozott, és most a sebészetben volt. „Igen – mondja –, cseréltem. És te, hozzánk jöttél?” „Igen – mondom –, lehet, hogy dolgozni fogok, lehet, hogy nem.” [...] És ők, látva, hogy köszön nekem ez az ápoló, elmentek, és beszéltek vele. [...] És ennek az ápolónak köszönhetően lett bizalmuk bennem. [...] És megmondtam az öreg lányának: Én megértelek, mert az apád, aggódsz, minden jogod megvan hozzá, mondom, de ne hidd, hogy mi, külföldiek nem vagyunk képesek arra, hogy ezt a munkát elvégezzük. Én ezt a munkát nagyon sok éve végzem, és én be akarom bizonyítani, hogy képes vagyok rá, vállalom a felelősséget, felfogom, hogy ez mi.

Liliana az új munkavégzéssel elégedett. Végre legális lett, nem kell félnie senkitől. Sokat foglalkoztatják, jól keres. Adózott jövedelmét kiegészíti a régebbi, bizalmi alapon kiépített kapcsolatokon keresztül érkező lehetőségekkel, a családok otthonában végzett munkával, ahol nem várják tőle a számlát. Jól érzi magát Olaszországban, nincs honvágya, maradni szeretne, de a fia részéről tapasztalt nyomás miatt, aki vissza akar térni, lehet, hogy nem teljesül ez a vágya.

Mirela szintén magánvállalkozóként dolgozik, és valamennyi román ápoló közül, akiket megismertem, ő tör leginkább a szakápolói pályára. Soha nem is dolgozott bentlakásos ápolóként. 2003-ban érkezett, két gyermekét követte. Férjét otthon hagyta, nem váltak el hivatalosan, de nincsenek már kapcsolatban. Elvégzett egy ápolói tanfolyamot egy idősekre szakosodott kórházban (INRCA²⁴), amely akkor még csak félnapos volt és ingyenes, később vált komplexebbé és fizetőssé az oktatás. Van tehát igazolása arról, hogy szakápoló. Emellé kiváltotta a magánvállalkozói engedélyt. Megszerezte a szükséges egészségügyi igazolásokat, befektetett speciális egészségügyi biztosításba, ami előfeltétele volt annak, hogy felkerüljön Ancona és a környék valamennyi kórházának szakápolói listájára. Ezzel párhuzamosan természetesen ő is *maszkeol*. A kórházi munka biztosít egy alapjövedelmet, de nagymértékben funkcionál ajánlásként és kapcsolatépítésként: itt megismerkedik idősekkel, akik hazakerülve is rendszeresen hívják. Otthonosan mozog a kórházi ápolók között, tudatosan építi azokat a kapcsolatokat, amelyek segítik pályáját, tájékozott az adózási ügyekben, a román diaszpórának nem tagja, olasz barátai vannak, és nehézkesen beszél már románul, keresi a szavakat, mondat közepén is átvált olaszra, hét év alatt lezajlott a nyelvváltás nála. Loretóban bérelnék egy házat gyerekeivel, elkötelezett az integráció és a maradás mellett.

Az Olaszországban élő romániai románoknak lehetőségük van tehát ügynökség keretén belül vagy akár magánvállalkozóként is dolgozni a gondozói szektorban. Ugyanez nem érvényes a Moldovai Köztársaságból érkező nőkre, akik többnyire illegálisan

²⁴ <http://www.inrca.it/inrca/home.asp> (letöltés ideje: 2016. július 4.)

lépnek be az Unió területére, ezért kiszolgáltatottságuk nagyobb, mozgásterük korlátozottabb, önállósodási lehetőségeik nincsenek, függőségi viszonyok között kénytelenek manőverezni.

A teljes mintában ez volt az egyetlen csoport, ahol a megfigyelt migráns nők magánvállalkozóként vagy ügynökségi alkalmazottként fejtettek ki ápolói tevékenységet. Bár ennek a munkavégzési formának más országban is vannak jogi lehetőségei migránsok számára (Izrael kivételével). Máshol többnyire azt láthattam, hogy a gondozói szektor megosztott, és az egyik fontos vízválasztó épp itt van: vállalkozóként és ügynökségi alkalmazottként a helyi közösség munkavállalói ápolnak, a külföldiek a szektor informálisabb részébe léphetnek be.²⁵

Formális aktorok időközönkénti és részleges részvételét a külföldi ápolók munkalehetőségeinek szervezésében meg lehet találni máshol is, de elenyésző mértékben. Egyik kivétel Melinda, aki Kárpátaljáról jár Magyarországra dolgozni. Kedvező státuszának biztosítása érdekében mindig követte a lehetőségeket, amelyeket a magyar állam felkínált a határon túliak részére. Az európai uniós csatlakozási procedúra során jelentkezett probléma, amellyel az ukrainaiak szembetalálták magukat, amikor a magyar–ukrán határ uniós határrá vált, hamar áthidalhatóvá vált számára: nemzeti vízumot szerzett, majd állampolgárságot, amivel elhárította a külföldre járással kapcsolatos akadályokat. 1999 óta megélhetési forrásai csak Magyarországon vannak. Piacozással kezdte, mezőgazdasági szezonmunkával folytatta, majd otthoni ápoló lett. Első munkalehetőségét egy ismerősétől kapta, itt három évig dolgozott. A néni halála után az intézményesülés felé mozdult el:

Három évig voltam nála, mikor aztán ő is meghalt. És nem tudtam munkához jutni. És olvastam egy hirdetést, hogy egy bizonyos kft. felvesz bébisittereket, házvezetőnőket és idősgondozásra tanfolyamra. Na, én akkor jelentkeztem Budapesten, 60 ezer forint fejibe el is végeztem ezt a tanfolyamot, ami nem egy nagy szó a mai világba, de azér már van egy rendes referenciám, be vagyok náluk jelentve, és én egy örökös tag vagyok náluk, és ők most már, ha bajba vagyok, kiközvetítenek a családhoz. Ha esetleg Pista bácsi vagy Marika néni vagy bárki elhalálozik, akkor én betelefonálok, és ők igen, megnézik, mer van egy szám, ami csak az én számom, hogy igen, én az ők tanítványok voltam, és akkor így közvetítenek tovább.

Munkáját továbbra is ugyanúgy végzi, mint a többi bentlakásos külföldi ápoló Budapesten, vagyis illegálisan és informálisan, de beiktatott egy formális elemet munkaszervezési stratégiájába, amit akkor használ, amikor új munkahelyre van szüksége.

²⁵ Az Egyesült Királyságban a külföldi ápolók szintén dolgoznak ügynökségeknek, de ott nem volt alkalmam terepmunkát végezni, ezért az itt elmondottak arra nem vonatkoznak.

Kvázi formális munkaközvetítés – ami olyan, *mintha*, de mégsem

Azokat a munkaszervezési formákat sorolom ebbe a kategóriába, amelyek úgy működnek, mint a munkaközvetítő intézmények, de nem rendelkeznek a szükséges meghatalmazásokkal és engedélyekkel a tevékenység kifejtésére. Bár nem formálisak, informálisaknak sem tekinthetők, ugyanis nem ismeretségekre és személyes kapcsolatokra épülnek, hanem kimondottan csak a kereslet és a kínálat összekapcsolásával foglalkoznak. Közvetítésre szakosodott személyek vagy intézmények, akik/amelyek rendelkeznek csatornákkal mindkét irányban, begyűjtik az információkat, és érdekeltiségüknek megfelelően segítik a munkakapcsolat létrejöttét. Mindezt végezhetik üzleti alapon, karitatív megfontolásból vagy sajátos pozíciójukból (például csomópontok migráns és helyi lakosság kapcsolathálójában) kifolyólag baráti gesztusként.

Tömeges üzleti tevékenységet Románia és Olaszország, illetve Magyarország és Németország között tapasztaltam terepmunkám során. Igaz ugyan, hogy a fizikai távolság viszonylag nagy ezen országok között, de mivel sűrűn át vannak már szöve migrációs csatornákkal, elgondolkodtató, hogy ekkora tere maradt még az üzleti jellegű tevékenységnek az informális szervezkedés mellett. Főként az első lépéshez, a kijutáshoz és az első munkaadó megtalálásához veszik igénybe azok a kivándorolni szándékozók, akiknek nincsen szociális tőkéjük a célország felé, de van példa arra is, hogy a már kint dolgozók hidalják át a kapcsolathiányt monetáris eszközökkel. Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy a pénzforrás lehetőségét ebben a kibocsátó országok tagjai látják meg és aknázzák ki.

Románia és Olaszország között társulás formájában dolgoznak a *közvetítők*. A származási országban élő tag hirdetéseket jelentet meg helyi újságokban és internetes portálokon, vagy kisebb közösségekben szóbelileg hirdeti a lehetőséget. A jelentkezők kifizetik neki a közvetítői díj felét, majd megkapják egy kinti román elérhetőségeit, ahova kiutazhatnak. Ekkor általában még nincs konkrét munka, nem tudni, mire utaznak ki. Csak megérkeznek, és várnak a lehetőségre, addig pedig honfitársuknál lakhatnak, aki megkapja a díj másik felét. A szóbeli megállapodásnak része az is, hogy amennyiben nem jó a család vagy problémás az öregember, ahova helyezték őket, két cserét még vállal közvetítőjük, ezt még pluszjuttatás nélkül. Sok panaszt és elégedetlenséget hallottam ezekről az interakciókról, de a csere ígéretének be nem tartását senki nem említette. A tarifák is viszonylag szabályozottak: dél-olaszországi munkát már 200-250 euróért lehet kapni, Észak-Olaszország viszont drágább, ezért akár 600 eurót is elkérnek. Befogadó országon belüli munkahelyváltásnál is igénybe veszik ezt a szolgáltatást, leginkább akkor, amikor délről északra szeretnének felkerülni a magasabb fizetés és a jobb munkakörülmények reményében.

Az újsághirdetéseket az itteni románok és a Romániában élő románok teszik fel. És van sokféle román, akiknek sok évük van már itt, akiknek régről vannak tapasztalataik, és különböző kapcsolatokat építenek ki, eljutnak... ismeretek családokat, akik románokkal dolgoznak. És amikor elmegy egy tőlük, szólnak: nézd, kell nekem egy asszony. És neked közvetítői díjat kell fizetned a románnak, merthogy ilyenek

vagyunk mi, románok. És... Tehát újsághirdetésen keresztül jöttem el. A közvetítői díj Romániában 50 euró volt... nem, hazudok, 100 euró, és itt még kellett adnom 100 euró komissziót... Találtam egy helyet. Tehát néhány nap után kezdtem el.

Addig hol lakott, hol aludt?

Az illető románnál, aki kapcsolatban volt azzal Romániából, akinek fizetnem kellett. Így. És akkor nála laktam, tehát vasárnap és hétfőn, és kedden már mentem dolgozni... – számol be kezdeti élményeiről egy romániai pedagógus, aki korábban már dolgozott Szerbiában és Svájcban is vendégmunkásként.

Közép-magyarországi asszonyok is beszámoltak egy családi *vállalkozásról*, akik komplex szolgáltatásra vállalkoznak: munkát szereznek és utaztatnak (háztól házig viszik a gondozókat). Rendőrségi ügyet is említettek. A szomszéd falu asszonyainak elbeszéléséből az derült ki, hogy a német hatóságok rajtakapták a buszsofőrt, hogy nem csak utasszállítással foglalkozik, a lefoglalt számítógépben szereplő adatok alapján az egész hálózatot feltérképezték, és kellemetlen helyzetbe kerültek az ápolást végzők is. Sajnos további ismereteket nem sikerült szerezni, mert az érintett nők megtagadták nemcsak az interjút, de még a találkozás lehetőségét is. Úgy tűnik, nagyobb üzlet ez annál, hogy elrettentené a *közvetítőket*, az ipar nem zárult be, vannak újabb jelentkezők, legfeljebb óvatosabban végzik a munkát.

Németországban az egy szervezett munka volt, és kellett jelentkezni, és akkor ők maguk... tehát egy szervezőnő, ő közvetítette ki a, a munkavállalókat. Ő vette föl a kapcsolatot a családdal, meg a magyar hölgyekkel itthon. És ő oldotta meg az utazást is. Tehát kimondottan azzal a kisbusszal kellett utazni, ami az ő férjéé volt. Tehát az egy családi vállalkozás volt feketén valójában. Tehát ő is feketén csinálta a szervezést, és mindenki feketén dolgozott. [...] Közvetítői díjat kellett fizetni. Nem tudom, hogy mennyit, mer most már ennek 9 éve, nem emlékszem rá.

Következtetésként elmondható tehát, hogy az intézményesülés jegyeit mutatja ez a kvázi formális munkaközvetítési forma, még ha illegális is.

A továbbiakban azokról a kapcsolódási pontokról/lehetőségekről tesztek említést, melyek nem üzleti alapon működnek. Mindenekelőtt az olaszországi katolikus egyház szereplőit, a papokat és nővéreket szükséges megemlítenem. A migráns nők igen pontos információkkal rendelkeznek arról, hogy egy adott településen vagy régióban belül kihez lehet fordulni, ha munka vagy szállás nélkül maradtak. Ilyenkor áthidaló segítséget kapnak karitatív alapon, ingyen. Sőt hírük akár Romániáig is eljut: arra is találtam példát, hogy csángó asszony egyenesen egy rendházba érkezett, mert tudta, hogy itt ellátást kap, illetve munkát is keresnek neki. Nem beszélt olaszul, nem tudta elmagyarázni, hogy miért csengetett be hozzájuk, de erre nem is volt szükség, egyértelmű volt a szituáció, és befogadták így is. Több hetet töltött itt, amíg rendeződött sorsa, mindvégig nem kértek tőle pénzt. Anconában is megvolt a helye ennek, az olaszok és a külföldiek is tudták, melyik paphoz kell fordulniuk, ha a gondozói szektorban akarnak megoldást találni. Épp terepmunkám idején „*zárt be*” a pap – a román nők szóhasználata jelzi, hogy

ezt a tevékenységet is valamelyest intézményesültnek tekintették. A gazdasági válság miatt túl nagy nyomás nehezedett rá, mert aránytalanul megnövekedett a különbség a munkalehetőségek és a munkakeresők között. Ez a hely független volt a Caritástól, melynek missziójában benne van a külföldiek segítése, de mégis kevésbé hatékonyan működött Anconában a többi alternatívához képest. Mindössze egy nő említette, hogy próbálkozott a Caritasnál, ám nem kapott munkát ő sem. Ugyanez a helyzet az Informagiovanival is, amely egy civil kezdeményezés, és elvileg lehetőséget biztosít arra, hogy munkakeresők és munkaadók egymásra találjanak, de nem került be a migráns nők használati körébe, többségük nem is hallott róla.

Az egyházi szereplőkön kívül eredményesen működnek a már említett kórházi listák. Az egészségügyi intézmények meghatározott feltételek alapján veszik fel a külföldieket ezekre a listákra, főként olyanokat, akiknek van vállalkozói engedélyük, vagy részt vettek az adott kórház ápolói képzésén. De ez nem jelenti azt, hogy csak ők dolgozhatnak a kórház területén. A rendszerbe eleve be van építve a „kiskapu”: amennyiben a család nevesíti, hogy kit szeretne egy adott idős mellé, megkapja a személyiápoló-bilétát, és korlátozás nélkül bejárhat, illetve ugyanezt az ügynökségek is elintézik alkalmazottaiknak.

Közép-Európán belül a transznacionális élet szervezői (buszsofőrök), illetve a szociális és egészségügyi rendszer szereplői (orvosok és ápolással foglalkozó intézmények dolgozói) működnek *csomópontokként* a rendszerben. Mivel az átlagosnál nagyobb a mozgásterük és tájékozottságuk, esetenként és alkalmilag, de jellemzően nem rendszeresen, segítenek abban, hogy ápoló és ápoló összetalálkozzanak.

Mikor édesapám beteg lett, akkor én elkezdtem... Az Éva volt az egyik szociális otthonnak az igazgatója, hát az Évát már gyerekkorunk óta ismerjük, mert egri, és akkor megkerestem, hogy nem-e tud valamit segíteni. Akkor arra gondoltam, hogy esetleg apát bevinné az otthonba. És akkor mondta, hogy arra nagyon sokat kell várakozni, éveket, és akkor adta ezt a címet. Én így emlékszem, hogy tőle kaptam – idézi fel egy munkaadó.

Meg a házi orvosok, a néniknek a házi orvosok megadják a telefonszámot, még ők hívnak fel nemegyszer bennünket, hogy van egy család, ahova kellene valakit ilyen napi 24 órába. Tehát látják azt a házi orvosok, hogy mi mostan hogy lássuk el azt a beteget, a gyógyszerelésétől kezdve a tisztálkodásig, minden. És akkor Kaposváron is ott kevés ideig voltam, mer ott is a néni, sajnos, hamar elment, 94 évesen. Így jöttem fel Budapestre, vissza – számol be egy kárpátaljai nő ugyanerről, megmutatva az érem másik oldalát.

Informális munkaszervezés: „szájról szájra terjed, mint a népmese”

A transznacionális munkaszervezés leggyakrabban alkalmazott formája, az informális munkaközvetítés a társadalmi tőke aktivizálásán alapszik. Mark Granovetter 1970-es években megfogalmazott elmélete a migráns ápolónők esetében is visszaigazolást nyer. A gyenge kötések az alacsony időráfordítás és érzelmi intenzitás jellemzi, ezért ba-

ráti kapcsolatokként nem funkcionálnak, de kiválóan alkalmasak arra, hogy az egyént hozzásegítsék saját környezetének kapacitásán túlmutató erőforrásokhoz. Empirikus elemzésében ő is a munkaerőpiac működését vizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy a munkalehetőségekről sokkal hatékonyabban értesülnek azok, akik sok gyenge kötéssel rendelkeznek, mint azok, akik inkább az erős kötések preferálják (Granovetter 1991). Amint azt már láttuk, pénzt kell befektetnie annak, akinek nincsen megfelelő társadalmi tőkéje a munkahelyszerzéshez. Erős a motiváció tehát a kapcsolatháló bővítésére. De nemcsak a takarékoság az egyetlen és legfontosabb háttérmozgatója az informalitás iránti magas igénynek. A gondozói munka személyessége és intimitáshoz való kapcsolódása, valamint az otthoni tér megosztásához szükséges bizalom mind olyan fontos szempontok, amelyek előnyben részesítik a referenciát, az ismerősök pozitív tapasztalatait.

Magyarországi viszonylatban nem szervezik ezt a munkát sem legális, sem illegális közvetítők, ezért itt kimondottan az informális kapcsolathálóra alapozva szerezhetnek a családok gondozót, illetve találhatnak családot az ápolók. Mivel annyira elterjedt jelenségről van szó, és olyan kiterjedt az erdélyiek és a kárpátaljaiak migrációs csatornahálózata itt, viszonylag hamar lehet találni ápolót/megbízót.²⁶ A munka hosszú távú fenntartása ütközik inkább nehézségekbe, mert a cserék/pótlások lassabban érkeznek, mint ahogyan azt a szükségállapot kéri, vagy nem olyan minőségben.

A munkaadókkal készített interjúkban mindannyian arról számolnak be, hogy az informalitás képezte az alapját a bizalomnak. Valamennyien kihangsúlyozták ezt, de itt most csak egy részletet idézek:

Hát azért választottuk ezt a gondozási formát, mert az ismeretségi körünkben mindenféle emberek, akiknél már voltak erdélyiek, ők nagyon jó véleményt mondtak az erdélyiekről. Tehát ezt ilyen kézen-közön találtuk ezt az erdélyi asszonyt, a sógornője az egy másik barátunknak az édesanyját gondozta, és akkor ő ajánlotta. Tehát nem ügynökségen keresztül. És nagyon jók a tapasztalataink – mondja egy ügyvédnő, akinek az édesanyját gondozzák.

A baráti kapcsolatot, vagy nevezzük gyenge kötésnek, a továbbiakban is megőrzik, és ez kiválóan működik a későbbiek során mások kíségetésére:

Na és hát onnan tudom, hogy én a Sárival, a csíkszentdomonkosi Sárival tartom a kapcsolatot azóta is, mert ha bárki kérdezi, hogy tudsz címet mondani, vagy segítségre van szüksége, akkor a Sári, aki összefogja ezt a hét testvért, és valamelyiket...

²⁶ A terepmunka lezárása és a kötet megjelenése közötti időben változások mentek végbe ezen a területen, így ez a mondat 2018-ra már csak részben igaz. Az erdélyiek igyekeznek a nagyobb jövedelmet kínáló Nyugat-Európába menni időseket gondozni, a kárpátaljaiak pedig keresik az intézményes foglalkoztatás lehetőségeit a magyarországi ellátórendszerben. A munkaerő-kínálat tehát fokozatosan lecsökkent mostanra. Ez a kutatás folytatásának szükségességét jelzi és új irányok elemzésére sarkall.

ezek a szomszédasszonyok is... a Márton Áron rokonok vannak ott. A Márton Áron testvérének, a Márton Áron püspök testvérének a leszármazottai. És ők is jönnek. És mindig esküvőre készülődnek vagy nagy családi ünnepekre, és erre gyűjteni kell pénzt, és támogatják a fiatalokat vele... – mondja egy másik megbízó, akinél több erdélyi asszony is megfordult a másfél év alatt, amíg édesanyját kellett ápolni.

Ugyanez gondozói oldalról:

Akkor Solymáron kezdtem, ott volt... 92 évet betöltött a néni, négy évig jártunk, februárba betöltötte a 96-ot, és áprilisba elment szegény. Ez mindig, ez úgy alakultak ki, ezek a helyek, hogy például odakerültünk Solymárra, és akkor egy család... ezek unokatestvér... meghallotta, hogy valakinek szüksége van valakire, és akkor ajánlott minket. Sehova nem csöppentem olyan helyre például, hogy ne tudtam volna, hogy én találtam vagy idegen, mindig valaki beajánl, vagy hogy mondjam helyesebben...

Az erdélyi munkavállalók a bizalom miatt kevésbé aggódnak, Magyarországon nem érzik magukat kiszolgáltatottnak, illetve tudják, bármikor eljöhhetnek, ha nem felelnek meg a munkakörülmények. Kárpátaljáról érkezett nők boncolgatták inkább a biztonság kérdését, valamivel kevésbé érzik stabilnak magukat itt ukrainai hátszöszaggal. Nekik a lehetőségre garancia a széles kapcsolatháló, mivel kiszámíthatatlan, hogy meddig tart egy munka, azaz mikor hal meg az ápolat, és így nem tudják tervezni a munkahely-váltást, illetve a 2008-as gazdasági válság óta jelentősen leszűkült ez a munkaadói kör Magyarországon, kevesebben tudnak fizetni 24 órás gondozót.²⁷

A migráns ápolói tevékenységet sokan kezdik beugróként: valaki nem tud jönni, lebetegszik, abbahagyja a munkát, családi problémák akadnak, és hirtelen kell egy asszony, aki rugalmas, épp akkor szabad, és tud menni. A gondozók aktívan kiveszik a részüket a munkaszervezésből: keresnek maguknak helyettesítőt, váltótársat vagy épp folytatást, aki továbbviszi a munkájukat.

És az első lehetőségek hogy alakultak?

Hát már volt, aki tőlünk ott dolgozott, és akkor énnekem is, nem tudtam menni, föl hívtam telefonon, és mondja, hogy van egy ilyen hely, és menni kellene. És én azonnal pattantam, és mentem. Március 15-e volt, 2004. március 16-án, mert 15-én mentem volna, és 16-án aztán elmentem. És akkor az adódik, az az ismerősének hall, hogy valakinek kellene, akkor felajánlja a másikat, és szóval ez így működik.

Azér, mer az a nő, aki itt vót, az meg beteg lett. És akkor telefonál énnekem karácsony első napján, hogy olyan beteg, hogy haza kell neki menni, nem-e tudnák kijönni. És mondom neki: hát, Maris, ne hülyéskedj, karácsony van, jönnek a gye-

²⁷ Az ápolat egészségi állapotának súlyosságától függően 120 és 160 ezer forint közötti bért kell fizetni átlagosan, természetesen vannak ettől eltérő bérezések is időnként. Ezenfelül pedig lakhatás és teljes ellátás biztosítása szükséges, néha útiköltséget is térítenek.

rekek, mondom, már én mondom, elkészítettem – ez az első nap volt – mondom, elkészítettem az ebédnekvalót, mán fönn van, hát hogy a fenébe gondolod, hogy ki tudok menni karácsonykor?! Aztán hát... Hát mondom, nincsen, eccerűen a sincs, aki elhoz engemet ide karácsonykor! Hát ki az, aki karácsonykor nem a családjával akar lenni, hanem összevissza kóborogni? Hát mondom: figyelj már, Zsolti elment dógozni, mondom, de hát én nem tudok sehogy se ma kimenni. Mondom, egy kicsit, hát valahogy... Annyira beteg vagy? – mondom. Egy napot valahogy bírjál ki, már azt a karácsony első napját. Mondom, megpróbálok valahogy másik nap, mondom, mer akkor már úgyis vótak a gyerekek vagy... És nem maradt itt, itt hagyta a bácsit, úgyhogy a gyerekeinek köllött idejönni hozzá, de hát mindegy, idejöttek hozzá, itt vótak vele. És akkor én karácsony másnapján...

A pályakezdésről természetesen számtalan más történet is van. Kezdődhetett véletlenszerű ismerettséggel, gyorsan kialakult szimpátiával például zarándokúton, közös kiránduláson, vagy épp arrafelé turistáskodó magyarországiak látták meg benne a potenciális gondozót, és hívták el később ápolásra szoruló szülőjük mellé.

A *bejártatott* gondozók igyekeznek használni meglévő kapcsolataikat, és számítnak a falubeliek, a családtagok, az áttelepedett ismerősök, a már visszavonult ápolók, az informális kapcsolathálók magyarországi és otthoni *csomópontjainak* ajánlásaira.

Annus férje betegsége miatt jött Magyarországra. Miközben párja kórházban volt, ő eljárt ismerősökhöz, barátokhoz alkalmilag takarítani. Előnye széki származása, aminek köszönhetően hamar bedolgozta magát a néprajzkutatók és a népművészet kedvelőinek körébe, táncházakba is eljárt énekelni, táncot oktatni. Széles kapcsolathálót épített, népszerű lett a hagyományos kultúra iránt érdeklődők körében. Férje halála után időseket gondozott, majd betéti társaságot alapított Széki Népművészet néven, és népviseletet varrt, árusított. Az interjú idején már stabil állása volt, egyházfiként dolgozott egy budapesti templomban, és a templom udvarán lévő kis házat megkapta szolgálati lakásnak. Ennek a múltnak köszönhetően egy sajátos transznacionális kapcsolathálóban *csomóponttá* vált, és bár néhány éve kilépett már a háztartásiparból, segítőként, közvetítői *hídként* aktív ágens maradt a gondozói szektorban:

Most ugyanazok a, ugyanazok az ismerősök, úgy a néptáncosok, mint a helyeim, ahova jártam takarítani, mindig jó barátságba és jó ismeretségbe kerültem velük, és ők azok, akik mindig rákérdeznek, hogy nem-e tudok valakit, ha tudnék valakit, vagy: Annuskám, szükségem lenne, nem próbálja meg, hátha... egy nénihez, egy bácsihoz? És akkor ilyenkor felkeresnek, telefonálnak, és persze, én teljesen ingyen és bérmentve, szívességből, mer hát örülök, hogy ha a falubelieken is tudok segíteni. Azok meg mindig mondják: Annus, keressél valamit, ha találsz valamit, akkor szóljál. Már tudják. És akkor én szívesen szólok nekik. És bejönnek, ha... az egyezés, hogy ki mennyiért, azt már ők egyeznek meg.

Sajátos formája az informális munkakeresésnek a munkahely előzetes *kialakítása*/teremtése. Erre egy erdélyi és több nyugat-magyarországi példát találtam. Az erdélyi,

vistai asszony egy budapesti kórházban ismerkedett meg egy időssel, akit a későbbiekben rendszeresen látogatott. Végül nem ő lett az ápolója, hanem abból a társasházból egy gyermektelen idős pár. Általánosabb ez a gyakorlat az osztrák–magyar határ mentén élők körében. A vizsgált országokban ez az a térség valamennyi határrégió közül, ahol kis földrajzi távolságon belül jelentős a jövedelemkülönbség, és így hatással van a mobilitási stratégiákra. A vasfüggöny lebontása után az egykor egymástól elválasztott rokonok újra felfedezték egymást, és felvették a kapcsolatot. Nem nehéz ebben meglátni a későbbi munkalehetőséget is, és elkezdni a rendszeres *rokonlátogatást*, mivel elég nagy a konkurencia, sok az előbukkanó *rokon*. Gondozotti oldalon is van előnye ennek a kapcsolatalakításnak, ugyanis magyarul beszélő és olcsó munkaerőforrás válik elérhetővé, akik ráadásul ismerősök, rokonok, ami a kapcsolathoz eleve nagyobb bizalmi jelleget rendel hozzá.

A felsőőri Berta néni Ilona ápolja, akinek az a célja, hogy fia házasságon kívül született gyermekének valami örökséget gyűjtsön össze. Így beszélnek el ugyanazt a helyzetet egymástól függetlenül:

Berta néni: [...] mindig ismerősök jönnek, vagy rokonok. Megbeszéljük, és jelentkeznek. És akkor hát eljönnek. [...] Talán egy 10 éve, 20 éve. Én nem emlékszem rá, mióta jönnek. [...] De hát a legtöbbje, mondjuk, úgy jön, már énhozzám, me nekem is van gondozóm, legtöbbje úgy van, hogy ismeretség, barátság, régi ismeretség, aztán azok küldenek.

Ilona: Én félig-meddig rokona vagyok. [...] Én májustól vagyok itt. De kapcsolatot mi tartottuk már '97 óta. És akkor már voltak nála, aztán így akkor hát én nem kerültem be, és akkor azt utána most én jöttem. [...] Én május óta vagyok, én már előbb jöttem volna, csak előttem volt valaki, és az lebetegedett, és amikor elment... [...] Én '97 óta járok ide a Berta nénihez, a temetőbe az édesapja sírjához is, úgyhogy azóta. És akkor közbe ő kórházba is került hosszú ideig, és akkor ugye voltak állandó gondozói, és hát azokat elküldeni nem akarta, és akkor végül is most alakult egy... ja, pár hónapja, hogy lebetegedett az. Úgyhogy így most, csak most került rám a sor. De tartottuk a kapcsolatot azért mindig úgy egymással.

Az informális kapcsolatháló jelentősége a többi terepen is hangsúlyos. Olaszországban, Németországban, Svájcban is segítségükre vannak egymásnak az ismerősök, barátok. Tudatosan építik tehát az úgynevezett gyenge kötések a diaszpórán belül, a befogadó társadalom tagjainak körében, illetve a transznacionális ellátószektorban dolgozó *földiek* körében. Hamarabb kerül előnyös helyzetbe az, akinek van társadalmi tőkéje, és nem kell benne rekednie méltatlan munkaviszonyban, rossz emberi bánásmódban, alacsonyabb bérezésű munkahelyzetben, súlyosbodó állapotú beteg gondozásában stb. Sőt arra is van példa, hogy az erősen szabályozott és ellenőrzött Izraelbe is kerülhet ki valaki pusztán baráti szálakon keresztül, hogy gondozza turistavízuma érvényességi ideje alatt magyarországi zsidó ismerőseinek ott élő szüleit.

A média és egyéb hirdetőfelületek

Kevésbé jelentős, de létező formája a munkaszervezésnek az egyéni hirdetés. Ezzel inkább a munkakeresők próbálkoznak, a munkaadók számára a bizalmi kapcsolat az elsődleges, amit egyéneknek (informálisan közvetítő ismerősöknek) vagy intézményeknek/intézmény jellegű szerveződési formáknak (cégeknek/cégszerű, illegális tevékenységet kifejtő aktoroknak) előlegeznek meg, és kerülnek az egyéb, személytelen hirdetési formákat, amelyekbe nincs valamiféle biztosíték kódolva. Ez a gyakorlat a globális gazdászati piacra való belépésnek nem része, de a benne maradáshoz használják – főként Olaszországban elterjedt stratégia. Üzletek hirdetőtábláin lehet olvasni gazdászati állásajánlatait az *adok-veszek*, *kínál-keres*, egyéb hirdetési között. Az Informagiovanni információfala is tartalmazza külföldi nők állásukereső céduláit. De bármilyen utcai felület válhat hirdetés hordozójává, még esővízes csatornára ragasztott hirdetést is találtam. Az internet is felmerült valamelyest lehetőségként, de mivel terepmunkám idején a számítógép használata minimális volt az ápolói szektorban dolgozók körében (azóta ez valamelyest változott), a világhálón való állásukeresés is jelentéktelen volt. Inkább arra találtam példát, hogy a munkaerőpiac magasabb szintjére integrálódott rokonokat, barátokat kérték meg erre a feladatra, de a közvetett munkakeresés nem bizonyult hatékonynak, senki nem számolt be arról, hogy így jutott volna munkalehetőséghez. Egy interjúalanyom megbízásából én is tettem fel hirdetést a helyi munkaközvetítő portálokra, de egyetlen megkeresés sem érkezett, még csak érdeklődő sem volt, ami erősíti az előbb elmondottakat a gazdászati munkát adók bizalomképzési koncepcióiról.

A migráns gazdászati szektor munkaszervezési stratégiái teljes spektrumának bemutatása végén azt szükséges kihangsúlyozni, hogy ezek gyakran működnek kombinált formákban. Elsősorban az informális kapcsolatháló nyújtotta lehetőségek azok, melyeket együtt használnak a többi közvetítési formával. Izraelben az erősen szabályozott kijutási és munkavállalási feltételek között a személyes kapcsolatok és ajánlások abban segítenek, hogy jobb (munka- és emberi szempontok szerint) helyre kerüljön a gazdászati, Európán belül pedig abban, hogy a munkaszervezés költségeit minimalizálják – vagy ahogyan Saskia Sassen mondja: az informalitás csökkenti a rendszerek és szabályok terheit, illetve leviszi azok költségeit (Sassen 2006, 31).

Legális – illegális? Mit jelent ez ebben a helyzetben?

A bevándorlók státuszának legális vagy illegális jellege, a *papírok* megléte, pontosabban: az ezek alapján képződő jogosultságok igen fontos keretek, mivel hatással vannak mindennapi életminőségükre és életvezetési lehetőségeikre. Beágyazottságuk a fogadó ország jogi rendszerébe több paraméter alapján képződik, és többféle jogosultság megszerzésére van szükségük ahhoz, hogy a legális–illegális skála széles palettáján fenntartható módon manőverezzenek. Olyan rétegzett kérdéssről van tehát szó, amely a tartózkodás lehetőségeiből, a munkavégzés formáinak szabályozásából és a jóléti szolgáltatások elérhetőségéből – így időnként az alapvető létfeltételek biztosításából – tevődik össze (lásd még Lutz 2011, 154–184).

A tartózkodás szabályai és a mobilitás rugalmas megoldásai

Az egyes államok migrációpolitikája jelentős mértékben meghatározza, hogy kik és milyen feltételekkel léphetnek be a területére, milyen formában és meddig maradhatnak ott, illetve milyen mozgásteret biztosít jóléti ellátórendszerén belül a különböző jogosultságokkal ott tartózkodó, állampolgársággal nem rendelkező személyeknek. A bevándorlók státusza több paraméterből tevődik össze, és ezek kombinációi határozzák meg a befogadó társadalmon belüli életük alapvető kereteit: az országba való belépés, az országban való tartózkodás és a munkavégzés legális vagy illegális jellege.²⁸ A jogszabályok jelentősége és hatása az egyének helyzetére jól megragadható a jogi keretek változásának megfigyelése során. Erre a témára a fentebbiekben már részben kitértem, a munkaszervezést érintő aspektusokra ezért itt most csak utalni szeretnék. A továbbiakban a tartózkodásra vonatkozó szempontok részletesebb kifejtésére kerül sor.

Mari háromgyerekes kárpátaljai özvegyasszony, a kisebbik fia még vele él. A szovjet időben a lakhelyén létesített gyárak nyújtottak számára megélhetést, de Ukrajna önállósodása után nagyon lecsökkentek a kárpátaljai térségben a munkalehetőségek, ekkor kezdett el megélhetési alternatívákat keresni a transznacionális mozgás által kitágult térben. Eleinte piacozni járt és szezonmunkára Északkelet-Magyarország településeire, akárcsak igen sokan még a falujából, majd sikerült belépnie a migráns gondozói szektorba – a kezdeti időszakban helyettesként, ahogyan korábban már idéztem ezt tőle, majd rendszeres munkavállalóként.

Hát itt tönkrement a munkalehetőség, úgyhogy itt nem lehetett. Itt határaztunk, határra járkáltunk, ott egy kis üzlet, de semmi olyasmi, hogy... nem volt ilyen, hogy munkalehetőség. És azér indult az ember Magyarba így dolgozni, ilyen ház-munkákat elvégezni, ami után adózni se adóztak. [...] Ez olyan kis feketemunka az egész. Lakásokba ilyen idős hölgyek rosszat nem csinálnak, nem megyünk mulatozni vagy randírozni, na, de az idős bácsik gondozását el tudjuk végezni. Mert most is állok munka nélkül, és nem tudom, hogy ebből a 730 grivnyából hogy tudjak kijönni, hogy gázt fizessek, most ment fel 50 százalékkal, újra megyen fel, és ebből, hogy gázt fizessek, villanyt, szóval, hogy mindent ellássak. Szóval nem tudok belőle kijönni, bele vagyok betegedve ebbe a helyzetbe. [...] Mikor megszűnt ez a, itt a munkalehetőség, vízumkényszer bejött, minden, ugyi. Régen volt itt a határ mellett a cigarettabiznisz, az is feketén. Na, de most már abból nem lehet megélni. Régebben mindennel foglalkoztunk. Eleinte ruhaneműt, ágyrendbelit, edényeket, mindent vittünk, árultunk Magyarországon, rizsát, cukrot, mert nálunk olcsóbb volt, most hozzuk onnan átal, mert olcsóbb ott nálók. De ez így ment. És mikor mi változott. És hogy már ezt se lehetett, elindultunk ilyen idősgondozásokra. [...] 2003-ba már szóval az ilyen feketepiacok megszűntek. Mert eleinte jártunk Nyíregyházára,

²⁸ Tapinos hat kategóriát különböztet meg ezek kombinációjából (idézi Düvell 2006, 15–16). Ezt egészíti ki Düvell az illegális migránsok gyerekeivel és a velük kapcsolatban felmerülő kérdésekkel (Düvell 2006, 15–16). Lásd még Lutz 2011, 158–162.

Battalorándháza [sic!], mehettünk, árulhattunk lábbelítől élelmiszert, italt, mindent vittünk. És aztán 2004... bevezették a vízumkényszeret, és ez... 2002-be vezették a vízumkényszeret vagy 2003-ba, hogy bevezették, és ez megszűnt. És azután indultunk el, úgyi, időseket gondozni.

A posztoszocialista országokra jellemző 1990-es évekbeli, rendszerváltást követő átmeneti gazdasági krízis Ukrajnát jelentős mértékben érintette.²⁹ Borbély Sándor a tiszaháti települések határ menti informális gazdasági tevékenységét vizsgálva megállapítja, hogy itt „az 1990-es évek elején az aktív korú népesség több mint 90%-a állami foglalkoztatott, azaz bérből és fizetésből élő kolhozparaszt, gyári munkás volt, az átalakulás következtében ezek aránya egy évtized alatt negyedére csökkent (2002-ben 27,3%), ami a helyi népesség nagyarányú elszegényedésével, gazdasági, társadalmi deprivációjával járt együtt. Az állami foglalkoztatásból kiszorult, jelentősebb vagyon vagy mobilizálható pénztőke nélküli lakosság az átmenet éveiben olyan túlélési technikák – Böröcz József kifejezésével »tőkehelyettesítő intézményi megoldások« (Böröcz 1995, 33) – alkalmazására kényszerültek, amelyekben ismét előtérbe kerültek az informális elemek” (Borbély 2015, 230). Tanulmányában épp azt a területet vizsgálja, mely a jelen kutatás szempontjából is lényeges kibocsátó régiónak számít, illetve azt a hátteret, társadalmi-gazdasági struktúrát és hétköznapi stratégiakészletet elemzi, amely kitermeli a transznacionális lehetőségek felé való orientálódást. Bár érdeklődése fókuszában a *határtárja járás* és a határ közelében végzett informális gazdasági tevékenységek vannak, amiktől kissé eltér a gondozói szektorban való munkavégzés, megállapításainak jelentős része hasznos párhuzamot képez az általam tapasztalt jelenséggel. Konklúzióként azt fogalmazza meg, hogy a rendszerváltás utáni időszakban a lokális közösségből kifelé irányuló, heterofilikus kapcsolatok (migráció, határon átvélő kereskedelem, csempészet stb.) dominanciája figyelhető meg, illetve hogy a társadalmi kapcsolatoknak ehhez a típusához azok az instrumentális cselekvések tartoznak, amelyek a nem birtokolt, közvetlenül nem elérhető, tehát a lokális társadalmi struktúrán kívüli, új erőforrások megszerzésére irányultak (Borbély 2015, 239–240).

A magyar–ukrán határon való átjárás intenzívvé vált a kárpátaljai falvakból. Magyarország európai uniós csatlakozásáig könnyű volt az átjárás a határ menti térségből, felváltva használhatták a *kisútlevelet* és a *nagyútlevelet*, vagyis az útlevél mellett ők még rendelkeztek kishatárátlépésre jogosító engedéllyel is. Ez utóbbi ugyan csak a határ közelében való tartózkodást tett lehetővé, de mivel a bejutás után az ország területén igen ritka volt az ellenőrzés, nem tartották be ezt a megkötést. Az EU-s csatlakozásra készülési része volt, hogy 2003 novemberétől Magyarország megszüntette a kishatárforgalmi egyezményeit a szomszédos országokkal, és ukrainai állampolgárok számára

²⁹ Az ország gazdasági teljesítménye (GDP) 1990 és 1994 között évi 10–20%-kal csökkent, az infláció mértéke 1993-ban elérte a 4835%-ot (sic!), míg az import a nyolcvanas évek 4–5 milliárd dolláros szintjéről 1,5 milliárdra esett vissza, aminek következtében nagymértékű gazdasági, foglalkoztatási és szociális recessziót kellett meg tapasztalniuk az állampolgároknak. Borbély 2015, 230.

bevezették a vízumkötelezettséget. Újabb változás 2007 decemberében következett be, amikor Magyarország a schengeni övezet részévé vált. A transznacionális csatornákat használó tiszaháti lakosok számára ez két beutazási formát tett lehetővé. Egyrészt a schengeni vízumot kérelmezték, főként a C típusú, rövid tartózkodásra jogosító beutazóvizumot, amely hat hónapon belül legfeljebb kilencvennapos magyarországi tartózkodást tett lehetővé az első beutazás időpontjától számítva. Emellett a 2007. évi CLIII. törvény ismét lehetővé tette a kishatárforgalmat, ami hasonlóan kilencvennapos tartózkodást engedélyezett fél éven belül.³⁰ A keretek és a mozgástér tágítása érdekében ezeket kombinálták, ahogy erről Mari is beszámolt:

Szóval kétszer 90 nap van egy évbe, a kishatáron és schengenivel meg 90 napot, és azokat szoktuk kihasználni, azokat a napokat. [...] Nekem a testvérem ott lakott Csávoilyba, és én címet tudok adni, hát a sógornőm. Volt úgy, hogy kértek onnan hivatalos hívólevelet, csak akkor kaptam meg a C típusú vízumot. Elküldte nekem, mert közjegyző által kellett csináltatni, tanúkkal aláíratni. Hát ez egy kicsit költséges volt, de elküldte a sógornőm, úgyhogy... Ott van a testvérem is Csávoilyba, Baja mellett eltemetve.

A határon túli magyar közösségek mobilitásának könnyítése érdekében a 2007. évi II. törvényben bevezették a nemzeti vízum intézményét, ami hasonló időtartamokban rendelkezett, mint a schengeni vízumgyakorlat, de ezt már a helyi konzulátuson lehetett megszerezni (ellentétben a schengeni vízummal, amit Kijevben kellett igényelni), mégpedig egyszerűsített eljárás keretében.³¹ Ugyanezt a preferenciát és szelekciós elvet fejlesztette tovább a törvényhozás az 1993. évi LV. törvény 2010-es módosításával, ami lehetővé tette a határon túli magyar nemzetiségűek számára a kettős állampolgárság igénylését. Ezt követően jogilag szinte akadálymentessé vált a határon való átjárás, az útlevél- és vámellenőrzés procedúráján kell csak átmenni, ami a hatóságok sajátos szerepértelmezéséből fakadóan időnként önkényeskedő és a visszaélésektől sem mentes, de a két útlevél (ukrán és magyar) váltogatásával sikerül ezeket a kellemetlenségeket is minimalizálni, és minél inkább előnyükre formálni az éppen aktuális jogi lehetőségeket.

A határátjárással kapcsolatos változásokat a munkaadók is megérezték, és komoly rugalmasságot igényelt a részükről is az alkalmazkodás, valamint összetett logisztikára volt szükség, hogy biztosítani tudják a folyamatosságot az idősgondozásban.

Ildikó végigpróbálta az ápolási szektor több elemét is. Édesanyját testvéreivel közösen gondozták, majd segítséget kértek egy helyi szociális gondozótól, később pedig alkalmaztak egy erdélyi ápolót is. Anyósát magukhoz költöztették, de mindeközben őt kárpátjai asszony munkáját is igénybe vették.

Mindegyikkel jól megvoltam. Ők abszolút alkalmazkodtak a helyzethez, és nagyon... nagyon kedves, rendes, dolgos asszonyok voltak. [...] Nem az ukrán hatóság, hanem

³⁰ http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700153.TV (letöltés ideje: 2016. július 11.)

³¹ http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700002.TV (letöltés ideje: 2016. július 11.)

a magyar. Ezt a magyar konzulátusra kell beadni, nem az ukránoknak. [...] Hát volt, akit nem én hívtam meg, hanem megkértem x-et, y-t, hogy hívja meg, hogy ne legyen nagyon feltűnő, hogy őt embernek mi adjuk a mindent. Ugyhogy ez, persze, ezt így. Volt olyan, akinek a gyerekei már itt élnek, az nem is tőlünk kapta a meghívó levelet, annak volt már a későbbiekben ötéves. [...] Hát maximális időre kérték meg, csak aztán már később csak 90 napra adták, 90 napig lehetett elhasználni a 30 napot, amit... amit kaptak. [...] Volt, amikor már egy évben csak 90 napot adtak, igen, és akkor azt kellett beosztani. [...] Amikor ez még elkezdődött, akkor még ez nem volt, akkor úgy volt, hogy... hogy egy év... várjál csak... 180 napra kapott 90 napot, de ha lejárt a 180 nap, újat kérhetett, a 180 nap újraindult, és kapott 90 nap távol, tehát itt-tartózkodási lehetőséget. Aztán a 90-ből lett 60, aztán 30. Szóval mindenféle variációk voltak, nem volt könnyű ezt szervezni, megmondom őszintén, hogy ez elég komoly dolog volt, hogy ezt valahogy úgy szervezni, hogy tényleg mindig legyen itt valaki. De hát megoldottuk.

A román állampolgárok Európán belüli mobilitási szabályozottsága kedvezőbben alakult. Magyarországra az 1989-es rendszerváltást követően vízummentesen utazhattak. 1990 és 2004 között egyhuzamban 30 napot tartózkodhattak, ekkor elég volt átlépni a határt, azaz pecsétet szerezni az útlevélbe, és már jöhettek is vissza. A váltásos rendszerben végzett ápolói munkát könnyen tudták ehhez igazítani, egy hónapnál többet nem maradtak. Ha a váltó nem tudott jönni, és szükségessé vált a hosszabb tartózkodás, akkor a probléma viszonylag egyszerűen áthidalható volt úgy, hogy a munkaadó elvitte erdélyi gondozóját a legközelebbi határátkelőhöz, néhány órát eltöltöttek a szomszédos országban, majd visszalépéskor ismét legálissá vált a magyarországi tartózkodás.

Tudom, hogy olyan is volt, hogy valahogy a váltótárs nem tudott jönni, és akkor a bátyám átvitte felvidékre, hogy átlépje a határt, mert akkor csak az kellett, hogy ő elhagyja az országot. És akkor kérdezték a határőrök, hogy hova mennek, és mondta a bátyám, hogy megyünk át sztrapacsát enni. És akkor átmentek sztrapacsát enni, és utána visszajöttek, és akkor megint elkezdett ketyegni – számol be erről az egyszerű és igen általánosan alkalmazott trükkről Zsuzsanna.

Jogi változás ebben a transznacionális térben akkor állt be, amikor Magyarország belépett az Európai Unióba, de Románia még nem. Ekkor az ukrainaiakhoz hasonlóan fél éven belül kilencven napot tartózkodhattak, de ők vízummentesen. Ez a munkaszervezésben igen kevésbé érintette a gondozói szektorban dolgozókat, mivel ők amúgy sem dolgoztak minden hónapban. Legfeljebb kis odafigyelést igényelt, hogy pontosabban számolják a külföldön töltött napokat. Románia 2007-es csatlakozása óta viszont semmiféle korlátozás nem vonatkozik mobilitásukra, szabadon közlekedhetnek és bármennyig tartózkodhatnak.

Eltérő helyzettel kellett szembenézniük azoknak, akik Magyarországnál távolabbi országokba akartak eljutni. A román migrációkutatók az alábbi jelentős migrációs időszakokat különböztetik meg, melyeket nagyrészt a migrációs politikák alakítottak. Első

periódusnak az 1990–1993 közötti éveket tekintik, amire főként az etnikai elvándorlás (németek, magyarok, zsidók) volt a jellemző. Ezt követően egy úgynevezett *felfedező* időszak következett 1995-ig, amikor a román állampolgárok próbálkoztak a lehetőségekkel, különböző migrációs célpontokon igyekeztek kialakítani migrációs pályákat a helyi munkaerőpiacokon. Mivel a schengeni térbe való belépés vízumköteles volt számukra, és megszerzése szigorú feltételek alapján volt lehetséges, a távozók nagy része illegálisan hagyta el Románia területét. Az 1990-es évek közepén jelentős változás következett be: megindult a masszív áramlás Dél-Európa irányába, különösen Olaszországba és Spanyolországba. Erre a nyomásra válaszul mindkét említett fogadó ország szigorításokat igyekezett bevezetni, hogy korlátozni tudja a belépések mértékét, de ezt csak a legálisan érkezőkre tudta érvényesíteni, a jelentősebb bevándorlás továbbra is az illegalitás térfelén zajlott. Az első könnyítés a románokra vonatkozóan az európai uniós csatlakozási tárgyalásokhoz köthető. 2002-ben sikerült a román kormánynak elérnie, hogy állampolgárai a schengeni övezetbe vízummentesen léphessenek be, és félévenként három hónapig turistaként legális legyen az ott-tartózkodásuk. Ennek eredményeképpen a migrációs minták annyiban változtak, hogy a belépésük legálissá vált, tartózkodásuk (jelentős részük nem tért haza három hónap után) és munkavégzésük (turistaként dolgoztak az árnyékgazdaságban) a továbbiakban is az illegalitás területén zajlott. Ezzel párhuzamosan a célország is barátságosabb migrációs politikára váltott, mivel a munkaerőpiac egyes területein szükségessé vált a migránsok jelenléte. Olaszországban 2002-től, az úgynevezett Bossi–Finì-törvény érvénybe lépése óta évente legalizálnak megadott számú migránst, akik már az országban tartózkodnak.³² Az igazi áttörést a legális versus illegális tartózkodás kérdésében Románia 2007-es csatlakozása hozta meg, amikortól Európán belül a belépés és a tartózkodás is legálissá vált (Sandu 2006, 17–39; Șerban 2009; Șerban–Stoica 2007; Ciobanu 2004; Baldwin-Edwards 2008).

Nagy kiterjedésű és többéves terepmunkám során volt szerencsém találkozni valamennyi időszak képviselőjével. A kora kilencvenes évekre jellemző volt, hogy elsőként egy férfi családtag hagyta el az országot a zöldhatáron keresztül, és külföldre kikerkezve, valamelyest integrálódva már szerzett családtagjainak meghívólevelet, vagy küldött ő maga, ha rendelkezett legális munkahellyel. A csángó, sokgyerekes falvakban több olyan esetről is beszámoltak, hogy a fiútestvér vagy sógor ment el illegálisan, majd beindította a láncmigrációt családján belül. A kiáramlás tömegessé válása következtében a lakosság jelentős részének a kapcsolathálójában – ha nem is családon belül – volt olyan, aki már külföldön tartózkodott, és akitől lehetett segítséget kérni meghívólevelével szerzése érdekében.³³ Női interjúalanyaim közül senki nem említette, hogy zöldhatáron keresztül érkezett volna a schengeni területre, de voltak néhányan, akik hamisított iratokat használtak. Mintámon belül ennél nagyobb arányban vannak azok,

³² A legalizálásra megállapított kvóta változásairól lásd Simonazzi 2009, 14–15.

³³ A transznacionális hálózatok formálódásának idején gyakoribb volt a pénzért nyújtott segítség igénybevétele, majd a tömegessé válás során ezek helyét nagymértékben átveszik a rokoni, baráti alapú segítségformák. Erről az átalakulásról számol be Dumitru Sandu is (Sandu 2006, 22–23).

akik legálisan léptek be Olaszország területére, de a turista jellegű tartózkodásra jogosító időszak lejártá után státuszuk hamarosan illegálissá vált. Ezen a terhen az említett Bossi–Fini-féle legalizálási gyakorlat könnyített, vagy ritkán a munkaadó jelentette be és tette törvényessé gondozója ott létét. A 2007 után érkezők esetében már a külföldre jutás nem, csak a munkaszerzés jelentett nehézségeket.

Liliana azon kevesek közé tartozik, akit munkaadója legalizált. Elbeszélésének elején sokszor számol be félelemről. Aggódott, amikor felfekvéses lett egyik betege, mert azt hitte, fel fogják jelenteni. Kórházi munkáját is a félelem kísérte, amit korábban már idéztem tőle. Az utcán is szorongva közlekedett, figyelte a rendőröket, és igyekezett elkerülni őket. Szerencséjére gondozottja lánya is aggódó típus volt, és mivel megkedvelte Lilianát, úgy döntött, nem vállalja az illegális alkalmazás rizikóját, hanem bejelenti őt.

Ő csinálta meg nekem először, annyira félt attól, hogy nem voltak papírjaim. És amikor hallotta, hogy az a család, ahova felvettek, iratok nélkül alkalmazott, és a lánya a rendőrkapitányságon dolgozik, felvett ő is. „Liliana, csinálunk egy próbahetet, meglátjuk, hogy jövünk ki egymással.” És utána, amikor látta, hogy szót értek az öreggel, „Ha börtönbe is tesznek, én nem engedlek el többet. Ti megmondjátok, mire van szükségetek, és én megcsinálom minden iratot, de én nem engedhetlek el, mert nem találok senkit, aki apámmal lakjon. És kész. Legalább ülhetünk nyugodtan.”

Az illegális külföldi tartózkodás és a rendőröktől való félelem már a múlté a románok számára, a Moldovai Köztársaság állampolgárai esetében viszont még aktuális probléma. Terepmunkám idején érkezett Anconába Tamara. Hathónapos vízumot vett 3500 euróért, ezzel tudott belépni a schengeni területre. Az összeg egy részét testvére előlegezte meg számára, 2000 eurót viszont uzsorakamattal tudott csak megszerezni. Hétköznapijait a félelem kíséri. Alzheimeres gondozottja időnként nem ismeri meg, és kizavarja az utcára, bár neki a lakásban való tartózkodás/láthatatlanság jelenti a biztonságot. Akkor is aggódik, amikor a néni kiabál, nehogy a szomszédok feljelentsék. Munkaadójával szemben is kiszolgáltatottságot él át, alkupozíciója illegális státusza miatt igen gyenge. Abban reménykedik, hogy sikerül legalizálnia magát, mint barát-nőjének, aki két és fél év után rendezte helyzetét, és végre hazautazhatott látogatóba családjához. Tamara, érkezése után néhány héttel, már megkezdte a tájékozódást a legalizáláshoz szükséges iratokról, hogy készen állhasson, és az első között adhassa le kérelmét a kvótaszám kihirdetésekor.

Az Izraelbe való kijutás és az ott-tartózkodás szorosan kapcsolódik a munkavállalói vízum megszerzéséhez, így az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat ismertettem a munkaservezés tárgyalása során.

A tartózkodással kapcsolatos szabálysértés törvényi következménye az adott ország területéről való kitiltás, de a legnagyobb kockázati tényező a migráns ápolónők esetében mégsem ez. Viszonylag kevés esetet találtam kitiltásra, ez a néhány példa Izrael és az Amerikai Egyesült Államok gyakorlatára vonatkozik, Európán belül ilyenről nem számoltak be, még a régebben hazatértek sem. A legnagyobb rizikó a munkaviszonyban való alacsony alkupozíció, a kiszolgáltatottság fokozott megélése és a hétköznapiakat

meghatározó félelem. A legnagyobb nehézsége az illegális tartózkodásnak pedig az, hogy hazautazásra nincs lehetőségük, és akár évekig is távol kell maradniuk szeretteiktől, amíg ismételt belépésüket legalizált státuszuk lehetővé nem teszi, vagy esetleg úgy térnek haza, hogy többé már nem mehetnek vissza a befogadó országba.

Végül pedig megjegyzendő, hogy a legális tartózkodás nem jár együtt a munkavégzés engedélyezésével, ezt a két jogosultságot ugyanis – Izrael kivételével – egymástól eltérő rendelkezések szabályozzák.³⁴

A munkavégzés jogi keretei és az informalitás dominanciája az ápolói szektorban

A migráns nők ápolói aktivitása jelentős mértékben az informális gazdaság része, sőt szembevetve, hogy akkor sem szakad le teljesen erről, amikor legális formát ölt. A munkavégzés helye (otthon, tehát nem intézmény), a munka familiáris jegyei, az ápoláshoz társított társadalmi nemű tulajdonságok, a szoros kapcsolat a reprodukzív tartalmakhoz és a viszonylag laza kapcsolódás a formális munkaerőpiaci elemekhez, a gondozói tevékenység szervezési keretei, valamint ennek a munkának tulajdonított társadalmi érték mind olyan tényezők, amelyek az informalitás vonzáskörében tartják ezt a munkát. Követve R. E. Pahl elméletét, az informális gazdasági tevékenységeket a formális gazdaság részeként értelmezem, és a fentebbiekben már kifejtett módon az árnyékgazdaságban kibontakozó ápolói tevékenységet semmilyen vonatkozásban nem helyezem ellenmondásba a legálisként deklarált nemzetgazdasági iparágakkal, sokkal inkább annak kiegészítőjének tekintem. A migráns nők aktivitása, akár legalizált, akár nem, szervesen kapcsolódik kibocsátó és befogadó országuk gazdaságához: egyrészt folyamatosan monetáris támogatást küldenek haza, pénzük az otthoni felvásárló erőt növeli, és így beépül a hátsó ország gazdaságába; másrészt ápolói és háztartási feladatok alól mentesítik a befogadó ország tagjait, lehetővé téve számukra, hogy a reprodukzív szektorból belépjenek a produktívba, és tevékenységükkel a nemzetgazdaságot erősítsék, ráadásul az sem mellékes, hogy az igen költséges ellátórendszer alternatívájaként a migráns nők olcsó jóléti szolgáltatásokat kínálnak.³⁵

A közép- és kelet-európai nők külföldi gondozói tevékenységének munkaerőpiaci integrációját a fogadó ország bevándorláspolitikája mellett a munkaerőpiaci szabályozás, a jóléti rendszer szerkezete, valamint az ápolók migrációs mintázata (például a tartózkodás formája) határozza meg. A vizsgált anyag alapján az állapítható meg,

³⁴ Borbély Sándor Ukrajna vonatkozásában hívja fel a figyelmet a jelentős eltérésre: a hivatalos statisztikák alapján 2013-ban a Magyarországon hivatalosan tartózkodó ukrán állampolgároknak csak 10%-a rendelkezett érvényes munkavállalási engedéllyel, tehát vélelmezhető, hogy az illegális munkavállalás nagymértékű a külföldön élő ukrainaiak körében (Borbély 2015, 218).

³⁵ Majda Hrženjak a szlovéniai háztartási alkalmazottak elemzése során felveti még a szociális gazdaság gondolatának lehetséges bevonását: gazdagabb társadalmak integrálni tudják bizonyos szolgáltatási szektorokba a forráshiányos országok munkaerőpiacáról tartósan kirekesztett rétegeket, és így globálisan rendeződnek el a nemzeti szintű rendszerekben keletkezett feszültségek (Hrženjak 2007, 61–81).

hogy Izrael esetében a munkavégzés legalizálása nem választási lehetőség, hanem szorosan kapcsolódik az országba való belépés és ott-tartózkodás szabályozásához; Olaszországban a szerződéskötés kedvező feltételek mellett és egyszerű adminisztrációs eljárással legalizálható, általánosan elterjedté vált a legális tartózkodási joggal rendelkező ápolókra vonatkozóan; Európa más országaiban is van lehetőség a házi ápolás formalizálására, de amennyiben cirkuláris migrációra épülő váltásos rendszerben végzik az ápolást, az informális gazdaságot részesítik előnyben. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a tapasztalatok alapján megállapítható: a munkafeladatokat és -körülményeket kevésbé befolyásolja, hogy a munkavégzés a gazdaság formális vagy informális részében történik, több tényező együttese határozza ezt meg, amit a későbbiekben részletesen bemutatok.

A magyarországi nők migrációjáról az előbbiekben, a tartózkodás legalitásának tárgyalása során nem ejtettem szót. Leginkább azért nem, mert Magyarország a 2008-as gazdasági válságig inkább befogadó ország volt a régióban, előzőleg viszonylag kevesen vállaltak munkát külföldön, tehát az elvándorlási hullám megindulásakor már európai uniós tagország állampolgáraiként szabadon utazhattak; illetve azért sem, mert a rendszerváltást követően mindig is kevesebb korlátozó intézkedés szabályozta a magyar állampolgárok nemzetközi mozgását, mint a kutatási mintába bekerült többi migránsét. A magyar migrációkutatók 2009-től „új hullámról” beszélnek: felgyorsul a kivándorlás üteme, megváltoznak a markáns migránsprofilok (átlagos életkoruk magasabb, kevésbé iskolázottak, a felsőfokú végzettségük szelekciója kissé mérséklődött, a kisebb városok és községek is egyre inkább bekapcsolódtak az elvándorlásba, stb.), a fő célországok pedig Németország, Ausztria és az Egyesült Királyság (Blaskó–Gödri 2014). A legális tartózkodás viszont nem jár együtt automatikusan a legális munkavégzéssel is.

– Valahogyan ez szép csendbe szalad – mondja egy burgenlandi asszony, aki az öccse mellé fogadott Vas megyei ápolót. Majd kicsit magyarázkodik: – Hát jó van, aztán nem viszik olyan... mondjuk, ha a szomszéd nem árulja el, hogy te, ez nincs bejelentve, csak feketén dőgozik annak a betegnek vagy öregnél... de különben nincsen az annyira kutatva.

Az Ausztriában, Németországban, Svájcban dolgozó magyar nők körében egyetlen példát találtam legális foglalkoztatásra, és ez az ápoló sem végezte munkáját folyamatosan a gazdaság formális részében, migráns pályája során váltakozva mozgott a formális és informális szektorokban. A munkavégzés bejelentésének elkerülése nemcsak az adóelkerüléssel és a kiadások minimalizálásával van összefüggésben, nem is feltétlenül az adminisztrációs terhek jelentenek akadályozó tényezőt.³⁶ Az informális foglalkoztatás előnyeként a szabadság és a különböző nemzeti rendszerek összeegyeztethetősége kerül említésre.

³⁶ Ebben a migrációs térben 2010–2011-ben végeztem kutatást. A külföldön dolgozó magyar ápolók Facebook-csoportjának tanúsága szerint növekvő tendenciát mutat a legális foglalkoztatás.

Sára tanítónő volt otthon, nyolc éve jár Ausztriába öregeket ápolni. Férje halála után döntött úgy, hogy kimegy külföldre, amit részben anyagi szempontok, de inkább a magány és a gyász terhe motivált: „Idegileg is ott [gondozás során] jöttem rendbe a haláleset után.” Az interjú időpontjában a negyedik családnál dolgozott. Eleinte német megbízókhoz került és váltásos rendszerben gondozott, de a mostani családnál magyarok a munkaadói, és a kapcsolat is olyan szorosra fűződött, hogy tartósan velük van, nem igényli a váltótársat. Arról számol be, hogy mobilitással kapcsolatos döntéseit az informális jelleg könnyíti meg. Ennek a kötetlenségnek és a formális keretek hiányának nem a kiszolgáltatottság, hanem a szabadság részét éli meg, és ehhez folyamatosan ragaszkodott is az elmúlt években.

Azt mondtam akkor, mert este 10-kor hívtak föl a barátaink, azt mondtam, hogy magammal is meg kell beszélni meg a gyerekeimmel is. S aszonták a gyerekek, hogy semmi, nincs szerződés – hát akkor még nem kellett bejelentkezni, úgy bejelenteni hivatalosan –, nem kell semmi, próbáld meg, ha nem tetszik, jövő héten nem mész. Szóval ez most nem egy olyan állás, hogy én, hogyha muszáj itt maradnom, mer köt a szerződés.

A Magyarországon munkát vállaló asszonyok is hasonlóan vélekednek. Az ő esetükben is általánosan elterjedt alkalmazási forma az informális megállapodás. Bár a magyar állam tett erőfeszítéseket arra, hogy ellenőrzése alá vonja a háztartási munkavégzést, és 2010 áprilisától jogszabályi rendelet (2010. évi XC. törvény 1. fejezet) írja elő, hogy a munkaadók mindössze 1000 forintos regisztrációs díj ellenében kötelesek bejelenteni háztartási alkalmazottaikat, ez az igyekezet nem találkozik a másik oldal érdekeltségeivel. Mind a munkaadók, mind a munkavállalók a *láthatatlanságot*, vagyis a hatóságok látóterétől való távolmaradást választják. Az előbbieket bizalmatlanságból, az utóbbiak pedig a lehetőségeik maximalizálása végett.

Irma a Szilágyságból jár Magyarországra ápolni 2003 óta, középiskolai végzettsége van, és hivatásának érzi a gondozást, még ha nincs is ápolói képzettsége. Húgával együtt alkotnak párost, eleinte négyhetes váltásban dolgoztak, mostanában már kéthetente utaznak. Van egy szellemileg sérült gyermeke, aki szintén gondozásra szorul, távollétében férje látja el a vele kapcsolatos teendőket. A család jövedelmét a transznacionális lehetőségek kiaknázásával növelik: férje nyugdíját és Irma ápolási díját egészítik ki a magyarországi bevétellel. Ehhez az élethelyzethez igen jól illeszthető a be nem jelentett szomszédos országbeli munkavégzés. Irmának nem kell tartania attól, hogy elveszíti az otthoni szociális támogatást, mert *láthatatlan* marad külföldi pénzkeresete, illetve gyakori otthonlétéinek köszönhetően nem kelt gyanút a fogyatékkal élő gyermekével foglalkozó egészségügyi és szociális ellátórendszer képviselőiben.

Több példát is találtam arra az erdélyiek körében, hogy az egészségügyi és a szociális szektor formális és informális szféráit kombinálják. Anna egészségügyi asszisztensnek jött ki Budapestre néhány évre Bihar megyéből, mert a gyermeke egyetemista lett Kolozsváron, és támogatni akarta. A Szent István Kórházban helyezkedett el főállásban, és azért vállalt éjszakai műszakot, hogy nappal mellékállásban (vagyis in-

formálisan) egy idős bácsihoz járhasson ápolni. Egy kolléganőjével váltották egymást tizenöt napos ritmusban, és időnként igénybe vették még a szomszéd néni segítségét is. A szilágysági Klára idősek otthonában dolgozik Budapest vonzáskörzetében, és mióta a férje elhagyta – azaz családi életciklusváltás következményeként –, szabadidejében munkát vállal: szintén egy idős bácsit gondoz ugyancsak erdélyi kolléganőjével, akivel az otthonban eltérő műszakban dolgoznak, hogy a bácsit is el tudják látni. Rita esete annyival különlegesebb, hogy intézményi támogatással és szervezéssel kerül sor a két munkavégzés kombinálására. Egy székelői öregotthonban dolgozik, melynek vezetősége felismerte, hogy a munkavállalóinak biztosított alacsony jövedelemmel nem tudja őket megtartani, ezért kapcsolatokat alakítanak ki németországi hasonló intézményekkel és magánszemélyekkel, és lehetőséget biztosítanak ápolóiknak arra, hogy évente három hónapot külföldön dolgozhassanak, ami két hónap fizetés nélküli és egy hónap fizetett szabadságból tevődik össze. Ennek köszönhetően alkalmazottaik időnként magasabb bevételre tehetnek szert, így ellensúlyozva az ágazatra jellemző alacsony béreket anélkül, hogy közben elveszítenék szociális gondozóikat.

Olaszországi és izraeli terepmunkám során a szerződéses munkavégzés általános gyakorlatával találkozhattam. A szerződés ugyan integrálja a házi ápolást a gazdaság formális részébe, mégis azt láthatjuk, hogy még ezekben az esetekben is a munkavégzés a formalitás és informalitás határmezsgyéjén mozog. Ezek a szerződések ugyanis nem tartalmaznak munkaköri leírást. Rendelkeznek a munkavégzés helyéről, kezdetéről, időtartamáról, szabadságról, felmondásról, fizetésről és egyéb juttatásokról, de a munkafeladatokat a szóbeli megállapodásra bízzák, és ez írásban nem kerül rögzítésre. Az olasz szerződés szabályozza a napi és heti munkaórákat, de ez nem fedti a valóságosan igénybe vett munkaidőt: 2009-ben, a terepmunkát megelőző évben a szerződések 86%-a nem haladta meg a heti harminc órát (Di Santo–Cruzzi 2010, 13). Az izraeli rendszerben az ápolási órák számáról nem a munkaszerződés, hanem a külföldi ápoló foglalkoztatására lehetőséget adó engedély rendelkezik, amelyben jóváhagyhatnak akár napi hat-nyolc órás ápolást is, de soha nem éri el a realitásnak megfelelő 24 órát. Az olasz esetben a szerződéses gyakorlatot szabályozó tényező a munkaórák szerinti fizetés és adózás, az izraeliben pedig a biztosító igyekszik alacsonyan tartani a munkaórák számát. Nehezítő tényező továbbá az, hogy a szerződések az adott ország nyelvén készülnek, és általánosan elmondható az, hogy a belépő migránsok nem vagy még nem beszélik az adott nyelvet, tehát úgy írják ezt alá, hogy nem is tudják, mit tartalmaz. Sőt Izraelben, ahol közvetítőn keresztül jön létre a munkakapcsolat, sokan számoltak be arról, hogy nem is látták a szerződést, mert az adott iroda mellőzte ennek jelentőségét. Összességében az általános tapasztalat az, hogy ha van is szerződés, nem tartják be, nem eszerint működnek együtt a családok és az ápolók. A megbízók azért nem, mert több munkát igényelnek. A megbízottak pedig azért nem, mert a legális munkájuk mellett szabadidejükben gyakran vállalnak plusz munkát (helyettesítést, takarítást), amire már nincsen jogi felhatalmazásuk.

Andi Tel-Avivban ápol egy bácsit, elégedett a munkahelyével, jó viszonyban van a családtagokkal, nincsenek hétköznapi gondjai ápolóként. A magyar közösség egyik legtájékozottabb tagja, pontosan ismeri a jogait, és egyfajta érdekképviselője/-védője

igyekszik lenni sorstársainak. Ez a hozzáállás figyelhető meg tiltakozásában is, amivel a munkaközvetítő irodát próbálja arra kényszeríteni, hogy vegyék figyelembe a migráns lét egyik alapvető hátrányát, a nyelvtudás hiányát.

Dehogynem, de, aláírták, ott, amikor bejössz, de te nem tudod, hogy mit írsz alá, hisz ivritül van minden írva. Tehát nem tudod, hogy mi van benne. Én azért nem írom már alá a következő szerződéseket, amiket kiküldenek, mer vagy románul, vagy oroszul, vagy ivritül küldik ki, és nem írom alá, mindig visszamegy aláírás nélkül. [...] A munkavállalási vízumot a belügyminisztérium adja, az meg megadja, minden évbe megadja, nekem megvan. Most volt egy olyan eset, hogy megint kiküldték a szerződést, de mivel románul volt írva és ivritül, Tibi bácsi tud románul, ő természetesen elolvasta, ő aláírta, én nem írtam alá, és tudják, hogy én nem írom alá addig, amíg magyar szerződést nem adnak nekem. [...] Úgy működik a vízum, hogy nekem az útlevelet kell vinni, a Tibi bácsi engedélyét kell vinni, meg az iroda kiad egy engedélyt, hogy önállal vagyok bejelentve, tehát az irodával vagyok kvázi szerződésbe. Tehát elmegyek a belügyminisztériumba, ez alapján ők megadják az egyéves vízumot. De viszont innentől kezdve az irodának kell még egy szerződést aláírni a következő évre. De én ezt nem szoktam aláírni, de őket ez nem érdekli.

Katának viszont már származtak kellemetlenségei abból, hogy nem volt a kezében szerződés. Tudta ugyan a barátnőitől, azaz informális csatornákon keresztül, hogy milyen juttatások illetik meg, de mivel ezt nem tudta munkaadója felé bizonyítani, csak küzdelmek árán kapta meg szabadságpénzét.

Há... legalább egy fél éve nem vót itt senki az irodától! Hát az irodától, ahonnan vagyok, onnat az ügyintéző csaj, a Sarah, halvány gőze nincs, hogy ki vagyok, nem is ismer személyesen, nem is látott, és nem... nem is fárasztja magát azon, hogy egyszer-egyszer találkozzon velem. Hogy most attúl, hogy nekem itten jó, meg mit tudom én, azért mégis, nekem is voltak olyan problémák. Például volt a szabadság-pénzemmél gond, amit a papa nem akart nekem kifizetni, mert ő nem tudta, hogy nekem ez jár. Nincsen szerződésem, nem adtak egy szerződést. [...] Úgy, hogy nincsen szerződésem! Mék az a munkahely, amék dógoztat a mai világba szerződés nélkül?! [...] És nincsen szerződésem. Nincs. Semmim nincs. Nincs szerződésem. Szóval az ügyintézés része egy nulla! [...] És én megmondtam neki, hogy ti csak addig tördötök egy metapelettel, csak addig hívjátok, hogy hogy van, meg mi van vele, amíg a pénzt bekasszírozzátok. Mondtam neki. Aztán? Aztán megeheti a fészkes fene, lehet vele, ami akar, Izraelbe. [...] Úgyhogy volt, volt ebből balhé.

Az olaszországi minta ötvözi az eddig már ismertetett tapasztalatokat. Van példa teljesen informális foglalkoztatásra az adózás elkerülése érdekében, vagy épp a munkavállaló otthoni nyugdíjának (betegnyugdíj, öregségi nyugdíj) és egyéb járulékainak biztonságos megtartása érdekében. Van példa szerződéses foglalkoztatásra, amit szintúgy *rugalmasan* kezelnek, és nem az ott rögzített munkaórákat és nem a rögzített munka-

feladatokat, hanem a szóbeli munkaalkut követik. De ugyanakkor van példa cégszerű foglalkoztatásra is (ügynökség, magánvállalkozás), ami hasonlóan csak részlegesen kapcsolódik a formális gazdasághoz, és nem szakad el az árnyékgazdaságtól.

A migráns ápolói munka szerződéses formájának jelentősége túlmutat azon, hogy konkrét esetekben mennyire képes szabályozni a hétköznapi gondozói gyakorlatot, valamint a gondozó és gondozott együttműködését. Jogokat és juttatásokat deklarál a háztartási munkára vonatkozóan, mint például a szabadidő, szabadságpénz, betegszabadság, fizetésemelés, egészségbiztosítás, felmondási idő, 13. havi fizetés. Ez a kodifikálás és sztenderdizált állásfoglalás nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy az intézményesülés folyamatán elindulhasson a házi ápolás. Hatását jelzi az is, hogy a nem szerződésre épülő munkakapcsolatokban, vagyis az informális foglalkoztatásban is ezeknek az elveknek az alapján járnak el többé-kevésbé, bár ilyenkor a jogok érvényesítése csak az emberi megítéléstől és a felek interakciójának minőségétől függ, nincs lehetőség az elvárt/vélelmezett jogok kikényszerítésére. Azokban az országokban viszont, ahol nem része a szerződéses tapasztalás a migráns ápolói alkalmazásnak, nem jelennek meg az intézményesülés jegyei, a feltételezett és várt jogok és kötelezettségek kizárólag a személyes kapcsolatokról függenek.

Biztonság és nehézségek, avagy az elkerülhetetlen következmények

A migráns ápoló külföldi életének minőségére és munkakörülményeire hatással van státusza legalitásának mértéke és formája vagy épp annak hiánya. Három nagy téma körvonalazódik az interjúkban: a hivatalosságtól való félelem, amit a rendőrség képvisel számukra; a munkakörülményekkel kapcsolatos jogok betartása és az emberi jogok tiszteletben tartása munkavégzés közben; valamint az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetősége. Felmerül még a lakhatás, valamint a szociális ellátórendszerhez tartozó különböző jogosultságok igénybevétele, de ezek alig tematizálódnak a beszélgetésekben, úgy tűnik, nem kiemelt fontosságú problémák. A lakhatás megoldódik azáltal, hogy többnyire bentlakásos gondozóként tartózkodnak külföldön. Azon kevesek, akik nem a gondozottal laknak együtt, a diaszpóra által elérhető társas albérleteket (hárman, négyen is laknak egy szobában) használják, vagy családjukkal élnek együtt. A szociális jóléti rendszer minden munkavállalót érintő eleme, a nyugdíj kívül marad az ápolónők figyelmi körén. Sokakat meg is lepett az öngondoskodásra vonatkozó kérdésem, mintha nem is foglalkoztatná őket. A szerződéssel dolgozóknak nincsenek ismereteik arra vonatkozóan, hogy milyen későbbi juttatás illeti meg őket, még a legtájékozottabb és öntudatosabb migráns nők is csak részleges információkkal rendelkeztek, és csak sejtéseik voltak arról, hogy a munka befejezése és a hazautazás során hogyan igényelhetik vissza a befizetett nyugdíjjárulékot. Sokkal inkább csak sorstársaik tapasztalatait ismerték, aminek alapján azt vélelmezték, hogy ezt úgysem kapják meg, mert hosszadalmas az adminisztratív eljárás, és saját országukba visszatérve nem tudják végigvinni az ügyintézkést. Az oktatással és családi támogatással kapcsolatos szociális juttatásokat migráns ápolónők nagyon ritkán vesznek/vennének igénybe. Igen kevés példa van arra, hogy gyerekkel legyenek külföldön (mintámban két

ilyen esettel találkoztam mindössze). Amennyiben vannak kiskorú gyermekeik, otthon hagyják a kibocsátó országban, és ha kiviszik magukhoz őket (erre Olaszországban vannak példák), ezt akkor teszik meg, amikor viszonylag rendeződött külföldi életmódjuk és lakhatásuk, ami gyakran együtt jár a gondozói szektorból való kilépéssel.

A hatóságokat a migránsok számára leginkább a rendőrök testesítik meg. Látható utcai jelenlétükkel és elsődleges beavatkozó szervként a rendőrség jelenti számukra a félelem forrását, bár tartanak valamelyest a szomszédok és más helyi lakos feljelentésétől is. A migráns nők folklórában számtalan narratíva van kellemetlenül járt, letartóztatott, kitiltott, megbüntettet vagy akár sokszor igazságtalan procedúrába keveredett sorstársról, amit az etnikai közösségen belüli beszélgetések és sokszor a médiában közvetített *rém*történetek inspirálnak, amelyeket évek múlva is újramesélnek és kommentálnak – formálják a diaszpóra kollektív emlékezetét.

A budapesti Borinak sajátos stratégiája van az illegalitásból fakadó nehézségek kezelésére: úgy gondolja, a globális munkaerőpiac sok lehetőséget kínál, több országban is igényt tartanak ápolóra, nem szorítkozik egyetlen állam munkaerőpiacára. Amerikában kezdte migráns gondozói pályáját, és addig maradt ott, amíg ki nem tiltották. Ezt követően Svájcba ment, ahol háromévi kemény munka után hazajött kipihegni magát. Innen Izrael felé vette útját. Első kintléte alkalmával felhasználta azt az időkeretet, amit hivatalosan munkavállalással ott tölthet. Mivel jól keresett, visszament ismét, de ekkor már csak az informális gazdaságban helyezkedhetett el. Ez a helyzet ismerős volt számára Amerikában szerzett tapasztalataiból, és hasonlóan tervezett eljárni:

Mikor másodszorra visszamentem, akkor nem akart átengedni a határon kontrollon a fiatalember, pedig azt néztem ki – mert ilyen kapuk vannak –, aki a legszimpatikusabb volt. Úgy látszik, én nem voltam neki szimpatikus, mindegy. Félretette az útlevelemet, és azt mondta: „Be kell menned az izraeli belügyminiszteri tisztviselőhöz.” Há, gondoltam, vissza kell mennem. És becsukta a fiatal nő az ajtót, és megszólalt magyarul, hogy ő az izraeli belügyminiszter képviselője, és: minek jöttem ide? Turistának. De, aszongya, maga már volt itt. Há, mondom, most szeretnék körülnézni. Jó, aszongya, egy hónapra megadom a vízumot, de egy hónap múlva ki kell jönnie. Há, gondoltam magamba: csak menjek be, és majd kijövök akkor, amikor én akarok!

A legtöbbek stratégiája a *láthatatlanná* válás. A bentlakásos gondozás meg is könnyíti ezt az életmódot, hiszen munkájukat zárt térben végzik, ott is élnek, tehát viszonylag minimális az az idő, amit házon kívül szükséges eltölteniük. Az alkalmazó és az alkalmazott számára is megnyugtató eljárás ez, mert a legnagyobb védelmet nyújtja a hatóságok előtt.

Hanem tulajdonképpen Olaszországba se időseket gondozni mentem, hanem én szerettem volna egy vendéglőbe... mit tudom én, egy konyhán például. Tehát nem volt pontosan meghatározva, hogy miér. De én azzal a nővel, akivel beszéltem telefonon, mielőtt kimentem volna Szicíliába, akkor úgy egyeztünk meg, hogy vendég-

lőbe keres nekem, nekünk vendéglőbe. És akkor végül is azt mondja, vendéglőbe kicsit nehezebb, mert gyakoriak a kontrollok, ugye, és mi nem voltunk benne az Unióba, tehát nekünk 90 nap után haza kellett volna jönni. Na. És az reckír volt 90 nap után ott maradni, ahol tényleg a kontrollok gyakoriak voltak, mert rengeteg a román odakint, román állampolgár. Na, és akkor úgy gondoltuk, jól van akkor, családnál azér könnyebben el lehet lenni – meséli Erzsi, aki kezdetben Szicíliában, majd Magyarországon dolgozott a házi ápolásban.

Ugyanezt a megoldást választotta az alföldi Gyöngyi is, aki Németországba jár havi váltásban egy időse nénit gondozni. Az alábbi interjúrészlet azt is jól mutatja, milyen csatornákon keresztül informálódnak, hol húzódnak a tájékozottság határai, hogyan épül fel stratégiává és tudássá a vélelmezett információ, illetve hogyan tulajdonítanak elvárásokat munkaadóiknak önmagukkal szemben.

Olyan effektív szabadidőm, hogy most így elmenni, ki... igazából nincs. De hát ott vannak dógok, amikor épp nincs semmi dógom, akkor leülök, olvasok egy könyvet, vagy rejtvényt viszek, vagy most szeptemberbe indul az iskola, akkor a tanulásomat viszem. De olyan effektív... annyira nincs.

Tehát nincs úgy, hogy van minden héten egy délután, és akkor elmész?

Nincs. És nem is nagyon örülnének neki, mert azér tudjuk, hogy ez nem hivatalos dolog.

Ja, ezért nem örülnének neki?

Ők igen, én úgy gondolom. Mer azér nekem se tapsolnának, de ők azér... tehát ott azér kemény büntetéseket kiszabnak, én úgy tudom. Bukta van.

A családot büntetik vagy téged?

Há énszerintem engem is, de ebbe nem vagyok, nem érdeklődtem még utána.

És a család neked ezt jelezte, vagy ezt csak te gondolod, hogy ők így gondolják?

Én gondolom így, én gondolom így.

Hallottál már ilyen történetet?

Hallottam már ilyet, igen.

És akkor azt haza is küldték?

Haza. És én asziszem, a jogszabály úgy írja elő, nem vagyok benne biztos, csak hallottam, hogy x ideig nem is mehet be az országba.

Jó, de most Schengen van, ezt nem nagyon lehet ellenőrizni.

Igen. De például azt tudják ellenőrizni, mert mikor kinn voltunk, néztük a híradót, hogy autósokat... asziszem, ők Svájcba mentek, azon a részen közlekedtek... Vagy az osztrákoknál volt? Nem akarok túl zöldségeket mondani. De például megnézték, hogy mennyi pénz vót náluk, és el kellett számolni, hogy honnan van ennyi pénz náluk.

Jutka Szombathelyről jár Ausztriába dolgozni, és folyamatos félelem kíséri kintlétét. Több történetet is tud arról, hogy ápolókat feljelentettek, és kitoloncoltak az országból. Arról is beszámol, hogy amíg volt határvizsgálat, mindig nagy izgalom kísérte a ki- és hazautazásait. Megjegyzendő, hogy hetvenévesként élesebben élnek benne

az osztrák–magyar határellenőrzéssel kapcsolatos rossz emlékek és megfélemlítések. Ő házon belül sem érzi biztonságban magát, minden látogató, aki valamilyen hivatalos intézményhez tartozik, aggodalmat kelt benne.

Hát éppen, éppen most fél évvel ezelőtt voltak itt, most már csak idejön egy ilyen orvos, mer most már nem tudjuk elvinni, most volt fél évvel ezelőtt itt az orvos, de akkor még – nem én voltam ott, hanem a váltóm –, még mondja is, hogy elbújjon, mer jó, azelőtt a pszológus előtt nem kellett elbújjunk, csak... csak úgy, hogyha valaki olyan jött. Meg a polgármester is a faluba tudta, hogy dolgozunk ott, szóval nem... örültek, hogy valakik ellátták az időseiket. Hanem... mit akarok mondani... jött ez a izé, ez az orvos, és mondom: el kell bújni? Nem, azt mondja, nem kell elbújni, mert, mert jön a mamát megvizsgálni, és azután adják meg megint, hogy hány százalékkal legyen, na, lerokkantositva, vagy hogyan mondjam.

Mari, akiről korábban már írtam, az eddig említettekhez képest fordítottnan éli meg biztonságát. Kárpátaljáról jár Magyarországra dolgozni, megszokta a vámvizsgálatok kellemetlenségeit is már, és amint belép a befogadó országba, biztonsággal közlekedik, nem az utcai ellenőrzések jelentik számára a veszélyforrást, hanem gondozottja tapintatlan magatartása és időnkénti agressziója.

Csak annyi, hogy már ilyen idősebb hölgyeket nem annyira ellenőriznek, mint ha férfiak mennek, mert hát... férfiaknál ugye, azok elmennek vagy kocsmákba, italoznak, vagy valami. Egy idős hölgy hova megyen? Megyen vendégségre, és azt nem veszik úgy figyelembe. Meg hát én nem megyek kocsmázni, nem megyek kávézóba. Ha én elmegyek, én nem azért megyek, hogy a pénzemet elszórjam ott, hanem megkeresem, és hozom haza a családnak, osszak belőle unokáknak, gyerekeknek, szóval mindenkinek.

Ápolítja nem a békés természetűek közül való, és a higgadt konfliktuskezelés sem tartozik erőnei közé. Embert próbáló és kimerítő a mellette végzett munka, sokan ott is hagyták már, rövid ideig bírják mellette az asszonyok. Marinak a gondozás nehézségei mellett plusz kellemetlenséget is át kellett élnie, amikor gondozottja egy helyi lakossal folytatott vita során kihívta a rendőrséget. Hiába figyelmeztette, hogy ezzel őt is veszélybe sodorja, nem volt tekintettel rá. Mari gyorsan csomagolni kezdett, és sürgős segítséget kért gondozottja gyerekeitől, akik egyszerre érkeztek a rendőrséggel, és még időben elejét tudták venni a problémáknak.

A rendőrség Olaszországban a hétköznapi manipulálás és kényszerítés eszközévé vált a háztartási alkalmazottakkal szemben. Általános gyakorlat, hogy konfliktus esetén a problémamegoldás keresése helyett a rendőrség kihívásával fenyegetőznek a munkaadók, de ugyanezt az eljárásmodot alkalmazzák akkor is, amikor többletmunka kérésekor ellenállásba ütköznek. Bár az eljárás játszmajellege a migránsok számára is egyértelmű, hiszen a munkaerő illegális alkalmazása az olasz állampolgárra nézve is büntető eljárást von maga után, mégis hatásosan működik, és a nem legálisan tar-

tózkodó vagy foglalkoztatott ápolónők nem vállalják fel ennek lehetséges kockázatát, inkább eleget tesznek munkaadójuk követeléseinek. E stratégia néha fordítva is működik: a román állampolgárok státuszának előnyösebbé válása, valamint a szerződéses munkavállalás egyre szélesebb körű elterjedése lehetővé tette, hogy a rossz helyzetbe került ápolónők ugyanezzel a verbális eszközzel védekezzenek.

Iolanda öntudatos bukaresti nő, felsőfokú végzettsége van, korábban Franciaországban is dolgozott. Védekezési stratégiájának része, hogy megpróbál valamilyen kapcsolatot kialakítani a hivatalos intézményekkel is, és a megfélemlített keleti nő helyett – megfogalmazása szerint – a „civilizált” polgár szerepében fellépni a város nyilvános tereiben. Ez növeli komfortérzetét, a privát szférában végzett munkaterületén is mérsékelve ezzel a kiszolgáltatottság kockázatát. A gyakori problémát, vagyis a gondozók kontrollálását és személyes tárgyaik ellenőrzését illetően Iolanda ellenállt, és a konfliktust az alábbiak szerint rendezte:

Én egy kicsit szélsőséges vagyok, nem engedem, hogy kinyissa a saját csomagjaimat. „Miért nyisd ki?” „Tedd le mindig, hogy lássam, mi van bennük.” Azt mondtam: „Én? Miért?” A pizsamám és az otthonról hozott szappanom volt külön egy kis utazótáskában, mert már tapasztalt vagyok, nem nyitom ki a csomagjaimat két hétig, csak ha kibírok két hetet. És kétszer mondta: „Hívom a rendőröket.” És amikor harmadjára kinyitotta a száját, hogy mondja, hívom a rendőröket, azt mondtam: „Nem, Lucica, hagyd, mert most én hívom a rendőröket.” Beütöttem a telefonba a rendőrök számát, jöttek a fiúk öt percen belül, megláttak engem, és elkezdtek nevetni, mert arról az utcáról jöttek, ahol több mint két évig dolgoztam: „Iolanda asszony, mi történik itt?” [...] Azon múlik, milyen helyzetben és hogyan tudsz kommunikálni velük, hogyan tudsz beszélni.

A munkavállaló jogainak érvényesítésében is jelentős tényező a legális státusz, bár korántsem elégséges. A leggyakoribb panaszok a szabadidő korlátozása, esetleg megvonása, a fizetésemelés és a pluszjuttatások (szabadságpénz, hétvégi zsebpénz) mellőzése, valamint a munkafeladatokkal való visszaélés és a személyiségi jogok megsértése (étkezés, tisztálkodás, privát tér, intimitás). Ezeket a konfliktusokat elsősorban egyedül, magukra hagyatkozva igyekeznek megvívni, ugyanis az a tapasztalatuk, hogy jogérvényesítő képességük a helyieknek nyelvtudásuk, tájékozottságuk, pénzük, társadalmi tőkéjük folytán erősebb, illetve a munkaviszonyra jellemző hierarchiából kifolyólag is kisebb esélyük van arra, hogy javukra rendeződjön a kellemetlen helyzet.

Tehát amint ellenállsz, abban a pillanatban, amikor te már nem bírsz bizonyos dolgokat a hátadon vinni, mert nem tudod. Például én két évet és három hónapot dolgoztam, elég volt, nem bírtam tovább, én estem el helyette, az öreg, a beteg helyett. És mind mondtam, hogy „Gyertek, üljünk le beszélni, megegyezni, beszéljük újra a szerződést, a fizetést, adtok nekem is szabadidőt, adtok még... vagy elvesztek a fizetésemből és adtok szabadidőt, vagy nincs szabadidőm és adtok még valami pénzt, vagy hoztok valakit a szabadidőmben, és levonjátok a fizetésemből, valamit, csináljunk vala-

mit közös megegyezéssel.” Amire az egyik a gyerekek közül követelőzőbb lett, és azt mondta: „Nem, megcsináljuk az elbocsátást, sajnáljuk, de ez van” – panaszkolta Adriana, akit nemrég bocsátottak el, mert próbált javítani a munkakörülményein.

Hatékony segítség az informális kapcsolathálón keresztül érhető el. Sokat javíthat az ápoló helyzetén, ha van a családtagok között olyan, aki szolidáris vele, és elveit képviselni tudja a jogokat sértő tagokkal szemben. Van példa arra is, hogy a rabbihoz fordul a magyar gondozó, amikor nem adják meg a szabadnapját, és megkapja tőle a remélt támogatást:

Ők azért kötötték az ebet a karóhoz, hogy ők megbeszélték az irodával, hogy önék hogyan kell a metapelet, hogy ők nem tudnak minden hétvégére. De mondta nekik a rabbi, hogy ezt nem lehet, mert ezt a törvény nem engedi, tehát ők így nem tarthatnak metapeletet.

Az Izraelben dolgozó magyar nők érdekeinek védelmében a leggyakrabban munkaközvetítőjük jár el, akivel ugyan munkájuk elkezdése után már nincsenek szerződéses kapcsolatban, és nem tartozik ilyen szolgáltatással irányukba, de az általa felvállalt szerep és a cégen keresztül kijuttatott nőkkel kialakított patriarchálisan értelmezett kapcsolat (ahogyan ezt már korábban bemutattam) teret ad a további támogatásnak is.

Izraelben a privát munkaközvetítő irodák és a szakszervezetek (legismertebb a Kav LaOved) felelősek a migráns ápolók munkakörülményeiért és jogaik betartatásáért,³⁷ Olaszországban pedig a szakszervezetek, amelyek felügyelete mellett írták a munkaszerződést. Ezek a szervek a formális keretek kikényszerítésében tudnak leginkább segíteni (szabadnap, fizetésemelés, szabadságpénz), az interperszonális kapcsolatokban és a munkában történő visszaélésekben a panasz szubjektív jellege miatt kevésbé vesznek részt / tudnak részt venni. A megkérdezettek elégedetlenek és bizalmatlanok (Izraelben inkább, Olaszországban kevésbé) velük szemben, így szívesebben fordulnak informális segítséghez. Hallomásból tudnak migránsokat védő ügyvédekről is, de nincs konkrét tapasztalatuk rájuk vonatkozóan, egyikük sem vett igénybe ilyen támogatást, így csak pontatlan információik, vélelmezett lehetőségeik vannak. A többi vizsgált országban (Magyarország, Ausztria, Németország, Svájc) nincs gyakorlat a formális intézmények használatára jogsértés esetén, amit nagymértékben indokol a körükben általánosan elterjedt szerződés nélküli foglalkoztatás.

A külföldiek hozzáférése az egészségi ellátórendszerhez ugyan a migráció elején nem tűnik jelentős kérdésnek, idővel mégis meg kell küzdeniük ezekkel a nehézségekkel. A saját egészséggel szemben tanúsított önkizsákmányoló hozzáállás megmutatkozik abban is, hogy olyanok is belevágnak külföldi munkavállalásba és idősápolásba, akiknek komoly egészségi problémájuk van, esetleg betegnyugdíjasok saját hazájukban: beszélgetőtársaim között többen voltak, akik szívműtét, daganatos betegség, infarktus

³⁷ Ennek működéséről és korlátairól lásd Mundlak–Shamir 2014.

után jöttek ki, vagy súlyos sérvproblémával, szívbetegséggel stb. vállalták akár ágyban fekvő idős ember fizikai erőfeszítést igénylő gondozását is.

Nekem nagyon sok problémám volt, nagyon beteg vagyok, de ez talán éltet. Tüdőembóliám volt, két óra hosszát voltam halott, elhalt az agyba a képmemória, nem javult. Ha mi találkozunk 2-3 nap múlva, egy hét múlva, kettő, nem ösmerem meg, csak a hangról esetleg. Meg kell kérdejem: na, kivel van szerencsém, kihez van szerencsém, ha köszön és megáll. Akkor ez már régóta... '79 és '80 között voltam hat hónapot kórházba. 16 műtét a hasamon. Két infartom volt. Volt agygyörcsöm, van egy főér az agyamba, ami idegesít, erős fázástól, munkától úgy megdagad és zavarja a látásomat. De ha észreveszem előre, bemegyek, kapok egy kis perfúziót, kezelést. A reanimálóba³⁸ dolgoztam 28 évet, oda úgy megyek, hogy mindenkit... Mán vannak új munkások, de ők is már elfogadtak, megösmertek, úgy megyek, mintha testvéreimhez mennék – számol be egészségi állapotáról a Bihar megyei Rózsika, aki Berettyóújfaluban ápolt egy Alzheimer-kóros, agresszív beteget, és bár miatta is került kórházba, mert többször bántalmazta, kitartóan mellette maradt az idős nő elhalálzáásáig.

Az általános emberi problémákon kívül az ápolónők esetében felmerül a láb-, hát-, váll- és gerincfájdalom munkájukból fakadóan – különösen azok esetében, akiknek emelgetniük is kell ápoltjukat, vagy megterhelő fizikai munkát várnak el tőlük a háztartásvezetés keretében (például több lakás takarítása). A külföldi munka ellenére a migránsok továbbra is saját országuk egészségügyi rendszerére támaszkodnak. A váltásos munkarendben dolgozók viszonylag könnyű helyzetben vannak: fizetik az egészségügyi hozzájárulást, és otthon kezeltetik magukat. A kint töltött heteket pedig házi praktikákkal és úti készletükből vészelik át: „Én egyébként is főszerelvek megyek. Tudom, hogy ez előfordulhat, akkor erre viszek magammal gyógyszert, allergiás kenőcsöt, fogfájás, fejfájás, ilyenekre én mindig tartalékolok.”

Ezt a stratégiát az Olaszországban dolgozók némelyike is használja, de leginkább csak a súlyos betegségek esetén térnek haza, hiszen náluk a kimaradás a munkaidő megszakítását jelenti, ami magával hozhatja a munka elvesztésének kockázatát is. Ezért tehát a házilag alkalmazott gyógymódok és az otthonról hozott/hozatott gyógyszerek mellett a halogatás az általános gyakorlat. Komolyabb helyzetben igénybe veszik a privát szektort (főként fogászati és nőgyógyászati ellátást), aminek a költségei túlságosan is megterhelőek számukra, valamint az informális csatornák lehetőségeit, ami az Anconában élő román nőknél az ápolt házi orvosát (amennyiben hajlandó rendszeren kívülieket is megvizsgálni és ellátni), egy jótékonyági alapon működő orvost (akinek rendelőjéről valamennyien rendelkeznek információval, még ha nem is vették még igénybe), valamint az ortodox/román templom kántorának asszisztenslányait jelenti. Összességében az tapasztalható, hogy a munkavégzés legális vagy illegális jellegétől és a lehetséges jogosultságoktól függetlenül a migráns nők rendszeren kí-

³⁸ Rehabilitációs osztály.

vülüként viselkednek, és nagyon korlátozott azoknak a száma, akik élnek a számukra hozzáférhetővé tett lehetőségekkel vagy legalább próbálkoznak, ismereteket gyűjtenek státuszuknak megfelelő jogaikról.

Izraelben a hazajövetellel járó nehézségek, mint a költséges utazás és a visszautazási vízum megszerzésének szükségessége, nagyobb mértékben ösztönzik az ápolónőket arra, hogy tájékozódjanak a helyben elérhető szolgáltatásokról és a biztosító által nyújtott juttatás kereteiről. A nyelvtudás hiánya ugyan komoly akadályt képez, sürgősségi és súlyos esetekben mégis inkább felkeresik az egészségügyi rendszer illetékes szakrendelőit – viszonylag kevés példát találtam egészségi ellátás céljából hazatérő gondozónőre. Megjegyzendő, hogy az informális csatornáknak ilyenkor is nagy a jelentősége, ugyanis többnyire a megbízó család tagjai vagy egy helyi ismerős (esetleg korábbi megbízó) segítsége szükséges a tolmácsolásban és a rendszeren belüli tájékozódásban. A gyógykezelés hozzáférésén túl szerződésük rendelkezik a betegjogokról is, és jogosultságot ad betegszabadságra (ez maximálisan 18 nap lehet évente). Amennyiben ezt ténylegesen igénybe kívánják/kénytelenek venni, az ő feladatuk helyettesítőről gondoskodni, noha ez a munkaközvetítő iroda dolga lenne. Gyakoribb mégis, hogy nem szakítják meg a munkát a betegség miatt – vagy azért, mert ebben a formában igyekeznek viszonyozni a családnak az ellátás folyamatában nyújtott segítséget, vagy pedig azért, mert nem akarják (esetleg nem engedhetik meg maguknak) a lényegesen kisebb összeget jelentő táppénzt választani. Ezért inkább előre elvégeznek minden munkát, akár több napra is lefózik az ételt, hogy egy-két napig távol lehessenek vagy otthon pihenhessenek, illetve arra is van példa, hogy a korlátozás ellenére is ugyanúgy dolgozott tovább az ápoló, akárcsak a Jeruzsálemben élő Erika:

Épp most voltam ilyen helyzetbe, mert egy hónapja így szabadnapon kibicsaklott a bal lábom, de így nagyon, nagyon, nagyon. Este el kellett menni megröntgeneztetni, meg minden, és mondták, hogy három napig feküdnöm kell. El akarták vinni a nénit. Hát ugye a néni nem értette meg, hogy neki mért kell elmenni. És akkor mondtam, hogy hagyják otthon, és valahogy majd megpróbálom én, elintézem meg elrendezem... csak azt, ami a legszükségesebb, a többit meg majd, amikor úgy adódik, megcsinálom. És akkor kibéreltem a néni tolókcóját, és én ültem benne, és akkor én úgy el... Az egyik lábommal úgy hajtogattam a tolókcót, és akkor én úgy mentem a tolókcóval, és mindent elrendeztem, megcsináltunk. Mondták, hogy ők jönnek, segítenek, fölmosnak. Mire ők odaértek, én fölmostam a lakást tolókcóba, nem számított. De viszont most azt mondják, hogy ezért nem jött rendbe a lábom, mert megerőltettem, nem pihentettem, nem figyeltem. Hát én mondtam, hogy én annál többet nem tudtam pihenni, mint amennyit ott és akkor.

Azt láthatjuk tehát a migráns ápolónők legalitással és informalitással fenntartott kapcsolatainak elemzése során, hogy a gazdaságnak e két része valóban szorosan össze van fonódva, teret adnak/képeznek egymásnak, és támogatják a párhuzamos működésmódot. Az államnak kihívás, hogy integrálja szabályozott rendszerébe az árnyékgazdaságot, miközben érdekei fűződnek ahhoz is, hogy rugalmasan és költséghatékonyan áthidal-

hatóak legyenek szociális ellátórendszerében azok a rések, amelyekre nem tud megfelelő minőségű és mértékű megoldásokat biztosítani állampolgárai részére. A külföldi ápolónők számára a kihívás, hogy több ország jogrendjét számukra legkevésbé hátrányos módon összeegyeztessék, tájékozódjanak egy idegen állam jogi-adminisztratív és szociális-egészségügyi rendszereiben, illetve integrálódjanak és tartósan elégséges életminőséget fenntarthassanak korlátozott eszközeikkel egy sérülékeny státuszban. Végül pedig azt is megérthettük, hogy a formális keretek (legális tartózkodás és szerződéses munkavégzés) nem jelentik az informális szektorból való egyértelmű kilépést. Lehetőséget teremtenek, jogosultságokat deklarálnak, bizonyos szintű védettséget is biztosítanak, de a migráns nők társadalmi helyzetéből, szerveződéséből, önmagukról és helyzetükről alkotott kognitív képzeteiből, valamint a házi ápolói munka sajátosságából fakadóan az informális stratégiák maradéktalanul jelentős szerepet játszanak.

Feladatok és elvárások: a migráns ápolói munka

A migráns ápolói munka alappillérei, illetve működésmódját meghatározó legfontosabb tényezők: az otthoni tér, amelyben a munka megvalósul, és a bér, amely az elvégzett munka csereértéke. Ezek olyan adottságok, amelyek számos feltételt és tartalmat hozzárendelnek a házi ápolási tevékenységhez. Az otthoni tér mint a munka helyszíne ugyanakkor azt is magával hozza, hogy az ápolói és a háztartási munka nem válik külön egymástól, a különkezelés inkább csak elméleti, mint gyakorlati szinten történik meg. Mindkét tevékenység reprodukzív, és mint ilyen, az általános társadalmi elvárások és a munkamegosztás alapján a női feladatok és az érzelmi munka körébe tartoznak. A migráns ápolói alkalmazás során a gondozói munka piacosodik, de nem veszíti el családias jegyeit.³⁹

A migránsok által végzett házi gondozás tehát a privát szférában kifejtett, bérrel honorált, az intézményes munkaerőpiac jegyeivel is rendelkező alkalmazási forma, amit részben kontrollál az állam. Több ambivalencia és tendencia keresztmetszetében van tehát a helye. Dawn Lyon azt vizsgálva, hogy az idősgondozás mint a munka és nem munka találkozási felületén képződő aktivitás milyen dinamikák alapján kapja jelentéseit, arra a következtetésre jut, hogy három dimenzió különíthető el: szeretet vagy pénz, erkölcs vagy célszerűség és önérték, illetve professzionális leválasztás vagy beágyazottság a mindennapi életbe (Lyon 2009). Ehhez a felsoroláshoz mindenképpen hozzá kell tennünk a házimunka versus szakmunka ambivalenciáját is, ami a munkakör sajátos pozíciójából fakadóan kapcsolódik a bevándorlók gondozói tevékenységéhez.

Ezekon túlmenően szükséges még kihangsúlyozni, hogy ennek a munkakörnek a jelentéseit, megítélését, a rá irányuló elvárásokat és elképzeléseket nagymértékben befolyásolja, hogy többféle hátrányos helyzet is összetalálkozik a női migránsok idős-

³⁹ Marina Izzo, aki Olaszország és Spanyolország kapcsán elemzi, hogyan épül be ez az új foglalkoztatási forma a gondozási rendszerbe és a nők szociális konstrukciójába, megállapítja, hogy ez a munka az említett változások ellenére sem defamiliarizálódik (Izzo 2010, 8).

ápolói tevékenysége során: a munka idősekre és inaktívakra irányul, a munkát migránsok végzik, a migránsok nők – mind olyan csoportok tehát, melyek a társadalmi hierarchiának nem a felső részében helyezkednek el, és a társadalmi munkamegosztásban sem túlságosan értékeltek/jutalmazottak. Egy kölcsönös függőségi viszonyról van szó, amely erőteljes familiáris jegyekkel rendelkezik, miközben részlegesen intézményesült és bérezett (bár a többféle hátrány találkozásának eredményeképpen csupán alacsonyan bérezett) munka.

A feladatkör értelmezése és ennek nehézségei

A migránsok által végzett ápolói munkának van egy igen negatív és stigmatizált definíciója, a *fenéktörítés*, ami nyilvánvalóan nem az elvégzendő feladatot jelenti, hanem a munka társadalmi megítélésének szimbolikus kifejezője. Vagy ahogyan Gutiérrez-Rodríguez fogalmaz: a munka értéke nem a munka minőségében, hanem társadalmi és történelmi kodifikálásában van (Gutiérrez-Rodríguez 2010, 141). A luzikalagori házaspár, akiknek két lányuk is időseket gondoz Olaszországban, így vitatkoznak a téma kényes részéhez érve:

Feleség: Ilyen mos nins. Vaj jött vala áugusztusba, akkor sokan vannak hon, s akkor elvinnők ehhez, ehhez, ehhez, hogy velik beszélj. De a szülei nem es...

Férj: Nem es mondják meg, hogy gyereke az öregeknél.

Feleség: Márton! Megmondják.

Férj: Ej, nem mondják. Mondják, ki tudja, milyen nagy urak lesznek ott, nem hogy törlik a bábák seggiket.

Feleség: De Márton, nem mindegyik, mék öreget ügyel, megbocsásd, törüli a seggit, nem mindenki.

Liliana is hasonló dilemmával volt elfoglalva, amikor az olasz kórházakban kezdett dolgozni: „Istenem, ez szintén román lenne, hogy seggeket töröljön, mint én?”

A másik, ugyancsak végletes értelmezése a munkának a *minden*. Való igaz, hogy ápolásnál többet kell végezniük, és igen sokszor az eredeti megállapodáshoz képest idővel meggyarapodnak a teendőik, és egyre több feladatot kell átvállalniuk, de nyilvánvalóan ez nem azonos a *mindennel*.

A magyar származású, de románul már jobban beszélő Hajni Hunyad megyéből került először Budapestre, majd Olaszországba dolgozni. Magyarországi munkájáról így nyilatkozott.⁴⁰

Mit kellett ott dolgoznod?

Mindent. Bevásárlás, ennivaló... a konyhában... abszolút mindent, amire szüksége volt.

⁴⁰ Hajnival a beszélgetések román nyelven folytak. A kötetben szereplő interjúrészletek fordítások.

Anica egy idős férfinak viseli gondját. Elégedett a kapcsolatukkal, és a munkájára sincsen panasza. Az ő esetében a *minden* inkább az elégedettséggel és az önrendelkezéssel van összefüggésben, de elmondásából ugyanakkor jól látszik az is, hogy a házimunka teljessége kelti benne a *minden* érzetét:

Nekem nagyon jó munkahelyem van, ezért mondom. Nem parancsol, hogy mit csináljak. Én készítek ennivalót, amit gondolok én, hogy jó neki, na. Én takarítom a házat, én vásárolok, én fizetem a csekket a postán, én megyek az orvoshoz, hogy elhozzam a gyógyszereket. Mindent, amit egy házban kell, én csinálok, mindent én.

Nyilvánvaló, hogy a gondozói munka ennél differenciáltabb, mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy körvonalai képlékenyek, meghatározása bizonytalan és rugalmasan változó, szituációfüggően átalakuló. Nehézségekbe ütközik tehát a munkakör definiálása is, de még inkább hétköznapi kezelése, vagyis annak eldöntése, hogy hol vannak a határai, mikor és mennyi tartozik bele. A zilahi Anikó ezt így magyarázta el:

Mer mikor idejöttünk, akkor valóban, nem úgy volt. Mert mikor kezdődik egy munka, akkor azt az elején letárgyalod, hogy: ni, ennyi pénzért ennyi munkát vállalom be, itt ennyi kicsi szabad kell, nem vállaljuk be a karácsonyt, nem vállaljuk be ezt, nem vállaljuk be azt, és akkor ez fokozatosan, ahogy telt az idő, ez fokozatosan, mint a kismalac a mesébe, tudod, vagy mind a farkas, hogy mindig még egy picit bentebb csúszott, bentebb csúszott. Na, hát fokozatosan így a mi, a mi jogaink úgy csorbultak, ahogy ő gyengül, azzal párhuzamosan. De hát most már azért nem tudsz annyira durva lenni, hogy ezt úgy kikérd magadnak. Mer másik oldalt azért úgy, úgy... persze, hozzád képest azért okosak, intelligensebbek, hozzád képest jártabbak a világba is, és, és... olyan szépen tudják tálni, olyan terítéssel, hogy nem tudsz nemet mondani, vagy észre se vetted, hogy már beleestél.

Azt láthatjuk tehát, hogy a házi ápolás intézményi kereten kívül, külső ellenőrzés nélküli, privát szférában megvalósuló aktivitás, amiről munkaszerződés esetén sem rendelkezik munkaköri leírás, a munkaalku pedig szóban és informálisan történik. Nincs szakmai protokoll sem, ami irányadó lenne. A munkamegállapodások általában pontatlanok, munkavégzés közben formálódnak a munkakör határai. Vannak explicit és implicit elvárások, valamint egymásnak tulajdonított, de nem megbeszéltek elképzelések arról, hogy a felek mit szeretnének kapni az adott munkaviszonyból. Továbbá az sem könnyíti a munka hétköznapi megvalósítását, hogy több modell is összekeveredik a gondozói munka kognitív kategóriájában: családi képek és emlékek idősgondozásról, szakápolói minták (vagy vélelmezett minták), valamint hozott kulturális normák és tradíciók.

Mi az a rés, ahova a migráns ápolók belépnek? Kit helyettesítenek? Milyen formában járulnak hozzá az ápolási rendszerhez? Kérdések, melyek rávilágítanak arra, hogy ezeknek a nőknek a legfontosabb feladatuk egy hiátus áthidalása, amely a formális ellátórendszer és az idős (illetve családja) között található. Nem szakápolóra van szükség, ezért nem is támasztanak velük szemben olyan igényt, hogy szakképzett ápolók

legyenek. Izrael esetében az ápolói munkavállalási vízum megszerzéséhez elengedhetetlen feltétel egy egészségügyi tanfolyam elvégzése, de ez nem a megbízók számára fontos, inkább csak az előírt szabályozás egyik formális kritériuma. Vannak ugyan közöttük egészségügyi végzettséggel rendelkezők is, de őket sem azért alkalmazzák, hogy szakápolói tevékenységet végezzenek, sokszor igénybe sem veszik ezt a tudást a migránsok részéről. Az egészségromlással kapcsolatos teendőkben az illetékes helyi intézmények és szakemberek segítségét kérik. Sőt még akkor sem tekintik őket szakápolónak, ha esetleg épp ellátnak ilyen jellegű feladatokat.

Felügyelet

A migráns ápolókkal kapcsolatos legfontosabb elvárás a jelenlét. Ez felügyeletet és készenlétet jelent, ami biztonságérzetet biztosít az ápolts és családtagjai számára. Egyszerűbb helyzetben ez csak figyelemből és az idős közelében való tartózkodásból áll, hogy ne essen el, kis segítséget kapjon a mozgáshoz és önellátáshoz. A nemrég említett Anikó ezt így fogalmazza meg:

[...] a fél füled ott van, hogy halljad, mi történik. Én már, hiába megy kint a tévé, én már hallom, hogy kezdi letenni a lábát, me oda le szokott feküdni, hogy akkor én már tudom, jövök, hogy lássam, mire van szüksége.

Az éjszakai készenlétet ritkán tekintik munkának, és még ritkábban jutalmazták plusz fizetéssel, holott ez már komolyabb nehézségi fok az ápolók szempontjából, akik a munka elvállalása előtt erről általában tájékozódni szoktak. Ha nem is kell minden éjszaka felkelni, vagy csak egyszer-kétszer kell kimenni az időshöz, a nyugodt pihenést számukra ellehetetleníti. A probléma áthidalására, főként, ha a család szeretné megtartani alkalmazottját, ilyenkor délután egy-két órára tehermentesítik az ápolót, hogy legalább akkor aludhasson.

Az erdélyi Rózsiكا felelősségét úgy értelmezte, hogy önmaga kérte, aludjon egy szobában, majd egy ágyban ápolójával. Nem számolt azzal, hogy ez nemcsak fáradttá, de védtelenné is teszi agresszív betege mellett.

[...] egy szobába aludtunk egy ilyen ikerrekamén, a közepén egy ilyen hálórekamé volt, ott aludtam mellette. Én ezt így kértem, mert hogyha már változott a légzése, akkor megébredtem, és észrevettem. Többször vót éjszaka rosszul, ugyancsak ezek a légszomjak jöttek, és hát akkor mindig telefonáltam a gyerekeknek: gyertek át. Hoztak orvost... [...] Például, mikor a mama fejbe ütött, felhívtam reggel... Éjszaka telefonáltam, mikor megtörtént, a gyerekeknek, jöttek is azonnal. De hát szorongatta utána a nyakamat, meg mart, minden, mintha nem tudta volna, hogy mit csinál. [...] De a reggelre olyan rosszul lettem, hogy nem tudtam felemelni a fejemet. És akkor vettem a telefonomat, és hívtam ezt az orvost, a Balogh orvost, hogy: „Nízzed, te, így jártam az éjszaka.” De ő mindig mondta: „Vigyázzál, mer sose tudod, mikor milyen, és megtörténik, hogy megüt vagy leüt a lábadról, ne engedd magad után,

figyeljél hátra, hogyha mégis közeledik hozzád, mert veszélyes, közveszélyes.” És akkor felhívtam, mondom: „Nem tudom, mit csináljak, így jártam az éjszaka, megütött, mondom, a bottal, fejbe ütött, akkor, mondom, nem voltam rosszul, de most nem bírom felemelni a fejemet, rögtön szédülök és hányok, nem tudok felkelni.”

Az Olaszországban dolgozó Mirela két családnál is volt már, és egyik helyen sem voltak túl jó tapasztalatai. Egyik munkahelyén sem hagyták pihenni. Valószínűleg a migráns ápolói túlkínálat miatt nem érzik szükségét annak, hogy nagyobb személyes figyelmet tulajdonítsanak aktuális munkavállalójuknak. Az interjú idején egy önellátásra képtelen, Alzheimer-kóros, kerekes székben ülő időst ápol. A családtagok nem szolidárisak vele, terheit nem látják, vagy legalábbis nem veszik figyelembe. Mirela nem tud pihenni sem éjjel, sem nappal. Szerződéssel dolgozik, de az ott előírt szabad órákra sem mentesítik. Le van gyengülve fizikailag, háta és válla fáj az emelgetés miatt, ugyanakkor pszichésen is rossz állapotban van, a kiégettség jeleit mutatja.

Hogy mondjam? Jobban bírtam az előző helyen. Velük... merthogy valóban mind bolondok, minden kritikán aluliak. Ez például 24-ből 24 órát nem marad csendben egyáltalán, egyfolytában ordít. Este... olyan fél 2-től kezd, tehát már nem alszom reggelig. A helyzet az, hogy a család is profitál, tehát ők nem adnának egy euróval sem többet, de nem is adják meg a jogaidat sem. Például megcsinálták a papírjaidat, itt fáj nekik, hogy betartsák a szerződést. Kellene adniuk egy szabadnapot és délutánonként két órát. Semmi. Maradj csendben. [...] A stressz. Stressz, mert... Miért? Például ő nem tesz egy lépést sem nélkülem, és nem segít senki, a saját erődbe kell kapaszkodnod, te kell megmosd, te kell felöltöztetd, te kell ennivalót készíts, te kell takaríts, mindent. Tehát van ez a felelősséged, ami... és lelkileg sem segítenek. És ez, hogy nem értik meg, hogy adjanak, hogy tiszteljenek legalább, hogy segítsenek, mert mi az ő szüleikért dolgozunk tulajdonképpen, de nem érdekli őket, hogy segítsenek abban az értelemben, hogy: „Te, kell legalább pszichésen lazítanod egy kicsit, mert másként tudod akkor ápolni, tudod.” De ezt ők nem teszik meg. Legalább ha a szerződésemet betartanák: „Igen, menj ki mindennap két órát, és lazíts.” Hogy bezárva ülj 24-ből 24 órát vele, aki egyfolytában ordít, nem tudom, hogyan lehet kibírni.

A felügyeleti munka Alzheimeres beteg esetén magában foglalhatja azt is, hogy az ápoltnak ne csatangeljen el, vagy ha már elment, az ápolónak kell megkeresnie és visszahoznia. Ezt a felelősséget kisebb településeken könnyebb vállalni, nagyobb városokban érzékeny manőverezés válik szükségessé a biztonság és az idős méltóságának jó kezelése között, hogy a bezárásban és szabadság biztosításában minimalizálják a konfliktusokat, esetleg agressziót.

A jelenlét, biztonság és felügyelet után az idős redukálódott képességeinek kiegészítése/pótlása a legfontosabb feladat. Ennek spektruma igen tág. Könnyebb helyzetben jelenti a konyhai munkálatok előkészítését, az idős kímélését a gyakori felállásoktól minden kívánt tárgy (pohár víz, távirányító, telefon stb.) kézbe adásával, a segédkezést

a fürdőszobai aktivitásoknál, de jelentheti a teljes kiszolgálást is önellátásra képtelen gondozott esetében.

Volt egyszer egy érdekes mondás, és ez nagyon igaz, hogy te, amikor idejössz, egy nénit úgymond ápolni, te azér vagy itt, hogy te vagy a keze, a lába, a szeme, tehát a néni, amit akar, te azt csinálod meg. Érted? Tehát nem szabadon döntesz, hogy most ez a helyes, vagy ez a jó, és ezt kellene csinálni. Amit a néni éppen akar, és ő nem tudja megcsinálni, azt te csinálod meg helyette – fogalmazza meg frappánsan a Tel-Avivban dolgozó Andi.

Lelki gondozás

Az időssel való foglalkozásnak része a társaság biztosítása is. A lakásban való folyamatos jelenléttel ez elkerülhetetlenül velejárója a munkának. Bár igen fontos a megfelelő kommunikáció, a lelki jólléthez való hozzájárulás is, munkaalkuban ritkán szerepel ez a feladat. Úgy tűnik, ez egy olyan teendő, amely automatikusan beleértendő az informális gondozásba, a női tevékenységbe, a családban való jelenlétbe, az intim szférában való szerepvállalásba. Eltérő formái vannak, de az közösnek mondható, hogy az idős igényeihez kell igazítani. Olaszországban Hajni arról számol be, hogy keresztretjtvényt fejtenek, kártyáznak, tévéznek, sétálnak az idős nénivel. Anicának híradót és filmeket kell néznie és kommentálnia gondozottjával. Sandának egyfolytában kártyáznia kell a bácsival, és ha megpróbálja csökkenteni az így töltött időt, megjegyzéseket kap, hogy elődje többet és jobban értett a kártyajátékokhoz. A Magyarországon dolgozóktól ápoltaik főként a beszélgetést igénylik, a vigasztalást családi és egészségi problémákkal kapcsolatban, a depresszió csökkentését, valamint tévésorozatok nézését. A Németországban gondozó asszonyok nem vagy alapszinten bírják a német nyelvet, így kevésbé várják el tőlük a kommunikációt. Ez ugyan objektív akadályokból kifolyólag alakul így, nehézségként élik meg, és panaszkodnak a magányra, a németek ridegségére, bezárkózottságára. Partnerek viszont a sétában, templomba járásban, temetőlátogatásban. Izraelben ismételten a kommunikáció kap hangsúlyos szerepet. A magyarokkal foglalkozó munkaközvetítő épp azzal magyarázza a foglalkozás női jellegét, hogy az idősek lelki gondozást is szeretnének kapni ápolójuktól. Kedves példáját hallhatjuk Évitől az üres órák kitöltésének:

És imádja a magyar nyelvet, és a legszebbnek tartja a világon, és a legszínesebbnek, és a legkifejezőbbnek. És nagyon szeret magyarul olvasni. Olvasott már románul, németül, magyarul, és össze tudja hasonlítani, és azt mondja, hogy a magyar fordítóknak párja nincs a világon, bármilyen nyelvből fordítanak magyarra. És ráadásul 90 százalékos vak. És én olvasok fel neki. És őszerinte én nagyon szépen tudok olvasni, és nagyon szépen fejezem ki magam, és a többi, és a többi. Volt neki olyan, aki dadogott meg... tudod, hogy van, nem tudnak olvasni, nem hangsúlyoznak. Aztán volt neki olyan, hogy palócosan beszélt, attól meg aztán a falra mászott, nem is volt nála vagy csak két hónapig.

Az ápolói munka sajátos változata a lelki gondozás piacosodása. Olaszországban elterjedt formája a migránsok alkalmazásának, hogy kórházba került családtagjaik mellé néhány órára alkalmaznak gondozót. Az egészségügyi ellátást a kórházi személyzet végzi, házimunka ellátására ilyen körülmények között nincsen szükség, a gondozó feladata tehát a jelenlét és felügyelet mellett a biztatás, a beszélgetés, a beteg kezének fogása, a haldokló lelki terheinek könnyítése, a melegség és kedvesség biztosítása utolsó napjaira. Egy idegen lép be tehát az idős életébe a végső stádiumban, hogy lelki támasz legyen, amikor a családtagok nem tudnak mellette lenni. Az érzelmi munka piacosodása, a szeretet megvásárlása ezekben az esetekben jelenik meg a legsarkosabb formában.

Házimunka

Konkrétabb munkafeladat a háztartási teendők ellátása. Az idősapolásba nagymértékben beleértendő az idős háztartásának ellátása: főzés, mosás, vasalás, takarítás. Ezt végezhetik az időssel közösen, önállóan vagy az idős irányítása alatt. Vannak feladatok, amelyeket más végez, vagy szolgáltatótól vesznek igénybe, mert a feladatmegoldást átörökítik az idős korábbi életszakaszából, amikor még nem volt mellette állandó házi segítő, vagy mert úgy vélik, hogy nem megfelelően látná el alkalmazottjuk a feladatot. Előbbire példák, hogy a takarítást bejárónő végzi, az ablakmosást takarítócégtől rendelik meg, ételt a megszokott szolgáltatótól hozatnak. Az utóbbira Izraelben van több példa, ugyanis a kóser étkezést nem feltétlenül bízzák keresztény alkalmazottjukra, akár bizalom hiánya miatt, akár praktikus megfontolásból.

Tehát ők annyira vallásos zsidók, hogy én gyakorlatilag csak az ottani, a házbani ellátását csinálom, tehát én emiatt nem is főzhetek neki, tehát én semmit nem csinálhatok. Semmit. Maximum kávé csinálhatok neki, vagy egy tojásrántottát vagy ilyesmit, de egyébként én semmit nem főzök. [...] Tudnám csinálni, csak ők nem bíznak meg bennem. Meg... meg ők... meg állítólag nem is lehet mondván, hogy mi... nekem úgy mesélték itt, hogy én nem vagyok ahhoz elég tiszta. A tiszta az, hogy a kóseriséget értve tiszta – meséli Erika, aki ennek már inkább az előnyös részét látja, és örül, hogy ennyivel is kevesebb feladatot kell végeznie.

A háztartás kiegészülhet bevásárlással, ami nagyon változó gyakorlatokat mutat ápoló és családtagok együttműködését illetően: ápoló végzi a napi kisebb vásárolásokat, a családtagok a heti nagyobb bevásárlást; ápoló és ápolat együtt járnak a boltba, mindent együtt vesznek meg; családtagok vásárolnak, a gondozónak nem kell beszerzéssel foglalkoznia; teljes mértékben a házi segítő feladata a beszerzés. Ez a feladat pénzkezeléssel is együtt jár, amit szintén többféleképpen oldanak meg: heti fix összeget kap a gondozó, és ebből kell megoldania az ellátásukat; a pénz elköltését számlával kell igazolnia; a fix összeget úgy szánja a család ellátásukra, hogy nem igényel elszámolást; az idős számla ellenében kifizeti minden vásárlás ellenértékét; semmilyen pénzt nem bíznak az ápolóra, a vásárlásnál jelen lévő idős vagy családtag fizet.

Kertes ház esetén a háztartásba beleértendő a kert rendben tartása, esetleg a konyhakerti termelés is. Amennyiben a gondozottnak vannak háziállatai, a róluk való gondoskodás is beletartozik a teendőkbe.

A legtöbb konfliktus a házimunkával kapcsolatban merül fel az ápoló és megbízói között. Mivel a munkamegbeszélés informális és elnagyolt, ritkán pontosítják, hogy mi tartozik egészen konkrétan ebbe a feladatkörbe. Könnyen előállhat az a helyzet, hogy másként értelmezték a megbízást, vagy egyszerűen csak nem vállalták fel az elvárások teljes elmondását. Gyakran előfordul, hogy az eredeti megállapodás idővel változik anélkül, hogy újratárgyalnák a megbízást az alkalmazottal: a takarítónő már nem jön, az ételt már nem rendelik, az idős gyengébb lesz, és több feladatot kell ellátni stb. Nehéz értelmezni a házi segítő feladatkörét a családtagok viszonylatában. Lévéen, hogy a munkahely locusa az idős otthona, kérdéses, hogy a házastársra vonatkozóan milyen kötelezettségei vannak az ápolónak, illetve a látogató családtagok vendéglátásáról mennyire kell neki gondoskodnia. Mint ahogyan az sem egyértelmű, hogy egy megbeszélte feladatot hányszor, milyen gyakorisággal kell elvégezni. Visszaélésekre ad tehát lehetőséget a munkakör határainak képlékenysége, valamint a munka családi jellege, informalitása és szoros kapcsolódása az érzelmi munkához. Ezeken felül nemritkán kihasználással is lehet találkozni (többnyire Dél-Olaszországban és Izraelben vannak erre példák), amikor családtagok saját lakásukban pluszbérezés nélkül takarítóként igénybe veszik a szüleiknél alkalmazott külföldi ápolót.

Márti négy éve dolgozik Jeruzsálemben egy néninek, a kapcsolatukkal meg van elégedve, sok pozitív érzésről számol be, mégis vannak helyzetek, amikor felborul a megszokott egyensúly, a megbeszélte feladatköröket nem tartják be, és nem tudja megvédeni magát az eredeti megállapodásra hivatkozva sem. Az első interjúrészlet egy családi kirándulásról, a második pedig megszokott hétköznapijaikról ad hírt.

És... hát... ez ilyen vegyes volt ez a bécsi kirándulásunk. Az egyik oldalon nagyon, nagyon jó volt, a másik oldalon nagyon, nagyon rossz volt. Tehát itt volt egy házaspár, a Terinek a fia meg a menyé, volt az unokája meg a férje meg két gyerek, tehát voltak még négyen, és mi voltunk ketten, tehát az nyolc ember, mondjuk, a két gyereket ne számoljuk, hat. És... nem tudom, hogy mennyire tudod, hogy a pészah miről szól, a kovásztalan kenyér. Tehát előtte úgy kell kitakarítani a lakást, hogy sehol, de sehol egy darab morzsa nem maradhat. Na, és mi ezt itt [Jeruzsálemben] végigcsináltuk. Érted? Mi négy hónapig... én... tehát a legmagasabb ponttól a legalacsonyabbig az egész lakást kitakarítani. Tehát elképzelhetetlen. Igen. És akkor szépen kimentünk Bécsbe, és megkérdeztem a Teritől, hogy: „Tessék mondani, mi lesz nekem itt a fizetségem?” És mondta, hogy: „Hát én kifizettem neked a repülőjegyet.” Nem az elején kérdeztem meg, nem az elején kérdeztem meg. Tehát kimentünk, délelőtt megérkeztünk, és délután – legjobban vasalni utálok, azóta már azt is megszerettem – tizenkét férfiinget, négy ágyneműt és aztán számolatlan gyerekruhát vasaltam. Órákon keresztül! Miután megérkeztünk a repülővel, és kipakoltam. Borzasztó volt.

Hát jönnek a gyerekek, jön a péntek este, vendégség, tehát nem ketten vagyunk, hanem ötven vannak ők, meg én kint a konyhába. És hát akkor, ugye, nem műanyagból esznek, hanem az ezüst jön elő meg az ünneplős felszerelés. [...] Tehát nem tudom például, hogy az ezüst szekrényt, amiben az ezüstöket tartja, mennyi időközönként kell megtisztítani. Például. Vagy az ablakot milyen sűrűn kell megmosni, vagy az ajtót milyen sűrűn kell. Tehát takarítani milyen, hányszor, mit. [...]

Mennyire gyakran kell egy ablakot megmosni?

Nagyon sűrűn, sűrűbben, mint ahogy otthon csinálnám. Igen.

Egészségügyi feladatok

A következő nagyobb feladategység, amely a házi segítők munkakörébe tartozik, a testi jólléttel kapcsolatos teendők. Jelenti ez alapfokon a testi higiéniát, az ebben való segédkezést vagy teljes elvégzését, amennyiben az idős erre már nem képes. A mosdatás természetesen eltérő erőfeszítést és hozzáállást igényel fennjáró vagy ágyban fekvő beteg esetén, mely utóbbi kiegészül a pelenkázással is. Ezek már közelítenek az egészségügyi jellegű feladatokhoz, melyek spektruma a megfigyeléstől az ápolói szakmunkáig terjed. Leggyakrabban azt várják el, hogy a házi segítő figyelmeztesse az időst a gyógyszerek bevitelére, amennyiben elfelejti azt, illetve legyen tájékozott gondozottja testének alapműködését illetően, mert amikor orvoshoz kell menniük, ő az illetékes az információk biztosításában. Kiegészülhet az egészség megfigyelése egyfajta egészségmenedzsmenttel is, mint például az orvossal való kapcsolattartás, a gyógyszerek beszerzése, a mentő önálló értesítése szükséghelyzetben, valamint a különböző egészségügyi szolgáltatások és segítők munkájának beprogramozása és igénybevétele. Megállapítható, hogy a vizsgált terepek közül Magyarországon és Izraelben igényeknek kevesebb egészségügyi ápolást, előbbi esetben a család, utóbbiban a megfelelő szakintézmények bevonásának mértékét növelik az idős egészségének hanyatlásával.

A nemrég idézett Andi ezzel kapcsolatban is nagyon lényegre törően fogalmaz:

Kilencven százalékába senki nem végez ápolást. Nem tudom, hogy te mit hallottál, hogy ki mit csinál, de konkrét ápolás nem nagyon történik. Az történik, hogy segítesz megfürdetni, az történik, hogy segítesz felöltöztetni... ha ágyba fekvő, segített pelenkázni. Tehát ennyi az ápolás része. Amire én gondolok tehát, hogyha már gyógyszerelés, ha már ilyen van, nem mindig bíznak meg benned, sőt általában nem. [...] Vagy egy orvos, vagy egy... vagy egy hozzátartozó, az mondja meg. Neked ott már szavad nincs. Megmutatják, megcsinálhatod, de te nem döntheted el, neked nincs ott szavad onnantól kezdve. [...] De gyakorlatilag te egy kezelést vagy egy ápolást nem adhatsz. Érted? Tehát nem bíznak, azt már nem bízzák úgy rád. [...] de ha te azt csinálod folyamatosan, amit a család mond, még ha te nem is értesz vele egyet, mer nagyon sok esetben nem értesz vele egyet, sőt hülyeségnek tartod, akkor is meg kell csinálni, és onnantól kezdve nem a te felelősséged, mer azt neked mondták, hogy csináld meg. [...] Itt van egy mondás: Izraelbe lehetsz szép, de okos nem. És ez nagyon igaz.

Ettől eltérően Olaszországban több példa is van arra, hogy képzettséggel nem rendelkező házi gondozók hosszú időn keresztül ellátnak mesterségesen táplált vagy lélegeztetőkészüléken lévő betegeket, injekciót is adnak, diabetikus étrendet szabályoznak, felfekvéseket kezelnek, gyógyszeradagokat módosítanak az idős aktuális állapotának megfelelően, vérnyomást és vércukorszintet mérnek stb. Sokan említették, hogy az orvos közvetlenül velük konzultál, nem lép be közvetítőnek családtag. Bizalmat és együttműködést tapasztalnak az egészségügyi szakemberek részéről, bonyolultabb feladatok elvégzésére is megtanítják őket. Ennek magyarázatát nem feltétlenül a nyelvtudásban találhatjuk meg. Ha így lenne, akkor a Magyarországon dolgozó határon túli magyarok lennének a legaktívabbak ezen a téren. Illetve az is nyilvánvaló, hogy Olaszországban az olasz nyelv alapfokú ismerete sem akadály abban, hogy a külföldiek nagyobb szerepet kapjanak az egészségi feladatok terén. A válasz inkább a migráns nők tevékenységének beágyazottságában lelhető fel. Itt ugyanis a többi vizsgált tereptől eltérően a migráns ápolói munka struktúrája szélesebb repertoárral rendelkezik, és a házi ápolás mellett kiterjed a szakápolói vállalkozási formára is, amely szervezésben és direktbben integrálódik a formális ellátórendszer elemei közé. Mivel pedig a migráns gondozói szakmának a belső struktúrája képlékeny és az átjárások rugalmasak, úgy tűnik, az egyes részeihez csatolt tartalmak hatással vannak a többire is. Így a házi segítők is nagyobb bizalmat kapnak a szakápolói feladatok ellátására. Ugyanakkor az is elmondható, hogy nem a munkafeladat határozza meg elvégzőjének minősítését, hanem a strukturálisan elfoglalt helye. Vagyis a szakápolói feladatokat ellátó migránst nem kezelik szakápolóként csak azért, mert ilyen módon is ellátja gondozottját.⁴¹

Hospice

A hospice szolgálat szorosan kapcsolódik az egészségügyi feladatokhoz, miközben túl is mutat azok keretein. Lévén, hogy a házi ápolók vannak folyamatosan az idős mellett, ők lesznek kísérői az utolsó napokban is. Függetlenül attól, hogy a családtagok vagy nagyon ritkán szakemberek is jelen vannak ebben az időszakban, a házi ápoló az, aki nemcsak napi néhány órában veszi ki részét a haldoklás folyamatában való asszisztálásból, hanem ő van mellette nappal és éjjel. Sokan számolnak be arról, hogy gondozói munkájuk során találkoznak először a halállal, és félelemmel néznek elébe, készületlenül éri őket. Annak ellenére, hogy tudják, „bennünket ráadásul harang, nagykapa választ el”, felkészületlenül éri őket, sok tanácsalanságot élnek át, és ezért ez plusz teherként számukra: „Mindig azon voltam, hogy nehogy pont akkor legyen valami, amikor én vagyok. Ugye, az egy idős néni...” Többnyire csak találgatják, hogy mi a *jó* vagy *szakszerű* ápolói hozzáállás ilyenkor, és hozott mintáik alapján próbálják kezelni a váratlan helyzetet: több kedvességet fejeznek ki, rózsafüzért imádkoznak a haldokló mellett, igyekeznek valamilyen módon a távozó méltóságát és biztonságérzetét biztosítani, stb. A gyász kezelésével kapcsolatban is felkészületlenek, és ebben

⁴¹ A migráns ápolói munka belső struktúráját, illetve a migráns nők státuszát alakító szempontokat a következő alfejezetekben részletesebben is elemzem.

az értelemben védtelenek, ezért traumaként élik meg gondozottjuk elvesztését – főként azok, akik érzelmileg erősebb kötésekkel alakítottak ki.

Edit migrációs tapasztalatai széleskörűek. Kárpátaljáról származik, ott laktak férjével, amíg Ukrajna gazdasági hanyatlása miatt tartós munkanélküliséget kellett átélniük. Ekkor telepedtek át Magyarországra. Itt tovább tanult, és szociális munkás szakképesítést szerzett, amivel egy ideig tudott dolgozni, de a magyar munkaerőpiacról is kisodródott. Következő lépésként Németországba ment időseket ápolni. Legutóbb egy bácsira vigyázott, akit szótlanlansága és keménysége ellenére is nagyon megkedvelt. Halálakor ő volt mellette. A családtagok nem tudtak vagy nem akartak részt vállalni a lelkileg megterhelő pillanatokból, így Editet magára hagyták a haldoklóval. Könnyek között mesél az utolsó napról:

Szerintem itt megint az, hogy csendre van szükség, békére van szükség, egy, egy segítő kéznyújtásra. Nem kell beszéd, nem kell itt sok szó vagy jajgatás, egyszerűen csak... Szerintem az idős ember is azt szeretné, hogy egy olyan ember legyen mellette, aki, aki erőt tud neki adni az utolsó pillanatokba, aki csak ott van, és fogja a kezét, vagy aki megsimogatja, nincs, nincs többre szükség. És csak arra... én mondtam neki, hogy nem kell félni... most is megsíratom a bácsit... nem kell félni, én itt vagyok, minden rendbe lesz. [...] És... és kapott egy inekciót, egy felet délután, és ott volt a lánya is, meg akkor elhívta a nénit, aki főz, ő is eljött, és a lánya úgy döntött, hogy ő... de közbe a bácsi is nagyon gyenge volt, hogy hazamegy. És nem is értetem, hogy mért megy haza, mért hagyja itt az apukáját. És mondta, hogy neki haza kell menni, mert a kutyáját haza kell vinni – őneki is kutyája volt, kutyáját hozta magával. És akkor mindenki elment, már akkor a bácsit lefektettük a hálószobába... [...] Közbe én fölmentem, lefeküdtem az ágyamra, de én nem aludtam, hallgattam, ugye, hogy hallok-e valami neszt, mer sokáig lent ültem, és akkor ő pihent. És olyan 4 óra körül majdnem elaludtam, és mint hogyha valaki vagy valami, tudod, ilyen, felrázott: „Edit, mi csinálsz?” Előtte imádkoztam: „Uram, legyen meg a te...” [...] És, és, és rögtön lementem: hát nekem nem itt a helyem, nem fönt az emeleten, nekem lent a helyem! Mi csinállok én most itt fönt? Mi az, hogy én a testemről, hogy kényelmesen akarok feküdni...? [...] én így nem láttam még addig, meg utána se láttam, meg előtte se láttam, hogy halál. [...] én mellette voltam, mikor megérkezett az orvos, akkor, ugye, én fölálltam, és a doki ment oda hozzá, és pár, pár görnyedés, és ennyi. Nem szenvedett, semmi nem volt benne.

Egyebek

Az ismertetett teendők képezik tehát a migráns ápolók feladatkörét. Ez természetesen kiegészülhet egyéb teendőkkel is az ápoló igényei, az ápoló feladatfelfogása, a családtagok elvárásai és az ápolási helyzet sajátosságai szerint. A kedveskedésnek és kényeztetésnek része lehet, hogy sminkelik, manikűrözik a gondozott idős nénit, frizurákat készítenek neki, hogy jobban érezze magát. Előfordul, hogy autót kell vezetni, és különböző helyre fuvarozni az ápoltat. A családdal való kapcsolattartásban,

sőt sokszor a kapcsolatok minőségének biztosításában, feszültségek csökkentésében is részt kapnak. A családi örökség ápolásában (történetek megismerése és újramesélése, örökölt tárgyak kitüntetett kezelése) is szerepet vállalhatnak. Temetőlátogatást és családi sírok gondozását is elvégzik akár gondozottal együtt, akár egyedül. Illetve a családi és vallási rítusok lebonyolításában is igényt tarthatnak rájuk, többnyire zsidó kulturális közegben.

A munkafeladatok megismerése során láthatóvá vált, milyen dinamikák táplálják a migráns ápolói tevékenységhez kapcsolódó alapvető ambivalenciákat: munka versus nem munka, érzelem versus pénz, házimunka versus szakmunka. A munkaadók olyan nőket választanak erre a feladatra, akik emberileg szimpatikusak, szakmai képzettségük és tapasztalatuk mellékes tényező, és a továbbiakban is leginkább a *rugalmas* (értsd: engedelmes, súrlódásmentes) és *odaadó* (értsd: kedves és szeretettel teli) együttműködést várják el tőlük. A migránsok tevékenységének értékelését nagymértékben befolyásolja a klasszikusan szakápolóinak tartott feladatok csökkentett mértéke, illetve a jelenlét és a házimunka dominanciája. Ehhez kapcsolódik a protokoll és a konkrét munkaköri leírás hiánya, a munka parttalansága, a munkaalku informalitása és pontatlansága. A migránsok által végzett tevékenység így közel kerül a *mindenki* vagy *bárki* által elvégezhető, általános háztartási munka jelentésmezejéhez, ami a szakképzetlenség, a női, családias, könnyű otthoni munka kognitív tartalmait aktiválja. Ezt Izraelben dolgozó beszélgetőtársam így összegzi:

Tehát itt ők úgy gondolják, hogy ez a munka, amit kell csinálni, az ilyen csik-csák, tehát ilyen, így meg lehet csinálni, kisujjból ki lehet rázni. Érted?

Munkaformák a migráns ápolói szektorban: struktúra és belső rendszer

Az ápolás a háztartáspari szektor egyik részeleme a takarítás és a gyermekvigyázás mellett. Sok a hasonlóság ezek között a munkák között, és vannak társadalmak, ahol rugalmas az átjárás egyikből a másikba (ez legszembetűnőbben az USA-ban volt megfigyelhető a migráns magyar nők foglalkozási mobilitásában). Az általam vizsgált helyeken más-más csoportok végzik dominánsan ezeket, nagyobb átjárás az idősgondozók és a takarítók között van. Leginkább arra van példa, hogy jövedelemkiegészítésként vállalnak takarítást. Váltásra akkor kerül sor, ha családegyesítés után összeköltöznek a családtagjaikkal, és ezt az életformát a takarítói munkával tudják jobban összehangolni (Olaszország), vagy ha lejár tartózkodásuk jogosultsága, és illegális migránsként idősök mellett már nem dolgozhatnak, de több házat váltogatva, a helyeket kombinálva eljárhatnak takarítani (Izrael). Sok tehát a hasonlóság ezek között a tevékenységek között a munkakeretek és a reprodukciós aktivitáshoz rendelt tartalmak miatt, vannak mégis sajátos jegyei is a gondozási munkának. Sajátos belső rendszere van például, és ez tagolja a migráns gondozók társadalmát, illetve hierarchikus rendet formál. Az alábbiakban ezeket mutatom be előnyeikkel és nehézségeikkel, valamint együttműködési

gyakorlatukat más jóléti szolgáltatásokkal. Szembeszökő módon a klasszifikáció alapja nem a munka típusa szerint, hanem az életvitel szervezése alapján történik (lásd még Anderson 2000, 28), ami oka és okozata is mindazon ambivalenciáknak, melyek az előbbi részben már említésre kerültek. A rendszer belső logikájának a megértése abban is segítségünkre van, hogy tisztábban lássunk e munkavállalók migrációs pályáját, külföldi tartózkodásának dinamikáját, hazatérését vagy integrációját illetően, amit sokan tévesen a státuszuk legalitásával vagy illegalitásával magyaráznak.

Bentlakásos gondozás

A migráns ápolói munkának a prototípusa az úgynevezett bentlakásos gondozás, vagyis az a munkaszervezési forma, amikor az ápoló beköltözik az idős lakásába, nem jár le a munkaideje, és nincs más elfoglaltsága, mint állandóan a gondozottal lenni. Erre a munkatípusra jellemzően külföldiek jelentkeznek, hiszen nekik nincsen sem önálló háztartásuk, sem saját családjuk a fogadó országban, ahova munka után *hazamennének*. Kevés olyan helyi munkavállaló van, aki hosszabb vagy rövidebb ideig hajlandó felüggeszteni magánéletét, és beköltözni hetekre, hónapokra egy gondozandó időshöz. A bentlakásos gondozó tehát szinte szinonimája a migráns női munkavállalónak.

A bentlakásos gondozás több mint egy olcsó megoldás az idősápolásra az ellátórendszer egyéb lehetőségeihez mérten (például idősek otthona, rehabilitációs központ, privát *elfekvő*). Jól illeszkedik a családcentrikus társadalmak elvárásrendszerébe, ahol az idősek otthon tartását előnyösebbnek ítélik az intézményes ápolási formákhoz képest. A házi ápoláshoz kapcsolódik ugyanis ebben a felfogásban a személyes törődés, a családiasság, a szeretetteljes érzelmi környezet, míg az intézményesítés a szakmaiság mellett a személytelenséget, az érzelemmentességet, egyfajta el-/magárahagyatottságot jelent. A kulturális norma olyan morális imperatívuszokat sugall az érintettek számára, melyek teret nyitottak a bentlakásos ápolási munka széleskörű elterjedésének.⁴² Ezt a tendenciát erősítheti vagy gyengítheti a nemzeti jóléti ellátórendszer, ahogyan juttatások formájában és az azokhoz társított feltételekben kifejezi támogatási elveit, az államapparátus által preferált idősellátási megoldásokat. Clare Ungerson az európai gyakorlatokat elemezve a fizetett–nem fizetett és szabályozott–nem szabályozott tengelyre helyezi, és e szerint értelmezi a különböző országokban tapasztalt gondozási formákat (Ungerson 2004). Ennek a rendszernek a logikája alapján saját gyűjtésemre vonatkozóan azt fogalmazhatom meg, hogy a nem túlságosan szabályozott monetáris támogatás vagy az állami, biztosítói finanszírozás hiánya/minimális szerepe (tehát a családi, azaz informális forrásteremtés) járul hozzá leginkább a migránsok által végzett bentlakásos gondozási forma széleskörű elterjedéséhez.

Olaszországban az állam a nagy gondozói igényre válaszul monetáris támogatást ad az időseknek a gondozási szükséglet megoldására, és nem ellenőrzi az adott juttatás

⁴² Francesca Degiuli és Elisabetta Zontini részletesen elemzik, hogy a migránsok által végzett bentlakásos ápolás hogyan illeszkedik a dél-európai országok normarendszerébe. Degiuli 2010, Zontini 2010.

felhasználási módját (ellentétben például a spanyolországi szabályozással). Ezzel gyakorlatilag kiszervezi a munkát, és támogatja az idősgondozás privatizálását az érintettek saját lakásában, saját munkaköri elvárások/elképzelések, egyedi „protokollok” alapján. A pénzbeli támogatási rendszer nemzeti és önkormányzati alapon finanszírozott: áll egy ellátási segélyből (*Indennita di accompagnamento*), amelyet önellátásra nem képes személyeknek juttat az állam, illetve egy ápolási díjből (*Assegno mensile di assistenza*), amelyet külön vizsgálat alapján ítélnek meg a helyi szervek.⁴³ A terepmunka idején (2010) az előbbi 480,47 euró, az utóbbi Anconában 256,67 euró volt. A kelet-európai bentlakásos gondozók bére ebben az időben 750 eurótól indult, az átlag 800 euró volt, a legmagasabb bér, amivel találkoztam, 1200 euró volt, de ez két személy ápolásáért járt. Jól látható tehát, hogy a migráns ápolók 24 órás alkalmazása viszonylag könnyen és emiatt kiterjedt populáció számára is elérhető. A monetáris transzfer és a szabályozási rendszer kedvező teret nyit a külföldiek alkalmazásának a gondozási szektorban.

A támogatási rendszer Izraelben több komponensből tevődik össze. Ellátásra szoruló idősök benyújthatják igényüket az Állami Nyugdíjintézetnek (*Bituah Leumi*), ahonnan kimegy egy bizottság megítélni az idős egészségi állapotát, illetve anyagi helyzetét is elemzik. Ezek alapján hoznak döntést arról, hogy heti hány óra ápolásra van szüksége, ami maximum 18 óra lehet, tehát önellátásra képtelen beteg esetében is, ami nyilvánvalóan nem a valós szükségállapotot fejezi ki, hanem a kiutalható maximális összeget. Mivel a mostani idősök közül sokan egykori deportáltak, ők pluszban igényelhetnek a német államtól támogatást gondozó alkalmazására. Ezenfelül vannak még biztosítók, amelyek a korábbi befizetések alapján juttatnak nyugdíjat az idősöknek. A kiutalt támogatás elköltését részben ellenőrzi az állam, ugyanis az ápolók kifizetése a munkaközvetítő irodán keresztül történik. A migráns házi segítők bére nem egyéni alku a munkavállaló és a munkaadó között, hanem központilag meghatározott: a terepmunka idején (2011) kezdő fizetesként havi 3200 sékel fizetés járt, heti 100 sékel zsebpénz hétvégi szabadnapra, ledolgozott szabadnap esetén 231 sékel, a fizetett szabadság napi 351 sékel, az alapbér és a fizetett szabadnapok száma értelemszerűen évente növekszik. Amennyiben az állami támogatás nem elégséges a megállapított bér kifizetésére, az idősnek kell saját forrásból kipótolnia.

Ápoló alkalmazására fordítható és közvetlen ehhez az ellátási formához kapcsolódó állami jóléti támogatás igénybevétele a többi vizsgált országban nem számoltak be, bár Ausztriában és Németországban is van erre lehetőség. Magyarországon az ápolási díjat csak hozzátartozó igényelheti, összege pedig olyan minimális (2016-ban nettó 26 550 Ft), hogy messze elmarad a migráns házi ápolóknak fizetendő bértől (körülbelül 120–160 000 Ft, a gondozott fizikai állapotától és az egyéni megállapodástól függően), ezért a gondozott nyugdíja és gyermekeinek hozzájárulása képezik azt a forrást, amely lehetővé teszi számukra a gondozási munka kiszervezését. A „globális Nyugat” országainak idősei többnyire önerőből, saját nyugdíjukból finanszírozzák az országukban

⁴³ Az olasz támogatási rendszer részletesebb elemzéséről lásd még: Bettio et al. 2006, Simonazzi 2009, Izzo 2010, Di Santo–Cruzzi 2010, Santini et al. 2010.

számukra elérhető legolcsóbb ápolási formát (a kelet- és közép-európai nők körülbelül 800–900 euróért alkalmazhatók).

Egyetlen példát találtam arra, ahol nem direkt monetáris transzfer volt a gondozás alapja, hanem a hagyományosan ismert eltartásos szerződés formájában, egy budapesti társasházi lakásért cserében gondozott egy kalotaszegi asszony egy gyermektelen idős férfit.

A bentlakásos gondozó számára ezenfelül biztosítani kell a lakhatását, ami elvárás szerint külön szobát jelent, igen ritkán külön fürdőszobát is, de a gyakorlatban időnként külön kanapéra redukálódik az előszobában vagy a közös térként használt nappaliban. Továbbá teljes ellátásról is gondoskodnia kell a megbízónak a megállapodás szerint. A megegyezéskor jellemzően nem rögzítik az ápoló egyéni ellátási igényeit, ezért az idős és családtagjai jóindulatától függ, hogy esetlegesen eltérő étkezési szokásait (például otthoni ételek elkészítéséhez szükséges alapanyagok) mennyire hajlandóak figyelembe venni. Az említett nem bérjellegű juttatások a fizetésen felül értendők, Izrael kivételével, ahol lakhatási költség címen településtípustól és országrészről függően a megbízó visszatartott adott összeget (lakásért 115-től 210 sékelig terjedően és további 77 sékelt rezsire). Az egyéb juttatások az egyéni megállapodáson múlnak: Budapestre járó határon túliaknak szoktak fizetni utazási költséget; Izraelben elterjedt a hozzájárulás az internet-előfizetéshez; lehet találni példákat telefonköltség részleges vagy teljes fizetésére; előfordulnak alkalmi pénzbeli kedvességek ünnepnapokra, de ez már inkább az ajándék kategóriájába sorolandó, amiről a későbbiekben esik szó részletesebben.

A bentlakásos gondozásnak vannak implicit vagy explicit (szerződésben rögzített) módon szabályozott keretei, amelyek jogosultságokat és védeltséget biztosíthatnak a munkavégzőnek. A mindennapi életminőséget a privát tér és a szabadidő megadása vagy korlátozása befolyásolja. Gyakori nehézség, hogy az ápoló rendelkezésére bocsátott teret, szobát nem csak ő használja. Az Izraelben dolgozó Márta gondozottja rendszeresen bejár a szobájába, amikor nincs otthon, mert ott van zárható fiók, és a néni ott tartja a pénzét. Iza „szobája” (egy nyitott tér) a felvonó mellett van, mindenki ott jár el. A szekrényben nem volt hely a ruháinak, de végül átrendezte a néni dolgait, így bepakolhatott ő is. Andi szobája sem teljesen privát szféra. A bácsija ott tartja a gyógyszereit és az iratait, ezért rendszeresen bejár. Saját holmijai számára egy kis szekrényt és egy könyvespolcot kapott csak. Két év ott lakás után megszorodtak a tárgyai, ezért kiürített a szobában még egy polcot, hogy odapakolhasson, amiért sok szemrehányást kapott. Gondozottja lányával nemrég szanálták a néhány éve meghalt néni ruháit, ezt követően végre mindent kipakolhatott a bőröndből. A szabadidő igénybevétele is hasonlóan küzdelmes. Az Olaszországban dolgozó Sanda úgy mehet el vasárnap délelőtt templomba, hogy hajnalban kell kelnie, hogy elkészítse az ebédet. Hajni akkor veheti igénybe szabad óráit, amikor megjön a gondozottja lánya, tehát ha késik, várnia kell, ha nem tud jönni, otthon kell maradnia. Mirela demens idős asszonyt gondoz, aki tolókokciban van, tehát nem lehet magára hagyni. Szerződéses foglalkoztatottsága ellenére szabadidővel nem rendelkezik. A családtagok nem váltják le, és helyettesről sem gondoskodnak. Ő a kerekesszékes néniével sétálgat szabadnapján, aki

mellett kikapcsolódni nem tud, és fizikailag is megterhelő, ugyanis meredek dombon kell feltolnia a kocsi este, amitől fáj a háta. A család engedélyezte, hogy hozzon maga helyett időnként helyettesítőt, de saját költségén.

Az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása is nehézségekbe ütközhet az együttélés során. Nyilvánvalóan hierarchiát képez ápoló és ápolat között a közösen használt lakáshoz való kapcsolat, ami nem jogosítja fel a tulajdonost arra, hogy a nála lakó munkavállaló személyes tárgyait átnézze, ellenőrizze. Gabriela angolai tapasztalatai után Anconába ment dolgozni. Folyamatos zaklatásoknak van kitéve: a bácsi rángatja éjszaka az ajtaját, amit ő bezárva tart; átnézi a ruháit, még a fehérneműit is; ellenőrzi a táskáját, amikor elmegy otthonról, és amikor megérkezik; illetve meg kell mutatnia a magának vásárolt árukról is a számlát, amit a bácsi nagyítóval néz végig. Próbálta megvédeni magát, de azt a választ kapta gondozottjától, hogy ez az ő háza, és azt csinál, amit akar.

A kiszolgáltatottság igen nagy a bentlakásos munkatípus esetén. A gondozó testi épségét veszélyeztetni ápolta mentális állapota vagy agresszív személyisége. Az Izraelben élő Betti arról számol be, hogy arra ébredt, ápolta kést szegez a hasának. Sárát bántalmazta, váratlan pillanatokban mellbe és hasba rúgta a gondozott néni feldolgozatlan holokauszt emléke miatt. A már említett Rózsika, aki Berettyóújfaluban dolgozott, Alzheimer-beteg nénije agresszív támadásainak volt kitéve: kést, kapát és metszőollót hajított utána többször is, egyik éjszaka pedig úgy vágta fejbe, hogy kórházba kellett szállítani.

A gondozók testi méltósága sincsen biztonságban. A verbális szexuális zaklatáson túlmenően fizikai visszaélésre is sor kerülhet. Olaszországban több, Izraelben kevesebb olyan esetről számoltak be, hogy gondozott idős férfi kihasználja a testi közelséget, megérinti ápolója intim testrészzeit, amikor elmegy mellette, vagy amikor segít neki átúlni egyik helyről a másikra, netán épp a tisztálkodásban igyekszik a segítségére lenni. Ajánlattételek és zsarolások is kísérhetik ezeket a kezdeményezéseket. Izraelben a szexuális zaklatás erőteljes vallási és társadalmi normákba ütközik, ezért az ápolónők azonnali védelemre számíthatnak. Amint ilyen panasszal jelentkeznek a munkaközvetítő irodánál, rögtön áthelyezik őket más időshöz anélkül, hogy különösebb vizsgálat alá vetnék az ügyet, vagyis nem kell végigmenniük méltatlan vagy megalázó bizonyítási folyamaton. Olaszországban ilyen szinten nem avatkozik az ápolat és ápoló kapcsolatába semmilyen hivatalos szerv. A szakszervezet, ahol a munkaszerződést megkötik, csak a formális keretek biztosításával foglalkozik, ezekkel kapcsolatos visszaélésekben jár el. A magánéleti nehézségeket családon belül szükséges tisztázniuk, saját erejükre számítva. Ilyen feltételek mellett természetesen a szegényérzet komoly akadálya a téma nyílt felvetésének, és az idős várható tagadása, valamint a bizonytalanság, hogy a családtagok kinek adnak hitelt, inkább az elfojtást ösztönzi. A bátortalansághoz és a kiszolgáltatottság-érzéshez hozzájárulnak azok a migráns narratívák is, amelyek a közösségen belül hagyományozódnak pórul járt románokról. Terepmunkám idején a nők többször elmeséltek egy történetet egy román nőről, akinek a szobájába éjszaka bement a gondozottja, molesztálta, és amikor ő védekezésből ellökte magától az idős férfit, az hanyatt esett és meghalt. Az olasz bíróság a nőt ítélte el, és börtönbe került.

A történet ismételt elmondását hosszas tanácstalan találgatás követte az adekvát helyzetkezelésről: mennyire szabad meglökní egy idős embert, hogyan kell eltávolítani, hogyan lehet az ajtót eltorlaszolni, stb. Arról mindannyian meg voltak győződve, hogy az olasz társadalom és igazságszolgáltatás nem garantálja a külföldiek védelmét, a saját állampolgárainak kedvez. A kiszolgáltatottság elszenvedése és ily módon való generálása folyamatának is tekinthetjük ezt a narrációs gyakorlatot, amely a társadalmi hierarchia alsó szintjének elfoglalása és megkonstruálása is egyben.

A bezártság, a magány és az elszigeteltség ennek a gondozási típusnak a velejárója, és egyben egyik legnagyobb kihívása. A 24 órás bentlét tartósan – heteken, hónapokon, akár éveken keresztül – megterheli az egészséges pszichét. Ezt tovább nehezíti, hogy egy idős ember testi és szellemi hanyatlását kell kísérniük nap mint nap. A magányt fokozza, ha demenciában szenvedő ápoltra vigyáznak, ugyanis így a kommunikációra sincsen lehetőség. Ez az életállapot jelentősen csökkenti a gondozó kilépési lehetőségeit: nincs ideje tájékozódni más alternatívák között, kapcsolathálót kiépíteni, és a helyi nyelv elsajátításában is komoly akadály. Olaszországban a magány oldásának stratégiája a telefonálás: a román ápolónők ugyanannál a telefonszolgáltatónál fizetnek elő, mert így egymás között ingyen beszélhetnek. Izraelben a telefon mellett az internet tölt be fontos szerepet: aktív Facebook-életet élnek, chatelnek, e-maileznek.

Klarissz az izraeli magyar ápolók egyik legrutinosabb tagja, tizenöt éves tapasztalattal rendelkezik ezen a pályán. Sokféle betegséget kísért, különféle helyzetekbe került gondozottjai házában, családjában. Gazdag stratégiarepertoárral rendelkezik a nehézségek kezelésére, de a magánnyal ő is nagyon küzd.

A néninek van egy csonttritkulása, és ezzel a járókával jár otthon, és ő se akar semmiféleképpen egészséges lenni, mer... állítom, nem akar. De a férje alzheimeres, és borzasztóan nehéz elviselni. Itt megvan mindenem, amit csak kívánhat egy meta-pelet. Megvan a pénzem, megvan a szabadidőm, de amíg bent kell lenni, az valami borzasztó. Borzasztó. És a férfinak nincs, nem kértek metapeletet. De hát nem is kell végül is, ellátja magát, ellátja magát, csak a természete olyan már, hogy... ajjaj. [...] Az a helyzet, hogy amikor hozzájuk kerültem, már akkor ki voltam fáradva, fizikailag, szellemileg, mindenképpen. Ez most azt jelenti, hogy 72 kilóról fogytam..., nem vagyok sovány, meg kell mondani, de körülbelül 8 kilót fogytam úgy, hogy nem fogyókúrázok. Azelőtt jártam futni, meg tornásztam, meg mindent csináltam, meg jumpingoltam, vettem magamnak ilyen trambulint, hogyha nem tudok kimenni, akkor legalább ugráljak. Most nem kell csináljak semmit, és lefogyok.

Mirela Anconában, demenciában szenvedő ápolója mellett, így beszél erről a problémáról:

Tudod, hogy van? Ez a bezártság a házba, ülök egyedül a házban, érted... Nem biztosítanak semmit, csak a tévéjüket, ami náluk három csatorna, ennyit fogunk mi nála, amit nem... nincs mit nézni, de ülj ott... Reggel nem tudom a tévét nézni, mert nem tudom. De délután mit csinálsz? Ülsz így, ni. És ő ordít, és te ülsz. Mert

nem tudsz máshova sem menni, ülsz vele egy szobában, ő ordít, és te ülsz. Tehát ez öl meg, ez a bezártság, és... nem tudsz beszélgetni, vele nem tudsz beszélni semmit.

Bori, aki több országban is gondozott időseket, így összegzi frappánsan a véleményét:

Hát úgy szörnyű, hogy nonstop, éjjel-nappal, hét nap. Ezt nem is lehetett... se... még egészségesen se... még a szerelmemmel se akarnék hét nap, hét éjjel együtt lenni.

A bezártság a magányon és unalmon túl szociális elszigeteltséget jelent: az ápoló lakáson kívül töltött ideje minimális, de vendégeket sem fogadhat. Mivel a lakásban a migráns gondozó jogosultságai minimálisak, látogatók nem mehetnek hozzá, társasági életet csakis házon kívül élhet. A munkaadó privát tere fölött kontrollt tart, a munkavállaló befogadása részleges és az ő privát kapcsolatai számára nem nyitott, csak akkor, ha valamilyen mértékben összetalálkozik a munkaadó kapcsolathálójával vagy kapcsolatépítési igényeivel. Kevés kivétel van, leginkább saját etnikai csoporton belül engedékenyebbek (például erdélyi gondozót barátnője vagy rokona időnként meglátogathatja magyarországi ápoló lakásában, izraeli magyar zsidó családban is felbukkanhat néha az ápoló magyar ismerőse), vagy akkor, ha saját baráti körön belüli idős gondozójának látogatásáról van szó.

A felek közötti erőviszonyokat jól láthatóvá teszi az alkalmazkodás során megfigyelhető dinamika. A bentlakásos gondozás ugyanis nemcsak munkát, de sajátos életformát is jelent. A beköltöző és a megbízó(k) együttélési szokásait és hétköznapi működésüket valamilyen szintű kölcsönösség jellemzi ugyan, de partnerségi viszonyról nem beszélhetünk, ugyanis a belépőnek kell ráhangolódnia és alkalmazkodnia az idős életviteléhez. Kiterjed ez a napi program rendjére, mint a felkelés, étkezések, bevásárlás, sétálás stb. ideje. Vonatkozik ugyanakkor a fogyasztási szokásokra is: mikor és hányszor zuhanyozhat az ápoló, mennyit és mit ékezhet, ki és mit főzhet, hogyan fűtenek, és milyen a lakás hőmérséklete, milyen műsorokat néznek a tévében, mikor van pihenőidő, mikor van az egyes munkafolyamatok elvégzésének ideje és hányszor, mikor és mennyi ideig tartózkodhat az ápoló a saját szobájában stb. Erről a helyzetről beszélgetőtársaim így nyilatkoztak:

[...] nagyon sokszor le kell nyelni a békát [...]

Alakulni kell mindenkinek. De főleg csendbe lenni. Szóval tűrni.

Egyszer az, hogy felelősség is, mer egy ilyen beteggel dolgozni felelősség, de el kell, sok mindent el kellett tűrni, azér, mer hát kellett nekem is a pénz.

Az alkalmazkodás fokozatait a gondozott személyisége és az együtt élők száma határozza meg, ugyanis az alkalmazott az, akit leginkább terhelnek az együttéléshez való idomulás nehézségei.

A néninél laktam. Szóval úgy volt, hogy reggel fél 8-ra mentünk, szóval lementünk, mert egy ilyen villába laktak, és akkor nekünk volt fent egy szobánk, a Katikával [gondozótársával]. És éjszaka nem kellett gondozzuk. De nem is igényelt gondozást éjszaka, szóval... [...] És akkor reggel fél 8-ra le kellett menjünk, és attól kezdve egész... hát ameddig igényelte a család, mert általában mentek színházba, mentek operába, mentek a gyerekeihez, és akkor, mikor hazajöttek, akkor mentünk fel, szóval attól kezdve voltunk szabadok, olyan... olyan [este] 9 órától, 10 órától. [...] Ezeknek az Anna néni volt a nagymama, a Sándor bácsi volt a fia. És ennek volt hét gyermeke, vagyis van, a Sándor bácsiéknak. És egy unoka lakott ott még. Hát azok építettek úgy a villához, a villa eleihez egy úgymond apartamentet, és azok laktak még úgy. És a többi... Várjál csak. A többi gyerek Budapesten volt. És még volt egy fiú meg egy lány, aki elvált, és csakugyan ott lakott velök, és a 26 éves lányuk pedig tanított, énektanárnő volt, az is ott lakott velük. [...] De maga az, hogy belecseppentem abba a nagy családba, tudod, az volt az, az egy kicsit úgy. Jaj, mikor felmentem, istenem, olyan fáradtnak éreztem magamat, hogy! Na, de azért, tudod, hogy annyi emberhez kellett alakuljak egyszeriből – számol be nehézségeiről Ida, aki a Partiumból járt Budapestre dolgozni.

A bentlakásos gondozásnak előnyei is vannak a nehézségek mellett. Mindenekelőtt az, hogy nem jár kiadással, a teljes kereset félretehető és hazaküldhető a hátrahagyott családnak. A migráns gondozói pálya elején lehetővé teszi, hogy a külföldre kerüléshez kölcsönként összeget mielőbb törleszteni tudja a gondozó. A belépést abból a szempontból is megkönnyíti, hogy minimális munkaszervezést igényel, elégséges egyetlen kontaktszemély. Továbbá minimális életszervezést igényel a továbbiakban is: nem kell lakhatásról és munkalehetőségekről gondoskodni. A hétköznapiaknak viszonylagos stabilitást biztosít: amíg az idős él, van munka és van fizetés.

A munkafeladatok ebben a munkatípusban a legszélesebb körűek: felügyelet, éber jelenlét éjjel-nappal, szórakoztatás, társaság biztosítása, érzelmi munka, háztartásvezetés, bevásárlás, egészségügyi teendők és egészségmenedzsment, hospice, testi higiénia biztosítása, családi kapcsolatok menedzselése, kerti munka, háziállatok gondozása stb. Ebben a munkatípusban a legképlekenyebb a munkaalku és a legnehezebb a határok tartása, vagyis itt a legnagyobb az esély a kihasználásra.

A bentlakásos gondozásnak két formája van: az állandó és a váltásos rendszerre épülő ápolás.⁴⁴ Az állandó bentlakásos formával terepmunkám során Olaszországban és Izraelben találkoztam, kevés példája van Európa más országaiban. Tartós távollétet jelent a saját családtól, és hosszú idejű együttélést a megbízóval. Előnye, hogy akár tizenkét havi fizetést is meg lehet kapni, ha folyamatos a munkavégzés.

⁴⁴ A szakirodalom többnyire az állandó bentlakásos gondozói munkatípusról ad hírt, főként azért, mert globálisan ennek az előfordulási gyakorisága lényegesen magasabb. A váltásos rendszerben dolgozó migránsok helyzetét kevesebben vizsgálják, az erre vonatkozó legfontosabb szakmunkák Helma Lutz írásai. Lásd például Lutz 2011.

A váltásos bentlakásos gondozás típusa a globális piacon nagymértékben a kelet- és közép-európai migránsokhoz kötődik. Rövidebb távolságokban és a gyakori határlépést megengedő migrációs politikával rendelkező transznacionális térségekben az ingázás lehetőséget teremt a külföldi pénzkereset és az otthoni élet párhuzamos fenntartására. A váltás rendje általában egy héttől egy hónapig terjed, bár lehetnek ennél (többnyire csak alkalmanként) hosszabbak is. Igaz, éves szinten kevesebb bevételt jelent, de előnye, hogy kevesebb a befektetett idő. Emberileg fontos szempont, hogy kevésbé megterhelő a gondozó családi kapcsolataira nézve, fenntartható az otthoni élete, lehetőség van a regenerálódásra és a kiegyensúlyozottabb életvitelre. Fontos megállapítása Hanneli Döhnernek és szerzőtársainak, hogy ezekben az estekben a migráció nem az elvándorlást, sokkal inkább az otthon maradást szolgálja (Döhner et al. 2008, 6). A munkaminőség szempontjából ennél a munkaformánál megállapítható, hogy lassabb a kiégés, könnyebben kezelik az ápolók a konfliktusokat, és nem terheli meg annyira a fizikumukat, mint állandóan ápoló sorstársaikét. A váltásos formában végzett gondozási tevékenység a munka/nem munka tengelyen közelebb áll az utóbbihoz, és kevésbé hordozza magán az intézményes foglalkoztatottság jellemzőit: nincsen szabadnap, nincsenek rendszeres szabad órák délutánonként, nincs kidolgozott gyakorlata a betegszabadságnak, képlékenyebb a vélelmezett munkaprotokoll. Nagyobb mértékben függnék tehát a munkavállaló jogai az egyéni alkutól és az aktuális személyes interakciótól. A bezártság és elszigeteltség mértéke erőteljesebb, amit nemcsak a szabad órák hiánya indokol, hanem a váltás természetéből adódóan nincs kialakult közössége az ápolóknak, és nem is mindig tudják követni, ki mikor van itt, és mikor van otthon.

Erzsi Olaszországban kezdte ápolói pályafutását, Szicíliában dolgozott. Édesanyja egészségi állapotának meggyengülése miatt azonban szükségét érezte, hogy közelebb kerüljön, és gyakrabban mehessen haza. Budapestről havonta jár Székelyföldre, sok időt van családtagjaival, Magyarországon viszont nagyon magányosnak érzi magát.

Nincs, nekem nincsenek barátaim itt, és ezt nagyon hiányolom. [...] De nincs aki. Ki? Ki? Olaszországba rengeteg a román. Rengeteg! Nem sok, hanem rengeteg. Én, amikor kimentem, és mentem az utcán, és hallottam, hogy románul beszélnek, há, mondom, otthon vagyok, nem hittem el. Nagyon sok. És sok, sokan dolgoztak úgy is, mint én, időseknél. Hát általában a nők igen, a férfiak egész más. És mi összehangoltuk, hogy mindig ugyanakkor legyünk szabadok, ott is ugyanúgy, mint itt. De ott kötelező módon két órát adnak mindennap, és azt megbeszéled a néniel, bácsival, családdal, akárkivel, hogy mikor akarsz kimenni, 5-től 7-ig, 6-tól 8-ig... Mer ott is a vacsora 8-tól van. Ez érdekes módon ott is 8-kor volt, itt is 8-kor van. És akkor megbeszélem. És megbeszéltem a barátokkal is, ugye, velük is. Mit tudom én, 5-től 7-ig vagy 6-tól 8-ig. És akkor mindig akkor mentünk, és együtt mentünk, és azt a két órát együtt töltöttük. Hogy azt a parkba töltöttük a pálmafák alatt, vagy sétáltunk, vagy elmentünk egy moziba vagy bármi, de együtt voltunk, és akkor így összeszoktunk. Azér két év alatt összeszokik az ember, nem? [...] Itt nincs. Itt nem is tudom, hogy ki van egyáltalán, nem tudom, nem tudom.

A váltásos ápolási rendszer jól kidolgozott és formális jegyeket hordozó része a váltás etikája. Munkaadótól függetlenül legtöbbször a gondozók egymás között intézik az átadás-átvételt, rögzítik a helyes eljárasmódot, kialakul egyfajta kollegiális kapcsolat a szolidaritás alapján. Vannak összeszokott párosok, testvérek, rokonok, akik már eleve ennek a viszonynak köszönhetően jobban működnek együtt, vagy legalábbis jobban igyekeznek összehangolni a külföldi pénzforrást jelentő aktivitásukat. Az előzetes ismeretség nélküli együtt dolgozás is lehet tartósan jól működő közös munka. Nehézséget ebben a rendszerben az okozhat, ha több a váltótárs, vagy gyakran változik a váltó személye, illetve ha elkezdődik a rivalizálás, tehát valamelyik ki akarja *túrni* a másikat, vagy csak ezt feltételezik egymásról, és emiatt beindul a féltékenységvezérelt dinamika.

A váltássetika szabályai:

Mert úgy van, hogy mielőtt ő... mielőtt én jöttem, ő nagytakarítást csinált, mielőtt ő jött, én úgy végigtakarítottam mindent, ebédrel vártam, így vót mindig megegyezve.

Hát ott voltam, húsvétba például. A karácsonyt, azt általában úgy, hogy itthol. Úgyhogy beosztottuk, hogy mék ünnepet vállalom ott, méket itthol, aztat így, megegyeztünk. Felügyelet nélkül nem lehetett hagyni a nénit. Nem volt ő fekvőbeteg, na, de egyedül nem lehetett hagyni.

De mivel neki most az unokáira köll vigyázni, azt mondta: „Évi, légy szíves, maradj két hétig itt, mer nem tudok jönni, mer az unokákra köll vigyázni.” Mondtam, rendbe van.

A váltássetika megsértése:

[...] volna egy másik hívás a hónap végén, akkor én azt megnézném, és akkor már inkább átállanék. Ez bennem volt itt is, na, mert láttam, hogy az a hölgy, az a minden. Volt egy, akivel megin vótam, az kinn maradt, és ez maradt ott, és ezér az öreg harcolt. A bácsi azér a hölgyér, és énértem a fia. De az öregnek csak ez az Annuska kellett, és kész. És az kimaradt hamarabb, mer itt vótunk vagy hárman, az kimaradt. És az nagyon rendes egy asszony vót, az a másik, a Margitka. Az... ő hagyta nekem a hűtőt bevásárolva, hogy tudjunk mivel megindulni, én hagytam neki. Mikor én elmentem ehhez az Irénkéhez dolgozni, én otthagytam a hűtőt bevásárolva, ahogy a Margitkával szoktam, és erre én elmegyek, és tiszta üres hűtő, fagyasztót találok! Se egy kila hús, se egy kila cukor, semmi se. Aszongya: „Marika, el ne felejtkezzünk, mer ott van egy nem egész fél csülök, ilyen disznócsülök”, és nagyon szereti belőle az öreg a pörköltet. És aszondom: „tata, hát miről feledkezzek el, mikor annyi van az egész a fagyasztóládába?!” Hát akkor miről felejtkezzek el?! És ez a hölgy... és ez volt. A fia is látta. Szóval nem tudom. Akkor is elszedte a pénzt. Aszonta, annyi koszt pénz nem ment el egyszer se, se nekem, se Margitkának, mint akkor ez a hölgynek, és még üresen hagyta a ládákat. De akkor is, az öregnek ez kellett, és kész, és ez ellen nem tudott senki se tenni.

Ez nem úgy van, a váltótárs nem mindig ugyanaz, sajnos, mint Erzsikééknél. Erzsikééknél ők évek óta ketten váltják egymást. Nálunk változik. Hogy mi az oka, ezt nem tudom, nem engem kell kérdezni, nem tudom, egyszerűen mindig más, a régiek nem jönnek vissza. [...] Nekem nagyon nehéz, mert át kell adni, és akkor át kell adni ától zéig. Tehát reggeltől estig magyarázok, meg leírok neki mindent, meg minden. És ezt... azér csinálom, hogy neki is könnyebb legyen, és a bácsinak is könnyebb legyen. [...] Na, erről nem akarok beszélni, hogy mit találok. [...] Most nem lehet nevezni kellemetlenségnek. Nekem volt kellemetlen, mert nem úgy találtam sok mindent, ahogy szerettem volna én, ahogy hagytam. Na, de ha az illető olyan volt, hogy akkor jött először, és soha többé nem, akkor ennyi volt. Végeztem a dolgomat, csináltam azt, amit azelőtt, és kész.

Gondozás részmunkaidőben, gondozás bejárásos alapon

A munka és a magánélet szétválasztásának stratégiája a munkahely és a lakhely elkülönítése. A gondozás ennek következtében közelebb kerül a formális értelemben vett munkához, még akkor is, ha ez a tevékenység teljes mértékben az informális gazdasági szektorban kerül megvalósításra – nem találtam ugyanis egyetlen példát sem arra, hogy legális keretek között végezték volna az ápolók.

A bejárásos gondozás irányulhat egy vagy akár több gondozottra is egy időben. Tőkebefektetést igényel, mivel egyénileg kell gondoskodni a lakhatásról és a megélhetés minden költségéről. Társadalmi értelemben is jelentős tőkére van szüksége egy migránsnak ahhoz, hogy megfelelő mennyiségű munkaórát tudjon biztosítani önmaga számára. Kiterjedt kapcsolathálóval rendelkeznek a saját csoportban és a befogadó társadalomban egyaránt, ezenfelül többféle hirdetési felületet is használnak (internet, írott sajtó, üzletek, utcák stb.). Jó logisztikát és időmenedzsmentet igényel a munka megszervezése.

A munkavégzésre meghatározott óraszámban kerül sor, világos a kezdete és a vége. A rugalmasság ugyan itt is jellemző, de a parttalanság kevésbé. A konkrétabb keretek kevesebb teret nyitnak a visszaélés lehetőségének. A gondozás erőteljesebben feladat-orientált, a munkaalku világosabb és direktebb, illetve mivel rövidebb időre szól, kevésbé tudnak eltávolodni tőle. Ha változik a feladatigény, a megállapodás újratárgyalására kerül sor, ez a munkatípus ugyanis nem engedi automatikusan feltételezni a gondozó munkavégzési hajlandóságának folyamatosságát. A munkafeladatok köre többnyire az alábbiakra terjed ki: felügyelet, társaság biztosítása, testi higiénia, etetés, részleges egészségi ápolás, házimunka.

A munkaidő változó és nehezen kiszámítható, aminek következtében a bevétel is kevésbé belátható/tervezhető. Sok időt és energiát igényel a munkalehetőségek felkutatása, a közeljövő biztosítása. Hosszú távon kizárólag csak erre a bevételi forrásra támaszkodni nem lehet/nem tudnak, hiszen túl sok a bizonytalansági tényező ebben a konstrukcióban. Éppen ezért többnyire kétféleképpen szokott bekerülni a migránsok gondozói pályájába: átmenetileg vagy kiegészítésképpen. Átmenetileg két bentlakásos gondozás között, amikor hosszabb ideig nem sikerül egy megfelelő helyet találni,

és a nehéz időszak átvészelésére munkaórát vállalnak ott, ahol lehetőség adódik. Többpilléres munkastruktúrában vagy családi rendszerben kiegészítésként is jól működtethető: bentlakásos munka mellett szabadnapokon, intézetben végzett ápolás mellett jövedelemnöveléshez, magánvállalkozói munka kiegészítéseként adózásmentes lehetőség gyanánt, illetve kitelepült család tagjaként alkalmanként.

Több szabadságot, privát életlehetőséget és kevesebb kontrollt jelent. A bentlakásos gondozás egyedülálló/egyedül élő nők számára lehetséges, nagyon kevés példa van arra, hogy családdal együtt (gyerekkel, férjjel) alkalmazzanak és a lakásba befogadjanak gondozót. A családtagok látogatása is csak korlátozottan engedélyezett, főleg olyankor, amikor az ott alvás igénye is felmerül. Ha teherbe esik egy gondozó, szülni haza kell mennie, és csak akkor kapcsolódhat vissza ismét a munkába, ha újból egyedül van, gyereket rokonoknál, családtagoknál helyezte el. A részmunkaidős ápolás a privát élettér megléte miatt összehangolható a családi élettel. A családdegysítés tehát együtt jár a bentlakásos munkatípusból való kilépéssel, vagy fordítva: ha az ápoló tudja valamilyen szinten, legalább átmenetileg stabilizálni magát kintlakásos munkavégzőként, magához veheti gyereket, kihívhatja családtagjait a fogadó országba.

Angelica ápolói munkája a bentlakásos és a részmunkaidős foglalkoztatás között van. Romániából érkezett Izraelbe. Közvetlen családjában több eset is van migrációra: egyik nővére Franciaországban, a másik Spanyolországban dolgozik. Ő 2006-ban érkezett, 2500 dollárt fizetett a közvetítő cégnek. Mivel édesanyja súlyosan megbetegedett, csak egy évet tudott maradni. 2008-ban, anyja halála után ismét visszatért, ekkor újból fizetnie kellett, ezúttal már 2800 dollárt. Bentlakásos gondozóként dolgozott, de a bezártságot és a 24 órás együttlétet az ápolttal nem bírta. Sikertelen megoldást találnia erre a problémára: egy súlyos betegnél dolgozik, ami ugyan nagyon igénybe veszi őt fizikailag és pszichésen egyaránt, de csak tíz órát tölt az ápolttal. A megbízó család megértő és támogató, adnak neki a fizetésen felül 500 sékel albérlétkiegészítést. Lakáskörülményei nem túl jók, és a privát szféra sem igazán adott, ugyanis négyen bérelnék egy kétszobás lakást Jeruzsálemben. De azt mindenképpen sikerült biztosítania önmaga számára, hogy a munka- és a lakhelyet különválassza, amivel a rekreációs idő lehetőségét megteremtette magának.

Tudod, mik az előnyök? Van egy kis felszusszanás. Ez az egyetlen előny. Hogy nem vagy annyira stresszelve, mint amikor ott vagy, és éjjel-nappal felébresztenek... Merthogy én, mivel az Anni férje a külügyminisztériumban dolgozik, ő... konzul... a külügyminisztériumban, és sokat utazik, időnként hetekre elmegy európai országokba, Ázsiába, mindenhova megy, egy-egy hétre. Olyankor 24 órát vagyok ott. Érted? [...] Olyankor ott lakok. És... Megmondom őszintén, hogy egy hét ott lakás után annyira ki vagyok merülve, és annyira fáradt vagyok, hogy effektív betegek vagyok az alvásnak.

A migráns ápolói munka legális és illegális jellegének tárgyalása során már említett Anna kiegészítő keresetként vállalt idősgondozást. Férje beteg lett, családfenntartói szerepét nem tudta már ellátni, amikor fiuk felvételt nyert Kolozsváron az egyetemre.

Anna anyai kötelességének tartotta, hogy biztosítsa gyermeke számára a továbbtanulást, ezért átjött Magyarországra, és egészségügyi asszisztensként elhelyezkedett egy fővárosi kórházban. Mivel ennek a munkának a bérezése viszonylag alacsony kategóriába tartozik, nem szalasztotta el a kínálózó lehetőséget, hogy plusz jövedelemhez jusson. Éjszakai műszakra tette át magát, tehát este 6-ig elláthatta maszekban vállalt gondozottját. A munka megterhelővé vált, de a bácsi is megértő volt ezzel a túlvállalással kapcsolatban, és délutánonként hagyta őt pihenni, olyankor inkább ő sem hallgatott rádiót, nem nézett tévét. Hárman dolgoztak nála: ketten váltásban, illetve volt egy állandó beugró, valamennyien ugyanarról a kórházi osztályról kerültek oda, kollégák voltak dupla értelemben.

Úgy, hogy egy erdélyi kolléganőm már vigyázott a Jani bácsira. És volt egy ukrán kolléganőm, akivel ketten vigyáztak, tehát 15 napot az egyik, 15 napot a másik. Mondom, tehát ez nem egy olyan, hogy egész nap kellett vigyázni, hanem egy fent járó, mai napig is fent járó beteg. [...] És akkor ő [a kolléganője] véglegesen elment Debrecenbe dolgozni, és ott még valami egyetemre is iratkozott úgy, hogy a kórház mellett még az egyetemre is járt, és akkor tehát Jani bácsi mellé még kellett valaki. És mivel ugyanazon az osztályon dolgoztunk, a belgyógyászaton Sáríkával, ajálta fel, hogy nem mennék Ida helyett. Na és így. [...] Hetente egyszer mosógépbe, tehát ótómata mosógépbe kimostuk a ruháit, egyszer a fehérneműket, egyszer a színest, feltöröltünk mindennap a szobájába. Az egyik szomszéd néni főzött, és hozott 2-3 naponta ennivalót. [...] Ő elvont egész nap. Tévézett, rádiót hallgatott, könyvet olvasott, tehát öneki megvolt a doktorátja bölcsészettől, tehát egy valódi úriember volt. És olyan 3-4 óra fele készítettem egy hidegtálat neki, amit ő mondott, és egy teát, és akkor bevittem a szobájába, tehát ennyi volt.

Olaszországban lényegesen több példát és variánst lehet találni migráns nő részmunkaidős munkavégzésére. Ennek oka, hogy a migrációs rendszer lehetővé teszi a tartózkodást jövedelem vagy instabil és esetleges munkavégzés és jövedelemforrás esetén is. További magyarázat, hogy folyamatos tartózkodás jellemzi az ott lévő kelet-európai migránsokat, ellentétben a váltásos rendszerben dolgozókkal, akik kibocsátó országukban várják be a lehetőségeket, mert otthon nincsen lakhatási problémájuk a munkánélküli időszakban, és akkor mennek a munkavégzés országába, amikor *állás*kínálat van.

Felicia családos, férje öt éve, ő négy éve érkezett Craiováról Olaszországba. Először bentlakásos gondozóként dolgozott, de úgy döntöttek, kihozzák két gyermeküket is, úgyhogy összeköltöztek, albérletet vettek ki, és azóta Felicia részmunkaidőben vállal ápolást. Összehasonlítva így néz ki a különbség a két munkatípus között:

Azoknak, akik egyedül vannak, család nélkül, sokkal jobb bentlakásos gondozóként. A különbség a fix állás és az órabéres között, hogy a munkaórások szabadabbak, vagyis nem... nem hogy több a szabadidejük, mert szaladgálnak egész nap. Például vegyük azt, hogy nekem ma van reggel 3 óram egy asszonynál, végzek azzal a 3 órával, kijövök, megyek máshova, mert van még 3 óram. De tudod, mi van? Ki

tudsz menni a levegőre! De fix állásnál, egész nap... Lehet, hogy 9 órád van egy nap, és szaladgálsz, dolgozol 3-at ennél, 3-at annál, 3-at másíknál. Érted? Most egy fix állásnál fixen ülök, bent a házban, bezárva a házba. És ezért mondják, hogy nehéz a fixnél, de jó annak, aki nincs a férjével, nincs a családjával, mert a fix állásnál nem kell fizetni vizet, nem kell fizetni gázt, villanyt, albérletet.

Mihaelának nehezebb problémákra kell megoldást találnia. Ugyanabból a városból érkezett, mint Felicia, viszont ő elvált, ami sérülékenyebbé teszi helyzetét. 2007-ben érkezett Olaszországba, eleinte bentlakásos gondozóként kereste megélhetését. Öt gyermekük van, a kisebbiket, a kilencéves kislányát másfél hónapja kihozta magához. Egy unokatestvérénél laknak. Egyelőre négy órát dolgozik naponta, de ez nem elég a megélhetéshez. Még nem tudja, mitévő legyen, forrás- és kapcsolathányos.

Én mégis szeretnék bentlakásosként, mert... Hogy is mondjam? Nem fogyasztasz annyi, nem fizetsz albérletet, ilyen dolgokat. Ott összegyűlik a pénz, ott összegyűlik a pénz. Mert ott nem költesz semmit, csak ha van telefonod, vagy ha az otthoniaknak szükségük van arra, hogy küldj egy kis pénzecskét, vagy valami ilyesmit. [...] Neki [a lányának] tetszik, mert mellettem akar lenni. Érted, mi a helyzet? Ő nem akarja... ő azt mondta: „Anya, akkor is, ha csak egyszer eszünk egy nap, melletted akarok lenni.” Én sem tudok messze lenni tőle, mert nagyon sokat szenved ebben a helyzetben, amiben vagyok.

Ápolás vállalkozás formájában

A migráns ápolói szektorban magánvállalkozás-alapú munkára Olaszországban találtam példát.⁴⁵ Az állam foglalkozásstruktúrája és migrációs politikája lehetővé teszi európai uniós állampolgárok részére, hogy vállalkozást alapítsanak gondozói profillal, és a román bevándorlók között vannak is, akik élnek ezzel a lehetőséggel, végig tudják vinni a hozzá szükséges jogi-adminisztratív eljárásokat, illetve rendelkeznek megfelelő tőkével a fenntartásához, működtetéséhez – ez az önálló vállalkozási formája ennek a munkatípusnak. A kevesebb erőforrással rendelkezők munkaközvetítő céghez szegődnek el, és szintűgy *privát asszisztensként* dolgoznak – így nevezik ugyanis őket –, de a munkaórát a cég szervezi, és ezért a bevételükből részesedést fizetnek.

A vállalkozás beindításának feltétele a szakápolói képesítés, amelyről oklevelet Anconában kizárólag az idősekre szakosodott kórházban (INRCA) állíthatnak ki. A tanfolyam történetében sok változás volt a közelmúltban. A régebben érkezettek-nél ez még nem is volt elvárás. A migráns ápolónők számának sokasodása generálta a rendszabályozási igényt. A képzés egynapos instrualással kezdődött, a terepmunka idején már három hónapos volt, és ez nyilván pénzzel jár, amit csak kevesen tudnak megengedni maguknak. Akiknek viszont megvan az engedélyük, bekerülnek az egyik

⁴⁵ Ennek a munkavégzési formának (Izrael kivételével) más országban is vannak jogi lehetőségei migránsok számára, de a mintába csak olaszországi példa került.

legfontosabb ápolói munkaszervezési körbe: feliratkozhatnak a kórházak listáira. A betegek hozzátartozói ezt az ápolókínálati forrást használják elsődlegesen, tehát aki itt szerepel, annak állandóan vannak megbízásai. Mindemellett természetesen ők is használják a kapcsolathálójukat, esetükben főként az olasz kapcsolatok kerülnek előtérbe, hiszen ők már bőven rendelkeznek ismeretséggel a befogadói társadalom körében is.

A hivatalos protokoll szerint feladatuk körük a lelki és érzelmi támogatás. A munkamegosztásnak kórházi munkavégzés esetén elméletileg ilyennek kellene lennie: a kórház hivatalos személyzete ellátja a beteg testi igényeit, a privát asszisztens pedig csak pszichés segítséget nyújt a család helyettesítőjeként. A gyakorlatban ez másként valósul meg: amennyiben egy betegnek van saját ápolója, a kórház személyzete lényegesen ritkábban megy a beteghez, és csak azokat a feladatokat látják el, amelyeket a család által fizetett gondozó nem tud megcsinálni. Általános tehát, hogy a betegek testi higiéniáját és étkezését a privát gondozó biztosítja, de sok esetben az infúziót is ő zárja el, illetve a gyógyszerek adagolásáról is ő gondoskodik.

Körükben a legmagasabb a szakosodási igény, a professzionális tudás iránti törekvés. A migráns ápolói struktúrában belül szakápolóként viselkednek, a hierarchia csúcsát ők képezik. Igaz ugyan rájuk is, akárcsak az előbbi csoportra, hogy életvitelük kiadásokkal jár, illetve nehezen tervezhető a havi munkaórák száma és a jövedelem, de a kórházi listáknak köszönhetően szinte folyamatosan van munkalehetőségük, és messze ők keresik a legtöbbet sorstársaikhoz képest. Stabílan fenn tudják tartani migráns életvitelüket, képesek kisebb megszakításokat (például egészségi problémák) is áthidalni. Van magánéletük, sokan családdal élnek itt. Hosszú távon tervezik olaszországi munkájukat, körükben vannak legtöbben, akik a letelepedést tervezik, a hazaköltözést már nem tudják/nem akarják elképzelni.

A vállalkozási forma ellenére az ő munkájuk is csak mértékkel része a formális gazdaságnak. Bevételnövelő stratégia az adózás mérséklése. A kórházban elkezdett munkát sokszor a beteg otthonában folytatják, ahol a kapcsolat informális tartalma erősödik fel, és így a számlaadás elmaradhat. Van valamennyi tapasztalatuk már arra vonatkozóan, hogy mennyit *érdemes* adózni ahhoz, hogy ne keltsék fel az ellenőrző szervek figyelmét, és tartósan folytathassák kidolgozott, finomra hangolt megélhetési stratégiájukat.

A részben formális munkaszervezés bemutatása során részletesen ismertettem három román nő esetét is, akik magánvállalkozói formában végzik az idősgondozást, ezért itt most csak utalást teszek rájuk. Három, kicsit különböző eset, valamennyi tanulságos.

A migráns ápolói tevékenység belső rendszere

A fentebbiekben bemutatott gondozási formák a globális migráns ápolói rendszer részei. Megfigyelhető tehát egy enyhe belső társadalmi differenciálódás a foglalkozási ágazaton belül. Mindegyik ápolási munkatípus rendelkezik előnyökkel és nehézségekkel, eltérő élethelyzetekre adnak választ, különböző migrációs politikai rendszerekben alakultak ki, és eltérő adottságok mentén működtethetők. Hierarchikus viszonyban állnak egymással, és az egyes munkatípusok/státuszok között lehetséges az átjárás.

A rendszer igen vegyes mintázatot mutat a gazdaságba való integráció tekintetében. Egyértelmű az informális gyakorlatok dominanciája, és amennyiben be is lépnek a formális szektorba, ez csak részleges integráció. Az állandó bentlakásos gondozók közül nagyon sokan szerződéssel dolgoznak, de mint már említettem, a hétköznapiakban nem a szerződésben rögzítettek szerint kerül sor a munkavégzésre, illetve az állandó gondozók szoktak vállalni részmunkaidős tevékenységeket is, ami már kizárólag az árnyékgazdaságban valósul meg. Váltásos bentlakásos gondozók esetében nem merül fel a szerződéses foglalkoztatás, még akkor sem, ha erre könnyített jogi-adminisztratív eljárasmód került kidolgozásra a nemzeti szabályozási rendszer keretében a szektor kifehérítése érdekében – egyetlen kivételt találtam mindössze. A részmunkaidős munkavállalók alkalmi munkavállalók szabályozatlan formában. Ennek formalizálása a magánvállalkozás, melynek keretében lehetővé válik a számla alapú kifizetés, ami alkalmas a naponta változó óraszámok szerinti munkavégzés formális lekövetésére. De ez a munkamódozat terepeim közül csak Olaszországban volt megfigyelhető, ugyanis ott teszi ezt lehetővé a nemzetgazdasági rendszer külföldiek számára, illetve itt épült be a migránsok munkavállalási gyakorlatába.

A különböző munkatípusok szerveződése és kivitelezése azt is láthatóvá tette, hogy a bentlakásos gondozók a legkevésbé integrálódnak a befogadó társadalomba, kapcsolathálójuk az otthoniakra és a diaszpóra tagjaira irányul, míg a magánvállalkozás formájában dolgozók jelentős aspirációkat mutatnak a helyi közösségek felé, és az integrációjuk is előrehaladott. Amennyiben ezt összevetjük az előbb elmondottakkal, világossá válik a következtetés, hogy a külföldi ápolók beilleszkedése a befogadó társadalomba nem a munkavégzésük legális vagy nem legális formájával van erőteljes összefüggésben, hanem a belső rendszerben elfoglalt strukturális helyükkel. A migrációs tervek és a hazatérési gyakorlat is megerősíti ezt az állítást: a bentlakásos gondozók (még ha sok is körükben a szerződéses alkalmazott) a hazamenésben gondolkodnak, maradási elképzelésekről többnyire a vállalkozásban dolgozók számoltak be, illetve megjegyzendő, hogy a visszatérők között is csak bentlakásos ápolókkal találkoztam.

A rendszeren belül lehetséges némi mobilitás, sőt van, aki végigjárja valamennyi állomását. A belépés a migráns ápolói szektorba általában bentlakásos gondozóként kezdődik. Az innen való kilépést meghatározó tényezők: migrációs politika, befogadó társadalom nyitottsága (diszkrimináció), saját pozicionálás adott országban és adott munkaerőpiaci struktúrában (öndiszkrimináló elképzelések és habitusok), erőforrások (gazdasági, társadalmi, szellemi), valamint kapcsolat a hátrahagyott családdal és társadalommal (bevétel rendszeres hazaküldése). Az állandó bentlakásos gondozás változtatható váltásos formára – és fordítva – országváltással, illetve az ápolóval vagy a családdal való kapcsolat átalakulásával. A részmunkaidős foglalkozás átmeneti állapot két bentlakásos munka vagy a bentlakásos foglalkoztatás és a magánvállalkozói státusz között.

A struktúra csúcsa a privát asszisztensi pozíció, a legtöbben viszont bentlakásosként dolgoznak. Ezek a munkatípusok sok hasonlóságot mutatnak munkafeladatokban, de máshol helyezkednek el a munka–nem munka, érzelmi munka–professzionális munka, reprodukciós–produktív munka, informális–formális hozzáállás tengelyeken, és így a megítélésük és bérezésük is eltérő.

Státusz és státuszzavar: családtag, cseléd, szakápoló, rokon, munkás, barát, házőrző, gazda és a széles repertoár sok más pozíciója

A fentebbi részek során részletesen elemeztem, hogy a migráns ápolói munka jellegét és a jóléti rendszeren belüli helyét a bizonytalanság, a képlékenység, a határok elmosódottsága jellemzi. Ezek után nem meglepő, hogy a munkavégzők státuszáról is ugyanezek állapíthatók meg. Nincsen megfelelő terminus erre a foglalkoztatási formára, ezért nagyon különféle megnevezések és értelmezések kerülnek elő, magukon hordozva különböző történelmi korok nyomait, kulturális hagyományokat, családi mintákat, intézményes tapasztalatokat és egyéni innovációkat is. A gondozói migrációval foglalkozó társadalomkutatók figyelmében kiemelt helye van ennek a kérdésnek, sokat foglalkoztak már eddig is vele a skálát a rabszolgaságtól a családtagságig kiterjesztve.

Rhacel Salazar Parreñas elemzésében a Fülöp-szigeteki példa alapján az „olyan, mint egy családtag” jelenséget vizsgálja. Meglátása szerint ez egy kölcsönös manipulációs eszköz, amellyel az együttműködést igyekeznek jobbá tenni, valamint a saját érdekelttség irányába befolyásolni egymás hozzájárulását. A munkaadó érdeke, hogy az érzelmi munka előtérbe kerüljön, az ápoló több és jobb munkát végezzen, nagyobb odaadással lássa el feladatait, illetve célja még, hogy elfedje a gondozás fizetett munka jellegét, aminek következtében a munkakörülményekre vonatkozó alkufolyamatban gyengíti a jogok és jobb feltételek igénylésének lehetőségét. A munkavállaló érdeke pedig az, hogy háttérben maradjon az egyenlőtlenség és a szolgaminőség, valamint az, hogy az intimitást a materiális előnyök javára előmozdítsa és maximalizálja a nyereséget, ami ellensúlyozza társadalmi mobilitását. Ez egy kölcsönös függőségi kapcsolat, amelyben az „emberi”, „családi” bánásmód és a „jó munka” végzése oda-vissza hatnak egymásra az interakcióban részt vevő felek helyzetértelmezése szerint (Parreñas 2001, 179–188). Pei-Chia Lan ugyancsak ezt a státuszt járja körbe Tajvanban foglalkoztatott dél-ázsiai nők kapcsán. Értelmezésében a családtagság nem más, mint ironikus kombinációja a személyességnek és az aszimmetriának, egyfajta stratégiai személyesség. A munkaadók érdeke, hogy minimalizálják általa osztálybűntudatukat; csökkentsék otthonukon belül az egyenlőtlenségből fakadó rossz érzéseket; elkerüljék, hogy személyes terük hideg munkahellyé alakuljon át; kifejezzék felsőfokú képzettségüket és előrehaladott gondolkodásmódjukat az emberi jogok hangsúlyozása által. Ugyanez a munkavállaló számára kvázi feudális előnyöket, patronális támogatást eredményezhet. Az üzleti alapú együttműködés viszont mindkét fél számára a magánélet és a munka minél jobb különválasztását célozza meg az előbbi védelme érdekében (Lan 2006, 199–236).

Helma Lutz azt emeli ki, hogy a posztmodern korban a család nagymértékben diverzifikálódott, és a háztartási típusok lehetséges köre kitágult. Mivel nincs nyelvi formája korunkban a háztartási alkalmazottnak, a családi és baráti terminológia kerül használatba egy elfogadható foglalkozási kategória megnevezésére, lingvisztikai megteremtésére. A kulcsproblémát a státusz megformálásában az intimitás és a távolság köreinek kijelölésében, valamint az ebben való egyensúlyozási mechanizmusokban

látja. A mindennapi interakcióban a szabályok a tisztaság és a kosz, a beavatott és a kívülről, a káosz és a rend menedzselésére irányulnak (Lutz 2011, 31–153).

Azt tapasztalhatjuk, hogy mind a szakirodalomban, mind az interjúkban a család kérdése igen hangsúlyos a migráns ápolókkal kapcsolatban. Ezt nyilvánvalóan indokolja a munkavégzés helye, a munkavégzők neme és a munkafeladatok kapcsolata a reprodukcióként értelmezett teendői körhöz. A háttérdinamikát nagymértékben befolyásolják a már említett ambivalenciák (érzelem versus munka, szeretet versus pénz, erkölcs versus érdek, fizikai intimitás versus társadalmi távolság), a háztartás és a család kategóriáinak összemosódása, valamint a család ideologizálása, melyekre az alábbiakban részletesen is kitérek majd. Ezek egymásba fonódása és a határok elhomályosítása segíti az érintetteket az alkalmazkodásban, csökkenti az ellentmondások okozta nehézségeket, miközben a határok képlékenysége egyúttal feszültségek forrása is a mindennapokban.

A téma kibontását a szilágysági Irma szavaival kezdem: „Ők is tanulták ezt a helyzetet, meg én is.” Kölcsönös átrendeződésről és egymáshoz formálódásról van szó, bár nem vitás, hogy a kölcsönösség nem jelent egyenlőséget is. A *tanulás* ugyanis nem azonos mértékű, de az egyértelmű, hogy kihívás az interakcióban részt vevő valamennyi fél számára. A befogadó családnak is, és a belépőnek is újra kell gondolnia *határait*, hogy a privát szférában való intenzív és tartós jelenlét kiegyensúlyozott és kezelhető legyen számukra. A szerepek kialakítása, az érintkezés típusa és mennyisége, a bevonódás mértéke és minősége igen sokféle lehet, szubjektív értelmezésük pedig még ennél is szélesebb körű, ami gazdag státuszrepertoárt eredményez.

Terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy a gondozó státuszát az elvégzett feladatok köre nem befolyásolja. Azonos munkafeladatokat végző gondozók különféleképpen értelmezték helyzetüket. Az idősapolás szimbólumává vált *fenéktörlés* vagy pelenkázás is igen eltérő munkaköri értelmezésekhez kapcsolódhat: a rabszolga pozíciótól a szakápolói ellátáshoz asszociálva leképezheti az egész skálát. A munkavégző strukturális jegyei is igen kevésbé befolyásolják státuszát: életkor, (származási országban szerzett) végzettség, foglalkozási előtörténet, társadalmi osztály, családi állapot, vallás, de még a foglalkoztatottság legális vagy nem legális jellege sem játszanak szerepet a gondozó pozicionálásában. Csak néhány tényező említhető kivételként: (1) az azonos etnikai csoportba való tartozás a migráns státuszát a pozitív tartalmakkal felruházott kategóriák irányába mozdítja el, (2) a befogadó országban szerzett ápolói képzés többeltjogosultságokat és így jobb megítélést biztosít a munkavállaló számára, illetve (3) a jelentős rurális hagyományokkal bíró származási közegből érkező munkavégzők értelmezési gyakorlatában a szolga–gazda paradigma nagyobb valószínűséggel kerül előtérbe, míg az urbánusabb közeg a liberálisabb vagy családiasabb terminusok használatát részesíti előnyben.

Szükséges megemlíteni, hogy a foglalkozásra használt hivatalos terminusok sincsenek hatással a státuszkijelölésre. Inkább fordított a jelentéstulajdonítás: a szerepértelmezés alapján magyarázzák a hivatalos címke jelentéseit. Olaszországban a szerződésekben használt megnevezés a házi segítő/együttműködő (*collaboratrice domestica*), a hétköznapi szóhasználatban viszont a *badante* kifejezés van forgalomban, amit a 2002-es

189-es törvény 33. paragrafusa alapján használnak jogi kategóriaként személyi segítséget nyújtó bevándorlókra (Degiuli 2010, 774–775).⁴⁶ Beszélgetőtársaim a *badante* olasz kifejezést magyarázták szolgaként és személyi ápolóként egyaránt. Izraelben a *metapelet* terminussal illetik a külföldi házi ápolókat. A szó eredeti jelentése nevelőnő, dada, jelentésköre az 1950-es években bővült, amikortól már nemcsak gyerekekre vigyázó nőkre vonatkozik, hanem általában mindazon személyekre, akik ápolással, gondozással foglalkoznak.⁴⁷ Az interjúk során az előző példához hasonlóan különböző magyarázatokkal találkoztam, de mivel a kifejezést Izraelben kizárólag külföldiekre használják, beszélgetőtársaim inkább a társadalmi hierarchia alsó rétegeihez kapcsolták jelentéskörét. A többi országban nem találkoztam társadalmilag sztenderdizált megnevezéssel, inkább a terminushasználat bizonytalansága a szembetűnő. Ez valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a foglalkozás nem integrálódott a gazdaság formális részébe, ami – úgy tűnik – egységesítő hatással van a *címke*használati – de nem a *címke*értelmezési – gyakorlatra.

A migráns gondozók pozíciójának kereteit és tartalmait az alábbi paraméterek befolyásolják döntő módon:

- a migráns gondozói munka strukturális helye az ellátórendszerben, vagyis az interface – egyfajta határfelület – a formális és az informális ápolási rendszer találkozásánál;
- az érzelmi bevonódottság, az intimitásban való osztozás, a kapcsolat minősége gondozó és gondozott, gondozó és megbízó (amennyiben nem azonos a gondozottal) között;

- a monetáris értéke a munkának, a pénz hatása a munkakapcsolatra;
- illetve a munkavégző oldalán fontos tényező még a migráns ápolói tevékenység helye az egyéni életútban mint tágabb értelmezési mezőben, ami kijelöli a pálya részeinek minősítési lehetőségeit.

A jó együttműködés és a konfliktusmentes együttélés kifejezésére általános nyelvi megoldás a családi terminusok használata. Gondozott és gondozó viszonyát anya/apa – lány, nagymama/nagyapa – unoka, nagynéni/nagybácsi – unokahúg stb. mintázatok alapján, a megbízó és gondozó viszonyát pedig testvéri, unokatestvéri vagy egyéb rokoni előképekhez hasonlítva beszélik el. A tartós együttlét, az idő és a tér közös megélése és megosztása, az állandó jelenlét, a napi kommunikáció, a személyes történetekbe való bevonás, a családi kapcsolatháló megmutatása és részleges megnyitása, a testi közelség, a legprivátabb szférába való beengedés (például testi ápolás) természetesen továbbvisznek a hideg munkaalapú kapcsolódáson, illetve egymás tárgyiasításán. Gondozó és gondozott többnyire érzelmileg reagálnak egymásra rövid időn belül, ami nem feltétlenül vezet pozitív és mindkét fél számára előnyöket hozó kapcsolódáshoz. A fizikai közelség és a társadalmi távolság/távolítás, a szeretet és a munka, bér, idő, tér, fogyasztás, személyes igények fölötti kontroll együttjátéka segíti és terheli az egy-

⁴⁶ A szó eredete az 1900-as évek elejére vezethető vissza, akkor állatokra vigyázó személyekre használták. Degiuli 2010, 775.

⁴⁷ <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/metapelet> (letöltés ideje: 2016. augusztus 10.)

máshoz való viszonyulást. A családi tartalmak aktiválásának és a hétköznapi együttélés gyakorlatának tisztábban látásához vihet bennünket, ha rávilágítunk még két fontos szempontra, melyek az együttélés értelmezését mintázzák, formázzák. A család és a háztartás jelentései átfedik egymást, finoman összecsúsznak, és ez nehezíti a szerepkörök tisztázását: a közös háztartás tagjának lenni, a hétköznapi közös megélése, a mindennapi teendők közös lebonyolítása elég-e ahhoz, hogy egy kapcsolat családtagságként értelmeződjék? E két kategória szétválasztása nyilvánvalóan problematikusná és nehézkesné válik idővel, főleg ha tartós együttélésről van szó. Hangsúlyozni szeretném továbbá azt is, hogy a migráns ápolók státuszának értelmezésére hatással van a család jelentéskörének idealizálása is – a fent említett szakirodalmat is beleértve. Megfigyelhető egy alapfeltételezés, miszerint a családot az egyenlőségi viszonyok, az ellenőrzéssel ellentétben az önrendelkezés, a személyes igények figyelembevétele és a pozitív érzelmi kapcsolatok jellemzik. Ebből a meg nem kérdőjelezett tételből kiindulva a háztartási alkalmazott státusza akkor válik „olyan, mintha családtag lenne” jellegűvé, ha megfelel ezeknek a paramétereknek, illetve amennyiben ezek nem adóttak, a cselédpozíció merül fel értelmezési keretként. Szeretném felhívni a figyelmet a család ezen definíciójának patetikus és idealisztikus jellegére, és hangot adni annak, hogy a társadalmilag és jogilag családként elfogadott egységekre csak részlegesen jellemzőek ezek a meghatározók, nem ritka a családon belüli hierarchikus rend, az aszimmetrikus viszony, az egyenlőtlenség, a kihasználás, a bántalmazás, a kontrollgyakorlás, a megbecsülés hiánya, a visszaélés stb., illetve mindazon nehézségek, amelyeket a háztartási alkalmazottak panaszaiból megismerhetünk. Azt gondolom tehát, hogy a családtagság kérdéskörének rejtett dinamikáját e paraméterek alapján nem érthetjük meg, ezért az alábbiakban nem is ezek szerint igyekszem feltárni a családszerű kapcsolódásokat a migráns háztartási alkalmazottakra vonatkozóan.

A családtagézés vagy inkább a családtagszerűség érzése a narratívákban az alábbi tényezőkből építkezik: bizalom, kedvesség, figyelmesség, érzelmek kifejezése, személyes igények és kérések tiszteletben tartása, közös tér- és időhasználat, közös étkezések, részvétel családi eseményeken, egymás családtagjaihoz való – valamilyen szintű, akár minimális – kapcsolódás, valamint az ajándékozás mint a szeretet materiális kifejezési módja.

Nagy a bizonytalanság az interjúkban arra vonatkozóan, hogy családtagnak érzik alkalmazottjukat/magukat, vagy csak olyannak, mintha családtagok lennének. Feszültségek és ellentmondások kerülnek felszínre.

A legtöbb családi/családias jeggyel feltöltött kapcsolatot a közép-európai régióban figyelhettem meg terepmunkám során. Ennek legmarkánsabb magyarázata, hogy az ugyanazon etnikai közösséghez való tartozás pozitív diszkriminációt és a pozitív tartalmak aktiválását vonja maga után, illetve szerepet játszik a migráns házi ápolási munkaforma jogi és intézményes kodifikálásának hiánya is. Magyarországon és Kelet-Ausztriában interjúkat készítettem erről a témáról megbízókkal és alkalmazottakkal egyaránt. Ennek alapján világosan körvonalazódik, hogy a munkaadók határozottan elutasítják a feudális, premodern szerepviszonyokhoz való kapcsolódást saját státuszuk védelmében; törekednek arra, hogy személyes otthonuk/szülőjük otthona ne veszítsen

az otthonosság tartalmaiból; illetve a munkaalku könnyítésére és a munkaminőségre a garanciát az informális és minél személyesebb viszonyulásban látják. De vajon meddig jutnak el a folyamatban? Milyen családtaggá válik családjukban a házi ápoló?

Sándorék Budapesten apósa mellé vették igénybe egy erdélyi nő segítségét, mert a család már nem bírta a terheket, és nem tudták megoldani, hogy mindennap legyen valaki a hanyatló egészségi állapotban lévő idős férfi mellett. Nagy hálával és lelkesedéssel idézi fel az akkori időszakot. Csak pozitív szavakat használ az ápolónő és a kapcsolatuk jellemzésére.

Egy nagyon szimpatikus, tényleg, nyugdíjas hölgy volt, a marosvásárhelyi kórházban volt a nővére, akivel hihetetlen gyorsan, szinte családtagként... Nem hogy szinte, hanem teljes mértékben családtagként, olyan kapcsolat alakult ki. [...] Tehát olyan fantasztikus érzéssel bánt az apósommal, hogy fél perc alatt levette a lábáról, semmiféle gond nem volt. Tehát azok a problémák, hogy hogy lesz ő meg valakivel bentlakásba, egy idegennel, és ez még egy nő is, ez öt perc alatt eltűnt, megszűnt ez a probléma. [...] Szóval hogy mondjam, tényleg, ez most képletesen öt perc után, mert lehet, hogy ez két nap volt, szóval egy totál elfogadás, semmiféle probléma a lakással, az ottani berendezéssel, az értékekkel vagy a nem értékekkel. Szóval hogy mondjam már, egy az egybe, mintha ott élt volna. [...] Teljesen... olyan, mint ha a nem tudom, a testvérem lett volna ott vagy a... tehát semmiféle... semmiféle fenntartás, a teljes bizalom.

Az interjúban ugyanakkor azon túlmenően, hogy a kapcsolat nagyon jó volt közöttük, az is kiderül, hogy ápolójuk olyan *családtag*, olyan *testvér*, akinek pár évvel később a nevére sem emlékeznek már.

Tehát volt egy fantasztikus megnyugvás és egy nem tudom micsoda, egymásra találás... A nevére se emlékszünk ennek a hölgynek. Tehát nem azért nem mondom a nevét, mert nem akarom mondani.

Édesapja súlyosbodó egészségi állapota során Matild több fokozatot is átélt. Eleinte eljárt apjához, és segített a napi teendőkben. Amikor ez nagyon fárasztó lett, és a gondozási igény is növekedett, úgy döntött, eladja saját és apja házát, ebből sikerült venniük egy nagyobbat, ahol együtt élhettek. Apja napközbeni rosszullétei egy idő után már nem voltak összeegyeztethetőek munkahelyi kötelezettségeivel, ezért úgy döntött, hogy erdélyi asszonyokat bíz meg az ápolás feladataival. Egy házban éltek hárman, közösen főztek, közösen étkeztek, közösen látták el a házi teendőket. Az együttműködés harmonikus volt, az együttélés jó érzésekkel telített.

Megismertem őket, és én, én tényleg annyira megszerettem őket. Akkor már, ha az embernek valami baja volt, akkor már mondta nekik, panaszkodott. Úgy mentem haza a munkából, mint egy idegbeteg sokszor.

Az elbeszélés során a hála kifejezése és jó történet mesélése közben az is érzékelhetővé válik, hogy Matild a nyitottságban és elfogadásban a határaihoz érkezik, amikor az ápoló szabadidejében, tehát a kapcsolat nem kontrollálható részében végzett pluszmunkájáról esik szó.

Hát az egyik néni a templomba kérezkedett. A másik meg inkább munkát vállalt a szabadidejébe. Úgyhogy ez kicsit rosszul is esett. [...]

De mért esett rosszul? Mert hát a szabadidejében csinálta.

Hát jó, de a szabadideje az volt, amiért apa... Mondjuk nálam is pucolhatott volna ablakot addig. [...] Azért, mert hogyha már én fizetem, akkor ne járjon el, csináljon nálam is, amit van mit csinálni.

Nagyon hasonló a dinamika munkavállalói oldalon. A családi kapcsolódás ugyan más nehézségeken segíti át őket, de azt tapasztalhatjuk, hogy itt is korlátozott a *családtagság*. Mindenképpen megkönnyíti a beilleszkedést, csökkenti a kiszolgáltatottság érzetét, biztonságosabbá teszi a más házában való tartózkodást, gördülékenyebbé teszi a gondozott intim terébe való belépést, oldja a feszültséget a privát szféra közössé tétele során, elviselhetőbbé teszi a korlátozott jogosultságokkal való együttélést a minden napokban, mérsékeli a nagymértékű alkalmazkodás terheit. De milyen mértékben akarnak/hajlandók azonosulni a családtag szerepével? Mennyiben és hogyan válik családjukká a gondozott és családja?

Angéla Kárpátaljáról érkezett Budapestre időseket ápolni. Felsőfokú végzettsége van, de otthon 47 évesen munkanélküli lett. Két gyermeket nevel özvegyként. Mivel az ukrainai gazdasági válság következtében több próbálkozás után sem tudott elhelyezkedni, úgy döntött, átjön Magyarországra, és innen biztosítja a megélhetést gyermekei számára. Több családnál dolgozott már, az interjú idején aktuális munkaviszonyáról így számolt be:

Most nekem nincsen [váltótárs], mert most már én egy családtag vagyok. A lánya, a lánya ott lakik, akivel most itt vagyok a néni mellett. Most ő munkába van, de utána jön haza, és most nincsen.

Az mit jelent, hogy családtag?

Aztat, hogy mi mán annyira jóba vagyunk, olyan nagy barátságba, hogy a tavaly már a lánya nálunk volt vendégségbe, mer a tavaly nősült a fiam, esküvőn volt, a sógornője volt nálunk, jövő héten megint utazunk együtt haza Kárpátaljára. [...]

Hányadik éve van itt?

Ez már ötödik.

És mikortól vált ez ilyen családtaggá?

Ó, ez már vagy három éve, vagy három éve. [...]

És miben jelentkezik még ez a családtagézés?

Mibe? Hát mindenbe, hát... énram... mit tudom én... ő megbízik bennem, mint a testvéribé. Ó, ha elmegy a munkába, én bármilyen probléma adódik... na, jó megkérdezem a véleményit, de tudok dönteni. Érti? [...] Egyszer is, hogy eljön nálunk,

ő úgy érzi magát ő is, hogy otthon... Mit tudom én... Ki van nyitva előttem a hűtő, ki van nyitva előttem a... a konyha, a spájz... tudom, hol áll a... mondjuk, a kis költeni való pénz. Érti? Előttém semmi nincs eldugva. Én akkor úgy érzem magam, hogy engem befogadtak. [...] És most úgy érzem... és szívesen jönnek nálunk, bármilyen utat lemond, mert ő akkor jön Kárpátaljára, és szívesen jön, mondom, őtet szeretik. A lányom itt volt a tavaly egy két hétig a kis unokámmal, be volt fogadva, szó se lehetett róla, hogy én fizessek valamit, vagy én vegyek: nem, nem, hát idetartozik, és kész. És persze, úgy érzem, hogy családtag vagyok, befogadtak.

A származási család és az új család mégsem teljesen egyenrangú Angéla számára, ez az ünnepek munkarendje során válik láthatóvá.

Az ünnepeket hol szokta tölteni, a karácsonyt, húsvétot?

Otthon, otthon. Az nekem családi ünnep. Újév, karácsony, húsvét, az nekem családi ünnep. Meg pünkösd.

Azt mondta, hogy itt családtagnak érzi magát, meg azt mondja, hogy az családi ünnep, és hazamegy. Hogyha ezt a kettőt így egymás mellé tesszük...

Hát a családot... Nem lehet összehasonlítani!

Liza szintén kárpátaljai. Szakmunkásként dolgozott a Szovjetunióban huszonegy évig, de a korábbi rendszer felbomlása után ő is arra kényszerült, hogy más országba járjon át jövedelemforráshoz jutni. Nagy a felelősségérzete, igyekszik minél több mindenben a megbízói segítségére lenni. Rendszeresen méri ápolója vérnyomását, figyeli teste működését, és ennek függvényében állítja össze az étrendet, tájékozódik a fűszerek gyógyhatásairól, utánaolvas gyógyszereknek, elmondja véleményét a családnak, döntéseket hozhat gondozottjára vonatkozóan, az orvoshoz is elkíséri, nem hagyja magára betegét egyetlen órára sem, nem igényel szabadidőt, sőt még arra is odafigyel, hogy spóroljon a fogyasztáson a családnak. Megbecsülést kap odaadó munkájáért, elismerést, és sok ajándékot havi béréen felül, amivel a ragaszkodásukat fejezik ki iránta. Ennek ellenére sem oldódik fel benne az ellentmondás: egyszerre érzi magát családtagnak és idegennek.

Én otthol érzem magam ott, ottan. Nem bántanak, nem néznek le, és hogyha a nagyinak valamit hoznak, akkor ugyanúgy hoznak nékem is zöldségből is, mindenbe, mer nem mondják aztat, hogy én nem kapok abból, vagy nem szabad nékem hozzányúlni abból, mer csak a nagyinak van megvéve. Az, hogyha hoznak valamit, az mind a kettőnkre szól, úgy nem közösítenek ki belőle. [...] Én egy gazdasszony vagyok, gazdasszony, akkor a gazdasszonynak spórolni kell. [...] Azét nem mindegy, hogy mennyit fizet ki egy hónapba, mondjuk nem az én reszortom, de azért annak a vagyonát is éppen úgy meg kell őrizni, mint a sajátodat. [...] Mer mindig figyelmeztettem, hogy már le kéne olvasni a gázórát, mer 28-ig le kell adni. Akkor megköszönik. Vagy mondjuk, kéményseprőt kell fizetni, vagy mit tudom én, hát bele vagy vonva a családi dógokba, lehetetlen, hogy kikerüld. [...]

És ha összehasonlítja azt a családot, ahol családtagnak érzi magát, és ezt, akkor ezek hogy vannak kapcsolatban egymással?

Hát úgy, úgy, úgy vannak kapcsolatban, hogy itthon nékem nehezebb, mer nekünk nincs annyi adottság megadva, mint öknékijek. De a két családnak a problémáját nem vonhatom össze. Amikor hazajövök, aztat lezárom, az akkor már az én számomra nincs, mer én csak idegeny vagyok, hiába hogy családtag vagyok, az nem számítódik oda.

Sokan számolnak be hasonlóan családi vagy családias tapasztalatokról. Családias terminusokat használnak megszólításra (*Erzsi mama*), az ápoltat birtokos személyjel használatával említik (*nénim, bácsim*), részt vesznek családi rendezvényeken, megajándékozzák egymást, kedveskednek egymásnak, segítséget nyújtanak problémák megoldásában, gondozott temetésén az ápoló a családnak fenntartott helyen áll, gyászbeszédben a gondozottól is búcsúztatják, többen a munkaviszony megszűnése után is tartják a kapcsolatot, esetleg meg is látogatják egymást.

Az Izraelben dolgozók körében szintén dominálnak az ilyen jellegű helyzetek és kapcsolatértelmezések. Hangsúlyozandó sajátosság, hogy az előbbi esetektől eltérően itt valamennyien munkaszerződéssel dolgoznak, mégsem a munkaviszony formális terminusaiban beszélnek el kapcsolódásaikat. Továbbá fontos megemlíteni, hogy bár külföldön vannak, nyelvi idegenséget nem kell átélniük *munkahelyükön* és *otthonukban*, hiszen magyaroknak dolgoznak, és magyarul beszélhetnek a hétköznapiakban. Viszont kulturális idegenséggel és vallási különbözöséggel találkoznak, amire a későbbiekben részletesebben kitérek.

Nelli egy Szolnok melletti kisvárosból származik, elvált nő, aki egyedül neveli gyermekét. Megszakításokkal jár Izraelbe dolgozni, hogy közben együtt lehessen nyolcéves fiával is, akit távollétében a nagymama nevel. Nellit nagyon foglalkoztatja az izraeli világ, az ottani emberek és gondolkodásmódjuk, ezért szívesen merül bele az elemző reflexiókat igénylő téma fessegetésébe, valamint a *családtagsággal* járó ambivalenciák és nehézségek feltárásába.

Addig, amíg nyugaton tényleg gondozót keresnek, Izraelbe inkább családi pótlékot. Tehát a gondozó az elsősorban unoka- és gyerekpótló, amit fel is vállalnak, ők maguk is mondják, illetve én magam is tapasztaltam, hogy ez egy ilyen nagyon jól működő szimbiózis tud lenni [...] Tehát én, akiknél én voltam, mindig mondták, hogy családtagot keresnek. [...] Ezt, hogy nekik a gondozó, hogy ők családtagnak tekintik, és nekik olyan valakire van szükségük, aki családtagként tud beilleszkedni. [...] tehát igazából valószínűleg ez is a nehéz, a kettős szerep, vagy akár többszörös szerep. Mer ki merem jelenteni, hogy van olyan gyerek is, vagy voltam olyan helyen is, ahol a fiúk szinte hűgként tekintenek rám, tehát mint a... De ez nem azt jelenti, hogy a tenyerükön hordoznak, és mindent elnéznek, de... tehát... mondom, engem ugyanúgy tanítanak. [...] És akiknél én voltam, ott a gyerekek sem akarják, meg a mama se akar bemenni intézménybe, hanem otthon szeretne lenni, ahol felnevelte a gyerekeket, ahol élt a férjével, és akkor ezér van az, hogy odafogadnak valakit, de

meg szeretné válogatni, hogy tényleg inkább családtag legyen, ami egyébként nehéz. Valóban vannak ebből konfliktusok, hiszen aki odakerül, annak meg kell tanulni nagyon rövid időn belül egy családnak az elmúlt 40 évét, 70 évét...

A szabolcsi Évi Jeruzsálemben dolgozik, nagyon meg van elégedve munkakörülményeivel és azzal, ahogy munkaadói viszonyulnak hozzá. A családtagként való kapcsolódást az emberi bánásmód szinonimájaként definiálja, illetve kiegészíti azzal, hogy önrendelkezési és döntési lehetőségei vannak. Úgy tűnik, megbízóitól megkapja mindazt, amit egy családban elvárhatónak gondol, de ez még nem emeli egyenrangú szintre ezeket a kapcsolatokat otthoni családjával.

Én jó családhoz kerültem. Az első bácsi, akihez kerültem, az 3 hónapig élt, de ő se volt rossz. De itt Jeruzsálemben kimondottan jó családhoz kerültem, intelligensek, műveltek, összetartóak... szal mintha családba lennék, de mégse az én családom.

Mit jelent az, hogy jó család?

Hát... Figyelembe veszik neked is az igényeidet. De hát vannak olyanok, hogy abszolút még embernek se nézik a metapeletet. Itt, itt azt mondják, hogy: „Igen, neked erre szükséged van. Mit vegyünk neked, mit akarsz? Hova megyünk, mit csinálunk. Akarod-e? Akarsz-e kirándulni menni?” Vagy ilyesmi. Tehát... tehát abszolút emberszámba vesznek. [...]

Mondtad, hogy olyan, mintha családtag lennél, de nem a családod.

Hát igen, igen, igen. Hiába mondják, hogy te is a családhoz tartozol, de mégse olyan. Mindig eszembe jut ünnepekkor az otthoni család, satöbbi, satöbbi. Tudod. Van három fiam, két unokám. Egy fiam nő, annak van két gyereke. Nagyon hiányoznak.

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy gyakori a családi terminusok használata, jó együttműködés esetén a családi mintázatok szerinti kapcsolatértelmezés és a családias habitusok alkalmazása a privát térben való foglalkoztatásban. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy az így létrejött *családtagságnak* vannak korlátai, sosem válik egyenrangúvá a *saját* családdal, a polgári és jogi értelemben családként elismert egységgel. Itt egy időszakos együttélésről, korlátozott családi integrációról, részleges befogadásról, közös háztartásról, családi kapcsolathálóban való részvételről, informális hétköznapi gyakorlatokról, kölcsönös függésről és az intimitásba való bevonódásról van szó, ami nagyon közel áll a családi tartalmakhoz, sőt bizonyos mértékig része is ennek a tartománynak. Az interjúkban kifejezett bizonytalanságok feloldásának kulcsa a valahova tartozás versus egység kognitív és társadalmi kategóriái közötti különbségtételben rejlik. Mivel ezek csak részben hasonló, de sok szempontból eltérő módon konstruálódnak meg, a jó bánásmód, a szeretetteljes viszonyulás és a zökkenőmentes együttműködés is legfeljebb csak a családias kapcsolódást eredményezi a migráns ápolók otthoni foglalkoztatása során, de ez megmarad az *olyan, mintha családtag lenne* stádiumban, és nem oldódik fel a beavatott és a kívülálló pozíciók együttállásából származó folyamatos feszültség.

A másik felmerülő státusz a cseléd, szolga, ritkábban rabszolga pozíció. Szoros kapcsolatban van a családtag kategóriával, sokszor ennek ellentétéként fogalmazódik meg. Mind a két státusz az informalitás térfelén formálódik, a családtagság fejezi ki a jó együttműködést, a cselédség a rosszat. Szimbolikus és leegyszerűsítő osztályozása ez a háztartási alkalmazottak és megbízóik közötti interakcióknak, nyilvánvalóan mindkét minőséget több tényező együttjárása alakítja. A családtag(szerű) szerepkör bemutatása után a cselédségről azt állapíthatjuk meg, hogy a legfontosabb komponensek, amelyekből felépül: kontrollgyakorlás az ápoló felett, rossz bánásmód, ridegség és távolság a kapcsolattartásban, jelentős eltérés az eredeti munkaalkuhoz képest, magas elvárások a munkamennyiséget illetően, elvégzett munka értékelésének hiánya vagy elégedetlenség kifejezése, gondozói munka alacsony helye a társadalmi hierarchiában, intézményi keret és szakmai protokoll hiánya, kiszolgáltatottság a munkaadónak, hasonlóság a fizetés nélkül végzett reprodukciós munka és a befogadó országban bérért ellátott tevékenység között, valamint a pénz szerepe.

A megbízói oldalról nézve ugyanaz mondható el itt, mint az előbbi státusszal kapcsolatban: határozottan elutasítják a feudális foglalkoztatásnak még csak az emlékeit is, és bár a háztartási alkalmazottakra vonatkozó szereprepertoárból elsőként a cseléd pozíció merül fel bennük lehetőségként, tagadóan reagálnak, magyarázkodnak, és kifejezik azt a szándékukat, hogy igyekeznek más típusú munkaadókká válni.

A burgenlandi, közel száz éves Berta kikéri magának, hogy „nem cselédsorsot jutatok nekik”, de özvegyeségről mesélve megmutatkozik egy másik viszonyulásmódja is gondozóihoz: „Már harminc nem tudom hány éve [özvegy]. Azóta egyedül élek. Ilyen kis Jucikák vannak.”

Sarolta demenciában szenvedő anyjával él budai házukban. Igyekszik jó ellátást biztosítani számára, és ragaszkodik hozzá, hogy ne kerüljön el otthonról intézménybe. Mivel nyugdíjasként még mindig dolgozik – ugyanis jogászként tudására továbbra is szükség van munkahelyén –, egy erdélyi nőt alkalmaz a gondozói feladatok ellátására. Sarolta számára sarkalatos kérdés az ő munkaadói minősége és az otthon bensőséges jellegének megővése a személytelen munkahelyi tartalmaktól és a konfliktusoktól.

Énnekem gazdagok voltak a nagyszüleim, a nagyanyám mindig azt mondta, hogy a cselédség az egy fizetett ellenség. Na most... ugye itt nem cselédekről van szó, én ezt az erdélyi nőt... szeretem ezt a nőt, és nagyon örültem neki, hogy itt volt, és nekem ő mindig... az alatt az idő alatt, amíg ő itt volt, úgy éreztem, hogy ő nekem egy társam abban, hogy az anyámat meggondozzuk. De... de, de... de ha az ember valakit bármilyen okból beenged az életébe, akkor azzal vagy szerencséje van, vagy nincs, hogy beengedi. [...] Nem akarom, hogy aki idejár hozzánk, az itt rosszul érezze magát, nem akarom, hogy úgy érezze, hogy itt szenved, hogy milyen borzasztó emberek között van. [...] Mert az nem jó, ha az ember körül elégedetlen emberek vannak. Nem? Meg hogyha olyanok, akik nehezen viselnek engem, vagy az anyámat nehezen viselik. Tehát azért megéri többet fizetni, hogy jó érzéssel legyen itt, aki itt van, mer az mindenkinek fontos, aki a házba van, hogy jó legyen

a kapcsolat meg a levegő [...] És erről beszélek, hogy ez nagyon fontos, hogy ez ne munka, ne csak egy robot legyen.

A migráns gondozói pályán lévők körében a háztartási alkalmazottakra vonatkozó kognitív minőségek közül a cselédség és asszociációs köre szinte elsőként kerül elő a szereprepertoárból; valamennyien reflektálnak rá munkájuk meghatározása és saját maguk pozicionálása során. Megfigyelhető volt ugyanakkor, hogy az Olaszországban dolgozó román nők esetében az ápolói munka besorolása a szolga státuszba sokkal elterjedtebb és általánosabban elfogadott, mint a többi terepemen. Az előző részben bemutatott belső rendszer alsó lépcsőfokán, az állandó bentlakásos gondozók körében domináns a házi ápoló (vagyis a *badante*) és a szolga pozíciók összekapcsolása – függetlenül attól, hogy nagy részük szerződéssel dolgozik, tehát hivatalosan kodifikált és formális jegyekkel rendelkező munkaviszonyban állnak alkalmazóikkal. Tévedés lenne ebből arra a következtetésre jutni, hogy itt rosszabbul bánnak velük, jobban kihasználják őket, nagyobb kiszolgáltatottságban vannak, mint máshol dolgozó sors-társaik. Nagyon hasonló panaszokat és nehézségekről való beszámolókat hallhattam más országokban is a szintén bentlakásos – tehát strukturálisan ugyanott elhelyezkedő – ápolók körében. A magyarázatot sokkal inkább a transznacionális viszonyrendszerben vélem felfedezni, vagyis abban a diszkurzív folyamatban, amely a Romániából külföldre került nőkre vonatkozóan formálja önmaguk és külső megítélésüket, és eredményezi egy áldozatdiskurzus kimunkálását – ez pedig alapvetően meghatározza életmódjuk és munkájuk értelmezését.

Mirela, aki a migráns ápolói hierarchia csúcsán van, szakápolóként kommunikál önmagáról, munkájáról, az olasz ellátórendszerről, és egyetlen mondatral reflektál a bentlakásos gondozókra:

Valóságos rabszolgaélet. Hogy a lakásban ülj 24-ből 24 órát, akkor egyél, amikor az öreg akarja, és amit az öreg akar, én nem tudnám csinálni. Soha nem is csináltam, és nem is tudnám.

Adriana válása után érkezett Olaszországba, hogy ottani jövedelméből megteremthesse önálló, független életét. Bentlakásos gondozóként dolgozik. Bár nincsen egészségügyi végzettsége, felelősségteljes ápolói munkát végez, vállal súlyos betegeket, ért a mesterséges tápláláshoz, a lélegeztetőgéphez, katéterezéshez, injekció beadásához stb. Gondozott már két, ágyban fekvő időst is egyszerre, ami sokkal több munkát és erőfeszítést igényelt. Terepmunkám idején küldték el korábbi helyéről, mert a megnövekedett feladatok miatt jobb bért próbált kialkudni magának. Körülbelül háromhetes keresés után talált új helyet, amit ugyan megélhetési kényszerből elfogadott, de nem volt megelégedve azzal, ahogy az idős házaspár férfi tagja hozzá viszonyult.

A privát asszisztens munkája... helyesebben mondvá egy badantnak, mert badantnak nevezik románul, vagy házi segítőnek, ami azt jelenti, hogy szolga.

Szolga?

Szolga... merthogy a háznál végzett munka... szolgaként dolgozol. Takarítasz, vasalsz, főzöl, rendezgetsz a házban, elviszed a piacra, visszahozod, társaságot biztosítasz, csinálsz... sok mindent foglal magában. De a privát asszisztens, az egy kicsit... egy kicsit más. [...] Például olyan dolgokat csinálsz, amikor elmész az adott családhoz vagy személyhez megbeszélni a szerződést, hogy... Nem mondják meg például, hogy: nézd, anyám rákos, apám szkizofrén és ő is rákos vagy más gyógyíthatatlan betegsége van, vagy morfiumot kap vagy... tehát mindent úgy intéznek, hogy a badant ne tudjon róla. Merthogy a badant egy cseléd, felmossa a padlót, felsúrolja a földet, rendezget, mindennek rendben kell lennie, tehát egy felügyelő. Tehát egy nagyon nagy különbség van aközött, hogy házi segítőként⁴⁸ vagy privát asszisztensként dolgozol. [...] Merthogy te elfogadod a munkát, mert nem találsz mást, és megalázkodsz és túrsz. Merthogy nem találsz más munkát.

Bianca szintén cselédsorsban érzi magát. Nem végez fizikailag nehéz munkát, viszont pszichésen nagyon megterhelő számára, ahogyan gondozottja bánik vele. Nápolyban kezdte olaszországi pályáját, ahova elvileg egy idős néni mellé alkalmazták ápolónak, de az egész család, pontosabban tíz személy után kellett takarítania, mosnia, vasalnia. Hajnali 6-kor kelt és este 10-ig megállás nélkül dolgozott. Innen került Marche régióba, ahol már csak egy idős után kell háztartást vezetnie, és a bére is magasabb, de jó bánásmódról itt sem számolhat be. A néni állandóan kötekedik vele, beleköt a szavaiba és a hanglegjtésébe is, kritizálja minden munkáját, megjegyzést tesz a kávézás miatt, kikapcsolja a tévét, amikor épp leül, kontroll alatt tartja ételfogyasztását, állandóan újabb munkafeladatokat talál ki stb. Mindemellet nehéz elviselni, hogy nyilvános lekezelésben van része.

Nem mondhatom azt, hogy nem teszik [a munka]. Tetszik, mert valami megszokott, tehát semmi különleges, tehát nem kell semmi különöset csinálnod, nem. Valamit, amit otthon is csinálsz, ha beteg az anyukád vagy beteg a nagymamád, tehát nem kell csinálnod semmi különlegeset, semmi extravagánsat, nem, ugyanaz a munka. Ők tartanak téged... rabszolgának tartanak, cselédnek, ahogy ők mondják.

Így mondják?

Nem mondja nekem, de az én Lizám, akárhányszor kimegyünk együtt a városba, mindig találkozunk emberekkel, nem tudom, milyen barátaival: „Ki ez a lány, a te lányod?” „Nem, nem, mondja, én a főnök vagyok, ő a kísérem.”

És ez mit jelenet?

Vagyishogy „vigyáz rám”. „Én vagyok a főnök!” Első- és legelsősorban erre teszi a hangsúlyt: „Én vagyok a főnök.” Igen.

Sok megalázásra ad lehetőséget az otthoni tér mint munkavégzési hely, a kapcsolat aszimmetrikus jellege, valamint a pénz diktálta függőség. A határok átlépése, a személyes sértegetés a hierarchia kifejezése és fenntartása érdekében, a visszaélés

⁴⁸ Interjúban eredeti szóhasználat szerint: „colaboratrice domestică”.

a munkavégző türelmével és alacsonyabb pozíciójából fakadó kiszolgáltatottságával általános tapasztalása a transznacionálisan dolgozó ápolónőknek más helyszíneken is.

Amália Izraelben több családnál is dolgozott már, tapasztalatai sokszínűek. Egyik gondozottja például nem volt hajlandó megtanulni a nevét, mindig csak így szólította: „Ti erdélyi kurva cselédek.”

Mari kárpátaljaiként Magyarországra jár dolgozni, ahol tapasztalt már sokféle viszonyulást. Egy ápolója állandóan ukránozta, és az ukrán maffiát emlegette neki. A másik éjszaka is dolgoztatta, mert az volt a véleménye, hogy ha 24 órára fizetik, akkor dolgozzon is egyfolytában: „ő mutatni akarta, hogy: na, jönnek ide cselédeskedni nálunk”. Mivel rá volt szorulva a pénzre, úgy értelmezte a helyzetet, hogy nem engedheti meg magának a határok meghúzását.

Az erdélyi Anikó ugyan sok alkalmazkodást és növekvő elvárásokat említ, de alapvetően jó viszonyról számol be. Ennek ellenére így pozicionálja magát: „Én nem érzem magam se alárendeltnek, se cselédnek, mert nem annak érzem magam, habár valamerre ott vagyunk. Nyílt titok, hogy valamerre azért ott vagyunk.”

A Svájcban dolgozó alföldi Kriszta, bár a legkevésbé sem számol be cselédjellegű kapcsolati dinamikáról, ráadásul nagyon öntudatos szakápolói habitussal viszonyul gondozottjaihoz, szintén asszociálja ezeket a tartalmakat a házi ápolói munkához: „Mert ezt, hogyha nincs benned egy kis szolgalelkűség, az, hogy alá tudd vetni magad a másinak, ez nem fog menni.”

Azt láthatjuk tehát, hogy a szolga, cseléd premodern háztartási alkalmazotti modellnek erőteljes hatása van a 21. századi globális gondozói munkakörre, szerves része jelentéstartalmainak.

Van még egy harmadik, szintén kidolgozott (bár kevésbé, mint az eddig említettek) státusz: az alkalmazotti pozíció. Ez a formális munkakapcsolatként értelmezett kategória lehet többféle: vonatkoztatható szakápolói, házvezetői státuszra vagy valamilyen *munkás* minőségre, ami ismét utal némi bizonytalanságra a munkás foglalkoztatását illetően. E kognitív kategória legfontosabb komponense a pénz, vagyis a beralapú munkavégzés. További fontos elemek: a személyes elégedettség, a feladatok részleges hasonlósága a szakápolói tevékenységhez, a gondozói munkakör kapcsolódása a jóléti rendszerhez, esetenként az intézményi kontextus, egyéni aspirációk a szakosodásra, egészségügyi önképzés, a külföldön végzett ápolói aktivitás pozitív beágyazása a személyes életútba és potenciális további lehetőségek körébe. Megjegyzendő, hogy az ápolói szakképzettség nem játszik szerepet a pozíció formálásában, főként azért nem, mert a megbízók eleve nem tartanak igényt erre, nem emiatt alkalmazzák gondozóikat, és nem is ezt az aktivitási formát várják el tőlük. Másrészt pedig azért sem, mert az intézményi kerethez és szakmai protokollhoz szokott szakápolók az otthoni környezetben bentlakásos gondozóként – kissé meglepő módon, de – inkább választják az informális tartalmakat önmaguk pozicionálására. Több olyan esettel is találkozhattam, amikor egy szakápoló, annak ellenére, hogy komoly ápolói feladatokat is ellátott betege jóléte érdekében, előbb értelmezte magát családtagként, mint formális értelemben vett alkalmazottként, szakápolóként. Fontos kiemelni azt is, hogy a gondozói munka formális kezelése a foglalkoztatás legális vagy nem legális jellegétől is teljességgel

független. Izraelben szinte valamennyi külföldi gondozó szerződéses alapon dolgozik, mégis nagyon ritka körükben tevékenységük formális értelmezése és önmaguk alkalmazottként való elbeszélése. Miközben tapasztalhatjuk, hogy a közép-európai régióban informálisan foglalkoztatott nők között többen is beszélnek formalizált munkaként aktivitásukról.

A státusz formális kezelésekor igen karakteres a pozíció nyelvi megformálása: a gondozás munka, a gondozott vagy megbízó főnök, a váltótárs kolléga, a munkaidő műszak, a gondozott otthona munkahely, a megkeresett pénz fizetés, a gondozott lakásán kívül eltöltött idő szabadság vagy szabadnap.

A pénz a családi(as) alapú diskurzusban teljességgel háttérbe szorul, a kapcsolatok elfogadott kerete a szeretet; a cselédértelmezésekben a fizetés az interperszonális együttműködés aszimmetrikus dinamikáját fejezi ki és az ápolóra nézve lealacsonyító tényezőként hat; az alkalmazotti pozícióképzésben pedig a távolságtartás szabályozója, az intimitás védőeszköze, a munkajogok és -feltételek (remélt, feltételezett) garanciája.⁴⁹ A pénz a függőségi viszony direkt kifejezője: a megbízónak megoldás a gondozási nehézségre, a megbízottnak forrás családja és önmaga fenntartására. Háttérbe kerülhet ugyan a kapcsolat személyesebbé válása során, de alapfeltétele a munkakapcsolat fennmaradásának.

A Jeruzsálem körzetében dolgozó Kata korábban szakápoló volt egy kelet-magyarországi kórházban, amiről főként elégedetlenséggel beszél – mind emberi (elismerés hiánya), mind anyagi értelemben. 2009-ben érkezett Izraelbe bentlakásos gondozónak. Gazdaasszonyként és családtagként említi magát, gondozottjával és gondozottja családjával való viszonyát is ebben az értelmezésben meséli el az interjú során. A munkát mégsem csak az odaadás és a szeretet motiválja. A bácsival a legnagyobb konfliktusa a pénz kapcsán robbant ki, aki nem akarta kifizetni neki a szerződés szerint járó szabadságpénzt. A probléma rendezése lehetővé tette a munkakapcsolat fennmaradását. A családtagság hátterében sem veszít tehát jelentőségéből a bér:

Hát végül is én úgy vagyok vele, hogy úgy kezelem őtet, mintha én igazába családtag lennék, de azt se felejttem el, hogy én itt dógozni vagyok.

Bár a szemérmesség és a keresztény erkölcs is sokszor arra ösztönzi a kelet-európai nőket, hogy ne beszéljenek nyíltan a pénzről, vannak ápolók, akik felvállalják, hogy ez fontos szabályozója segítői tevékenységüknek, illetve meghatározza az ápolthoz való kapcsolódás mintázatát.

Emőke Bécsben dolgozik egy bácsi mellett, bentlakásos gondozóként, szerződés nélkül. Felsőfokú végzettsége van, kétdiplomás, fővárosi, nincsen férje, sem gyermekei. Igen fiatalon, 29 évesen került ebbe a munkakörbe, mivel „Ez az állás adódott”. A nyelvtanulás szándékával ment külföldre, de magyar bácsival él, így alig fejlődik némettudása, és közben valamelyest benne is rekedt egy időre ebben a munkakörben.

⁴⁹ Hollandiában végzett kutatás alapján kimutatták, hogy családi kapcsolatokat is megváltoztat a pénz, amint bekerül tényezőként a gondozási folyamatba. Lásd Grootegoed et al. 2010.

Gondozottja szeretné őt családtagként kezelni, de ő ezt határozottan elutasítja, és ragaszkodik hozzá, hogy munkavállalói minőségben végezze bérrel honorált tevékenységét. Ez a helyzetdefiniálás leképeződik hétköznapi interakcióikban is: magázódnak, nem étkeznek közösen, nem vesznek részt egymás családi kapcsolataiban, korlátozzák az információáramlást magukról, távolságtartóak, stb.

Nem tudom, hogy sikerült-e mindent... Illetve biztos, nem sikerült mindent jól elmondanom abból, amit érzek, vagy lehet, hogy időnként kicsit félreérthető volt, például az, hogy a bácsit, én azt gondolom, hogy szeretni nem szeretem. Tisztelni tudom. [...] Erre azt szoktam mondani, hogy az ember nem szokta megkérdezni magától, hogy „Te szereted a főnököt?”, mikor 8 órára bemegy az irodába. Senkitől nem várják el, hogy szeresse a főnökét. Tehát tőlem mér? [...] Tehát a bácsi, ő, ő... különösen a két fiatal segítővel, akik Erdélyből jöttek, övelük tartja a kapcsolatot, az egyikkel telefonon, a másikkal... most Londonba van, én nem tudom, hol van... de hogy tudja róla, hogy hol van kábé, és mi csinál. És őket ilyen pótunoka szinten kezelte. [...] Nekem is lehetne nagypapám, csak én, én ezt nem tudom elfogadni, nekem nincs... Nekem van családom, erre nincsen szükségem! [...] Én nem akarok neki családtag lenni. Ugyanakkor viszont nyilvánvalóan bántaná az önérzetemet, és azt gondolom, hogy az a 21. századba nevetséges lenne, hogy valakit szolgaként kezeljen. Nem tudom, nehéz nekem ezt összepasszítani, hogy ő azt szeretné, hogyha én majdnem ilyen családtag lennék, ugyanakkor pénzt kapok a munkámért. Nekem ez egy ellentmondás, és ezt nem tudom föloldani, és ezért nekem egyszerűbb, és a jellememnek is jobban megfelel, hogy igen, ez a munkám, én ezt ellátom, és még azon kívül megpróbálok, amennyire csak lehet, türelmesnek lenni, és meghallgatni őt. [...] Tehát ő... mivel ő adja nekem a munkát, és én tőle kapom a fizetést, tehát egyenrangú, ebből a szempontból egyenrangú, tehát én is felnőtt vagyok, ő is felnőtt.

A pénz, bár sokszor tételeződik a szeretet ellentettjeként – különösen a családi kapcsolat fontosságát hangsúlyozóknál –, nem feltétlenül van ellentmondásban az érzelmekkel. Lehet a hála forrása is, ugyanis ennek köszönhetően tudják támogatni hátrahagyott családtagjaikat, vagy épp rendezni saját problémáikat. Biztonságot és jövőképet ad a kibocsátó országban tartós munkanélküliséget megélt közép- és kelet-európai nők számára. Illetve lehet motiváló tényező is a segítői tevékenységre ösztönző egyéb emberi, vallási, morális elv mellett. „[...] hogy én aztat szívesen megcsinálom, mer azér vagyok fizetve, azér vagyok ott” – kapcsolja össze Rózsika az anyagi motivációt a szeretetmunkával. Hasonlóan vélekedik a szintén erdélyi Anikó is: „Ezt valahogy, én úgy érzem, nem lehet kimondottan csak azért csinálni, mert pénzt kapok érte. Ha nincs benned egy kis akarat, egy kis törekvés, hogy szívesen is csináld, amit csinálsz, ha nem csinálsz szívesen, akkor ezt nem lehet csinálni.”

Kriszta szintén egészen fiatalon vágott bele az ápolói munkába, akárcsak Emőke. Ő is magyar, de vidéki. Eleinte Németországban dolgozott, majd átkerült Svájcba. Élettársi kapcsolatban él, nincsen gyereke. Sokáig foglalkoztatták feketén, de az interjú idején már bejelentett munkavállaló volt. Váltásos rendszerben dolgozik bentlakásosként. Az ápo-

lói munka szervesen beépült életútjába, hivatásának tartja, sőt ennek hatására végezte el a szociális gondozói szakot, a szakdolgozata témája a hospice volt. Folyamatosan képezi magát, az Alzheimer-kór az egyik specialitása. Munkájáról szakterminusokban beszél, az interjú során a háztartási teendők a háttérben maradnak, főleg az ápolási nehézségekről, kihívásokról, megoldási módjairól, gondozási tapasztalatairól beszél. Tudatosan és szakszerűen látja el feladatait, illetve tudatosan szervezi a beteg körüli teendőket, más segítők bevonását, az ellátó intézményrendszer különböző szektorainak igénybe vételét. Státuszáról ő is ellentmondásosan beszél. Szakápolóként pozicionálja magát, de a családtagság is felmerül az interjú egyik részében, majd a szolgalelkűség is említésre kerül, és igen sok formális kategória jön szóba. Az alábbi válogatás jól mutatja a bizonytalansági pontokat és a státusz konkretizálásának nehézségeit.

[...] mivel családban élünk valójában, meg, meg ott nem is kezelnek minket úgy, hogy te ott dolgozol, hanem családtagként, nagyon sok információhoz hozzájutsz. [...] Tehát van, amikor teljesen önállóan kell mindent megoldani, mert a család úgy gondolkozik, hogy ők, ők kifizetik, ők nagyon sok pénzt fizetnek, és akkor legyen viszont minden elintézve, tehát ők csak a szép oldalát akarják látni a dolognak, hogy amikor jönnek, akkor éppen a hozzátartozó, legyen az apuka vagy anyuka, akkor az szép, ápolat, csinos, fel van öltözve, és minden egyes leépülésnél rácsodálkoznak, hogy ez miért van. Ilyen hozzátartozónak nehéz elmagyarázni. De megértik, ők nem akarnak ebbe belefolyni, ezért... tehát elég... Piacosítva van ez istenigazából, ez a dolog, tehát ez az ápolás, főleg Svájcban, sok esetben ezt így gondolják: én fizetek, és minden legyen rendben, én nem akarok semmiről tudni, és hát úgyis meg fog majd... mindnyájan meghalunk, tehát racionálisan látják. [...] A munkámat úgy végzem, amit én elvárnék egy idegentől, hogy tegye meg az én szüleimért, tehát amiért fizetek. Vagy ha én ülnék ott, nekem mi esne jól, ha én lennék beteg. [...] Tehát én nem vagyok szakápoló, én teljesen mást csinállok a betegekkel. Ápolom én őket, meg megfürdetem, meg elviszem vécére, ami természetes, amit te is megcsinálnál bárkiért, de ami szakmunka, azt már nem. [...] Az elején professzionális ápolónak érzem magam, legalábbis most erre volt legutoljára példa, és akkor egy jó fél év után családtag. [...]

Családban élek, tehát megpróbálom úgy mondani, hogy családban élek, valójában nem szép szó erre, amit végzek, hogy munka, de ez az igazság, ott dolgozom, nem kell elmennem munkahelyre, családias környezet is van, de én azt nagyon jól tudom, hogy az nem az én családom. És nem is akarom, hogy az én családomnak érezzem őket.

Olaszországban szintén megjelenik a szakápolói szerepkör a migráns nők között. Itt a tevékenység strukturalizálása is lehetséges, *privát asszisztensekké* válhatnak magánvállalkozóként vagy ügynökségi megbízottként. Ám függetlenül attól, hogy feladatukat épp legálisan látják el, vagy sem, strukturális helyük biztosítja azt, hogy szakápolói minőségük ne kérdőjeleződjék meg. Pozíciójuk konstruálásában szerepet játszik az intézményi környezet, esetleg a legális munkaerőpiaci integráció. Többen közülük

képzésen vettek részt, amiről igazolásuk van, de tanfolyam és oklevél nélkül is lehet ügynökségnek dolgozni, kórházon kívül otthon is ellátnak időseket, illetve élnek a szürkegazdaság nyújtotta lehetőségekkel is.

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy igen nagy a bizonytalanság a lehetséges státuszokat illetően. Az említetteken kívül sok más kategória is felmerült még: hozzátartozó, barát, ismerős, házvezető, bejárónő, házőrző, gazda, társ, segítő feladatmegoldásban. Sőt, egy ápoló különböző kapcsolatrendszerekben különböző státuszokba léphet, és eltérő módon végezheti ebből eredően a munkáját. Összemosás és átjárás is lehetséges az egyes pozíciók között, ami gyakoribb az informális tartalmakkal felruházott kategóriák között, és valamivel ritkább a formális és informális státuszok között. A probléma komplexitására és a szerepet játszó tényezők sokaságára hadd álljon itt még egy példa, néhány részlet a korábban már említett Edit beszámolójából:

És akkor aszontam, a Jóisten engemet egy kutyán keresztül segített meg, hogy én ezt az állást... Állás, nem állás?... Jól van...

[...] nem volt olyan, hogy na, most úgy fogadtak volna, hogy te nem közéjük tartozol, tudod, hogy te egy most úgymond egy szolgálva vagy, vagy nem is tudom, mit mondjak. Nem. Hanem barátként fogadtak el. [...] Mikor a bácsi fent volt, mondjuk nem feküdt, vagy tudtam azt, hogy... én akkor lent voltam, akkor én lent voltam, olvastam, a másik szobában voltam, mint egy kis házőrző úgymond. [...] Én inkább mostam volna négyszer annyit, hogy én inkább mindig tisztán láttam volna a bácsit, meg mindig vasaltam, hogy olyan szépen, mert én úgy néztem rá, hogy ez az én kezem munkája. [...]

Mondjuk, ez a munka mozoghat a cselédségtől a családtagig egy széles skálán. Te hol voltál ezen a skálán?

Hát semmiképp nem családtag, semmiképp nem cseléd.

De hol, körülbelül?

Mondjuk, a közepetájt. Azt minek neveznénk? Mert se nem barát, ugye... Talán egy kicsit lentebb, mint a félút, de nem cseléd. Mondjuk ez is tőlem, tőlem is függ, meg tőled is függ, meg bárkitől, aki, aki egy, egy új családhoz még dolgozni, hogy te hogy fogod fel a dolgot...

Személyes elvek és motivációk egy sajátos strukturális pozícióban: a házi ápolói szubjektivitás

A migránsok által végzett házi gondozás elemzése során valamennyi szempont arra világított rá, hogy sok képlekenység és bizonytalanság mentén, a köztes kategóriák terepén realizálódik ez a reprodukcióból a globális dimenzióban produktívra változott munka, és bár az elmúlt évtizedekben a foglalkozás strukturálódott, formalizálása és professzionalizálása csak részlegesen történt meg. Ezt erősíti meg a munka kapcsán utolsóként bemutatásra kerülő kérdéskör is, a külföldi munkaerő által ellátott gondozás háttérdinamikáját biztosító ápolói szubjektivitás, vagyis a motivációs elvek és ideológiák

jellege és hivatásformáló jelentősége. Az válik tehát láthatóvá, hogy olyan személyes jegyek teszik lehetővé ezt az aktivitást, illetve alakulnak ki a transznacionális házi gondozás során, melyek többféle képzet vegyületeként képződnek az elemzett térségben: egyetemes emberi segítői elvek, családi(as) kötelezettségek, keresztény morál, hivatástudat/misszió, professzionális elképzelések, önmegvalósítás, hála, pénzszerzési lehetőség.

A magyar beszélgetőtársaim között igen fiatal gondozónak számító (30 éves) Nelli igazi útkeresőként beszéli el magát. Önálló élete egy gyors férjhez menéssel kezdődött, vagy ahogyan ő fogalmaz: „Na de hát ez részbe külső kényszer hatására, mer mai napig... tehát ezekbe a kisebb városokban még él az a tradíció, hogy a nőnek a férfi mellett a helye, a konyhában, és hogy férjhez kell menni.” Érettségi után inkább tanulni szeretett volna, de anyai nyomásra reprodukálta a családi mintát, és korán beállt az asszonyok sorába. Dolgozni kezdett egy virágüzletben, és gyermeket szült. Alkalmazzottból már a terhessége alatt vállalkozóvá vált, ami szintén nem saját döntése volt: „Ez részben kényszervállalkozás volt, részben meg családi hagyomány.” Válása után kezdte el megvalósítani saját elképzeléseit: beiratkozott a főiskolára, végezte a mentőápolói képzést, a Baptista Teológiai Akadémián teológia szakon és misszió szakirányon tanult, tűzoltóvizsgát tett, a Wesley János Lelkészképző Főiskolán művelődéstörténetet hallgatott és a szociális munkás szakra is bejárt. Megélhetését kézműves termékek előállításával foglalkozó vállalkozással biztosítja, ami szintén sokféle ágazik, és több alapítvánnyal is kapcsolatot tart. Sok mindenbe belevágott, melyek közül sok kezdeményezés hamar félbe is maradt. Az olvasható ki szavaiból, hogy keresi az utat valamilyen segítői tevékenység felé, és az interjú idején úgy véli, ezt meg is találta a gondozásban.

[...] bennem van a misszió, tehát én erre készültem, függetlenül attól, mert nem tudtam továbbmenni '98 után továbbtanulni, nekem ez bennem volt, hogy fogok, csak kerestem a megoldást, tehát azt az utat, hogy hogyan tudnám én ezt megvalósítani. És a mentőápolóim az jelenleg fel van függesztve, mert a külföldi utam miatt nem tudtam befejezni. Azt a Máltai Szeretetszolgálatnál csináltam. Illetőleg párhuzamosan folytattam tanulmányokat ugye a Zsidó Egyetemen zsidó művelődéstörténet szakon egy félévet. Illetőleg egy félévet a Wesley János Főiskolán. [...]

Nekem az erkölcsi mércém az olyan magas, hogy én tudom, hogy miért megyek ki. [...] Amivel én kivívtam a tiszteletet, az pont az volt, hogy én például nem gumikesztyűbe mosdattam az idős nénit, mert tudtam, hogy nem szereti, amíg az a gondozó, aki számára... akinek a zsidóság, akik számára tényleg nem jelentettek többet, mint azt, hogy pénz és munka, ők gumikesztyűbe mosdatnak. Nagyon... volt olyan kollega, aki a saját kényelmi szempontjából ugye az idős embert bepelenkázta egész napra [...]. Én nem pelenkázok, tehát én inkább többször odamentem, többször megkérdeztem, vagy éppenséggel többször felmostam, és úgy tettem, mintha nem történt volna semmi.

A kárpátaljai Melinda életútja sok szempontból hasonlít Nelliére, ő is elvált és egy fiúgyereket nevel. Egyetemi végzettsége van ugyan, de a diplomája csak rövid ideig segítette megélhetésében, ezért sokféle munkát kellett vállalnia. Esetében viszont az

önmegvalósítás helyett inkább a kényszerhelyzetek közötti manőverezés volt a legfontosabb mozgatóerő. A külföldi gondozói tevékenységet ő is révbe érésként éli meg. Ez számára több munkánál: valami önmagán és saját életén túlmutató, morálisan emelkedett aktivitás, amely által nemcsak egyes emberek, hanem az egész emberiség jobblétéhez járulhat hozzá.

Az én szempontomból az idősgondozás csak annyiból jó, hogy segítünk az ember-társainkon, azokat a hátralévő napjait, ami még neki megmaradt, szebbé tenni, könnyebbé tenni. Ki fog rajtunk segíteni, ha nem az ember? Nem fognak jönni az állatok rajtunk segíteni. Az ember az emberen segít, és csak az segít, aki eldönti, hogy „segítek neki”. Mert lehet, hogy én is ilyen helyzetbe leszek. [...]

Ez nekem az, hogy én tudok valamit nyújtani az emberiség számára, még ha nem is úgy, hogy én feltalálok valamit, azt elnevezik rullam a mit tudom én, az xy épületet vagy valami nagy feltaláló leszek, de van egy néhány olyan ember, akinek örömet látok a szemibe. Nekem itt áll, hogy lelkileg tudok nyújtani magamból valamit. Mindig van egy ilyen gondolat a fejembe, hogy, hogy én, én, én... biztos, hogy lesz olyan az életembe, mer nem tudom, ez a gondolat nem kísértene mindig, hogy valakinek az életit meg akarom nagyon menteni, valakinek, hogy a saját életemmel megmentem valakinek az életit. [...] És egyszer majd én lehet, hogy nem úgy fogom megmenteni valakinek az életit, hogy jön egy autó, aztán kiugrok elibe, oztán a saját életemmel félredobom, és ő élve marad. Lehet, hogy pont így, így tudom, nem hogy megmenteni, széppé, jóvá tenni, kicsikét boldogabbá tenni valakinek az utósó perceit, hogy pont ebbe az idősgondozásba vagyok.

Az életút felén túljutva többen közülük estek át súlyos betegségen, ami megváltoztatta elképzeléseiket önmagukról, életükről, és más feladatvállalások, elkötelezettségek irányába mozdította pályájukat. Andi bénulásból való felgyógyulás után otthagytta a kereskedelmet, és elment önkéntesnek az egészségügybe, amit Indiában szándékozott folytatni, de aztán Izraelbe került idősgondozónak. Gitta több hónapig tartó súlyos betegsége miatt hosszú időn keresztül feküdt kórházban Budapesten. Megtapasztalta a kiszolgáltatottságot, méltatlan helyzetekbe kényszerült, sok szenvedést élt meg. A házassága is ráment. Gyógyulása után a pedagógusi pályáról a betegápolóira váltott, és szimbolikus összegért gondozott kilenc évig egy idős nőt Svájcban.

Kezdjük a kályhánál. Lehet, hogy elhiszik, lehet, hogy nem. Engem már annak idején kineveztek irgalmas Szamaritánusnak és Teréz anyának. Na most, én borzasztó beteg voltam, 5 hónapig voltam... akkor, amikor ma 2-3 nap után dobálják ki az embert a kórházból, én 5 hónapig voltam egyfolytába bent, és már annyi erőm nem volt, hogy egy ilyen műanyag poharat felvegyek. Na, summa summarum, a Jóisten megsegített, meggyógyultam, és én akkor tettem három fogadalmat, abból az egyik az volt, hogy beteget fogok ápolni. Na, mivel most a barátnőm kinn volt, és ahol ő volt, annak a testvére elesett, gerinctörést kapott meg agyrázkódást meg a feje... szóval végül is meghülyült... summa summarum, én oda elmentem. És ezekhez

az emberekhez... És én ezt baráti alapon csináltam, baráti alapon annyiból... hát azért lakást meg ellátást, azt természetesen azt kaptam, meg mit tudom én, néha szoktak ajándékot adni. [...] Ezt a munkát én csak sze... fogadalomból csinálom. [...] Talán pont ezért tudtam ezt csinálni, mert tudtam azt, hogy énnekem ennyire borzasztó volt, el tudtam képzelni, hogy ennek mennyire borzasztó lehet. Hát a teljes kiszolgáltatottság! Ezt, ezt, ezt pénzért csinálni nem lehet. Ezt, esküszöm, hogy nem lehet pénzért csinálni.

Adriana Brassóban hasonló élethelyzeten ment át. Agydaganattal kezelték, sok szenvedésről és nehézségről számol be. Őt is elhagyta a férje ez idő alatt. Meggyógyult, de egyedül és lakás nélkül találta magát e hosszú folyamat végén. Szakképzett munkásként dolgozott korábban, ebbe a munkakörbe nem ment többé vissza. Leszállékkoltatta magát Romániában, és elment Olaszországba megkeresni a pénzt egy új élet megteremtéséhez. Ő ugyan nem karitatív alapon dolgozik, mint a kivételesnek számító Gitta, viszont munkavégzését meghatározza saját betegséglélménye, és munkájának magas minőségét az így megformált morális elvek biztosítják.

Engem nem hagyott az Isten, és én segítek másoknak, köszönöm az Istennek is, hogy élek, azok után, amiken átmentem, és nem gondoltam, hogy én valaha... feljöttem a halottak völgyéből, és eljutok oda, hogy betegeknek segítek, és... Hiszem, hogy ezt az Isten ajándéknak adta, hogy „most tedd azt, amit mások nem tettek meg veled”. Mert én feküdtem mosdatlanul, feküdtem éhesen, feküdtem mocskosan, feküdtem vér nélkül, feküdtem ennivaló nélkül... tehát egy szörnyű betegség volt. És hogyha az Isten adott egy segítő kezet, és kiszedett a gödörből, mit mondott? „Ez nem kálvária, ez a te ajándékod, hogy vidd tovább, tedd meg te is, amikor rád kerül a sor, amit mások nem tettek meg érted.” Tehát én ezt életem során úgy fogtam fel, hogy mások velem nem tettek meg, mások engem nem segítettek, mások nem nyitották rám az ajtót, hogy megfordítsanak, hogy etessenek, hogy levegyenek az ágyból, sem hogy... tehát nem volt rá idejük. De nekem most már évek óta van időm.

A gondozói pályához szintén erőteljesen érzelmi kapcsolódás a gyermekkori vágyak retrospektív felfedezése/felidézése. Pozitív tartalmakkal ruházza fel a foglalkozást és abban az érintettekhez való viszonyulást, ha a gondozói tevékenység ilyen jellegű elhelyezést nyer az életútban. Önmagában nem elégséges motiváció ahhoz, hogy valaki belevágjon a külföldi házi gondozásba, de amennyiben összetalálkozik más motivációkkal, nagymértékben segíti a munkakapcsolatok eredményes szervezését, az új környezetbe való jó behelyezkedést és a feladatok ellátása során adódó nehézségek kezelését.

Jutka a magyarországi horvát közösségből jár dolgozni a burgenlandi horvát családokhoz.

Hát amikor 18 éves voltam, akkor úgy gondoltam, hogy ápolónő leszek, mert szerettem volna idősekkel foglalkozni, és sajnos közbejött az édesanyámnak a halála.

[...] És akkor elmentem dolgozni, és 33 évig ott dolgoztam a munkahelyemen, azt nem mondom, hogy hol. [...] És akkor ugye bejöttem a gyárba dolgozni, és közbe férjhez mentem, és akkor kerültem ide, ahol most lakom, hogy férjhez mentem, és akkor született két gyerekem, egy fiam és egy lányom, és... és onnan is mentem nyugdíjba, ahol dolgoztam. [...] Mi azt [külföldi ápolást] elkezdünk, meg végig akarjuk vinni. Igen, igen. Sőt, már a végén mi betegedtünk le. Most, tavaly mi lettünk a betegek, tavaly mi lettünk a betegek. [...] na, hogyan mondjam... nem is úgy, mint egy idegent kezelem, hanem úgy, mint... hozzám tartozik az a néni, hozzám, szóval mint hogyha a sajátom lenne. Mi tényleg úgy vagyunk vele.

Márta magánvállalkozása Magyarország uniós csatlakozása után sokat veszített a megrendelésekből. Küzdött néhány évig, újraszervezte a vállalkozási formát, fúziós társat keresett, újabb megrendelők után nézett, de a helyzetet csak átmenetileg sikerült stabilizálnia. Megszüntette a cégét, elvégezte a Magyar Vöröskereszt házi betegápolói szociális tanfolyamát, és elindult a segítői pályán. Ebben felfedezte régi, elfojtott vágyát, és úgy értelmezi, élete beteljesülésében döntő szerepet játszik ez a változás. Azóta Izraelben dolgozik idősek mellett.

[...] akkor jutott az eszembe, hogy 14 éves koromban én ápolónő vagy orvos akartam lenni. És az anyukám ezt jól lenyomta az én torkomon, mondván, hogy ez ki van zárva, ezt nem lehet, és akkor ez elfelejtődött. És most előjött. És én itt jöttem rá arra, hogy a flow nekem attól van, hogy segítetek. Tehát ettől érzem jól magam. És a lubickolásomhoz, amit itt kint érzek, ez is hozzátartozik.

Kimondottan professzionális indíttatásból származó migrációval ebben a szektorban beszélgetőtársaimnál nem találkoztam, viszont olyanl is igen, hogy munkavégzés közben alakult ki a szakmai érdeklődés és motiváció. Úgy tűnik, ennek inkább pályán tartó szerepe, mint elindító jelentősége van.

Kriszta, akit nemrég idéztem a szakápolói identitás kialakulása és a szakmai minitáratok átvétele kapcsán, pályabizonytalanság és szövevényes útkeresés során került az idősgondozói szektorba. Sokféle munkában és különféle országokban dolgozott, de ezeket nem találta kielégítőnek önmaga számára. A gondozói körbe nem személyes elhatározásból került, inkább csak sodródott, mivel a környezetében a nők többsége (például anyja, anyósa) ezt végezte, ő is ment velük. Nála a munka hivatássá vált. Könnyű eseteket már nem is vállal el, mert abban nem lát kihívást. Folyamatosan képezi magát, hosszú távú tervei vannak gondozóként.

A legfontosabb dolog az életemben szinte a családon kívül számomra. Én ezt teljesen véletlenül kezdtem el 25 éves koromban. És Németországba mentem ki először, s ott próbáltam ki. S megtetszett. És én közben, rá pár évre, ismertem meg ezt az Alzheimer-kórt, és én azért szeretem nagyon, mert ott érzem magam fontosnak. [...] Tehát a sima idősápolás, ami arról szól, hogy... csak gyenge, nem is beteg a gondozott, csak úgy mond gyenge, tehát teljesen a tudatánál van, jön, megy, mozog, azt

nem tudom élvezni, mer ott nincs akkora szükség az emberre. Akkor az egy kicsit olyan unalmas volt. És 6-7 évvel ezelőtt ismerkedtem meg az Alzheimer-kórral, és akkor volt az, hogy igen, ez az. [...] Vagy időszápolásba szeretnék [a jövőben dolgozni], tehát mindenféleképpen demensekkel szeretnék foglalkozni, ez a fő cél, ezért kezdtem el az iskolát. Ha ez nem jön össze, akkor viszont családjóléti szolgálatnál nagyon szívesen dolgoznék még, mert úgy gondolom, ott nagy szükség van.

A családi(as) tartalmakkal feltöltött elképzelések és motivációk szintén érzelmi alapúak, de ezek már a gondozáshoz nem mint pályához, hanem mint reprodukív tevékenységhez kapcsolódnak. Ilyenkor a gondozás a gondoskodás részeként jelenik meg, és a feladatok értelmezése is erre a jelentésmezőre helyeződik. Ezekben a narratívákban a legtöbbet emlegetett érték a szeretet, a többi ennek alárendelve és ennek fényében nyeri el minőségeit. Az ápolási normák, vagyis az egyénileg felépített informális *protokoll* a családi megtapasztalások vagy elvárások alapján kerülnek definiálásra.

Nem kell végezned tanfolyamot, ki tudja, milyen gimnáziumot, mert te arra gondolsz, hogy ők a te szüleid, nem arra gondolsz, hogy egy idegen, és meg kell tenned nagy dolgokat, ki tudja, kinek, nem. Arra gondolsz, hogy a szülőd, és elképzeled, hogy a te szülőd. Ha kell, na, ha látod, hogy egy kicsit koszos, megtörlöd. Nem? Megmosod az arcát. Vagy ha meg kell etetned, arra gondolsz, hogy a szülőd, ha van lelked. Te, amiben dolgozol, bele kell tedd a lelked – fogalmazza meg munkamorálját az órabérre dolgozó Mihaela az anconai kórházban.

És érzi, hogy mégis szenvedéllyel csinálod. Mert az én anyám messze van, nem tudom érte csinálni, de csinálom itt, mert... Mert anyámnak még nincs szüksége rá. De megcsinálom az ő anyjáért – mondja el kissé kompenzációra építő ápolási elképzeléseit Hajni Olaszországban.

És én azt mondom, hogy ez a munka 50 százalék tudás, mondjuk szókinsz, de az 50 százalék szív. Ha az embernek nincsen ott a szíve, akkor, akkor nehéz. Hogyha nem szívvel-lélekkel csinálja valaki ezt a munkát, és aszongya, hogy azért vagyok ott, hogy én segítek, nem azért... énnekem akkor nem a pénz volt, hanem az, hogy akkor én, én, én segítek, én tudtam, hogy ennek meglesz a gyümölcse, megkapom a végén – hangsúlyozza a Svájcban ápoló Edit az érzelmi munka jelentőségét, amit a gondozóktól igen gyakran lehet hallani.

A szeretet érzelmi és kognitív kategóriájához szorosan kapcsolódik a hála az elbeszélésekben: hála a családba való befogadásért, hála a jó bánásmódért, hála a megélhetésért, hála a gondozói bérből megvalósított eredményekért és problémák megoldásáért, hála az esetleges pluszjuttatásokért stb.

Én ezt áldásnak fogtam föl, hogy én elmehettem oda, engem ez a bácsi befogadott, és a családja befogadott. És itt már én, én megtettem mindent, ami tőlem telt – folytatja Edit.

Liliana elbeszélésében a családtagság, a szeretet és a hála markánsan megjelenő érzések és kapcsolatszabályozó értékek. Meglepetésszerű, ahogyan az olaszországi román ápolók körében általános áldozatdiskurzus felbukkan a vele készített interjúbán, ugyanis itt az áldozathozatal a megbízói térfélre kerül, holott a román diaszpórában áldozatrelációban a kihasználást, visszaélést szokták inkább társítani ehhez az oldalhoz.

Úgy kell gondozni egy öreget, mint a saját anyádat, akkor is, ha az anyádnak nincsen lehetősége, akkor is az anyádra kell gondolnod, és az öreget még annál is jobban gondozd, még pluszba. Gondolj arra, hogy ők áldozatot hoznak azért, hogy minket fizessenek. Én azt mondom, hogy nekik nincs egy hegy pénzük, ami soha nem fogy el. Egy szívességet tesznek, mert szükségük van rá.

Az említetteken túlmenően a keresztényi morál és az egyetemes emberiségre vonatkozó elképzelések – melyek nehezen választhatók szét az interjúbán – játszanak szerepet az ápolói munka háttérében és a gondozási filozófiák kidolgozásában. Megjelennek a szolidaritás meghatározásának variánsai, a megnövekedett szociális érzékenység kifejezései, a sajnálat a gyengék és betegek iránt, a kölcsönösség gondolata „a jó tett helyébe jót várj” elv alapján, a megfelelési vágy Isten mindenhol jelen lévő tekintetének, az Istentől kapott feladatok tisztességes teljesítése és a talentumokkal való jó gazdálkodás imperatívusza.

Minden értelemben kedvelem [az öregeket], minden értelemben kedvelem őket. Mert arra gondolok, hogy én is leszek... lehet, én nem érem meg a 80 vagy 90 évet. De arra gondolok, hogy én is leszek öreg. Én hiszek Istenben, mert engem segített minden szempontból és minden nehéz pillanatban az életemben... nehéz életem volt. És azt akarom mondani... nehezen kezdtem, és nekem tetszik ez a munka, amit csinállok – magyarázza a bentlakásos ápolóként dolgozó Anica egy anconai kávézóban.

Mer jobban szembesülni nem tudok avval, hogy mivé válhat egy egészséges ember, amikor tehetetlen, mint ennek a munkának a kapcsán, az idősgondozáson. És mennyi kevés kell az embernek, hogy örüljön! Az, amikor ki van szógáltatva. [...] És akkor elgondolkodok, hogy hoplá, nem az az érték, hogy mostan aranyokkal meg mit tudjam, mennyi a vagyonom, hanem az, hogy én tudjak örülni, meg nekem is tudjanak örülni – summázza az élet értékeire vonatkozó elképzeléseit a kárpátaljai Melinda.

Nagyon csekély azoknak a száma, akik valamilyen morális elv vagy valamilyen nemesebb ideológia aktivizálása nélkül gondoznak időseket. Természetesen lehet találkozni a pénz kényszerítő erejével is, amikor a legfontosabb munkamotiváció, hogy ez a lehetőség adódott, és mivel a „pénz nagy úr”, muszáj ezt végezni. Leg-

inkább mégis az tapasztalható, hogy ez a munka elkezdésekor, illetve a migráns gondozói pálya során kialakuló krízisidőszakokban fogalmazódik meg domináns motivációként. Az ápolási feladatok ellátása során a tevékenység háttérében a pénz mellé odakerülnek érzelmi, vallási vagy egyéb normatív tartalmak, melyek a hétköznapi nehézségekből és a társadalmi hierarchia alsóbb lépcsőiről felemeli őket a segítői filozófia által értéktelített koncepciókba. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a fent felsorolt és külön-külön bemutatott gondozási elvek sokszor keverednek, egymást kiegészítve/erősítve aktivizálódnak a különböző élethelyzetekben. A munka háttérdinamikáját tehát ezek együttese mintázza, illetve ezek együttműködése szabályozza a gondozói pályát, a gondozói aktivitás formáit és a tevékenység minőségét is. Végül pedig megemlítendő, hogy valamennyi vizsgált csoportnál valamennyi említett motivációs szempont megtalálható, legfeljebb aránybeli különbözőségek figyelhetők meg, de semmiképpen sem olyan jelentősek az eltérések, mint más elemzési szempont esetében, amikor ezek kihangsúlyozását nem is mulasztottam el.

Transznacionális élet: kapcsolatok, hétköznapi gyakorlatok, új helyzetek és újszerű megoldások

Randolph Silliman Bourne amerikai író az első világháború után Amerika etnikai sokszínűségén elmélkedve, 1916-ban fogalmazta meg először a transznacionális társadalmi berendezkedés koncepcióját (Bourne 1916). Nyilván akkor nem gondolta, hogy néhány évtized múltával széles társadalmi rétegek globális szinten tapasztalják majd a transznacionális életformát, és hogy a társadalomkutatások egyik kulcstémája lesz. Természetesen akkor ő még nem is abban az értelemben használta, mint ahogyan a globalizáció kontextusában erről beszélhetünk, hiszen főként egy államapparátus (USA) keretei között megvalósuló nemzeti sokszínűség lehetséges formájaként értekezett róla mint a *melting-pot* (olvasztótégely) egyik (javasolt) alternatívája. Gustavo Cano a 2000-es évek elején a téma relevanciájának felmérése érdekében pontos számítást végzett arra vonatkozóan, hogy az 1980-as évek végétől 2003-ig csak a *Social Science Abstracts Database (EBSCO)* nyilvántartásában 1300 olyan tanulmány volt, melyek kulcsszava a transznacionalizmus, és kétharmaduk 1998 és 2003 között keletkezett.⁵⁰ Ugyanezekkel a keresőszavakkal az elmúlt tíz évre (2007–2016) vonatkozóan tudományos, lektorált folyóiratokban 8620 cikket találtam. Bár ez csak részleges feltárása a tudományos publikációknak, jól mutatja az erősödő tendenciát a téma fontosságát illetően.

A transznacionalizmus kifejezés az 1990-es évektől összekapcsolódott a migráció jelenségével, a határokon átívelő mozgások és az ezeket kísérő hatásmechanizmusok megértése a megfigyelések fókuszába került. Stephen Castles és Mark J. Miller 1993-ban a migráció globalizálódását, felgyorsulását, differenciálódását és feminizálódását jósolták a következő húsz évre – szorgalmazva ezzel a figyelem nemzetközi népességmozgásokra irányítását (Castles–Miller 1993, 8–9). Ulf Hannerz az 1980-as évek végén közölt, híressé vált tanulmányában ugyan nem írja le a transznacionalizmus szót, hanem a világ kreolizálódási folyamatát elemezve a fejlett és fejletlen világrészek kölcsönös egymásra hatását mutatja be. Felhívta a figyelmet ugyanis arra, hogy a szüntelen kulturális flow következtében a nyugat-európai és észak-amerikai nagyvárosok egyben a harmadik világ jelentős központjai is. A kulturális homogenitás és koherencia helyett inkább a jelentésmenedzsment – amely által a kultúrát generálják, fenntartják, tovább-

⁵⁰ Steven Vertovec hivatkozik Cano 2005-ös konferencia-előadására. A konferenciára Chicagóban került sor: *Annual Conference of the Midwest Political Science Association*. Gustavo Cano előadásának címe: *The Mexico-North Report on Transnationalism*. Vertovec, 2009, 1.

adják, befogadják, megmutatják, emlékeznek rá, vizsgálják és tapasztalják – megértése vált adekvát megközelítésmóddá. A modern kor világát a mozgások és keveredések korszakának tekinti, és a kreol kultúra koncepcióját véli a legjobb metaforának ennek kifejezésére (Hannerz 1987). Azért említem tehát ezen írások sorában, mert inspirálóan hatott a jelenségről való további gondolkodásra, és bizonyos értelemben igen korán kijelölte a későbbi kutatások értelmezési kereteit.

A Linda Basch, Nina Glick Schiller és Cristina Szanton Blanc nevével fémjelzett *Nations Unbound* című könyv lett a továbbiakban a transznacionalizmussal foglalkozó kutatások alapműve (Basch et al. 1994). Állandóan hivatkozott munka, mivel a terminusra adott definíciójukat kiindulópontként sokan használják. A nevezett szerzők a transznacionalizmust olyan folyamatként határozzák meg, amelyen keresztül a migránsok többszörös társadalmi kapcsolatokat építenek és tartanak fenn, amelyek összekötik származási és befogadó társadalmaikat. Transznacionális társadalmi mezőket építenek, amelyek átnyúlnak földrajzi, kulturális és politikai határokon. A transzmigránsok cselekszenek, döntéseket hoznak, illetve olyan szubjektivitásokat és identitásokat fejlesztenek ki, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy olyan kapcsolathálózatokba ágyazódjanak, melyek két vagy több nemzetállamhoz kapcsolják őket szimultán módon (Basch et al. 1994, 8). Peggy Levitt kutatótársaival (külön publikációkban: Nyberg-Sørensenrel és N. Glick Schillerrel) továbbgondolva ezt a sokat idézett definíciót és koncepciót, a transzmigrációs gyakorlatokra helyezik a hangsúlyt. Úgy vélik, az első fontos analitikai megértés, hogy a migránsokat transznacionális terekben kell vizsgálni, melyek összetett és összefonódott kapcsolati hálózatok készletéből állnak, ezeken keresztül pedig gondolatok, gyakorlatok és források áramolnak, egyenlőtlenül cserélődnek, szerveződnek és transzformálódnak. Ez a felismerés segít egy következő lépés megtételére, mégpedig a migránsok mögötti világ bevonására a kutatásokba, aminek hátterében az a fontos felfedezés áll, hogy azok is részesei a határokon átívelő társadalmi hálózatoknak, akik nem mobilak, ám kapcsolódnak egy konstans gazdasági és szociális áramláshoz – ezt pedig kulcsjelentőségűnek értékeli (Levitt–Sørensen 2004; Levitt–Glick Schiller 2004). Peggy Levitt önálló kötetében már egyenesen transznacionális falusiakról (*transnational villagers*) értekezik, és hangsúlyozza, hogy ennek a létnek a milyenségét számtalan tényező befolyásolja, melyek közül kiemelendő a kapcsolatháló sűrűsége és többszintűsége a befogadó és kibocsátó társadalomban egyaránt, az integráltság mértéke és jellege (például intézményesültség szintje), valamint a transznacionális térben való mobilitás jellege (gyakran utazók, egy helyben tartózkodók, transznacionális térben élő nem migráns népesség). A transznacionális *falusiak* sajátosságait pedig az alábbiakban összegzi: a migráció nem szükségszerű feltétele a tagságnak; társadalmi hazautalásokban/transzferekben (ideák, viselkedések, társadalmi tőke) részesednek; határokon átívelő szervezeteket teremtenek; illetve elmentétek megjelenítői (például anyagi jólét magas társadalmi áron) (Levitt 2001, 1–30). A transznacionalizmussal foglalkozó írások ugrásszerű gyarapodása arra készítette Alejandro Portes, Luis E. Guarnizo és Patricia Landolt társadalomkutatókat, hogy felhívják a figyelmet a lehetséges buktatókra, illetve fontos distinkciókat fogalmazzanak meg. Többféle tipológiát is felállítanak: különbséget tesznek gazdasági, politikai és

szociokulturális transznacionalizmus között; jelzik, hogy eltérő a lentről és a fentről építkező transznacionalizmus; valamint részletezik az alacsony és magas intézménysülési szinttel rendelkező transznacionalizmus-típusok közötti eltéréseket. Ugyanakkor óva intenek attól, hogy mindezt új jelenségként értelmezzék, hiszen vannak történelmi előzmények is, bár nem vitás, hogy a kapitalizmus erősödése, illetve a kommunikációs és közlekedési technikai vívmányok következtében megsokszorozódott az országon átnyúló emberi kapcsolatok száma, valamint a csere fluiditása és sokfélesége is (Portes et al. 1999).

A 2000-es évekre a transznacionalizmusról való értekezés tovább árnyalódott, és új megvilágításban került megvitatásra: egyre nagyobb jelentőséget kapott a globalizáció kontextusában történő értelmezése. Ahogyan egyre intenzívebb kapcsolatba kerülnek országok már földrajzi távolságtól függetlenül is, illetve egyre rétegzettebbek lesznek ezek a kapcsolódások, úgy a transznacionális mező is egyre nagyobb erővel hat a nemzetközi dinamikák szervezésére. Steven Vertovec meglátása szerint a társadalmi csoportok közötti transznacionális kapcsolódások a globalizáció egyik kulcsmanifesztálódását képezik. És ugyanúgy, ahogyan a globalizáció nem eredményezett határok nélküli, integrált globális rendet, a transznacionalizmus sem vonta maga után társadalmi képződmények és gyakorlatok következetes típusait. A szerző a transznacionalizmust társadalmi morfológiaként, öntudattípusként, a kulturális reprodukció módozataként, a tőke sugárútként, politikai szerveződési felületként, valamint „helyek” és lokalitások (re)konstrukciójaként értelmezi és elemzi. A migráció csupán egyik formációja, és mint ilyen, gyakorlatok és intézmények sorozatát képezi, amint embereket és szervezeteket köt össze a világ különböző pontjain. Ebben a fokozódó összefonódottságban az új – főként telekommunikációs – technológiák szociális *ragasztóként* (*social glue*) funkcionálnak, összekötnek embereket, lehetővé teszik a transznacionalizmus hétköznapi megélését, illetve erősítik a transznacionális mintázatokat. A globalizáció folyamata és a transznacionális gyakorlatok tehát kölcsönösen stimulálják egymást, hozzájárulnak egymás növekedéséhez és valószínűleg kibővítéséhez is (Vertovec 2009).

Ebben a gondolkodási paradigmában bontakozott ki a vizsgálatom tárgyát képező társadalmi jelenség nemzetközi kutatása is. A háztartási szektorban dolgozó nők limitált térbeli és időbeli integrációt tudnak megvalósítani a befogadó társadalomban, folyamatos egyeztetésben vannak marginális helyzetükkel, összetett stratégiákat működtetnek a hovatartozásukkal kapcsolatban, családi elvárásoknak és belsővé tett morális kötelezettségeknek tesznek eleget, illetve új formáit kell kidolgozniuk ezeknek a viszonyoknak a fenntarthatóság érdekében. A migrációba való belépéssel egy komplex folyamat kezdődik el számukra, hiszen ez több egyszeri döntésnél és egyszeri cselekvésnél, permanens alkusorozat transznacionális gyakorlatokon keresztül a rétegzett kapcsolatháló (kibocsátó, befogadó és újonnan létesített közeg) minél előnyösebb vagy legalábbis problémamentesebb működtetése érdekében. Rhacel Salazar Parreñas azt emeli ki, hogy a diszlokáció lehetővé teszi a globális imaginárius közösségek létrejöttét – utalva ezzel a Benedict Anderson által megfogalmazott elképzelt nemzet koncepciójára (Anderson 1991). A migránsok folyamatosan átjárható *hidakat* alkotnak földrajzi távolságok összekapcsolására. Nem egyetlen helyhez kötődnek a továbbiak-

ban, hanem hétköznapi gyakorlataik által szimultán módon aktívak több irányban is. Ennek következtében transznacionális intézményeket hoznak létre, mint például a transznacionális család, transznacionális háztartás, szülővárosi egyesületek, és Fülöp-szigeteki nők kapcsán elemzi, ahogy közvetítenek a különböző egyenlőtlenségek között globális dimenzióban.

Az előző fejezetben azt láthattuk, hogy a migráns nők hogyan illeszkednek be a globális munkaerőpiacba, hogyan manővereznek pozíciójuk stabilizálása és előnyeik kidolgozása érdekében, milyen munkamorált és -stratégiát alakítanak ki egy új feladat-típus keretei között, hogyan igazítják helyzetükhöz hozott és vélelmezett elképzeléseiket, a társadalom egy adott szegmensébe integrálódva milyen alkufolyamatokat kerülnek az egyenlőtlenségekkel, stb. Vagyis: hogyan vannak jelen a kelet- és közép-európai nők a külföldi munkaerőpiacnak egy speciális részében? Ebben a fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a transznacionális térben milyen új élethelyzetekbe, hierarchiákba, emberi kapcsolatokba, diskurzusokba kerülnek egy idegen országban a nők, és milyen válaszlehetőségek mentén reagálnak. Elemzem azokat a társadalmi csapdákat és többes szorításokat, valamint az új perspektívákat, amelyekbe belekerülnek, és amelyekkel együtt élni, amelyeket a terveikhez igazítani próbálnak. Vizsgálom azt is, hogy a transznacionális tapasztalás milyen új szubjektivitásokat munkál ki bennük, és a megváltozott társadalmi közeg milyen új/újszerű identitásmintázatokat formáz: milyen *mások* lesznek egy *más* környezetben, és ez hogyan hat hétköznapi kapcsolat-szabályozó stratégiáikra. Az említett témákat több közösség szimultán párbeszédében fogom feltárni, figyelmet fordítva a hátrahagyott család és társadalom, a befogadó közeg, illetve a migráció során kialakított új kapcsolatháló vagy diaszpóra jelentőségére.

Transznacionális család

Transznacionális szerveződésben a társadalmi kapcsolatok komoly kihívásokkal szembesülnek, ezek közül is különösképpen a család, melyre vonatkozóan erőteljes elképzelések léteznek a földrajzi közelséget és a közös térben való osztozást illetően. Bár egyre elterjedtebbé válik ez az új forma, sok bizonytalanság, konfliktus, kísérletezés jellemzi, hiszen gyakorisága ellenére távol áll attól, hogy a jelen kutatásban érintett térségekben a normatív családmóddal egyenrangú alternatívája legyen. Kreatív megoldásokhoz és dinamikus koncepciókhoz kell tehát folyamodniuk az érintetteknek, hogy a családot és a családhoz való tartozást ebben a nem hagyományos formában is fenntarthatassák. Szembekerül egymással ideológia és gyakorlat, melynek feszültségében újszerű konstrukciókat kell felépíteniük az egység, az intimitás, az összetartozás kategóriáinak, ami családmodellek és családtagsági identitások variánsait eredményezi.

A transznacionális család definícióját és a témáról való gondolkodás megalapozását a szakirodalomban Deborah Bryceson és Ulla Vuorela megállapításaihoz kötik. A terminus értelmezési kereteinek a kijelölésében, azon túlmenően, hogy fizikailag külön élő családtagokról van szó, azt is kiemelik, hogy mindeközben együtt valósítják meg a közös jólét érzését és az egységet. Ebben a folyamatban a hibriditás nagy jelentőséget

kap. Amellett érvelnek, hogy a relativitás fogalmát is mindenképpen be kell emelni az így megélt/fenntartott család értelmezésébe. A családok ugyanis szintén elképzelt közösségek, akárcsak a nagyobb csoportok. Az egyének eltérő módon materializálják ezt a képzeletbeli egységet, amely magában foglalja a szelektálási folyamatot az érzelmek és az anyagi kötődés megformálása során tértől, időtől, szükségképzetektől függően. A kérdés inkább az, hogy miért és hogyan lesznek/maradnak ezek a kapcsolatok mégiscsak családok, és mi az alapja ezeknek a fluid családi viszonyoknak. Bár a határokon átvívelően működtetett családi intézmény viszonylag új képződmény, a családtagok országon belüli különülésére számtalan példa van korábbi korszakokból, csak hogy erőteljes a hatása annak a nyugati perspektívának, amely szinonimaként kezeli a családot és háztartást, valamint a hétköznapi élet menedzselését és a részesedést a közös lakóterben (Bryceson–Vuorela 2002).⁵¹ Helma Lutz továbbviszi elemzésében ezt a kérdést, és rávilágít arra, hogy a családkonceptció, valamint az anyaságról és a gyermekkorról való gondolkodás nem univerzálisan érvényes meghatározásokat követ, hanem speciális kulturális mintákat. Így a családdefiníció alapját a polgári ideál adja, amely korántsem tekinthető egyetemesnek, de valószínűleg (már) általánosnak sem, ugyanis a hagyományos, klasszikus nukleáris családszerkezet visszaszorulóban van, napjainkban inkább a család intézménye diverzifikációjának lehetünk a tanúi.⁵² A posztmodern család referenciapontjának tehát a polgári nukleáris modell nem tekinthető – s mint ilyen, a transznacionális család is nagymértékben eltér ettől a formációtól. Lutz a strukturális megközelítéstől a dinamikus megértés felé irányítja a figyelmet, és inkább a család alkotásának (*doing family*) folyamatára helyezi a hangsúlyt. Úgy véli, a család valójában ideák, elképzelések és terminológiák konstellációja, ami arra szolgál, hogy a hétköznapi élet aspektusainak házias/családias jelentéseket tulajdonítsunk (Lutz 2011, 111–119). Ez a felfogás jól illeszkedik az etnometodológiai paradigmába, ezért utalok itt a James Holstein és Jaber F. Gubrium által fémjelzett irányvonalra. Ők ugyanis a vélt és valós jelentéstulajdonítás felőli értelmezés mellett tették le a voksukat, amely szerint a család nem társadalmi objektumnak tekintendő, hanem egy folyamatosan *építés alatt álló* jelentésklaszternek (Holstein–Gubrium 1995). Ez a koncepció tűnik a leginkább adekvátnak számomra is a transznacionális család vizsgálatára.⁵³

⁵¹ Clare McGlynn az Európai Unió Jog és az Európai Unió Bíróságának gyakorlata elemzése során is hasonló következtetésre jut, és azt tárja fel, hogyan reprodukálják jogi szinten ebben a térségben a hagyományos nukleáris családi ideológiát és az ennek alapján felfogott normatív anyaszerepet. McGlynn 2001.

⁵² Lásd még Peterson–Steinmetz 1999. A családkutatások alapkönyveként megjelent kiadványt az alábbi gondolattal nyitották meg: „a nukleáris családok, két heteroszexuális partnerrel, biológiailag kötődő gyerekekkel, fizetett munkaerőpiacon lévő apákkal és háztartásbeli anyákkal, olyan mértékben estek vissza, hogy ma már csak kisebbséget alkotnak társadalmunkban”. Peterson–Steinmetz 1999, 2. Lásd még Rapoport 1990, 53–70; Gelles 1995, 5–6; DeFrain–Olson 1999, 309–326; Barbagli–Kertzer 2003; Castells 2006, 337–358.

⁵³ A család koncepciójával kapcsolatos vitákat és a nézőpontok fokozatos átalakulását részletesen bemutattam egy korábbi könyvemben. Turai 2010, 59–65.

Szükségesnek tartom kiegészíteni ezt a gondolatsort még néhány, a nukleáris család működési kereteire vonatkozó szakirodalmi megállapítással, melyeket ugyan nem a transznacionális család vonatkozásában állapítottak meg, de igen jó alapként szolgálnak ennek az életállapotnak az értelmezéséhez is. Az antropológiai és szociológiai kutatások az 1960-as évektől értekeznek arról, hogy a külön élő családmagok között – akkor is, ha meg kellett küzdeni a területi mobilitás okozta nehézségekkel – továbbra sem szűnt meg az intenzív kapcsolat, illetve a kölcsönös gazdasági és szociális segítségnyújtás sem,⁵⁴ ami tehát indokoltta tette – érvelt Eugen Litwak – egy új terminus, a *módosult kiterjedt család* használatát (Litwak 1960, 9–21).⁵⁵ Többen is amellett érvelnek, hogy mindezen változások ellenére, amelyek a család intézményének szétesése vagy diverzifikálása során kerülnek említésre, vagy sokszor éppen ezek miatt, a családi kötelékek nemhogy gyengülnek, hanem inkább megerősödni látszanak (Berger–Kellner 1984, 431–453; Schulz 1985, 74–93). Bengtson és Silverstein szerint továbbra is a *módosított kiterjedt család* elmélete a legalkalmasabb az egyes családmagok viselkedésének leírására (Silverstein–Bengtson 1997, 429–460), sőt, továbblépve, Bengtson *látens hálóról* beszél, amely védőburokként veszi körül az egyént és a családmagot, illetve szükség esetén könnyűszerrel aktivizálható a problémák megoldása és a nehéz helyzetek áthidalása érdekében (Bengtson 2001, 1–16). Attias-Donfut *intrafamiliaris redistribúciónak* nevezi a folyamatos kölcsönös támogatást (Attias-Donfut 2000, 643–684). Martine Segalen szintén a családi kötelékek megerősödése mellett teszi le a voksot, és Bengtsonhoz hasonlóan a multigenerációs szolidaritást és segítségnyújtást hangsúlyozza, ami a nagy strukturális és mentalitásbeli változások ellenére is folyamatos háttérrel biztosít a társadalom tagjai számára (Segalen 2003, 350–376). Mivel ezek a kutatások nem a globális térben zajló társadalmi tendenciákra reflektálnak, nyilvánvalóan megállapításaik mértékkel ültethetőek át a transznacionális családra vonatkozóan, de mindenképpen követendőnek vélem a családi működésre irányuló érvrendszer logikáját, és fontosnak tartom a családot nem nukleáris magként, hanem egy tágabb egységként és rendszerként kezelni, amely a transznacionális élethelyzet kihívásainak hatására képes rugalmasan aktiválódni és újraszerveződni.⁵⁶

Ezen gondolatok együttesen formálják a transznacionális család értelmezési kereteit és lehetőségeit. A kiscsaládot tehát nem kezelem referenciaértékűnek, inkább ideológiai síkon létező képződményként fogom fel, a társadalmi gyakorlatban észlelhető hétköznapi családépítésre helyezem a hangsúlyt elemzésem során, és az alábbi kérdésekre keresem a választ: milyen tartalmakkal és szerepkoncepciókkal töltődik fel az új forma; hogyan változnak meg a családi elvárások, mintázatok és dinami-

⁵⁴ Elsőként Sussman hívta fel erre a figyelmet. Sussman 1953, 22–28.

⁵⁵ Hasonló módon érvelnek: Cole 1981, 78–95; Kerblay 1996, 450–457; Young–Willmott 1999, 43–47.

⁵⁶ A nagycsalád jelentőségére Parreñas szintén kitér a Fülöp-szigeteki nők elemzése során. Ez ugyanis a kölcsönös segítség alapja a transznacionális feladatok ellátásában és a lehetőségek kiaknázásában. Külön megnevezése is van ennek a morális elvnek az adott kultúrában: *utang na loob*, vagyis a 'lélek tartozása'. Parreñas 2001, 108–113.

kák; milyen megoldásokat dolgoznak ki a törések és a diszkontinuitás áthidalására a családi egység folyamatos biztosítása érdekében; milyen stratégiákat használnak a hagyományos értékek és feladatok nem hagyományos módon való fenntartására és ellátására; hogyan fér meg együtt és milyen feszültségeket generál mindaz, ami a korábbi és az új találkozásából lecsapódik a családi életben? Nagy ívű és messzire mutató kérdések ezek, alapproblémákat feszegetnek, de a megválaszolásuk sok nehézségbe ütközik, ezért a továbbiakban csak egy részleges kép felvázolására tudok vállalkozni. Sok bizonytalanság, köztük érzelmi és morális tanácsstalanság terheli/övezi a család transznacionális gyakorlatát, ami megnehezíti a felvállalást, a véleményformálást és a személyes (esetleg az elvárásoktól eltérő) állásfoglalást. Jól észlelhetőek az interjúkban és az egymás között folytatott beszélgetésekben is a kétségek azzal kapcsolatban, hogy mi és hogyan beszélhető el/ki. Valamennyi téma közül ez bizonyult a legérzékenyebbnek: anyaság, házastársi kapcsolat, intimitás, válás, szülők iránti szeretet, elkötelezettség, gondoskodási morál, jövőperspektíva, magánéleti vágyak és kudarcok – mind olyan tárgykörök, melyek mélyen ágyazódnak az identitásban, és nagy hatással vannak kapcsolati környezetükre és életminőségükre. Egyéni megtapasztalásaik és helyzetük értelmezése mindemellett egy társadalmi szorításban formálódik, a hátrahagyott szűkebb és tágabb közeg ugyanis leginkább ezeken a tartalmakon keresztül igyekszik kontrollt gyakorolni a migráns nők fölött. Ezek együttes játékának köszönhetően folyamatos a feszültség (kognitív, érzelmi, gyakorlati szinten egyaránt) a család kérdéseit illetően: megfelelési törekvés, belsővé tett morális imperatívuszok, imázsformálás/-fenntartás, hétköznapi életvitelből fakadó akadályoztatás egyaránt éreztetik hatásukat.

Feltűnő, hogy a család témája milyen erőteljesen tematizálódik épp a női migráció kapcsán. Nyilvánvalóan a férfiak elvándorlása is érintette és érinti a hátrahagyott családok működését, a figyelem fókuszába mégis a nők mobilitása során került. Parreñas és Lutz a családi szerepekbe kódolt társadalmi nemek és a távolba került nők fölötti ellenőrzés fenntartásának igénye felől véli ezt megmagyarázhatónak (Parreñas 2001, 116–150; Lutz 2011, 115–119). Helma Lutz és Ewa Palenga-Möllenbeck a társadalmi reakciók vizsgálata során megjegyzik, hogy amíg hárommillió ukrán férfi oroszországi tartózkodását „normálisnak” tekintik, addig egymillió nő nyugati migrációja anomáliaként értelmeződik (Lutz–Palenga-Möllenbeck 2012, 27). A földrajzi távolság a család intézményét több szempontból jelentős kihívások elé állítja és általánosságban is próbára teszi, de az anya szerepe kerül leginkább az érdeklődés és a közbeszéd előterébe. Az apa távollétét korántsem érzékelik olyan tényezőnek, amely veszélyezteti a család egységét, vagy komolyabb rizikófaktor lenne a gyermekek nevelését illetően. Ezzel ellentétben a nő hiánya olyan tartalmakat mobilizál, melyek nagymértékben az anya-gyermek relációból származnak. Az anya/anyaság kategóriája biológiai jelentésein túlmenően társadalmilag erőteljesen meghatározott és kontrollált szerepkör, elvárások és normák által szabályozott keretben megvalósítható társadalmi pozíció, ami igen jól szemlélhetően feltárulkozik a női migráció kapcsán (Parreñas 2001, 80–115; McGlynn 2001; Bryceson–Vuorela 2002, 3–30; Vuorela 2002, 63–82; Erel 2002, 127–146; Tolsztorova 2008; Lutz 2011, 112–119; Madziva–Zontini 2012).

Az ápolónők sajátos státusza szintén hozzájárul a női szerepkör és a család intézménye közötti kapcsolat megerősítéséhez, ugyanis családi környezetbe és családi feladatok körébe lépnek be. A társadalmi női szerephez kapcsolt gondoskodó munkát vállalják át bérezés fejében egy másik, anyagilag jobban szituált családban, ezáltal biztosítani tudják a reprodukciós teendők kontinuitását privát életükben. A migráns ápolónők tehát megmaradnak ugyanabban a jelentésmezőben, csak épp egy másik helyszínre átkerülve. Megjegyzendő az is, hogy ez a külföldi idősgondozókat foglalkoztató *munkakör* épp azt teszi lehetővé, hogy a globális egyenlőtlenségi rendszerben materiálisan erősebb társadalmak idősei ne intézményekbe kerülve töltsék el betegséggel terhelt utolsó élet-szakaszukat, hanem saját otthonukban és családi környezetükben lehessenek a lehető legtovább. Több tényező is abban játszik közre, hogy a család és az azon belüli női felelősségek – többnyire kötelességként/elvárásként kommunikált/számonkért felelősségek – szorosan kapcsolódva kísérik a nők mobilitásának jelenségét.

A női távollét a család és a háztartás fizikai közegéből eltérő módon hat pragmatikai és ideológiai síkon. Egyrészt szükségszerűen átalakul a hétköznapi gyakorlat: megváltoznak a kapcsolattartás formái, a feladatkörök, a működtetési stratégiák, a gondoskodás mintázatai, az összetartozás kifejezésének eszközei, az intimitás megélésének lehetőségei. Másrészt viszont az figyelhető meg, hogy mindennek ellenére a családra vonatkozó koncepciók nem mutatnak rugalmasságot, sőt még inkább elmozdulnak az ideák felé, és a polgári nukleáris modell kerül az elvárások homlokterébe: a társadalmi nemi szerepek hagyományos elképzelése szívósan kitart, és további morális tartalmakkal töltődnek fel a reprodukciós feladatok. A pragmatikai és az ideológiai dimenzióban zajló jelenségek egymástól való eltávolodása és elcsúszása pedig feszültségeket és konfliktusokat generál a transznacionalizmusban érintett családok tagjaiban.

Családalkotás és -alakítás globális térben „Az ember a családjáért otthagyja a családját”

A *European Journal of Women's Studies* külön tematikus számot szentelt a társadalmi nem és a transznacionalizmus együttes vizsgálatának, kiemelt figyelmet fordítva a családra, a kormányzás és a társadalmi mozgalmak hatásmechanizmusaira, valamint az itt lecsapódó következményekre. Az itt közölt írások közül Roda Madziva és Elisabetta Zontini tanulmányát emelem ki, akik a saját és a szakirodalmi tapasztalatok alapján összegezték mindazon tényezőket, amelyek befolyással vannak arra, hogyan érinti a transznacionalizmus a családokat és a nőket. Négy szempontot tartanak fontosnak kiemelni: a távozás kontextusa (kibocsátó ország, társadalmi nemi rendszer a származási országban, a migráció támogatottsága vagy ennek hiánya, a kivándorló migrációs tervei); a fogadó ország migrációs politikája, amely nagymértékben meghatározza a migránsok lehetőségét abban, hogy családként érkezzenek, illetve később család-egyesítést valósítsanak meg; a migráns munkatalálási képessége, amely a migrációs projekt sikerességének kardinális része; valamint a családi ellenálló képesség, amelyen a család azon kvalitását értik, hogy működtetni tudnak-e távolsági kapcsolatokat, és fenn tudják-e tartani az egységet, a közös célokat a földrajzi szétszakítottság ellené-

re is (Madziva–Zontini 2012). A kelet- és közép-európai nők részben illeszkednek a globálisan tapasztalt általános tendenciákba, ám azáltal, hogy a háztartási szektoron belül kialakították a cirkuláris migrációs gyakorlatot is, transznacionális mintázataik rétegzettebbek, így mindenképpen árnyalni szükséges a tartós külföldi tartózkodásra és az ingázásra berendezkedett távolléti formák és következményeik között. Ezenfelül a felsorolt tényezők listáját szükséges kiegészíteni a migráns családi állapotával is, hiszen egyedülállók, házasok hátrahagyott házastárssal, házasok migrációs célországban házastárssal, elváltak, gyerekesek és gyerektelenek a transznacionális család eltérő variánsait élik/teremtik meg.

A kelet- és közép-európai térségre összpontosító szakirodalomban Helma Lutz foglalkozik a család kérdéseivel a legkiterjedtebb vonatkozásban. *The New Maids* című munkájában ő is elsősorban a transznacionális anyaságot elemzi, akárcsak a legtöbb kutató ebben a témában. Németországban dolgozó kelet-európai nők körében végzett interjúk alapján megvizsgálja a legális, biológiai és morális ideákat az anyaságra vonatkozóan, elemzi a gyerekről való gondoskodás koncepcióit, bemutatja a családi kapcsolatokon belüli egyezkedési gyakorlatokat és kompenzációs stratégiákat stb., vagyis a családképzés (*doing family*) folyamatát az új, transznacionális körülmények között. Mindemellett kitér a szülőtárs, az apa szerepére, amit egy mély férfiaságválság részeként értelmez (Lutz 2011, 111–153). A transznacionális családi életformából származó reprodukciós feladatok betöltésére alkalmazott megoldások lehetőségeit kutatja szerzőtársával, Ewa Palenga-Möllenbeckkel Lengyelországban (kibocsátó és befogadó országgént egyaránt) és Ukrajnában. Azt vizsgálják, hogy a nők miként szervezik meg a gondoskodás helyettesítését, a szűkebb és a tágabb család tagjai hogyan vesznek ebben részt, milyen képet jelenít meg erről a média, illetve milyen szerepet játszik ebben az állam. Meglátásuk szerint számos posztoszocialista országban ideológiai és intézményi re-familializáció zajlik, vagyis a gondoskodás felelőssége privatizálódott és visszakerült a családokhoz. Ennek következtében a migráns családok nem kapnak támogatást sem a kibocsátó, sem a befogadó országtól, befektetőként tekint rájuk a nemzetgazdaság, és a migráció társadalmi költségeit az egyének fizetik meg (Lutz–Palenga-Möllenbeck 2012).

A transznacionális család komplex kérdéskörén belül a legnagyobb figyelmet a hátrahagyott gyermekek kapták/kapják a közbeszédben és a kutatásokban is. Úgy tűnik, a társadalmi elit őket ítéli meg a leginkább veszélyeztetett csoportnak a migrációs következményeket viselők közül, vagy a közösség és annak vélelmezett jövője számára legtöbb veszéllyel fenyegető problémaként. A szintén hátrahagyott idősök és a velük való gondoskodásban felmerülő hiányok alig érik el az aggodalmak ingerküszöbét, alig kerülnek említésre.

A dél- és kelet-európai régióra vonatkozóan Blaskó Zsuzsa végzett átfogó elemzést a hátrahagyott gyerekekről. A leginkább érintett országok Románia, Lengyelország, Bulgária, Moldova, Ukrajna, Albánia, Lettország, Litvánia és Észtország. Így az általam vizsgált országok demográfiai helyzetéről is nyújt tájékoztatást. A rendelkezésre álló adatok szerint az állapítható meg, hogy a legtöbb hátrahagyott gyermek Európán belül Romániában él. Bár a 2011-es hivatalos adatok szerint 85 ezer gyerek (egy vagy

mindkét) szülője él külföldön, a becslések ennél jóval nagyobb számot tartanak valószínűnek: egy 2007-es UNICEF-kutatás 350 ezer érintett gyerekről számol be, ami a kiskorúak 7%-át jelenti. Hasonló a helyzet Ukrajnában, ahol a statisztikák messze alábecsülik az érintettek számát, de pontosabb információk nem érhetőek el, sem Blaskó nem tud erről beszámolni, sem Tolstokorova, aki a legtöbbet publikált az ukrainai nők migrációjáról a család perspektívájából (Tolstokorova 2008, 2009). A Moldovai Köztársaságról⁵⁷ Blaskótól azt tudhatjuk meg, hogy „a gyermekeknek körülbelül 17%-a él olyan családban, ahol legalább az egyik szülő külföldön dolgozik. A térségen belül Moldávia szélsőséges helyzetben van, ami a kivándorló szülők nemek szerinti megoszlását illeti. Az érintett gyerekek 60%-ának ugyanis az anyja él külföldön, és csupán 30%-ban hiányzik az apa. A fennmaradó 10%-nak mindkét szülője külföldön él” (Blaskó 2016, 81).

Romániában a téma hangsúlyossága miatt több alapkutatásra is sor került, melyekből a számszerűsége túlmenően szélesebb kitekintést nyerhetünk a hátrahagyott gyermekek helyzetéről. A már említett 2007-es felmérés eredményeiből Georgiana Toth és Alexandru Toth több társadalmi relevanciájú ismeretre is szert tettek. Az otthon maradt család reprodukciós feladatainak újraosztásáról megtudhatjuk, hogy azokban a családokban, ahol az apa van külföldön, 94%-ban az anya gondoskodik a gyermekekről; ha az anya van távol, az apáknak csak 58%-a veszi át a gyermeknevelést, 45% esetében a nagymama lép be az anya szerepkörébe; amikor pedig mindkét szülő külföldön tartózkodik, a gyermekek 65%-a nagyszülőkhöz kerül, 24%-uk nagynénikhez és nagybácsikhoz.⁵⁸ A transznacionális családok nagyobb felbomlási potenciálját az adatok nem igazolják vissza az általánosan elterjedt és a migráns nőkre irányuló diskurzust erőteljesen befolyásoló közfeltételezéssel szemben.⁵⁹ A szerzőpáros azt állapítja meg, hogy az elvált szülőkkel rendelkező gyermekek között ugyan magasabb a külföldön élő szülők aránya, de nem azért, mert a migráció több válást eredményez, hanem sokkal inkább azért, mert a válás után a külföldi jövedelemforrás nyújt megoldást a csonka család anyagi nehézségeinek a rendezésére (Toth–Toth 2007). Alina Botezat és Friedhelm Pfeiffer tanulmánya az otthon hagyott gyermekek jóléti paramétereit vizsgálja. Arra figyelmeztetnek, hogy a transznacionális családok gyermekei nagyobb mértékben küzdenek problémákkal mentális és testi egészségüket illetően, különösen a rurális régiókban élők. Az iskolai eredményekben viszont nem mutatható ki egyértelműen a hátrányos helyzet, sőt városi környezetben több időt fordítanak ezek a gyermekek a tanulásra és többen készülnek felsőfokú tanulmányok végzésére (Botezat–Pfeiffer 2014). Az említett tanulmányok fontos válaszokat adnak a transznacionális családdal kapcsolatosan kialakult morális pánikra: nem erősítik meg a nagyobb törékenységet

⁵⁷ Moldovára vonatkozóan lásd még Onica 2008.

⁵⁸ A százalékszámok nem pontosak. A második esetben (anya van távol) a százalékok összege meghaladja a 100-at, míg a harmadik esetben alatta marad. Az előbbi nyilvánvaló hiba, az utóbbi utalhat további eset-előfordulásokra (például felnőttek nélkül élő testvérek). Mindezek ellenére az arányok valószínűleg jó iránymutatók.

⁵⁹ További tanulmányok erről a témáról: Bleanu 2006; Toth–Toth 2006.

hangoztató előfeltételezéseket, jelzik a szülői hiánnyal elő családformáció sérülékenységi pontjait, illetve jól mutatják a rugalmatlanságot a társadalmi nemi szerepekben a családi feladatok újraosztása során.

Magyarországi transznacionális családokról nem készültek hasonló vizsgálatok. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy Magyarországról a nagyobb volumenű kivándorlás viszonylag későn, a 2000-es év második felétől indult meg, és az európai uniós csatlakozást követő lassú növekedés csak 2012-től mutat számottevő emelkedést és felgyorsulást (Blaskó–Gödri 2014). A jelenség következményeiről még viszonylag rövid távú tapasztalásai vannak a társadalomnak, és azok a témák kerültek eddig előtérbe, melyek elsőként érték el a pánikküszöböt (például orvoselvándorlás). A családokra hatással lévő folyamatok többnyire háttérben maradnak, amire magyarázatként szolgál, hogy ebben a társadalomban meglehetősen ritka a kiskorúakkal rendelkező nők külföldre távozása, ami – más országoknál látva – aktiválja a veszélyérzet kialakulását a közösség stabilitását és jövőképét illetően.

A transznacionális családok belső világáról a kelet- és közép-európai térségben rendelkezünk tehát részleges ismeretekkel, de ez a feltérítési folyamat még csak a kezdetén van, további alapkutatásokat igényel. A jelen fejezetben ehhez kívánok hozzájárulni a családi kapcsolatok és kapcsolattartási gyakorlatok elemzésével. Mindezt női perspektívából tudom megmutatni a migráns nőkkel és gyermekeikre vigyázó nagymamákkal, nagynénikkel, nem rokon nőkkel folytatott beszélgetések alapján. A megértést egy, a férfiak körében végzett hasonló kutatás tenné teljessé, de a téma érzékenysége miatt igen kevés férjet, apát sikerült szóra bírnom, és ezek az interjúk sem érték el azt a mélységet, amit a nőkkel folytatott beszélgetéseim. Mivel ez kevésnek bizonyul ahhoz, hogy következtetéseket vonhassak le belőlük, a továbbiakban a női oldalról feltárulkozó transznacionális családtapasztalás bemutatására vállalkozom.

Az általam vizsgált térségben lehetőség nyílik arra, hogy több migrációs modellen belül is ráláthassunk a jelenségre. A tartósan távol lévők és a cirkuláris rendszerben dolgozók eltérő módon rendeződnek több színterű családokká. A találkozási gyakoriság és időtartam esetükben különböző, és ez más és más kihívások elé állítja az érintetteket. Az előbbieket többnyire évente egyszer látogatnak haza, és néhány hétnél nem maradnak hosszabban. Az utóbbiak viszont nagyjából ugyanannyi időt töltenek külföldön, mint otthon, és heti/havi rendszerességgel váltogatják a két helyszínt, egyfajta kettős életet élnek, ami nem csupán a megszokott együttlét időszakonkénti felfüggesztését jelenti, hanem szintén hatással van a család teljes működésmódjára. A tartósan távol lévők csoportján belül további árnyalásra van módunk, bár ezek a különbségek már nem olyan jelentősek, mint amit az előbb említettem. Az Európai Unión belül és az Unió határain átnyúlóan létrehozott transznacionális terekben a kapcsolattartás személyességének lehetőségei eltérően alakulnak. Az utazással járó anyagi terhek nyilvánvalóan a földrajzi távolság függvényében emelkednek, és mivel olyan családokról van szó, melyeket a migrációs döntésre a materiális szűkösség (is) ösztönzött, egymás látogatása akadályokba ütközik. Ezenfelül a befogadó ország migrációs politikája támaszt további korlátokat vízumszabályozással/szabad mozgás jogosultságának megadásával, a közeli hozzátartozókra vonatkozó beutazási feltételekkel (például Izrael szigorú hozzáállása)

és az esetleges családegyesítéssel kapcsolatos rendelkezésekkel. Illetve ugyanitt említendő a külföldön tartózkodó státusza, ugyanis illegális tartózkodás esetén a hazalátogatás kitolódik a végső eljövétel időpontjáig, mivel ilyenkor a választott stratégia a pénzkeresés időtartamának minél további meghosszabbítása, ami a családtagokkal való személyes találkozást ellehetetleníti.

Mivel családi kapcsolatokról beszélünk, a migráns nők családi állapota és a családi életszakasz szempontjából is célszerű differenciálni. Az egyedülálló a szüleikkel rendezik újra soraikat; a házasok (és élettársi kapcsolatban élők) a házastárssal, gyermekeikkel és szüleikkel teremtenek új családi létformát; a házaspárok lehetnek mindketten külföldön, együtt vagy külön (akár külön országban is); az özvegyek gyermekeikért, szüleikért és házastársuk szüleikért viselnek felelősséget; az elváltaknak a gyermekükkel kapcsolatos szerepköreiket kell újraegyeztetniük volt férjükkel, ami változtathat a gyermekelhelyezésen, az anyagi terhek megosztásán, sőt egymás mobilitásának korlátozását is maga után vonhatja. A család aktuális életciklusa is épp ilyen fontos tényező: gyermek nélkül, kisgyermekes családként vagy önálló/önállósodó gyermekkel más formáit valósítják meg a transznacionális életnek. A migrációs pálya idejében történő családi életszakaszváltás ugyanúgy markánsan megjelenik, akár módosíthatja is – átmenetileg vagy véglegesen – a munkavállalás típusát, a kapcsolattartás és hazalátogatás gyakorlatát, a célországot, valamint a családtagok migrációjának szervezését.

Azt láthatjuk tehát, hogy eltérő mintázatai vannak a családnak és a családi identitásnak a transznacionális dimenzióban. Az új helyzetben kreatív válaszokat adnak a várt és nem várt kihívásokra a családi egység fenntartása érdekében. A nehézségek és a diszkontinuitás áthidalására kidolgozott stratégiakészlettel rendelkeznek, az érintettek körében forgatókönyvszerű példatárai vannak a jónak és működőképesnek tartott lehetőségeknek, és kvázi intézményesült formák könnyítenek a kapcsolattartási technikák gyors megtalálásában és ezen ügyek intézésében (például pénz- és ajándékküldés). De ezenfelül a rugalmas és egyéni megoldások is nagy teret kapnak, a családnak itt ugyanis a strukturális jegyei mellett folyamatjellege is erőteljesen előtérbe kerül, a szüntelen egyeztetési és újraegyeztetési láncolat szükségszerű az egység fenntartása érdekében.

Állandóság és diszkontinuitás, alapok és változások „Lavírozok a diplomácia tengerén”

A globális gondozási szektorba integrálódott kelet- és közép-európai nők körében végzett kutatásom azt mutatja, hogy a migrációs döntés szorosan összekapcsolódik családi válsághelyzetekkel vagy családi tervekkel, többnyire arra adott válaszként születik meg az elhatározás – akár közös, akár egyéni a döntés, bár ez utóbbi aránya lényegesen elmarad az előbbi mellett. Kétségtől a transznacionális élethelyzet újraírja a családtagok közötti relációkat, ám a felmerülő nehézségek mellett azt is láthatjuk, hogy a vélelmezett veszélyek nem vagy messze nem akkora mértékben realizálódnak, sok tekintetben a migráció épp hogy a család stabilizálódásában segít. A kapcsolatok újrendezése nem jelenti szükségszerűen a meggyengülését is, mivel a családi rend-

szer több pilléren álló egység, bár nyilvánvalóan más-más hatással van az összetartozást biztosító biológiai, legális, érzelmi, társadalmi és morális elvekre és kötelékekre.

Szükséges itt ismételt hangsúlyozni és részletesen kibontani a női migráció oksági hátterének sajátosságait. Ezekből leginkább az anyagi motivációk láthatóak, vannak láthatóvá téve. Megélhetési kényszer, munkanélküliség, adósság, házépítés, lakásvásárlás olyan gazdasági szükségletek, melyek fontos szerepet játszanak abban, hogy a migrációt a család beépítse megoldási stratégiakészletébe. De családon itt korántsem csak a nukleáris család értendő, a másodgenerációs hiányok is jelentős (ha nem erősebb) mobilizáló tényezőként hatnak. A gyermekek támogatása egyetemi tanulmányok elvégzésére, családalapításra, esküvő megrendezésére, *fészek*rakásra, devizahitel törlesztésére, autóvásárlásra, unóakkal kapcsolatos szűkösségek rendezésére stb. nyomós érvek a globális munkaerőpiac felé orientálódásra. Az is nyilvánvalóvá vált a terepmunka során, hogy ezen okok említése a felvállalhatósággal is erősen összefügg. A migráció társadalmi elfogadottságában az anyagi problémák legitimáló tényezőként vannak jelen: ha valahol megélhetési gondok vannak, cselekvés válik szükségessé, és pozitív tartalmak kapcsolódnak ahhoz, aki erre vállalkozik. A külföldön való tartózkodás nem igényel tehát további magyarázkodást, sőt mi több, morális profit is szerezhető az otthoni pénzügyi nehézségek hangoztatásával, ami részévé válik a kompenzációs technikáknak.

A többszöri találkozások, a bizalom elnyerése, a beszélgetések mélyebb válása viszont ennél lényegesen komplexebb motivációs hátteret engedett feltárni. Az anyagi problémák származhatnak nem anyagi természetű családi válsághelyzetekből is. Csökkentett munkaképességű házastárs, megromlott párkapcsolat vagy alkoholfüggő férj elégtelen hozzájárulása a megélhetéshez mind-mind olyan helyzetek, melyek a családi terheket áthelyezik a nő térfelére. A válás után keletkezett elszegényedés, az egyszülős háztartás terhei és a lakásproblémák extra nehézségek elé állítják a társadalom azon szegmensében élőket, akiknek amúgy is korlátozott a hozzáférésük az erőforrásokhoz. Az anyagi vonzattal nem járó magánéleti nehézségek is részei a mobilitási motivációknak. Tartósan rendezetlen és rendezhetetlen házastársi krízisállapotra egy olyan társadalmi közegben, ahol a válást negatív társadalmi megítélés, családi presszió vagy a férj agressziója akadályozza, a külföldi távollét átmenetileg megoldást nyújt. A véglegesen hazatérők körében feltűnő azon esetek száma, ahol a férj májcirrózisban halt meg, és a nő a temetés után már nem ment vissza külföldre – úgy tűnik, megszűnt távoli munkavállalásának oka. Szintén itt említendő a családegyesítés. A háztartási alkalmazottak körében leginkább arra van példa, hogy a már külföldön élő gyermekeikhez szeretnének közelebb kerülni az anyák, és mivel nem tudják megengedni maguknak, hogy saját vagy a másodgeneráció költségein tartósan ott legyenek, önálló egzisztenciát teremtenek a gondozási munka segítségével. Ez különösen Magyarország és a határon túli régiók viszonylatában jelentős, ugyanis a korábbi évtizedekben nagy arányban áttelepült fiatalok követésének ez lett az egyik formája, a másodhullám egyik sajátos stratégiája. Olaszország és Románia között is megfigyelhető a jelenség, bár kisebb arányban, ami valószínűleg a nagyobb kulturális és földrajzi távolsággal, valamint a másodgeneráció lassabb/nehezebb integrációjával magyarázható. Ennél ugyan rit-

kábban, de vannak példák arra is, hogy a feleség ilyen módon követi a házastársát, akár úgy, hogy ismét közös életet tudnak megvalósítani, akár úgy, hogy külön helyen élnek és dolgoznak, de legalább egy országban, ami gyakoribb találkozásokat tesz lehetővé.

A migrációs okok körében utolsóként említem az individuális, családi kontextustól nem vagy kevésbé függő aspirációkat, mivel ezek a kilépőknek csak egy szűk rétegét érintik. A vágy az önmegvalósításra, a gazdasági és társadalmi emelkedésre, a nyugati világ megismerésére, a kitörésre az otthoni perspektívatlanságból a háztartási alkalmazottak legfiatalabbjaitól hallható. A korfa másik végén, a gondozók idősei között gyászra, nyugdíjazás utáni hasznosságérzet hiányára, depresszióra választják átmeneti megoldásnak a környezetváltozást, aminek megvalósítására ebben a társadalmi rétegben turistaként nincs lehetőségük, így munkavállalás keretében teszik kivitelezhetővé.

A motivációs háttér feltárása segít közelebb kerülni annak megértéséhez, hogy a migráció és a család intézménye milyen kapcsolódási felületeken érintkeznek, és hogyan gyengít(het)ik vagy erősít(het)ik egymást. Saját kutatásommal csatlakozni tudok a fent említett szakmunkák eredményeihez, és mindenképpen egyetértek abban, hogy a több helyszínen zajló életnek nem feltétlen következménye a családok szétesése. Házasságban és tartós élettársi kapcsolatban élő beszélgetőtársaim arról számoltak be, hogy az összetartó értékek, kötelek és célok átmenthetők a transznacionális térbe, nem kerülnek veszélybe a fizikai távolság hatására, sőt sokszor épp hangsúlyosabbá válnak, mert nagyobb teret kap az érzelemkifejezés és a kommunikáció az elektronikus kapcsolattartás keretei között.

Edit sok nehézséget említett, amelybe a transznacionális kapcsolat vállalása során kerültek, mivel újra kellett fogalmazni a szerepeket, át kellett formálni az évtizedek alatt kialakult rutinokat, újra kellett szervezni az együttműködés formáit, és a nemi identitás újradefiniálása is előtérbe került. Mindezek mellett a házasság és a család alapjait nem látta veszélyben, sőt pozitív hozadékait említette.

Én azt mondom, hogy talán erősítette a családi kapcsolatunkat az, hogy külföldön voltam. Jobban megviselte volna az, hogyha én itthon vagyok, és együtt szenvedünk, és látjuk, hogy nincs tovább, és már nem tudom, hogy mi lesz holnap, miből fizetem ki a rezsit. És a férjem is megerősödött azáltal, lelkileg is, hogy igenis... mert mindent elvégzett az itthoni munkától, a kertbe, sőt télre több mindent elrakott, akár paradicsomlétől, vagy ugorka, ugorkakonzerv, na, berakástól, és mindent, mindent szépen. És a gyerekeim büszkéek voltak, hogy anya kint van, és teszi, és csinálja, és nehéz, és akar. És ez olyan, mint egy példa előttük. Tudod? [...] Hogy meg kell tenni mindent annak érdekében, hogy jó legyen a családnak. [...]

És a házastársi viszonyt sem viselte meg az, hogy nem látjátok egymást mindennap?
Nem. Sőt. Azt mondom, hogy igenis vágytunk arra, hogy találkozzunk. És, és ez, és ez, mikor találkoztunk, olyan volt, hogy hú, mint fiatalkorunkban! És, és én... és mondom, hogyha jó cél felé teszi az ember, és már nem a pénzt nézi, mert néha úgy gondolom, hogy biztos vannak olyan emberek, hogy... egyesek, hogy mondjuk hosszú idő, hogy mondjuk feladják a kapcsolatokat, a társ kapcsolatokat, hogy már csak minél több... Nem akarok erre kitérni nagyon. Érted, ugye?

Ilona szintén azt tapasztalta meg, hogy külföldi léte és többlet-tehervállalása előnyösen hat házastársi kapcsolatára, és megerősítette családon belüli értékességét. A beszélgetés első felében többen voltunk jelen, a második résznél már négyszemközt folytattuk, és akkor is ugyanúgy érvelt.

B1: Csak hát szegény férjek, azoknak van hátrányuk abból, hogy egy hétig egyedül maradnak otthon. [Nevet.]

B2: Legalább megtanulnak főzni.

Ilona: Meg sok mindent megtanulnak.

B1: Az ő férje úgymint megfőz.

Ilona: Meg, meg. Meg az az igazság, hogy egész más a hozzáállás mindenhez. Jobban ki vagyok szolgálva!

B2: Igen? Jobban megbecsüli?

Ilona: Igen, igen, nagyon! Addig én voltam a minden, most hazamegyek, ő a minden. *A férje nem hiányolja?*

Dehogyan! Az első alkalommal kijöttek a könnyei, mikor itt hagyott, meg mikor jött értem, akkor is. Úgyhogy nehéz elválnunk. De hát aztán van egy olyan kitűzött célunk, amit meg szeretnénk valósítani, aztán mondom neki, hogy kicsit én még érzek magamba annyi erőt, hogy még azér azt megpróbálom.

Az előző példák a cirkuláris migrációban élők élményeiről számoltak be. Nyilvánvalóan ők több időt töltenek családtagjaikkal és több lehetőségük van pótolni, korrigálni a kimaradásból adódó nehézségeket és feszültségeket. A tartósan távol lévő kapcsolataik nagyobb kihívásoknak vannak kitéve, az évi egy vagy ennél is ritkább találkozási gyakoriság nem a kimaradó hiány pótlásáról szól, a személyes együttlét az összetartozás megélésének, a családi alapok megerősítésének és ezeknek migrációs tervekkel való újraegyeztetésének sűrített ideje. A közöserő tett erőfeszítések ilyen adottságok mellett is járnak pozitív hozadékkal a kapcsolatokra nézve.

Camelia hét éve él Olaszországban, nem szeret itt lenni, sok szenvedésben volt része ez idő alatt. Középfokú végzettsége van, könyvelői múltat hagyott maga mögött. Otthon munkanélküli férje, lánya és édesanyja számít a keresetére. Többször tervezte már végleges hazatérését, de pár hónap után ismét visszajött, és folytatta migráns pályáját. Családi és házastársi kapcsolatairól így nyilatkozott:

Mindenkinek az őszinteségétől függ. Hatással van rád, ez normális, merthogy bezárkózol magadba, eltávolodsz effektív. Ha sokat vagy itt, eltávolodsz, mintha nem is... olyanná válsz... Amikor hazamegyek, nincs kedvem még ahhoz sem, hogy zenét hallgassak, sem hogy kimenjek, emberekkel beszéljek, csak úgy ülök, többnyire egyedül. Tehát hatással van rád, hatással van rád. [...] A férjem megbecsül. Tehát értékeli a ténny, hogy másképp nem boldogulnánk.

Andi évente egyszer látogat haza Izraelből, ilyenkor két-három hetet tölt férjével, két – már felnőtt – gyermekével, édesanyjával, rokonaival. Hét éve él külföldön. Házas-

társa ugyan nem járult hozzá elutazásához, ez alatt a hosszú idő alatt mégis sikerült megőrizniük kapcsolatuk azon tartalmait, melyek fenntartják a stabilitást.

Szerinted egy házastársi kapcsolatot mennyi ideig lehet fenntartani így távolsági kapcsolatként?

Jó nekünk.

Meddig?

Nem tudom. Szerintem jól működik. [...] Nézd, ha valaki azér jön ki... A többsége azér jön ki, hogy pénzt keressen, s nem igazán van más lehetősége, me, ugye, nem tudnak általában nyelveket. Hát akkor... Nem, nem hiszem, hogy ebből, hogy csak ebből válás... Nem hiszem, hogy ebből van, hogy csak ebből. Akkor ott már másnak is kell lenni, ha elválnak. [...] Az én családom, tehát az otthoni családom, az igazi családomat azt most hagyni kell egy kicsit felnőni... Hogy is kell ezt mondani? Tehát nagyon... hajlamos vagyok nagyon irányítani, tehát nagyon én csinálni dolgokat... és... és talán jobb is volt, hogy eljöttem, mert kicsit felnőttek.

Nem áll szándékomban annak az illúzióját kelteni, hogy transznacionális dimenzióban a házastársi kapcsolatok mind megszépülnek, és ez a helyzet a családi életben töréseket nem okoz. De fontosnak tartom annak a hangsúlyozását, hogy a dramatizált képalkotás szintűgy téves. Korántsem igazolta vissza ennek a sok életűtnak a megismerése, hogy a fizikai távolság feltétlenül felszámolja a családi összetartozást, sem pedig azt, hogy az érintettek ne lennének alkalmasak rugalmasan reagálni az új állapotra, és kreatívan adaptálódni a helyzethez.

A migráció következtében szükségszerűvé váló újraformálódás és a tartós különlet generál feszültségeket és felerősít meglévő problémákat. Terepmunkám során több olyan élettörténettel is találkozhattam, amelyek az elidegenedésről szoltak, illetve néhány esetet egymás elhagyására és a válásra is találtam. Házastársi kapcsolat teljes felbontására migráció előtt is meglévő konfliktusok következtében került sor. Az el-távolodás és a párhuzamos élet kialakítása lényegesen gyakoribb. A közös gyermekek, a családi vagyon és vagyongyarapítási tervek (például házépítés), a kölcsönös függőség, a hosszú távú önálló egzisztencia perspektívájának hiánya, a társadalmi elvárások és a morális (például vallási) meggyőződések érdekeltté teszik a feleket a kontinuitás fenntartásában. A transznacionális életforma előtti kapcsolati *megállapodás* felborulása, a személyes együttlet nélkülözése, a több szálon való intenzív hétköznapi összefonódás fellazulása teret nyit a szétfejlődés lehetőségének is. A bizalmatlanság, a kételyek és a féltékenység talajra talál az instabilizálódó kapcsolatokban, amit ráadásul táplálnak a transznacionális családdal kapcsolatos sztereotip értelmezések, kommentárok. Többféle válaszreakciót tapasztaltam erre a nehéz helyzetre: minimalizálják a kapcsolat dimenzióit, de annyit továbbra is fenntartanak, ami a házasság fennmaradásához feltétlenül szükséges; a családi együttműködést a gyermekekről való gondoskodásra és az ő támogatásukra szűkítik, amivel szintén biztosítható a családi kontinuitás megőrzése; családegyesítéssel próbálkoznak, akár úgy is, hogy a végleges hazatérés mellett döntenek; meghosszabbítják migrációs terveiket, és igyekeznek távol maradni,

amilyen sokáig csak tudnak; egyéni projektek kidolgozásába kezdenek, a hazaküldött összegek mellett próbálnak pénzt gyűjteni, individuálisan gazdálkodni keresetükből.

Nem tudom, nem tudom, mennyit bír ki [egy távolsági párkapcsolat], nem tudom, nem tudom. De nekem a férjem azt mondta, most is, amikor jöttem vissza, azt mondta: „Elmész, de többet nem maradsz, még maradsz egy évet, hogy nem látlak, maradsz 3-4 hónapot, és hazajössz, maradsz 1 hónapot, még mész. Ha megadja a Jóisten, hogy megszabaduljunk az adósságoktól, akkor már nem mész egyáltalán. Meglátjuk, mit tudunk csinálni.” [...] Én bízok a férjemben, ő egy annyira jó ember. [...] Tehát ő tudja, hogy miért jöttem ide. Otthon, ha lenne, mondjuk, ha mind a ketten találnánk munkát, ha én el tudnék helyezkedni a kereskedelembe, és ő elmenne... de nem tudom, hova tudna ő menni dolgozni... És én is, mondjuk, elhelyezkedek, na, de nincs garancia arra, hogy tudok dolgozni egy évet vagy egy fél évet, ezt senki nem biztosítja, tehát a munkahelyet nem lehet tudni, hogy mennyi időre kapod, mert ez nem biztos, és nála ugyanígy. Csak nem tudnánk boldogulni, csak nem tudnánk boldogulni – példázza Bianca az elmondottakat, aki Olaszországban dolgozik, tartósan van távol otthonról, és a magánéleti nehézségek már próbára teszik a házasságát, ami a cirkuláris migráció kialakításának irányába ösztönzi. Bár ebben a migrációs térben erre kicsi az esély, mivel az olasz gondozási munkaerőpiacon ez kevéssé elfogadott modell, az interjúrészlet jól jelzi a transznacionális családok tűrőképességének határait és a működőképesség hosszabb fenntarthatóságának kedvezőbb formáját.

A tartósan különélőknél a bizalom kategóriájának újraépítése és a korábbtól eltérő új tartalmakkal való feltöltése kulcskérdésnek bizonyul. Interjús helyzetben ugyan a csend politikáját választják, de a résztvevő megfigyelés során szembeszökő volt a kérdés erőteljes és szinte állandó tematizálása (lásd még Liebelt 2011, 9). Van ennek egy jelentős pszichés funkciója, ahogy egymás között – mint mondják – *kiengedik a gőzt*, amikor túlzásokba esve mesélnek sztenderdizálódott történeteket hálátlan és hűtlen férjeikről. Nyilvánvalóan félelmeiket osztják meg egymással, melyek alapjairól sokszor ők sem tudnak bizonyosat. A külföldön élő nők bőséges listával rendelkeznek olyan narratívákkal, melyeknek főszereplői félrelépő férfiak, de igen keveset tudnak félrelépő nőkről, akiknek a kemény munka miatt erre nem juthat idejük. A származási közegben viszont fordított a helyzet: lényegesen több olyan történet van forgalomban, ami távolban lévő hűtlen, könnyűvérű feleségekről számol be. Itt ebben az elemzésben nem feladatom kideríteni, hogy ezeknek mekkora a realitásértékük, és hogy melyik fél áll közelebb az igazsághoz, viszont fontosnak tartom ráirányítani a figyelmet a házastársi kapcsolatokról kialakított elképzelésekre, mivel a vélelmezett igazságoknak igen nagy a jelentősége a személyes együttlétek hiányától terhelt transznacionális létben.

Ruxandra hat éve érkezett Olaszországba, huszonhét éves volt. Férjét és két gyermekét hagyta Romániában, a nagyobbik gyermeke akkor elemi iskolás volt. A gyermekek nevelését férje vállalta. Mivel textilmérnöki diplomája van, először varrodában kezdett dolgozni délen, de a 600 eurós fizetéséből nem tudta fizetni az albérletet és a családját

is támogatni. Ekkor lépett be a bentlakásos ápolási munkakörbe. Férjét többször hívta, de nem hajlandó kijönni, még látogatóba sem. Ruxandra úgy hallotta, szeretője van, ezért a házasságuk megromlott. A kapcsolat rendezése érdekében választhatta volna a hazatérést, de férjét úgy látja, hogy akkor sem bízhatna meg benne. Ezért inkább azt a döntést hozta, hogy meghosszabbítja migrációs terveit, és gyermekeinek finanszírozására összpontosít, illetve elkezdett magának is gyűjtögetni.

A Moldovai Köztársaságból jött Paula szintén bizalmatlan férjével szemben. Külföldi munkáját családjáért tett áldozatként beszéli el, de ebbe nem egyformán értendő bele mindenki. Közölte férjével, hogy gyermekeiért bármelyik testrészét odaadná, de érte nem sietne. A férfiokról általában is megkeseredetten beszél. Házastársát nem sokra értékeli, úgy fogalmazott: van férje, de itt ugyan nem sok hasznát veszi. Válast ő sem tervez, megfelel számára az a forma, hogy külön élnek, térben és időben komfortos távolságban.

Cirkuláris migráció esetén a legfontosabb szabályozó a távolléti idő hozzáigazítása a kapcsolat tűréshatárához, amit ugyan nem feltétlenül konfliktusmentesen határoznak meg a házasságok, de a család felbomlásának elkerülésében és a családi megélhetés realizálásában érdekelték annyira, hogy valamilyen megegyezés létrejöjjön, ami természetesen folyamatosan változó, tehát újra és újra próbára teszi a családi alkumechanizmusok működőképességét.

Kriszta migrációs pályája korán kezdődött, több országban is dolgozott már. Az utóbbi években német nyelvterületen végez gondozói tevékenységet. A transznacionális élet beépült élettársával való kapcsolatába, de a keretek és feltételek világosan rögzítettek:

Nálunk ez nagyon jól működik. Fiatalon megszoktuk, hogy így élünk. 15 éve vagyunk, tehát ebbe nőttünk bele. [...] De én akkor kimentem egyedül Amerikába, ő utánam jött fél év után, tehát fél évig akkor nem is találkoztunk. És Amerikában, ott nagyon sok nehézséggel találkoztunk, hiába volt ő 22 éves, én 23 éves, nagyon összekovácsolt bennünket az a sok nehézség ott kint. [...] És ő... számunkra... én úgy mondom, hogy az a másfél év ott kettőnknek nagyon sokat jelentett a kapcsolat, tehát a bizalom számunkra 100 százalékos. És ezt is nagyon reálisan látom, ezeket a dolgokat. Hogyha esetleg bármi is történne... tehát fogalmam sincs, hogy volt-e félrelépés vagy nem, igazából nem is vájkálok, nem érdekel, mert én nem érzek semmit, akkor miért kutakodjak, én nem kapok kevesebbet, mint régen. [...] Egyetlenegy problémánk volt, hogy volt egy időszak, amikor dolgoztam 8 hetet, tehát 8 hétre mentem ki, majd 2 hónapra, és nagyon rövid időre jöttem haza, ezt egy fél évig csináltam, és... [...] akkor mondta a Péter egyszer, hogy ha még egyszer vállalom ilyen 8 hetes munkát, akkor pakoljak úgy, hogy ne is jöjjek haza.

Külön szeretnék kitérni az emancipáció kérdésére és a női-férfi kategóriák képzésére. A külföldi munkavállalás, az (otthoni lehetőségekhez képest) magasabb jövedelem, a fejlettebb társadalomban való élet és tapasztalatgyűjtés státusznövekedést jelent a származási országban. De vajon hogyan hat ez a családon belüli relációkra, milyen elmozdulásokat eredményez ezen a belső körön belül? A témával foglalkozó

szakmunkák előtérbe helyezik az emancipáció hangsúlyozását a női migráció összefüggésében. Parreñas arról értekezik, hogy a Fülöp-szigeteki nők migrációja a genderrétegzett gazdaságból való kitörést jelenti, hogy megszabadulhassanak a társadalmi nemi korlátozásoktól és a tradicionálisan kódolt egyenlőtlenségtől (Parreñas 2001, 61–69). Hasonlóan látja a helyzetet Pei-Chia Lan, aki ugyanebben a társadalomban végezte kutatását: a migráció szerinte olyan stratégia, amely növeli a nők függetlenségét, tágitja élethorizontjukat és kiszabadítja őket a rossz, szervezett házasságból (Lan 2006, 132–138). Helma Lutz a kelet-európai nőkre vonatkozóan is azt látja, hogy a migráció a hagyományos családi modell szorításából való kitörés egyik alternatív formája, amely lehetőséget ad a genderkonform struktúrából való kilépésre, az érzelmi és anyagi függetlenség megteremtésére, valamint az önmegvalósításra (Lutz 2011, 95–104, 137–153). Ennek párhuzamos jelenségeként pedig a férfiválságot mutatják be, amely a családfői és kenyérkeresői szerep elvesztéséből, a nő fölötti kontrollgyakorlás megszűnéséből, az új helyzethez való alkalmazkodás elmaradásából, a reprodukciós feladatok átvállalásának elutasításából, a presztízavesztésből, valamint egy új nemi identitást és feladatmegosztást támogató társadalmi elismerés hiányából épül fel (McGlynn 2001; Lan 2006, 132–138; Liebelt 2011, 5–11; Lutz 2011, 126–137; Lutz–Palenga-Möllenbeck 2012).

Csak részben tudok csatlakozni azokhoz a kutatásokhoz, amelyek a származási közeg genderszorításából való kilépést és az önálló jövedelmet az emancipációhoz való szinte automatikus társítással értelmezik. Saját terepmunkám azt mutatja, hogy ez sokkal árnyaltabb és rétegzetebb folyamat. Elisabetta Zontini marokkói és Fülöp-szigeteki nőket elemző kötete bevezetőjében összefoglalta a migrációkutatások feminista megközelítéseinek eredményeit. Következtetései közül itt most csak egyet emelnék ki, mégpedig azt a javaslatát, hogy ideje felülmúlni azt a dualisztikus modellt, amely az autonóm és független nők kettősségére alapoz (Zontini 2010, 25–59). Ezen a szálon haladva a továbbiakban az emancipáció töredékességére és az ambivalenciákra igyekszem felhívni a figyelmet.

Nem vitás, hogy a migráns nők között sokan vannak, akik számára a rossz házasságból a kiutat a migráció jelenti. Származási közegükben a válást erőteljesebb szankció kíséri, mint a migrációt, amely egyfajta felmentésként is felmutatható, hiszen a külföldi munka a családi gyarapodáshoz való áldozatos hozzájárulás jelentését hordozza, ami határozottan pozitív konnotáció, és így alkalmas a szégyen elkerülésére is a függetlenedés megvalósítása mellett.

Lidia egy nyugat-erdélyi faluból érkezett Izraelbe hat éve. Az interjú során lelkenedezve mesélt új országáról, említette, hogy nem akar hazamenni, amit az időjárással és a meleg éghajlattal indokolt. Később, interjús helyzeten kívül elmesélt élettörténete egészen más világot tárt fel. Megromlott házassága és férje agresszivitása miatt jött el. Gyakorlatilag megszökött. Nem tud elválni, így elégséges számára az, hogy külön és távol vannak egymástól. Önállóságát igyekszik itt megteremtteni. Legutóbbi hazalátogatásakor a férje kivetette vele az összes pénzét a bankból, vásárolt rajta egy traktort, amelyet azóta sem használ. Ekkor ismét úgy döntött, hogy eljön. Azt mondta, fodrászhoz megy, és csak a határtól telefonált, hogy úton van Izrael felé. A férje fenyegetőzött, de ez nem rettentette el tervétől. Egyetlen kis női táskával szállt repülőre, ennyit tudott

magával vinni. Egy Alzheimer-kóros nénit gondoz, aki magatehetetlenül ül egy fotelban, szellemileg teljesen leépült állapotban. A család egy rövid időre öregotthonba vitte, ami Lídiát nagyon megijesztette, hiszen számára ez a maradás feltétele – a szigorú izraeli törvények alapján ő már nem választhat új gondozottat, hanem haza kell mennie, amint ez a munkaköre megszűnik. Szerencsére a család újra hazahozta a nénit, és teljesen Lídia gondozására hagyta. Nem látogatják, alig érdeklődnek. Lídia pedig mindent elkövet, hogy a néni életben maradjon. Simogatja, babusgatja, fecskendővel eteti stb. Haza már nem küld pénzt, magának próbál tartalékot képezni. Rendszeresen eljár takarítani, amivel még egyszer annyit megkeres, mint a gondozással. Ilyenkor helyettesítőt keres, akit ő fizet. Kemény erőfeszítéseket tesz azért, hogy függetlenedjék. További migrációs terveit is ennek a célnak a jegyében gondolja el. Elhatározta, hogy a néni halála után addig marad Izraelben, amíg csak lehet, tehát a kitiltásig, és takarításból keres majd pénzt, amihez a megrendelői kört már elkezdte kiépíteni. A kitiltás után pedig Magyarországon szándékozik folytatni a gondozást. Távollétének legnagyobb lelki terhe, hogy helyét a lányának kellett átvennie, akit férje elhagyott, és arra kényszerült, hogy kisgyermekével szülei házába költözzék. Lídia hiányában neki kell ellátnia a klasszikus asszonyi feladatokat, illetve elviselnie apja nehéz természetét. Lídia számára a tényleges leszakadás megvalósításának akadálya ennek a helyzetnek a megoldatlansága. Amíg lányát nem tudja kiemelni ebből a közegeből, az ő szabadsága csak átmeneti és részleges.

Mirela története hasonlóan indult, de esetében van happy end. Szintén erőszakos férje miatt döntött a migráció mellett. Két gyereke ekkor már Olaszországban dolgozott, hozzájuk jött látogatóba, és többé nem tért vissza. Nem vált el, de nem is tartja a kapcsolatot férjével. Mivel nincsen semmi kényszerítő tényező, ami visszatartaná, új és független életet tudott teremteni befogadó országában. Mint a korábbi fejezetben is említettem, elérte a gondozói társadalom csúcsát, privát asszisztensként dolgozik. Integrálódott az olasz társadalomba, és a végleges maradást tervezi, amire jó esélyei vannak.

Az emancipáció igen gyakran csak töredékes. Ennek egyik legfőbb változata, amikor sor kerül a függetlenedésre, de ennek nincsen hatása a házastársi kapcsolatra, az önállóság csak a kinti életben érvényes, otthon megmarad a megszokott szereposztás, és visszarendeződnek a klasszikus modellbe, amikor együtt vannak. Megvalósul tehát egyfajta, strukturális értelemben vett emancipáció adott paraméterek között, de nincsen tartalmi hozadéka és hatása a nemi kategóriákra és genderrelációra. A másik nagyon sokszor tapasztalt variáns, amikor a kognitív és a gyakorlati dimenzió elsiklik egymás mellett, és egy bináris logika alakul ki. Gyakorlati szinten megvalósul az emancipáció, de ez nincsen összhangban a kognitív képzetekkel. A függetlenedéssel párhuzamban ellenideológiák termelődnek ki, melyek múltba projektált víziókból táplálkoznak. Ezekben az esetekben a szerepeket nem a hétköznapi élethelyzetek formázzák, hanem a nemekhez kapcsolt patriarchális és idealizált elképzelések. Felerősödnek a tradicionális családi értékek, melyek a migráció okozta bizonytalanságban és időnkénti válságában a realitás talajától való eltávolodás felé mozdítanak el, ahol az elvárások és ideák sajátosan keverednek. Ambivalens helyzetértelmezések születnek ebből a kettősségből. Úgy fogalmazódhat meg az elégedettség a migrációs teljesítménnyel, önmegvalósítással,

függetlenedéssel kapcsolatban, hogy közben nem kerül ellentmondásba a hagyományos női szerepek hangoztatásával és dicsőítésével. Valójában a kettő összekapcsolása egy kompenzációs stratégia része, amivel verbális és morális elégtételt szerezhetnek maguknak a nehézséggel küszködő és kényszerből migráns pályára kerülő nők otthon maradt, általuk eltartott férjükkel szemben. Ez az értelmezési paradigma többnyire arra alkalmas, hogy kifejezhessék elégedetlenségüket a férfiak sztereotip lebecsülése, családfenntartói szerepükben való elbukásuk ecsetelése, a családi együttműködésben való alulmaradásuk el-/kibeszélése által.

A luziklalagori Carmen a női szerepkör értelmezésére építi egész történetét. Nostalgikus szerepkategóriákat formáz meg, és közben nem mulasztja el a másik nemmel kapcsolatos véleményét is kifejezni ezzel párhuzamosan:

Küzdöttek [régén], mert neki férfinak kellett lennie, de most, a klímának is köszönhetően, és minden szempontból, már nincs férfi. Én már nem hiszek a férfiakban. Holott egy nő – legalábbis ahogy velem történt –, küzdünk minden oldalról. Eljöttem hozzá [a szomszédasszonyhoz] is, sírtam, kétségbe voltam esve, nem segített egyetlen férfi sem. Volt egy otthoni problémám, amit meg kellett oldanom. [...]

Aztán a szerepek... én így mondom... jó, a saját helyzetemről beszélek, nálam egy különleges helyzet volt, ezt a szerepet átvettem már akkor, amikor munkába jártam, '89 előtt, mondjuk. Merthogy ilyen volt az én helyzetem. És amikor láttam, hogy ő [a férje] gyengébb... nem minden férfi, de általában feladják, ők inkább... nem mind, de ilyen volt az én helyzetem. És akkor átvettem a szerepét. És látok most is, több nőt, mint férfit vezetni, és a cégeknél is, és otthon is. Szegények, lehet, hogy egy órát alusznak éjjel, lehet, hogy kettőt hogy... és akkor is, amikor alszol, a gondolataid cikáznak, hogy ezt is meg kell csinálni, azt is, és a gyerek is. A mai kor férfija csak az ágynak van, a többi nem érdekli őket. [...] Például a szüleim családjában apa tudta, mi a teendője, anya tudta, mi a teendője. Apa munkába járt, tudta, hogy pénzt kell hazahoznia. [...] és anya volt az, aki harcolt azért, hogy minden gyerek tanuljon, és legyen belőle valaki a megadott helyen, amikor felnő, hogy ne jöjjön majd hozzá koldulni.

Körvonalazódik tehát a két nemi szerepnek az idealizált képe, illetve megmutatkoznak a hiátusok, amit kényszerhelyzetként élt meg Carmen, története alapján ez sodorta afelé – lévén felelősségteljes nő és anya –, hogy eltérjen a saját, *női* szerepkörétől, és *feláldozza* magát a gyerekéért:

Tehát. Az én helyzetem hogy volt. Elmentem, nem azért, mert nem volt miből élni vagy nem tudom én, mi. Volt egy kisgyerekem, és nem volt mivel segítsem. [...] nekem nem volt segítőm. Például egy nő, egy férfi azért házasodik meg, hogy egymást támogassák. Nálam ez nem volt meg. És akkor én jobban éreztem, hogy ezt meg kell tennem a gyermekemért. És akkor hátrahagytam ezt a támogatást – idézőjelben –, és elmentem. [...] A férjem nem adott, mert neki szüksége volt a gyógyszerekre, gyűjtötte a pénzt, hogy nehogy 5 fillért hazaadjon, hogy jusson

a gyógyszerekre. Ő jobban ragaszkodott a saját életéhez, mint... És ezt, nem hogy szemére hányom, jó dolog volt, jobban ragaszkodott magához, mint... Végül én nem ragaszkodtam a saját életemhez, sem az egészségemhez, mindent átadtam a gyermekemnek, hogy ő jobban legyen, mint én.

A megszokott otthoni közegből való kiszakadásnak és a migrációnak vannak ennél pozitívabb hatásai is az emancipációra és a családon belüli nemi szerepek átrendezésére. A tartósan távol lévők esetében az új egyensúly helyreállása kétféleképpen valósult meg sikeresen az általam tapasztalt mintában. Egyik formája ennek, amikor létrejön a családegyesítés, akár úgy, hogy együtt gondoznak (például házaspárt vagy problémás beteget), akár úgy, hogy közösen vagy egymás közelében élnek és külön dolgoznak. Az új környezetben más párkapcsolati együttműködésre rendezkednek be, melyben tér nyílik a változtatásra és az egyenlő(bb) reláció kialakítására. A másik változat, amikor a transznacionális térben alakulnak ki az új szerepkörök, és azzal a rugalmassággal fogják fel a helyzetüket, hogy mindenkinek azokat a teendőket kell ellátnia, amelyekre a lehetőség kínálkozik: a nő pénzkeresővé, sőt családfenntartóvá válik, a férfi viszont otthon teremti meg a család működésének és kontinuitásának feltételeit. Mivel ilyenkor a produktív és a reprodukzív feladatok felcserélődnek, a nemi identitás alapjait érzékenyen érinti. Ha nem is konfliktusmentesen és válság megélése nélkül, de juthatnak párok új konszenzusra új élethelyzetükben, amit terepmunkám megerősített.

Adriana transznacionális pályára második házasságában lépett. A válása után nincstelen lett, ezt akarta rendezni külföldi munkavállalásával. Egy éve volt Olaszországban, amikor lehetősége lett kihozni második férjét, aki mérnökként hajlandó volt a házi ápolói munkakörbe belépni. Egy házaspárt láttak el, melynek egyik tagja magatehetetlen, ágyban fekvő volt, mesterséges táplálást és lélegeztetést igényelt, és másik tagja is erősen meggyengült, a demencia kezdett eluralkodni rajta. A megbízó család eleinte többváltásos rendszerrel próbálkozott, különféle nemzetiségű, egymást nem ismerő nők jártak hat-nyolc órás váltásban a stabilan foglalkoztatott Adriana mellé segíteni, de rövid ideig bírták. Végül sikerült meggyőzni a családot, hogy a férjével ketten megnyugtatóan kézben tudják tartani a nehéz helyzetet, és valamennyiüknek előnyösebb ez a megoldás.

Szóval kihoztam egy év után, egy jó év után kihoztam őt. Egyedül dolgoztam, és utána kihoztam őt is, és vele dolgoztam egy évet és egy hónapot. De ő még hazament, visszajött, hazament, visszajött, amíg be nem fejezte a munkahelyén. És miután meghalt az öreg, még itt tartottam két hónapot, másfél hónapot fizetéssel, és utána hazament, mert na, főlöskézen ült itt. [...] És segített nekem az öregasszonnyal, csináltuk mind a ketten az öregasszonyt. [...]

Igen, elfogadta [a házi ápolói szerepkört], mert együtt voltunk. Nem fizettünk albrétet külön, az ennivaló biztosítva volt, a szállás is, és itt laktunk. Annak ellenére, hogy nehéz volt, mert nem volt könnyű, nehéz volt, nem lehetett aludni. [...]

Mindent egyenlően osztottunk el. Ha elmentem a közértbe és bevásároltam, lejött segíteni, hogy felvigyem a lépcsőkön, mert nem volt lift. Ha ő vasalt, én tettem be

a mosógépbe a ruhákat, és én teregettem ki. Ha ő pihenni akart, én maradtam és foglalkoztam a nénivel, vagy ha ki akart menni ő vagy én két órára, hogy vegyek valamit nekünk kettőnknek, ő maradt. Ha tisztába kellett tenni, akkor megcsinálta. [...] Ő tényleg nagyon jól és nagyon könnyen adaptálódott. Most megint akar jönni. [...] Elfogadta és megtanulta, nagyon jól megtanulta. Mind a kettőt megnyírta, csinált nekik frizurákat, tornáztatta őket... és injekciót. Azután elkezdett nekem is injekciót adni, amikor meg voltam fázva, megcsinálta ő, és megcsinálta az öregasszonynak is. Elboldogult. Ő egy szelídebb természet, nem iszákos, nem cigizik, nem. Lágyabb, melegszívű, mint az erdélyiek nálunk, bár nem erdélyi.

A cirkuláris migráció más kereteket teremt a változásnak és az állandóságnak. Mint már korábban is említettem, sok példa van arra, hogy a kettős élet megreked a párhuzamosságnál, nincs sem tartalmi, sem pragmatikus hatása a családon belüli genderviszonyra. Ilyenkor a nő távollétében a férj a minimális házimunkát végzi el, ami többnyire kimerül az alapvető élelmiszerek beszerzésében és a főzésben. A feleségszerepkör tehát változatlan marad, csak épp időben rövidebb periódusokba szorul. Ezeknél a házaspároknál ugyanis gyakori, hogy a nő elutazása előtt nagy mennyiségű főtt ennivalót fagyaszt le, hogy fizikai hiányában így gondoskodják a reprodukív feladatok biztosításáról. Hazaérkezésekor pedig rövid pihenő után intenzíven be kell állnia a házimunkák ellátásába, el kell végeznie mindent, ami a kintléte alatt elmaradt és felhalmozódott. Az erdélyi és kárpátaljai, főként rurális, de városi környezetben élő családok esetében is elég általánosnak mondható ez a rugalmatlanság és ragaszkodás a hagyományos nemi kategóriákhoz és családi munkamegosztáshoz, bár természetesen találtam ettől eltérő példákat is. A magyarországi családoknál nagyobb hajlandóságot tapasztaltam a változtatásra. A heti váltásban dolgozók körében kevésbé, de a havi váltásban külföldre járó nők családjában megmutatkozik a gördülékenység és a nagyobb alkalmazkodóképesség a szerepeket ért hatásokra adott válaszreakciókban.

Gyöngyi tizenhat éve van együtt élettársával, kapcsolatukat stabilnak érzékeli, nem tart tőle, hogy németországi munkája megrengetné összetartozásuk alapjait.

Én úgy gondolom, hogyha ez veszélyezteti a kapcsolatot, akkor az itthol is tönkremehet, ha itthol ülök mellette. És ha egyszer valaki el akar menni, az el fog menni, ha itt vagyok mellette, akkor is. Ha nem tudja, hogy kihez tartozik, akkor nem a kilométerek száma választ el.

A fizikai távolság tehát nem kezdi ki a bizalmat. Párja a hétköznapi teendőkben is nagyon együttműködő. Értékeli plusz tehervállalását, és igyekszik maximálisan ellátni az otthoni feladatokat Gyöngyi hiányában is.

Őt miben viseli meg a te távolléted?

Egyedül van.

A magány?

Aha. Ez. Még egyébként ő egy ritka példánya a férfi nemnek, házias, egy precíz, nem iszik, egy jó, jó embert sikerült választanom annak idején.

És az ilyen házimunkát, mindent elvégez, rendben van?

Teljesen.

Nyugodt lehetsz efelől?

Teljesen.

Kertet is?

Abszolút. [...] Még mosni is mos, mindent. Vasalni nem vasal, de nem számít. Én sem szeretek vasalni, úgyhogy ezt elnézem.

Tehát akkor nem kell itthon is háztartást vezetned, hanem ő megcsinál helyetted mindent.

Tehát ha én hazajövök, még azt se kell csinálnom, hogy két hónapra... vagy egy hónapra előre, vagy két hétre előre főzök, mer egészségesen él, és ő megcsinálja magának a csirkemellet. Tehát ez, ilyen sincs.

A változások azonban ennél mélyrehatóbbak. A feladatok újraosztásán könnyedén át-lendültek. Úgy tűnik, élettársa nemi identitásának alapjai nem a produktív–reproduktív dichotómia talaján állnak. A nehézségek máshol jelentkeznek.

Az, hogy te külföldre jársz, meg ebben a családban vagy, miben hat vissza a saját személyiségedre? Miben formált ez téged, ha formált?

Én nem tudom. Úgy az ember saját magán nem veszi észre a változást, a környezete már rég látja, hogy változik, én úgy gondolom, és mi, akik változunk, még mindig nem. Kicsit határozottabb vagyok, vagy szabadabb vagy... így, ezt tudnám mondani.

És milyen értelemben szabadabb vagy határozottabb?

Hát... Egy konkrét példát tudok. Én nem vagyok egy örült sofőr autóvezetésbe, és egyre bátrabban vezetek. Már nem 80-nal, hanem egy kicsit többel, aztán kicsit még többel.

De ott nem vezetsz.

Nem. De valami magabiztosságot nyertem, ha ezt így lehet mondani. Magabiztosságot.

És mi váltotta ezt ki belőled?

Szerintem a stabilabb jövedelem. Szerintem, és a párom is így gondolja.

És másban ez a határozottság még megjelenik?

Igen. Ő aszonta, hogy hajlamosabb vagyok egyedül dönteni dógokba, megkérdezése nélkül. Pedig, pedig annyira próbálok vigyázni! És akik nekem fontosak, mindig megkérem, hogy: „Szójatok rám, ha úgy látjátok, hogy kezdek agyatlan lenni, ha megváltozok veletek!” Mert nem szeretnék. Azokkal, akik fontosak, nem szeretnék, a többi meg nem számít.

A magasabb kereset több jogosultságot indikál Gyöngyi élettársának felfogásában. A döntésekben való részvétel számára az egyenlőség/egyenlőtlenség egyik fontos rendezőelve. Mindezek elbizonytalanítóan hatnak férfiidentitására. Bár látható az igyekezete

az alkalmazkodásra, szembetalálja magát hierarchiaelképzelésének árnyoldalával, ahol a válság jelei felsejlenek.

És nagyon próbálok vigyázni a lelkivilágára, de ez nem annyira egyszerű, az ilyen. És amíg nem vótam benne, nem tudtam, hogy nem ennyire egyszerű. [...] Többször aszongya, hogy: „Neked kell döntení, te keresel többet.” Ezek nagyon érdekes dógok. És próbálok bevonni, de most is belesétáltam a saját csapdámba, például egyedül eldöntöttem, hogy milyen legyen a két szobának a színe, és nem kérdeztem meg. [...] Én hagyatkozni szoktam az ő ízlésére is, mer nincs rossz ízlése, nem szokott... nincs nagy eltérés a kettőnk gondolata között. [...]

És még miben zavarja egy férfi férfiaságát, hogyha egy nő többet keres?

Ez itt nálunk nem, ez szerintem sok mindenhol így van. Nem trendi, nem férfias nekik, mer nem ez vót elfogadva. [...]

És a ti esetetekben az nem jó, hogy a családnak úgy általában több pénze van?

Énnekem jó lenne, sőt én úgy is próbálok intézni mindent, hogy... próbálok lavírozni a diplomácia tengerén. Nem mindig jön be. Néha átlát rajtam.

A változás és újraszerveződés nagy kihívás. Amint láthatóvá vált a fenti példák során, vannak párok, akik már a hétköznapi gyakorlatias világában elakadnak, illetve vannak, akik nagyobb nyitottsággal messzebb merészkednek, és ott találkoznak a megpróbáltatásokkal. Az elakadás mellett az elutasítás is megfigyelhető, ami a várakozáson túl nemcsak férfi, hanem női oldalon is szépen kirajzolódott a terepmunka során.

A Kárpátaljáról származó, Magyarországon élő házaspár, Edit és férje felsőfokú végzettségűek, mégis küzdenek a munkanélküliséggel. Kényszerhelyzet vezette őket arra, hogy a külföldi munkavégzést is beépítsék a családi forráslehetőségek körébe. Közös volt a döntés, közősek a célok.

A férjemet talán jobban az viseli meg, hogy neki nincs munkája, és ő nem tudja eltartani a családot. Az, hogy én többet keresek, vagy ugye kerestem, most nem tudom, hogy fog összejönni, az, szerintem, már ez nem viseli meg őt. Mi már nem úgy vesszük, hogy ez az én munkám, mer én ezt szívesen csinálom, és nem mondanám soha, hogy mert az enyém... érted... mert családba jön, és örülünk, hogy van ez a lehetőség, hogy én elmehetek. És ő mindent elvégez idehaza, hogy, hogy, hogy jó legyen.

Miközben sikerült kialakítaniuk az új együttműködési formákat, válságba került a nemi identitás mindkét oldalon. Editnek határozott elképzelései vannak arról, hogy milyennek kell lennie egy nőnek és egy férfinak, illetve kinek mi a dolga. Új élethelyzetük ezt alapjaiban rengeti meg, pedig önmaga számára is a korábbi házastársi relációt tartaná kedvezőbbnek.

Ebből feszültség nincs? Ő nem érzi magát kevésbé férfinak, hogy nem ő a családfenntartó?

Biztosan van. Az ő, mint férfi, az ő oldaláról van. Csak, ugye, hogy ilyenkor is nekünk, nőknek, nagyon sok a feladatunk. Persze... Az igazat megmondva, és bevallom, lehet, hogy szépeket mondok, de én sem tudom mindig, ugye, úgy, úgy tenni a dolgokat, mint ahogy most mondanám, hogy: a mi női feladatunk, ugye, az, hogy segítsük a férfiakat, meg mit tudom én, meg satöbbi, meg hogy ne érezzék magukat, hogy kisebbségrendűség... De nem mindig sikerül így. [...]

A férfiasság, ugye. Egy nő azt szeretné, hogy a férfi férfi legyen. És most már a férjem többször kikéri a véleményemet, vagy olyan feladatot kell elvégezni, ami nem női feladat, és mondjuk, szeretném azt, hogy férfi maradjon az utolsó pillanatig, érted, döntsön ő. Akár... Ma is volt szituáció, és egy kicsit még össze is... mindegy, nem akarom elmondani, csak: „Dönts el, te vagy a férfi!” [...] Valahogy úgy veszem észre, hogy néha ő már feladja, vagy elveszítette azt, ami őbenne régen volt. Mert régebben benne volt ez a macsó, erős. Egy kicsit, mint férfi, legyengült, sajnos, ebbe, mármint a döntésekbe. Érted? Már egy kicsit bizonytalanabb lett.

Erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a migráció előtti állapotot fenntartsa/visszaállítsa, próbál ellenállni a migráció okozta kapcsolati változások következményeinek. Úgy véli, „Az asszonynak a feladata a mindennapi főzés, az enyém maradt jóformán, hogy ugye, bevásároltam, élelmiszer, ez meg ez meg ez, és ő meg rendezte a dolgokat”, a férfimunka pedig: „valakit föl kell hívni, valakivel valamit meg kell beszélni, valamit – mondjuk – haza kell hozatni”. Az *eredeti* rendet úgy igyekszik visszaállítani, hogy jövedelme nagyobbik részét férje bankszámlájára teszi minden egyes alkalommal, amikor hazajön külföldről. De a látszatintézkedés nem hozza meg a várt eredményt, és ezt kudarcként éli meg.

De én szeretnék egy erős férfit. [...] Valahogy így vissza, háttérbe húzza magát, tudod, ilyen... Ennek is megvan a háttere, hogy miért, ez is egy teljes más téma lenne. De én jobban szeretném, hogy igen, önálló, ne visszahúzódó, hanem menni, tenni, csinálná.

Klasszikusnak vélt, mégsem általános elakadási ok az emancipáció és az új nemi szerepek kialakításának útján a házastárs részéről történő akadályozás. Korlátozásra ugyan sok példa van, de a változás teljes hátráltatására és leállítására ritkán kerül sor. Valószínűleg ez leginkább az anyagiakkal magyarázható, többnyire kellő mértékben motiváltak a családtagok abban, hogy valamilyen szinten lehetővé tegyék a külföldi kereset elérését. A gazdasági szempontoknál viszont időnként mégis erősebbnek bizonyul a nemi egyenlőtlenségre formázott családi rendszer megőrzésének szándéka/kikényszerítése.

Olga háztartásbeli, férje vezető beosztású értelmiségi, Kárpátalján élnek. Főiskolát végzett ugyan ő is, de befejezni már nem tudta, a szakdolgozat megírása elmaradt. A családalapítás kapott prioritást, és úgy tűnik, egész életútja során a család ellentmondásban volt az ő egyéb irányú megvalósításaival. Férjhezmenetele után csak a háztartással és a gyerekneveléssel foglalkozott, bár nem sokgyermekes családról van szó,

két gyermekük született. Amikor gyermekeik egyetemre kerültek, az egy keresetből már nem tudták finanszírozni a tanulás költségeit. Lépni kellett, és mivel Olgának volt szabad kapacitása erre, idősgondozást vállalt Budapesten. Ez nagy hatással volt rá. Olyan helyzetekbe került, amelyekre mindig is vágyott, de korábban sosem volt rá lehetősége. A kibontakozás és a kiteljesedés lett számára ez az időszak.

Hát nagyon megformált. Egyszóval nagyobb önbizalmat adott. Nagyon nagy önbizalmat adott nekem, mer mindig azt gondoltam, hogy én csak... hogy mondjam... nem tudom ezt szavakba elmondani... Egyszóval mindig azt gondoltam, hogy én csak ilyen... hát egyszóval csak a családnak éltem, pénzt nem kerestem, mert hát csak a családi... Hát elég a családi teendő, mer mindig úgy neveltem a gyerekeket, hogy tanítottam itthol őket, tiszta ötös tanulók vótak első osztálytól kezdve. Csak ennek éltem. És akkor van... van a nőben egy olyan... kicsit olyan visszafogottság, hogyha nem keres pénzt. [...] És egyszóval mindig úgy vótam vele, hogy a férjem mindent behozott a lakásba, az utósó kenyértől kezdve, mer ő mindig úton vót, és ő mindig mindent ellátott, és énnekem nem kellett menni sehova. Úgyhogy, mikor elmentem a nagyvilágba, és akkor mondták, hogy: „Na, most ennyi időre az étterembe kell menni, mer ott megkapod az ebédet.” Olyan stresszbe vótam, hogy istenem... mit tudom én... mit tudom én, olyan érdekes érzés vót, de ugyanakkor olyan felszabadító érzés is, hogy na, most mentem egy kicsit, felőtöztem egy kicsit, mer hát ugyi itthol nem úgy van az ember, mikor egész nap csak a házi teendőket... akkor már egy kis smink, akkor már egy kis szép ruha, mán jó nézek ki, ha megyek, és egy kicsit olyan önbizalmat adott. Mondta a férjem, hogy megváltoztam. Mer addig ugyi csak itthol vótam. Már akkor pénzt hoztam haza, megkaptam a... jó kis pénzt kaptam, és azér az egy nőnek ad önbizalmat. Már akárhogy is nézzük, hogyha már van egy munkahelye, és... ha meg még el is ismerik a munkahelyin... Igaz? Már mikor aszongyák, hogy: „Nálad jobb nincs.” Mer mikor jöttem elfele, aszonták, hogy: „Várunk vissza, mer nálad jobb nincs.” És azér az egy kicsit, hát a nőnek önbizalmat.

Ennek a pályának viszont a férj véget vetett. Nem tudott alkalmazkodni a változáshoz, önmagára nézve veszélyként érzékelte, és nem volt hajlandó újragondolni kapcsolatuk új lehetőségeit, még ha gyermekeik szempontjából (továbbtanulás) anyagilag szükségük is volt erre a bevételi forrásra. Olgának tehát ismét a lemondást kellett választania.

Én még most is elmennék, csak ne kellene olyan messzire menni. [...] Én nagyon szívesen. És én épp mondtam a férjemnek, hogy én sosem gondoltam vóna magamról azt, hogy ilyen türelmem van. Me, mondjuk, amikor elmentem, annyira féltem, hogy nem fogom tudni csinálni, hogy nem fognak befogadni. [...] Én keresném a lehetőséget, csak egy baj van, a férjem nem enged. Nem enged a férjem. [...] Hát nagyon otthol éreztem magam. Egyszóval már a végén már aszonta a férjem, úgy lássa, hogy haza se akarok jönni. [...] Mikor már jöttem elfele, már akkor sírtam. [...] Megszoktam, az az életkör, az egy más élet, ez meg megin más.

A női migráció és az emancipáció témakörének utolsó gondolataként elrugaszkodnék a családi egysegtől, és kicsit tágabb dimenzióból vetek fel kérdéseket. A nők külföldi munkavállalásának egy speciális szeletéről van itt szó, mégpedig a háztartásban és otthoni ápolásban foglalkoztatottakról. Reprodukzív feladatkörbe lépnek, még ha ez piaci alapon szerveződik is. Bekerülnek egy családba és egy lakásba, ahol az önállóságuk korlátozott, döntéskörük beszűkült, tér- és időhasználati szabadságuk minimális, függőségük erőteljes, kiszolgáltatottságuk megnövekedett, stb. Kisebbségben vannak közöttük azok, akik háztartásbeliek voltak korábban, nagy többségük aktív munkaviszonyt, tevékeny életet, a családi lakhelyen és feladatokon túlmutató életformát hagyott maga mögött. Előrelépés-e az emancipáció útján, ha például egy kereskedő magánvállalkozásának csődbe jutása után idősgondozást vállal külföldön, vagy egy aktív pedagógus otthagyja a pályáját, hogy gyermekeit taníttassa házi ápolással szerzett bérével, vagy ha egy társadalmilag is aktív nő beszorul a háztartásiparba, vagy amikor a bentlakásos gondozók direkt függőségi kapcsolatba kerülnek munkaadójukkal, vagy esetleg egy otthon gyermekeit önállóan nevelő nő egy izraeli háztartásban csak szoknyában és magas nyakú, hosszú ujjú felsőruházatban dolgozhat, asztalhoz csak az asszonyokkal ülhet, a család férfi tagjaival korlátozottan kommunikálhat, stb.? És hogyan találkozik össze a családot fenntartó migráns nő státuszában az a kettősség, hogy a kibocsátó közeg és család szempontjából ő az, aki bevállalja az idegennel való megküzdést, a kihívással való szembenézést, a problémamegoldó szerepét, a kilépést a nagyvilágba, vagyis maszkulin értékek társulnak hozzá, miközben a befogadó társadalomban ő az, aki magára veszi a hagyományos női feladatokat, azaz a nagyon klasszikus feminin tartalmak világának megtestesítőjévé válik? Komplex összefüggések felé vezet így a problémafelvetés, ami ismételten arra világít rá, hogy a migráció során ugyan elindulnak az önállósodás és egyenjogúság folyamatai, de árnyalt megközelítésre van szükség az emancipáció töredékességére és részlegességére való odafigyeléssel.

Távanyaság

A „nem látott szemek elfelejtődnek”?

Az elemzett közösségek nagyrészt (Magyarország kivételével) rendelkeznek tapasztalatokkal a transznacionális családról a közelmúltból, tehát a rendszerváltást követő időszakból. Korábban inkább a férfiak távolléte volt a domináns, a nők később léptek migrációs pályára – önállóan, tehát nem családegyesítés formájában, férjüket követve.⁶⁰ Sok ugyan a hasonlóság e kétféleképpen újraszerveződő családok életében, de úgy tűnik, nagy különbség mutatkozik meg abban, hogy az apa vagy az anya van távol, illetve hiányukat hogyan véli pótolhatónak az adott társadalom.

⁶⁰ Megjegyzendő, hogy valamennyi vizsgált térségben történelmileg is van előzménye annak, hogy a család egyik tagja hosszabb ideig – bár korántsem annyira, mint a külföldre távozásnál – távol van munkavégzés és pénzszerezés céljából.

A vizsgált terepen különböző társadalmi és kulturális kontextusok váltak szemléletűvé, melyek eltérő transznacionális terekben válaszok és családépítési/-formálási stratégiák széles repertoárjának és árnyalatainak körét realizálták. Eltérő anyaság-konceptciók tárulkoztak fel, melyek érvényessége, elfogadottsága és normatív jellege új értelmezési keretbe lépve megrendül és konfliktust okoz. A különböző életállapotok és családi ciklusok is arra hívják fel a figyelmet, hogy az anyaság jelentései változóak, tartalmi társadalmi konstrukciók. Ebben a részben képet alkothatunk arról, milyen elemekből építkezik az anyai szerepkör, és milyen reprodukciós feladatokat tulajdonítanak ennek a biológiaiak vélt és ösztönök alapján elgondolt státuszának; példák során követhetjük, hogyan szerveződnek újra a családok a gondozási hiátus betöltésére, és milyen megoldásokat aktiválnak az anyainak titulált teendők átvállalására; a későbbiekben pedig láthatóvá válik a változatosság és kreativitás is, ahogyan az individuumok megteremtik az egység és összetartozás érzését az új, transznacionális élethelyzetben, és kimunkálják az anyaság többféle arculatát, lehetőségét. Az előzőekben bemutatott családi és genderrelációkat ért átalakulások és az ezek kapcsán felmerülő nehézségek, törési pontok a szülői feladatok tükrében és a gyermek bevonása révén fokozottan mutatkoznak meg, intenzívebb érzelmi töltetet kapnak, ezért nagyobb érdeklődésre tartanak számot, és nagyobb nyilvánosságot is nyertek.

A gondozói szektorban a migránsok munkastruktúrája nem támogatja a gyermekvállalást és a gyermeknevelést (lásd még Tolstokorova 2009). Mivel e munkavégzési forma egyik legfontosabb sajátossága a rendelkezésre állás maximalizálása, a tartós jelenlét, a megbízott saját tér- és időhasználatának szűkítése, az anya-gyermek kapcsolatban a fizikai együttlét ritkán és csak korlátozott mértékben valósítható meg. Kevés példa van arra, hogy a családegyesítés és a külföldi gondozói tevékenység kombinálható lenne. A háztartási iparág azon szeletében, amely migránsok számára elérhető, nincs kidolgozottsága a gyermekvállalásnak és az azt követő csecsemőgondozási időszaknak. Amennyiben egy nő teherbe esik, munkáját hamarosan fel kell adnia, és még ha van is valamilyen egészségügyi biztosítása, illetve a befogadó ország migrációs politikája tartózkodását nem is teszi függővé az aktív munkavégzéstől, többnyire haza kell térnie – legalábbis időlegesen – a származási országba, mivel lakhatását és megélhetését nem tudja biztosítani inaktívként. Ez még azokban az esetekben is gyakori, ha a gyermek apja is külföldön tartózkodik, ugyanis az anyagi többletterheket a társadalom azon csoportja, amely a befogadó ország munkastruktúrájának az alsóbb részeibe tud integrálódni, nehezen tudja felvállalni.

A lujzikalagori Jánosnak és feleségének nyolc gyereke van, valamennyien éltek és dolgoztak már külföldön – Magyarországon, Németországban, Olaszországban. Egyik fiuk véglegesen hazaköltözött, Bákóban telepedett le, és nemzetközi kereskedelemmel foglalkozik. Van egy lányuk, aki szintén a városban él, három gyermeket nevel, transznacionális családformációban élnek, férje Olaszországban keresi meg a család megélhetésére a pénzt. Magyarországon élő fiuk családegyesítéssel magához vitte feleségét és gyermekeit. Van még három egyedülálló gyermekük, akik Olaszországban dolgoznak, onnan küldik haza jövedelmüket házaik építésére. Ezek

a megoldások megnyugvással és elégedettséggel töltik el Jánosékat, helyesnek tartják törekvéseiket, megvalósításait. Két lányuk viszont kisodródott a *normalitás*ból. Mindketten bentlakásos idősgondozóként voltak Olaszországban, és úgy lettek várandósak, hogy nem kötöttek házasságot. Munkájukat fel kellett mondaniuk, és haza kellett költözniük. Az egyik gyermek apja hamarosan eltűnt, megszakította a kapcsolatot gyermeke anyjával. Ő arab, és muzulmán vallású, így a vele való szerelem vagy esetleges házasság a katolikus csángó közösségben fokozottan deviánsnak minősül. A másik gyermek apja román, és bár a kapcsolat nem realizálódott mindaddig házasságban, legalább gondoskodik a családjáról, és tervezik az összeköltözést. Nehézség, hogy a férfi Olaszországban dolgozik, és mindeddig nem sikerült olyan anyagi stabilitást teremtenie, hogy ezt megléphessék. Az utolsó interjú alkalmával kislányuk hároméves volt, és már próbálkoztak azzal, hogy legalább időszakosan együtt lehessenek, de még nem tudtak olyan munkát találni a kisgyermekes anyának, amellyel hozzá tud járulni a család lakhatásának biztosításához, és közben a gyermeknevelésre is marad ideje. János és felesége nem vállalják át az unokákat, és nem támogatják lányukat abban, hogy gyermekeiket hátrahagyva menjenek külföldre dolgozni.

Visszajöttek. [...] Azér, mert a dzserekeket ott nem tudják, ha nins izé, nem tudják... ha nem tudnak menni munkára, akkor nem tudnak, akkor ott héjába ül. [...] Férje itt ninsen. [...]

Hát... mit mondjak? Baj, nagyon baj. A gyerekek, azok, tod, hogy nőnek fel? A fejkéitől. Nins ki tanítsa, az öregek azok nem tudják. Mint én, ha én lennék, én mit tudnék tanítani? Zöreg... zéffjak, a gyerekek... ha te közöttik vagy, s méges az anyja, az apja, s méges crossoznak. S akkor az öreg mit tod csinálni? Na. Romolnak el.

A legnagyobb fájdalma és aggodalma ennek az idős házaspárnak nem az anyagi helyzet rendezetlensége, hanem ezeknek az élethelyzeteknek a morális következménye, vagyis hogy két lányuk *kisiklott* élete miatt a kárhozatra jut.

Milyen az élet? Zélet? A pénz. A pénzért válnak el, s hagyják el a gyerekeket, ha kell, zember a zasszonyt, zasszony a zembert. S ne, el vannak. Vannak sokat, elhatta a dzserekeket, dzserekek nagyok, más... elváltak, s min sak falusi az es, a zember es elvett mást. Á! Esszevissza vannak izélve. [...] Hogy élnek? Mind éljek én veled, vagy te velem, az az élet. Mind az állatok, az olyan élet. Nem, nem lehet, hogy keresztény élet, állat élet. S ez van. Ha mennek es a misére, azok héjába mennek a misére. Me ha nem hallgassa a papot, vagy a, vagy a zevangéliomot, mit mondott, a testáment. Ezek nem tudnak semmit, ezek csak itt a földön, tul a másikon, űk nem gondolkoznak, hogy túl a másvilágon, az örökös világon. Ez a telendő világ, e rövid, e kurta, e hamar etelik. A másik az örökös.

Kisgyermekes anyák külföldre távozásakor a nagy család bevonása az általánosan elterjedt megoldási stratégia a gondozási feladatok átvállalására – az előző példától eltérően.

rően.⁶¹ A témában sokat hivatkozott szakirodalmi munkákhoz (Parreñas 2001, 80–115; Erel 2002, 127–146; Lan 2006, 125–159; Tolstokorova 2009; Zontini 2010, 25–59; Lutz 2011, 111–153; Lutz–Palenga-Möllenbeck 2012) hasonlóan terepmunkám során magam is azt tapasztalhattam, hogy a gyermekekkel kapcsolatos teendők megmaradnak a női feladatok körében, és ha az apák részt is vesznek ebben, többnyire valamelyik női rokon segítsége mellett vagy idősebb lánygyermek nagyobb fokú bevonásával. Románia moldvai részén nem is találtam példát arra, hogy apa egyedül látná el gyermekét, erdélyi románok körében volt olyan (inkább városon), hogy az apa vitte túlnyomórészt a szülői teendőket, de kapott valamennyi támogatást nagymamáktól, nagynéniktől. Elizabeth M. Aranda úgy fogalmaz, hogy a transznacionális gondozási stratégia a gondozási hálózatok újraszervezését teszi szükségessé az otthoni társadalommal/-ban (Aranda 2003). Ugyanakkor annak is tanúi lehetünk, hogy a nagyszülők szerepvállalása egészen addig kiterjed, hogy gyermekeik házassága védelmében akár teljesen magukra vállalják az utódok nevelését, és támogatják lányaikat házastársuk követésében, még ha ennek következménye többletterhet is jelent számukra.

Szintén luzikalagori példaként említem Jolánt és férjét. Négy gyermekük van, valamennyien Olaszországban. Két lányuknak jelentős szüksége volt szülői segítségre migrációs pályájuk során. Vejük, magyarországi tanulmányai befejezése után (tanárképző főiskolán tanult feleségével), 1995-ben a zöldhatáron Olaszországba távozott. Ekkor volt újszülött gyermekük három hónapos. Néhány hónap múlva kihívta párját, aki tíz hónapos csecsemőt hagyott anyjáék gondozásában. A szülői házban még velük élt elvált lányuk két gyermekkel és a legkisebbik, még egyedülálló gyermekük. Ugyancsak pár hónap után a kint lévők hívták a még otthon lévő testvéreket. A kisebbik motivációja volt az erősebb, neki nem voltak marasztaló feladatai, és a hozománygyűjtést is külföldi pénzből látta megvalósíthatónak. Mivel nem volt bátorsága egyedül nekivágni az idegennek, meggyőzte nővérét is. Jolán gondozásába tehát újabb két unoka került, akik hároméves kor alattiak voltak ekkor. Férje Magyarországon dolgozott, de ezt fel kellett adnia, és hazajött segíteni feleségének a három szinte egykorú unoka nevelésében. A család migrációs stratégiája tehát megváltozott, a nagyszülők alkalmazkodtak a másodgeneráció aspirációihoz.

Nagyon nehéz, nagyon nehéz. Azt akarom mondani, hogy... az az igazság, hogy nagyon nehéz volt. Mert mind egykorúak voltak. Amikor saját gyerekeid vannak, egyik egyéves, mert nem szülsz két gyereket egy évben, lesz egyéves és valamennyi... Nekem volt négy, négy lányom volt, de '68-ban, '69-ben, '70-ben, egyik a másik után, volt különbség. De ezek mind egykorúak voltak, egykorúak... hogy mondjam... egyik is, másik is. De egyik időben, amikor ez a lány is elment, ő is volt valahol két hónapig, elhozta az is az unokát Bákóból. Négy bilim volt, négy! Jöttem az ajtóhoz... Most van egy kicsike fürdőszobám, nem volt akkor fürdőszobám se, a trágadombra vittük. És hoztam a biliket az ajtóig, a férjem adta vissza

⁶¹ Már csak azért is, mert ebben a kultúrkörben hagyománya van annak, hogy a nagymamák részt vesznek az unokák nevelésében.

az üreset, majd én megint a másikat... elnézést, hogy ezt mondom... szaladt a kert végébe, a végéhez, na. Most csináltunk egy kis fürdőszobát, de akkor kellett volna, nem most. Nem volt vizünk se, most bevezettük a vizet, van egy kis fürdőszobánk, vannak kondícióink, most lenne, de most nem adják ide, megnöttek. Nagyon nehéz volt, nagyon nehéz volt. Olyan nehéz volt... jaj, istenem! Utána meg is betegedtem. Amikor elvitték a lányok, Bukarestbe kerültem operációra, pajzsmirigybetegséggel. A szomorúságtól. Még meg-megvertem őket, veszekedtem velük, na, megharagudtam, és amikor adtam egyet-egyet, sírtak ők is, sírtam én is. Én azért, mert mondtam: most az anyjának kellett volna ráütnie, nem nekem... nem, nem helyes, hogy én üsse ezeket a gyerekeket, akik annyira el vannak keseredve itt hagyva az anyjuktól, hogy én vigyázzak rájuk.

A reprodukciós feladatok nagycsaládi újraosztásának és az újraszerveződésre való rugalmassági készségnek jó példája ez a családtörténet. Ezenfelül viszont az is megmutatkozik a folytatásban, hogy a különböző életállapotok a migrációban milyen egyenlőtlenségek mentén, azaz milyen lehetőségek és korlátozó tényezők között formálódhatnak az egyéni életútban. Jolán gyermekei közül a házasságban élő pár tudta leghamarabb stabilizálni magát külföldön. A vő kezdetben kertész volt, felesége öregeket gondozott – ez ugyanis a belépő a női munkalehetőségek körébe Olaszországban. Erre az ugródeszkára neki csak addig volt szüksége, amíg nyelvet tanult. Emelkedésnek számított, amikor takarítóként helyezkedhetett el egy hotelben. Két év után tudtak hazajönni először, és már magukkal is vihették fiukat.

Két év után jöttek ide, egy szilveszter éjszaka. Én nem tudtam, hogy jönnek, meglepetésnek akarták, azt mondták. Igen, meglepetés is volt. Mind a hárman lent játszottak, ahogy voltak hárman, a lányok, a testvérek és a fiú. Játékok, szilveszter, szépen feldíszített karácsonyfa, vártuk a köszöntőket. Csak hallom, hogy az ajtóban mondja valaki: „Szabad kántálni?” Én: igen, hogy mondanám azt, hogy nem, mert na, kell. Amikor hallom... kezdenek kántálni... de mit kántáljon, a lány nem tudta visszatartani magát, nem tudta visszatartani magát. [...] És mondta a vejem az ablaknál, mielőtt mondta volna, hogy „szabad-e kántálni?”, hogy: „az ott Dominic, az, amelyik ott van lent?” [...] Pár szó után elkezdtek sírni, bejöttek a szobába, megijedtem, ölbé vették a fiút, hogy megpusztilják, de a fiú nem akart hozzájuk menni, mert nem ismerte őket. Amint megpusztilták, letörölte, nem engedte. Este, amikor lefeküdtek, nem akart velük lefeküdni. Hát ha velem volt megszokva? Én átmentem a szomszédba, jöttek utánam: „gyere, anya, Dominic nem akar velük lefeküdni, csak veled akar”. Hazajöttem, szépen lefektettem őket, mellém tettem, elaludt, a karomba vettem, így: „csináljatok helyet – átvittem –, középre, csináljatok helyet, hogy letegyem közétek”. Reggel közöttük ébredt. [...] Mondtam: „Nézd, anyukámé, ez anya, itt a fénykép, anya hazajött, nincs már többé a fényképen, hazajött.” [...] A vejem visszament, a lányom maradt, a lányom maradt, amíg a vejem meghívót küldött, ahogy akkor volt, a családegyítésre, ahogy akkor volt.

A kétgyermekes elvált nő esélyei ennél jóval kedvezőtlenebbek. Neki még sokáig kellett az idősgondozásban maradnia, és csak újraraházasodása után merült fel annak a lehetősége, hogy lányait magához vegye. Nagyjából tíz évbe telt, míg rendezni tudta sorsát, és elérhette, hogy ismét gyermekeivel éljen. Ám ez sem volt egyszerű procedúra, jogi akadályként merült fel volt férjének apai státusza. Újra kellett tehát formálni a szülői megállapodást, amire bírósági úton került sor. Az apa végül lemondott szülői jogosultságairól (láthatás) a gyermektartási kötelezettségek elengedése fejében. Bár korábban sem tartott intenzív kapcsolatot gyermekeivel, szinte alig látogatta őket, nemzetközi szinten az apaság gyakorlásának körei minimalizálódtak, szinte meg is szűntek.

Jolánnak és férjének segítségét a továbbiakban is igénybe vették lányaik, de ekkor már más helyszínen. Olaszországba hívták őket az ott született újabb unokák mellé, hogy támogassák lányaikat a munkaerőpiacra való mielőbbi visszatérésben a gyermekvagyázás idejének átvállalásával. Többször voltak, akár hónapokig is náluk, még úgy is, hogy Jolán egyik, férje másik utódcsaládnál látta el a nagyszülői teendőket. Az utóbbi két évben ők szorulnak segítségre hanyatló egészségi állapotuk miatt, és úgy tűnik, erőfeszítéseik viszonzásra találnak, ők is megkapják a családi támogatást és gondoskodást.

De megérte. Végül megérte, mert nagyon hálásak, gondoskodnak rólunk. Nem boldogulnánk most abból a nyugdíjból, amink van. És még küldenek, segítenek, amikor kell venni fát vagy akarunk csinálni valamit. Ha ők nem lennének, nem csinálnánk semmit, semmit sem csinálnánk. Köszönöm az Istennek, mert segítenek.

Gondozási lánc (Hochschild 2000) kialakulására az általam vizsgált transznacionális terekben nem került sor. Vannak elvételre egyéni törekvések erre, de alapvetően igyekeznek gyermekeiket rokonok felügyeletére bízni, mivel a bizalom társadalmi konstrukciójában a családi kötelékek magasan fölötte állnak bármilyen más megállapodásnak. Hátrányos helyzetű anyák esetében viszont előfordul, hogy csak ilyen formán tudják megoldani instabilitással küszködő családjuk problémáit. Itt főként gyerekeiket egyedül nevelő nőkről van szó, akik nem kapnak szülői háttértámogatást vagy azért, mert kisodródtak a család köreiből, vagy mert a család maga is hátrányoktól terhelt, és nem alkalmas a reprodukciós feladatok megnyugtató átvállalására, vagy egyszerűen nincsenek elérhető női családtagok, rokonok.

Maricának a rendszerváltás óta nincsen munkája, a luzikalagori szűkös alternatívák között gondozási feladatok vállalásával próbálja fenntartani magát. Első férjével néhány évig Konstancán éltek, majd Bákóban lakást vettek, de 1990 után, amikor férje tartósan munkanélkülivé vált, és egészségi problémái miatt ő sem tudott már dolgozni, kiköltöztek falura. A férje alkoholizmusa és munkára való alkalmatlansága miatt egyre jobban elszegényedtek. A beindult olaszországi migráció következményeként időnként lehetőséget kapott arra, hogy rövidebb ideig gyermekekre vigyázzon. Egy alkalommal tartósan, tíz évig gondoskodhatott egy fiúról. A gyermek anyja elvált, alkoholbeteg és agresszív férjét hagyta Romániában. A nő három próbálkozást tett, hogy újra együtt élhessenek, de mivel a kapcsolatuk nem javult, véglegesen Olaszországba

távozott. Bentlakásos formában időseket gondozott, így a fiát nem vehette magához. Maricicára bízta, akinek nincsen gyermeke, és így örömmel vállalta az ekkor hatéves fiút. Havi 300 eurót kapott ezért a munkáért, ez volt egyetlen bevételi forrása. Az elemi iskola alatt Lujzikalagorban éltek, ötödik osztálytól az anya ragaszkodott, hogy beköltözzenek a városba, és mivel Maricicáéknak volt ott lakásuk, ezt meg is tudták valósítani. Falusi életüket sem számolták fel, férje a háznál maradt, ő pedig ingázott, hogy ellássa a két háztartást.

A férjem itt maradt, és én mentem, vigyáztam a gyerekekre. Még jöttem hozzá, felváltott, amikor olyan sok dolgom volt. Én főztem, betettem a hűtőbe, és ő talált ennivalót. Én szívesebben laktam a gyerekekkel, mint hogy vele legyek. Sok botrányt rendezett, rossz tulajdonságai voltak.

A fiú anyja nem tudott a férfi alkoholizmusáról, Maricica szerint erre nem is volt szükség, mert a gyermekkel jól bánt, még azt is megtette, hogy esős időben a köves útig ölben vitte, hogy ne sározza össze magát. Amikor a fiú 10. osztályos lett, eljött érte az anyja. Házasságot kötött egy szintén elvált, kétgyermekes román férfival, és megvalósíthatóvá vált a család egyesítés. Azóta időnként tartják a kapcsolatot:

Nagyon nehéz volt, amikor elment. [Sír.] Néha felhív. Egyszer még tíz eurót is küldött, azt mondta, hogy az első fizetéséből. Ez van. [...] A fiú, amióta elment, nem jött többet. Kétszer beszélünk telefonon. [...] Azt mondta az anyjának, hogy a nagymamája helyett mondhasa nekem, hogy Mama, én érdelem, mert én neveltem.

A kutatott terepeken jól láthatóan kirajzolódik két anyaságkoncepció. Az egyikben a gondoskodás a gyermek szükségleteinek a biztosítását jelenti elsősorban, a másikban a fizikai jelenlét és kapcsolódás a hangsúlyosabb. Az előző esetben a *jó anya* szerepe a megfelelő élelmezés, ruházat, iskolázás, egészségi állapot megteremtésével tart szoros kapcsolatot, az érzelmek kifejezése és a testi közelség jelentősége ennél kevésbé fontosnak számít. Ez természetesen nem a szeretet hiányáról szól, hanem egy tradicionális szülői pozícióról, amelyben a nevelés a tekintélyelvűség és szigorú társadalmi, morális elvek alapján szerveződik, ezért a meghittség, bensőségesség kevesebb teret kap. A másik koncepció a polgárosodás és a modernizáció folyamatainak terméke, melyben a nukleáris család felértékelődik, az otthon terének és a család helyének egybeesése lényegessé válik, a fizikai jelenlét szükségszerűként tételeződik, az érzelmek kifejezése és a meghitt anya-gyermek kapcsolódás fontosságot nyer⁶² (lásd Lutz 2011, 112–115).

Lajos Veronika épp a fent bemutatott esetek helyszínén, tehát ugyancsak Lujzikalagorban végzett terepmunkája alapján éri tetten az *anya* kategóriájának változását. Három generáció anyaképét mutatja be. „A tradicionális kalagori közösség az anyai

⁶² Elisabeth Badinter három évszázad távlatában vizsgálta az anya szerepének történeti átalakulásait, illetve bemutatta társadalmi meghatározottságát, erőteljesen konstruktív jellegét. Badinter 1999.

szeretetet nem tekintette az édesanya, illetve a szülő alapvető kötelességének, így tehát az azt kifejező érzelmi megnyilvánulásokat és »bizonyítékokat« sem követelte meg” – állapítja meg a szerző (Lajos 2015, 210). A gyermek helyzete viszont a 2000-es évektől megváltozott, privilegizált helyen álló szereplővé vált: „A fokozatosan kialakuló gyermekközpontúság tehát elsősorban a gondoskodás látható megnyilvánulásait, az anyai törődésnek és szeretetnek a tettekben kifejeződő jeleit, az odaadást és önfeláldozást, a gyerekek egészségének megőrzését jelentette.” (Lajos 2015, 212) Terepmunkája végén már ennek megváltozásával és egy harmadik felfogás kialakulásával is találkozhatott: „a gyerekközpontúság egyre inkább annak irányába hat, hogy a szülők a gyerekek személyiségéhez, egyéni adottságaihoz igazítják a nevelést” (Lajos 2015, 213).

Terepmunkám során kevésbé diakrón, mint inkább szinkrón jelenségeként figyelhettem meg ezen koncepciókat és anyai szerepvállalásokat. Azt tapasztalhattam, hogy Románia keleti és déli területein, illetve a Moldovai Köztársaságban általánosan elterjedt gyakorlat, hogy anyák külföldre távoznak, függetlenül attól, hány éves a gyermekük. Románia erdélyi területein szintén általánosnak mondható, hogy a jó anyaságot nem a fizikai jelenléttel hozzák összefüggésbe a migráns nők és családjaik, ám a magyar etnikumhoz tartozók körére ez a megállapítás minimális érvényességgel bír. Vannak ugyan kényszerhelyzetek, amelyek mobilizálni tudnak anyákat egészen kicsi gyermekek mellől is, de erre meglehetősen kevés példát lehet találni. Kárpátaljáról is az mondható el, hogy az anya jelenléte fontossággal bír, de mivel itt a kényszerítő tényezők erőteljesebbek, mint Erdélyben, nagyobb a valószínűsége annak, hogy kisgyerekes anyának külföldi megélhetés után kell néznie. Azonban törekednek arra, hogy ezt az időpontot minél későbbre halasszák, és ha csak lehet, iskoláskor előtti gyermeket ne hagyjanak magára otthon. A magyarországi kivándorlóknál az anya fizikai jelenléte fontosságának hangsúlyozása általánosan megfigyelhető, kamaszkorúnál fiatalabb gyermekek mellől ritkán mozdulnak el, bár nyilván találni példát erre is, többnyire a gyermeküket egyedül nevelő anyák esetében. Itt inkább az figyelhető meg, hogy a másodgeneráció válságba kerülése esetén (például az utóbbi évek devizaválsága) a nagymama vállalkozott külföldi munkavégzésre, hogy hozzájáruljon az utódcsalád stabilizálásához és az anya-gyermek fizikai közelségének fenntarthatóságához.

A széki Annus szinte lehetetlenre vállalkozott, amikor csecsemővel háztartási alkalmazottként igyekezett megélni Magyarországon. Története kivételesnek számít. Férje gyógykezelésére jöttek Budapestre. Negyedik gyermeke már özvegyen maradása után született, de ő nem tért haza, inkább itt próbált szerencsét. Kitarthatóan segítettek munkalehetőségekkel népművészetet kedvelő és táncázás barátai, akiknek körében a széki származás presztízsértékűnek számított, különösen a kilencvenes évek elején, amikor Annusék érkeztek. Eleinte takarítani járt, akárcsak a székiek többsége.

Mer akkor is, mindig olyan helyre mentem, hogy odavihettem a gyereket, letettem egy plédre vagy egy ágyra, és ő ott eljátszadozott, én meg takarítottam vagy vasaltam.

Ez a munkatípus átmenetileg jó volt, de neki a kisgyermek miatt inkább olyan megélhetési formára volt szüksége, amelyben több a stabilitás, állandó helyen tartózkodhat-

nak, folyamatosan biztosítva van a lakhatás és az ellátás. Sikertelenül találnia egy családot vidéken, ahol az elvált apa a kislánya mellé gyermekvigyázót keresett. Leköltöztek, Annus vezette a háztartást, és ügyelt a két kiskorúra. A férfi alkoholizmusa miatt viszont egy év alatt ellehetetlenült a helyzetük:

[...] egyre sűrűbben jött haza részegen, és vót úgy, hogy a saját gyerekeim meg az ő gyerekével menekülnünk kellett éjszaka.

Egy újabb átmeneti időszak következett, amikor ismét takarításból tartotta fenn magukat. Az albérletek megterhelőek voltak, a székiek stratégiáját nem követhette, akik jól bevált megoldást alakítottak ki olcsó szállásra közösségen belül, de ez csak az egyedülállóak számára alkalmas lehetőség.

Ezek úgy vannak, hogy kivesznek egy 2-3 szobás lakást egy bizonyos összegért, és akkor mit tudom én, egy szobába ketten-hárman vannak, és akkor így ezt a havi bérleményt közösen adják össze, és akkor kevesebbe kerül. De én még ebbe se voltam szerencsés, me én a gyerekkel nem mehettem ilyen közösségbe, ugye, me azok jönnek haza elfáradva, lezuhanyoznak, éppen lemosakodnak, és fekszenek le, me hajnalba kelnek dolgozni. De egy gyereket? Nem mondhattam, hogy maradj csöndbe, me a másiknak most aludni kell! Nem? Úgyhogy nekem ezér is nehezebb volt, mindig azér úgy kellett, hogy azér... azér valamilyen szinten legyen, hogy magunk lehessünk, és nem ilyen közösségbe, mer ezt nem vállalhattam a gyerekkel, a gyerek iskolába kellett járjon, meg minden.

A bentlakásos idősgondozás jó megoldásként kínálkozott Annusnak és fiának. Barátaik keresztül talált ápolásra szoruló időseket, akik befogadták őt gyermekkel együtt. Jó kapcsolatokról számol be, sőt utód nélküli idősek előszeretettel hívták magukhoz. Egyetlen nehézsége már csak az volt, hogy az idősek és betegek meg is haltak egy idő után, és emiatt nekik gyakran kellett költözniük. Az interjú idején már állandó alkalmazottként dolgozott egy plébánián, ahol a szolgálati lakást használhatta.

Hát attól függ, hogy ki mit szeret. Én igazából, szívem szerint én jobban szerettem, hogyha egy helybe vagyok, és nem mindennap más-más helyre kellett menni, hanem ugyanott, vagy ha nem is, ha albérletbe laktam, és valakihez eljártam, az is jobb volt, ha csak egy helyre, mint ha mindig más-más helyre, minden háznál más szokás. Én jobban szerettem az idősgondozást. [...] És visszatérve arra, hogy hogy lehetett, hát aki szólt, azt egyezségbe úgy egyeztünk meg, hogy csak úgy vállalom, úgy tudom elvállalni, ha vihetem a gyereket is. Az mindenütt kikötés volt, hogy kevesebb bér, de viszem a gyereket is, és a gyereket nem hagyom.

Annus életútját kivételessége miatt mutattam be, ritka története ez annak, hogy a globális háztartási szektorban van lehetőség és példa is arra, hogy csecsemőgondozást és gyermeknevelést úgy lásson el egy migráns nő, hogy gyermekét folyamatosan ma-

ga mellett tartja. Küzdelmes, nehéz út ez, és hányatott élet. A fiával folytatott külön beszélgetés egy költözéssorozatról, sok-sok emberről, eltérő településekről és iskola-váltásokról szól.

A magyar etnikai közösségben a migrációs döntésnél többnyire a gyermekek kamaszkodása jelenti azt a küszöböt, amit úgy értelmeznek, hogy attól kezdve a nagyszülői felügyelet vagy a nagyobb testvérek gondoskodása is elégséges, az anya fizikai jelenléte kevésbé szükséges, és a továbbiakra azok az anyai feladatok maradtak, amelyek nagyobb földrajzi távolságból is elláthatóak. Eltérő migrációs mozgás ez a román–olasz, csángó–olasz transznacionális térhez képest, melyben épp a kamaszkor az, amit fordulópontként érzékelnek, és nagyobb szülői jelenlétet tartanak szükségyszerűnek. Ez az az időszak, amikor a nagyszülők már nem tudják elégségesen betölteni szülőpótló szerepüket, a generációs különbségek miatt egyre nehezebbé válik számukra az unókák nevelése, és egyre sürgetőbben szólítják fel gyermekeiket, hogy vagy vegyék magukhoz utódaikat, vagy költözzenek haza. A kint lévők oldaláról nézve: külföldön több év alatt sikerül megteremteniük azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik a családdegysítést, és erre az időszakra növekszik meg annak az esélye, hogy a gyermekek szüleikhez költözhessenek. Ám az igény megjelenése és a növekvő családi feszültségek ellenére sok gyerek e nélkül kezdi meg önálló életét – akár otthon, akár külföldön.

Erika szakápolóként dolgozott egy vidéki magyar kórházban. Hiába vállalt havi több ügyeletet is, keresete nem volt elég három gyermeke ellátásához és az albérlet fenntartásához. Hónap végére mindig eladósodtak, kölcsönről kölcsönre éltek. Válása után hét évig próbálkozott így, akkor adta fel, amikor nagyobbik lánya 21, kisebbik lánya 19, fia pedig 16 éves volt. Kiment Izraelbe időseket ápolni, onnan tartja el őket. Elutazása előtt új megállapodásra kellett jutnia volt férjével. Addig a gyerekfelügyeleti jog nála volt, a bíróság által megállapított gyermektartási díjat a férfinak kellett fizetnie. Az anya külföldre távozásakor a két kisebbik gyermek az apához költözött, a gyermektartást pedig Erika fizeti. Mivel nincs újabb formális megállapodás, a közös megegyezés konfliktusok forrása és nyomásgyakorlás tárgya, bár Erika külföldi magasabb bére miatt kétszer annyit fizet, mint volt férje korábban. A felmerülő nehézségek rendezésére azt a távolsági stratégiát dolgozta ki, hogy az anyagiak terén közvetlenül – exférje kihagyásával – segíti a gyermekeit, az érzelmi problémákat illetően pedig nagylányát kéri meg a feszültségek kezelésére, tehát őt szülősíti. Anyasága lányai kapcsán nem, viszont fia mellett gyakran kerül válságba, aki nem tudta elfogadni döntését, azóta is neheztel rá, és érzelmi manipulációval, időnként erőteljes zsarolással próbálja arra kényszeríteni az anyját, hogy hazatérjen Izraelből.

Hát... nem akarták, hogy eljöjjek. De hát meg tudom érteni őket, mert mi... mi azért nagyon... főleg a fiam, ő volt utoljára otthon velem, és mi nagyon úgy össze, összenőttünk abban az időben, pont az utolsó egy-két évben. És még most sem tolerálja azt, hogy én eljöttem. Volt, amikor azt mondtam, hogy nem tudom, hogy valaha megbocsájt-e nekem. [...] Azt hitte, hogy otthon maradok, mikor nyáron hazamentem egy év után szabadságra, pont az ő ballagására, akkor azt hitte, hogy otthon maradok, és nagyon... nagyon nehezen viselte, hogy visszajöttem. És ami-

kor beszélgettünk, akkor pont valaki valamivel megbántotta, és akkor azt mondta, hogy: „Én pont abban a korban vagyok, amikor még elfelejtem a szép emlékeket, elfelejtelek téged is, nem fogsz számítani, nem fogsz hiányozni, meg már nem is hiányzol, én már nem is sírtam, amikor elmentél.” A kisebbik lányom igen, ő azt mondta, hogy ő sírt – innen tudtam meg, hogy ő sírt. „De én már nem is sírtam.” Fú, nagyon! Nagyon kemény volt. [...] Azt gondolom, hogy... Pontosan abban a korban van ő, ahogy mondta, hogy elmúlnak az emlékek, egyre jobban halványodik nála, és... és nem nagyon akarja, nem nagyon akarja. A múltkor is azt mondta, hogy őt nem érdekli, hogy ha nem is lesz semmink, csak legyünk együtt.

Angéla Kijevben tanult, öt év egyetemet végzett, lediplomázott, de Kárpátalján a rendszerváltás után és a gyárak bezárását követően már nem tudott megfelelő munkahelyet találni. Férje halála után a megélhetésük instabillá vált. Tíz év küzdelem után úgy döntött, hogy belép a magyarországi idősgondozói körbe. Ekkor volt a lánya 17, a fia 13 éves. Eleinte váltásos rendszerben dolgozott, kéthavonta otthon volt, távollétében pedig a nagymamák látták el az unokákat. Most, hogy a gyermekei nagykorúak, úgy alakult, hogy állandóra is maradhatott Budapesten egy családnál, és ezt az ajánlatot el is fogadta. Támogatnia kell mindkét gyermekét a továbbiakban is, lánya még egyetemre jár, és fiát is segíti, bár van szakmája. Az ő aggodalmai is inkább a kisebbik gyermekre összpontosulnak. Az ő kapcsolatuk ugyan nem a válságról és traumáról szól, mint az előző eset, hanem arról, hogy anyai szerepében itt él át mulasztásokat, értelmez helyzeteket veszteségként, és értékeli szülői teljesítményét elégtelenként.

Biztos a Jóisten olyan fiút adott nekem, hogy se bajba, se cigizik, se alkoholt nem fogyaszt, olyan társaságba nem keveredett bele. Ő megértette, hogy neki nincs apukája, és az anyukájának menni kell, és szerintem azért. [...] Nem szenvedte... Vagy hogy mondjam? Valahol lehet valamelyik... Nem is tudom, hogy mondjam magának. Lehet valahol valamit kiengedtem az ő életéből meg az enyémből, hogy nem voltam mellette, de viszont, mondom, rossz társaságba nem keveredett. Tanulni nem akart, az is igaz, hiába én könyörögtem, első osztálytól nem akart, én már 13 évesen láttam, hogy ebből sose lesz semmi. [...] Lehet, de nekem úgy tetszik, hogyha én otthon lettem volna, én azt másképp neveltem volna, hogy: „ebbe az irányba eridj, édes fiam, vagy nem abba”, vagy nem tudom, nem tudom. Nehéz az élet, mit mondjak. Nem könnyű senkinek se. De azt, hogy rakjam össze a kezemet, és üljek, és sírjak, hogy nincsen, hogy most foglalkozzak azzal, hogy most ez a miniszter van, most ez ne legyen, vagy az ne legyen, és mást ne csináljak, akkor persze hogy nem tudom, hogy hová jutok. Na, hová jutok? Sehová! Ott ülök a nyomorba, semmibe. És vettem a sátorfámat, és jöttem.

A cirkuláris migráció annak ellenére sem bizonyul erősebb mobilizáló tényezőnek kisgyermekes anyák számára a Kárpát-medencében, hogy lehetővé teszi a rendszeres találkozást és a hosszabb együttléteket. Az anya folyamatos jelenléte és állandó részvétele a reprodukciós feladatokban olyan minőségi eleme a női princípiumnak, hogy

az ettől való időszakos eltérés is morális és érzelmi konfliktusok forrása a társadalmi megítélésben és a belsővé tett szerepfelfogásban egyaránt. Felmentést nehéz és küzdelmes találni.

Kellett egy időszak, amíg én saját magamat megnyugtatom, hogy: „Te most nem azért vagy itt, mert te rossz anya vagy, és te nem szereted a gyermekedet, te pont azért vagy itt, mert őérte vagy itt, mert nem tudod útet előrevinni abból a pénzből, mer dógazol, mer az ember pénzből él, mert őmiatta vagy itt. Tehát nyugodt legyél!” És amikor hazajövök, persze, örül az ember, néha már mondja is: „Én már nagy vagyok, már ne puszilgass engem” – számol be Melinda, aki 10 éves fiát hagyta nagyszülői felügyelet alatt kéthavonta Kárpátalján. Bár ez jóval magasabb, mint a csángó vagy román közösségekben általános gyakorlatként tapasztalt életkor az anya külföldre távozásakor, mégis normaszegésnek bizonyul, mert nem éri el az adott közösségek elfogadhatónak megítélt kamaszkori küszöböt.

Mint látjuk, az anyaság és felelősségkörei a nagyobb, de még nem nagykorú gyermekek mellől eljövők interjúiban is tematizálódnak, ám megjegyzendő, hogy sokkal kevésbé hangsúlyosan és lényegesen rövidebben, mint azoknál, akik kisebbeket hagynak hátra a származási országban – erről a későbbiekben részletesebben értekezem majd.

Az anyai szerepvállalás és gondoskodás a gyermekek felnőtté válásakor sem szűnik meg, főként akkor, ha a külföldön dolgozó anyának nagyobb jövedelem megszerzésére van lehetősége, mint otthon maradt gyermekeinek. Már csak azért is így van ez, mert a migrációs döntésben sokszor épp az játszik szerepet, hogy a továbbtanuláshoz vagy családalapításhoz érkezett utód támogatásában a szülői pár otthoni forrásokból nem tud részt vállalni, és az anya külföldi munkavállalása teszi lehetővé, hogy jobb indulási feltételeket biztosítsanak gyermekeiknek az önállósodáshoz. A régebb óta kint lévőknél szintén erős érdekltség mutatkozik abban, hogy az anya ilyenkor folytassa kinti tevékenységét, hiszen a család arra rendezkedett be, hogy pénzhez jutási lehetőségeinek az egyik vagy inkább a főpillére az általa hazaküldött támogatás. Ráadásul érzelmi tényezők is hozzárendelődnek, ugyanis a távollétből fakadó hiányok és veszteségélmények, a kompenzációs késztetések, a kapcsolat fenntartásának és az összetartozás kifejezésének törekvései a gondoskodás ilyen formán történő fenntartására a továbbiakban is ösztönzően hatnak.

Idősgondozók saját időseinek gondozása
„Isten örözzön, ha leessünk az ágyba!”

Az utolsó életszakaszba érkezve a család reprodukciós feladatainak jelentősége szintén erőteljesen megmutatkozik, bár a migráció kapcsán lényegesen kevesebb szó esik erről, mint a gyermekekről való gondoskodásról. A képességek és az önállóság csökkenése, netán teljes elvesztése során a külső személy(ek) szerepvállalásának igénye fokozatosan növekszik. Az alapvető támaszt a vizsgált közösségekben az idősek számára egyértelműen a család jelenti, ez az a kapcsolat ugyanis, amely az adott kulturális minták szerint

azokkal a tartalmakkal rendelkezik, amelyek a családtagok aktivizálását várja/elvárja az idősök gondjainak megoldása érdekében. A családtagokon kívüli személyek és intézményi (állami, egyházi vagy privát) lehetőségek igénybevétele nem számít egyenlő értékű alternatívának, szükségmegoldásként fogadható el.⁶³ Bizonyos értelemben normaszegés, vagy inkább csak eltérés a normától, mivel a felmenők iránti kötelezettségek tekintetében kevésbé erős a társadalmi nyomás, mint az utódok gondozására vonatkozóan.

Az idős szülők ápolása ugyan valamennyi családtag számára morális kötelesség, mégis az tapasztalható, hogy ez is mint reprodukciós tevékenység, társadalmi nemi alapon elképzelt családi feladat, és szintén a női szerepkör részének számít a vizsgált terepeken. A teherviselésben való részvétel egyaránt elvárt a fiú- és lánygyermektől, de az ellátandó feladatok típusában különbségek vannak, és az ápolást egyértelműen feminin munkának tekintik. A nők külföldön való tartózkodása tehát ebben a vonatkozásban is érzékenyen érinti a családokat, és ebben a tekintetben is újrászervezést és új stratégiák kialakítását igényeli.

A korábbi konszenzuális társadalmi *szereződés*, melynek alapja, hogy a mostani idősök elgondozták szüleiket, és felnevelték gyermekeiket, hogy majd róluk is gondoskodjanak, a migráció által érintett családokban megtörik, ez a láncolat nem ültethető át a transznacionális térbe. A hagyományos szociális gondoskodás újraírását igényel, más ellátási technikák kialakítása válik szükségessé. Hogyan hat ez a családra mint rendszerre? Milyen következményei vannak a migrációs pályákra és tervekre? Milyen alternatívákkal lehet kiváltani az érzelmi és morális tartalmakkal is átítatott gyermeki kötelezettséget? Milyen új mintázatai alakulnak ki az idősgondozásnak a kibocsátó társadalomban? Hogyan találkozik össze és milyen kölcsönhatásba lép a befogadó országban végzett kommercializálódott gondozás, illetve a származási hely ellátó-rendszere és gondozási hálózata?

Az idős generáció tagjairól általánosságban kijelenthető a kutatott területeken, hogy ragaszkodnak a saját otthonukban való maradáshoz, különösen a hanyatlás időszakába érkezve. Ha előtte még mobilak is voltak, és el is jártak látogatóba gyermekeikhez vagy vigyázni a külföldre került unokákhoz, az idő előrehaladtával az utazási hajlandóság lecsökken.

Nekem itt édes, itthon, a párnán. Ott a sutuskám, oda bé, az az én helyem. Há. Nekem itthon nagyon édes. Jártam sokszor, nem mondanám meg, hányszor. Csak Németországba jártam négyszer. Ott erőst... hogy mondjam... erőst szép. Csivilizáció van, tisztaság van. Olyan tisztaság van, hogy jaj! Nem tudnám megmondani. Itálié es tiszta, de Németországot nem éri el semmi. Há. S aztán jártam, Németországról elmentünk Olaszba, jártunk sokszor, nem mondom, nem, de immán fogy el a zegészség, fogy el a zero, megdagadtak a lábaim, nem tudok immá menni, hogy menjek – érvel Rozália Lujzikalagorban.

⁶³ Az idősök gondozásának értelmezéséről és a feladat ellátásának gyakorlatáról korábban részletesen írtam egy erdélyi közösség kapcsán. Hasonló kulturális koncepció érvényes az itt bemutatott, lényegesen kiterjedtebb közösségre is. Turai 2010, 113–127.

Mihály, a férje szintén a kétségbeesésnek, a kiszolgáltatottságnak és a bizonytalanságnak ad hangot. Hét gyermekük van, valamennyien külföldön. Hívták őket többször haza, de nem látják annak reményét, hogy valamelyikük hazaköltözzön. Utolsó próbálkozásként a házukat kisebbik fiukra írtatták, de úgy tűnik, egy moldvai falusi porta nem versenyképes a külföldön kínálkozó perspektívák viszonylatában.

Keserű élet. Hét gyermeket felnőtítettünk, s elmentek. Nins ki... Isten örözzen, ha leessünk az ágyba, nins kü hozzon egy tál ételt, egy kalán vizet. Ilyen keserű. Egy párt is nem vót, hogy, hogy... a zífjúság elfussanak a zországból... Éltek mindenki, hogy vót, de éltek, nem kellett elmenjenek a párnáról, elmenjenek ulyan messze. Beszélek telefonon mindegyikkel o mie de kilometre,⁶⁴ beszéljek a gyermekvel. Ilyen keserű élet. Elmentek a fele a Rományéból, s ezeknek úgy es nem hagynak békiket, hogy vegyik el a pénziket... elárulták a fáabrikákat,⁶⁵ s nins hol dolgozzanak ezek, kik elmaradtak itt. Felette, felette keserű. Mi sánjunk?

Olyan megoldás kialakítása szükséges tehát, amely alkalmazkodni képes az idősök otthonmaradásának igényéhez. Mivel az előbb megszólítottak a csángó közösség tagjai, elsőként a Moldvában megfigyelt lehetőségeket mutatom be. Tulajdonképpen itt lehet találkozni a legtöbb kísérletezéssel és a legszélesebb repertoárral a gondozási feladatok újraosztásában. Mivel a szülői ápolási szükséglet itt önmagában nincs hatással az utódok migrációs pályájára, és nem elégséges motiváció ahhoz, hogy az utódok hazaköltözzenek, a távolságról is működtethető alternatívák jöhetnek szóba. A nem bentlakásos gondozók, akiknek rendezett és stabil a megélhetésük, néhány hónapos időszakokra magukhoz vehetik szülőjüket addig, amíg még tudják, és hajlandók vállalni az utazás fáradalmait. A bentlakásos formában dolgozók esetében – és ők vannak többségben – ez nem megvalósítható. A fizikai távollétet anyagi hozzájárulással igyekeznek pótolni. A formális szociális ellátórendszer szolgáltatásainak igénybevétele kezd beépülni a lokális gyakorlatba, bár társulnak hozzá ellenérzések is. Az állami öregotthon a legkevésbé elfogadott, mert ellátottsága és minősége szegényes és elhanyagolt, illetve az ott tartózkodókkal kapcsolatban vannak negatív elképzelések, főként a szocialista időszak örökségeként, amikor az idekerülést többnyire a lecsúszással, a devianciával és az alkoholizmussal hozták összefüggésbe. A bákói öregotthonban 2010-es látogatásomkor a 191 gondozottból 20-nak minden gyermeke külföldön tartózkodott, 19-nek volt gyermeke külföldön és belföldön is, 96-nak minden utóda Romániában élt, és 56-an voltak gyermektelenek. Az egyházi öregotthon tűnik a legvonzóbbnak az intézményes megoldások közül, sokan fűznek reményeket hozzá. Ennek minősége lényegesen magasabb, és a csángók körében ismert nagy fokú bizalom az egyház iránt megerősítésként szolgál. Nyilvánvalóan az ára is emelkedett, de ennek kifizetése a külföldön dolgozó testvérek közös teherviselésében vállalhatóbb alternatíva, mint a hazaköltözés. Bákóban van is egy ilyen

⁶⁴ Ezer kilométerre.

⁶⁵ Gyáarakat.

létesítmény, amelyet a katolikus egyház működtet. Itt sikerült meglátogatnom egy idős asszonyt, akinek a gyermekei Olaszországban élnek, de a személyzet idegenkedése miatt nem jutottam további információkhoz, és nem is engedtek be többé.⁶⁶ A lujzikalagori idősök abban bíznak, hogy a falujukban is lesz hasonló, mivel sokan vannak közöttük, akik ezt igénybe szeretnék és tudnák venni. Többször hangoztatták, hogy papjuk erre ígéretet is tett, de mindmáig nem épült meg. Egyéb intézményes gondozási formák, mint például a házi gondozás, otthoni ápolás, idősklubok, napközi otthonok, ételszállítás, ebben a térségben nem léteznek.

Az ápolási hálózat informális alapon történő újraszervezése jut nagyobb terephez. Mivel kiterjedt családok és rokonságok vannak, többnyire valamelyik női hozzátartozó bevonására kerül sor. Megfigyelhető, hogy a gondozás piacosodása ebben a térségben elkezdődött. Akárcsak a befogadó országban, a hátrahagyott közösségben is lett tarifája a feladatoknak. Van egy hozzávetőleges rendje annak, hogy milyen teendők tartoznak ide, és ezek hogyan fordíthatóak át materiális értékbe. És nemcsak az idegenek vagy a távolabbi rokonok, de akár unoka is pénzért hajlandó elvállalni ezt a munkát, arra hivatkozva, hogy ez idő alatt nem léphet be a munkaerőpiacra – függetlenül attól, hogy erre egyáltalán van-e lehetősége a térségre jellemző nagy fokú munkanélküliség miatt. A kölcsönösség és az új egyensúly tehát így áll helyre: az utód távollétében pénzbe fordítja át gondozói kötelezettségeit, ami ebben a formában átruházhatóvá válik. Nem rokoni megbízásra kevés példa van, mivel a feladat familiáris tartalmakkal bír, és a bizalom ezen a körön belül szerveződve nagyobb erővel rendelkezik. A már említett Maricica gyermekek gondozása után idősök ápolására is vállalkozott. Utolsó ottjártamkor egy magára maradt idős asszonyt költöztetett a házába, és egyetlen bevételi forrása az volt, amit ennek a nőnek a házasságon kívül született fia küldött havonta (100 euró) kiegészítésként anyja nyugdíjához (500 RON). Azt láthatjuk tehát, hogy a globális gondozási láncolat ebben a régióban ugyan még nem fejlődött ki, de kezdetleges formái már megtalálhatóak. Gyermkekkel kapcsolatban idegenkednek tőle, ezt a feladatot igyekeznek megőrizni a legszűkebb családi körön belül, de az idősápolási teendők vonatkozásában megengedőbbek, ezek könnyebben átruházhatók és piacosíthatók.

A további kutatási terek felé is tágítva a perspektívát az látható, hogy a szülők gondozásának morális imperatívusza erős nyomásként nehezedik a külföldön dolgozó nőkre. Az interjúk során sokak hezitálását hallgathattam meg a hazatéréssel kapcsolatban. Akinél szoros érzelmi kötődés van a normákon túlmenően (nyilván nem minden szülő problémája hat motiváló tényezőként a migrációs tervek újragondolásában), számolnak az időszakos hazatérés lehetőségével, de nagy a bizonytalanság. Komoly rizikótényezők a pénzforrás felfüggesztése, a munkaszervezési kapcsolatháló elvesztése, valamint a befogadó országba való visszatérés nehézsége.

⁶⁶ Annak ellenére sem engedélyezték a kutatást, hogy rendelkeztem a Román Tudományos Akadémia hivatalos ajánlásával. Valószínűleg azért, mert ebben az iratban hivatkoztak magyarországi munkahelyi háttერemre is, ami Moldvában a katolikus papokból, szerzetesekből és apácákól erőteljesen negatív attitűdöket hoz elő.

Erika, sorstársai többségéhez hasonlóan, hezitál, nem szívesen adja fel Izraelben elért lehetőségeit, de nem is áll szándékában szabadulni gyermeki feladataitól:

Ha anyukád gondozásra szorul, azt hogy oldod meg, hogyha te külföldön akarsz maradni?

Azt nem tudom. Azt nem tudom. Ez jó kérdés. Ez jó kérdés. Nagyon... Csípőműtetre, csípőprotézisre lenne szüksége, de nem tudja bevállalni, mer ugye akkor nincs, aki az unokaöcsémmel legyen addig. Eddig nem került erről szó, hogy rászentelje magát a műtetre, mert ahhoz ugye az is kellene, hogy ő igent mondjon rá, de akkor ő 2 hétig bent kell maradjon a kórházban. És utána már lenne, aki elrendezi, de addig legalább otthon kellett volna lennem. [...] És nem tudom, hogy hogyha ott lennék... Valószínű, hogy hogyha ápolásra fog szorulni, akkor haza kell mennem, nem tudok mit csinálni.

Angelica azon kevesek közé tartozik, aki megtette, hogy anyja megbetegedésekor hazaköltözött Izraelből. Testvérei külföldön voltak, így nem volt közvetlen családtag, aki megnyugtatóan elláthatta volna az ápolás feladatait. Angelica úgy értelmezte gyermeki szerepkörét, hogy ez a családi kötelezettség nem adható tovább.

Nálam a probléma egy kicsit nagyobb volt... Én már voltam itt 2006-ban. 2006-ban jöttem ki, és 2500 dollárral jöttem⁶⁷ és... 2007-ben, mivel az én anyám rákban megbetegedett, én hazamentem, mert az anyámnak nem volt senkije. Én [korábban] elköltöztettem őt a városomba, Csíkszeredába Târgovișteről, elvittem magam mellé, hogy legyen mellettem. És elhatároztam, hogy kijövök ide. És valahol úgy éreztem... Hogy mondjam?... Adósnak éreztem magam. Kicsit hibásnak éreztem magam, hogy elhoztam a városba, ahol laktam, hogy legyen közel hozzám, és én is legyek közel hozzá, és otthagytam. Tudod? És valahogy volt egy kötelességem vagy... nem tudom, hogy mondjam, hogy mit éreztem... Én azt éreztem, hogy haza kell mennem. És az anyám meghalt 2008-ban... rákban... 2008 júliusában meghalt. És akkor még egyszer elhatároztam egy másik céggel, hogy még egyszer kijövök Izraelbe. Akkor, amikor másodjára jöttem, 2800 dollárt fizettem... nem... 1300 dollárt és 1500 eurót... valami ilyesmi.

Amália pénzzel igyekszik kompenzálni távollétét. Saját helyzete (válás utáni állapot és lakásproblémák) még rendezetlen, gyermekei is számítanak rá anyagilag, szüleinek sincs fedezete az egészségügyi kezelésekre, ezért a családi válság elkerülése érdekében azt a feladatmegosztást alakították ki, amiben ő marad továbbra is külföldön pénzkeresőnek, és az otthoniak igyekeznek eleget tenni az ápolási szükségleteknek.

Én úgy gondoltam, hogy eljövök Izraelbe, két-három év alatt megoldódnak a gondok, de a hét év se oldotta meg az anyagi gondokat. Most például a nevelőapám van

⁶⁷ Vagyis ennyit fizetett a munkaközvetítőnek.

kórházba. Tudom, hogy otthon kellene a segítség, mer... bocsánat (sír)... Otthon is megvannak a problémák, és otthon lenne szükség a segítségre, de... segítem, anyagiilag segítem, de sajnos ez a... az a körülmény van. A nevelőapámat épp ma egy hete bevitték a kórházba, levágták a három lábujját, cukorbeteg, érszűkületes. Szerdán éjjel levágták térdig a lábát. Az eredmények nem igazán jók az orvos szerint. Mer felhívtam az orvost, megkérdeztem, hogy mi a véleménye, mire számíthatunk, és azt mondta, hogy... sajnos elég rosszak az eredmények. De... tudom, hogy a segítség otthon is nagyon kellene. Ami vigasztal, az, hogy öcsém ott lakik nagyon közel édesanyámékhoz, egy utcába laknak, ő segíti fizikailag, én meg próbálom segíteni anyagiilag. Sajnos ők egyszerű falusi emberek, kicsi a nyugdíj, kollektív nyugdíj, ami szinte semmire nem elég. Úgyhogy. Ez van.

Nelli külföldi munkavállalása generációs ugrást idézett elő a családi reprodukciós feladatok ellátásának láncolatában. Elvált nőként egyetlen fiát a nagymama gondozására bízta, amikor Izraelbe utazott, és ő lett a családfenntartó. Élethelyzete miatt csapdahelyzetben van: mivel elvált, egyedül kell gondoskodnia a megélhetésükről, amire Magyarországon nincs megfelelő forrása, vállalkozása csődbe ment, de kiutazását férje akadályozza, azzal fenyegeti, hogy pert indít a gyermek elhelyezésének újratárgyalása érdekében, Nelinek emiatt egyik alkalommal hosszabb időre haza is kellett jönnie. A csonka család újraszerveződését jónak értékeli, legalábbis a kialakult kényszerhelyzetben: magára vállalta a pénzkereső felelősségét, miközben a nagymama belépett az ő szerepkörébe, az unoka megnyugtató és jó helyen lehet nála. Mindeközben úgy véli, kisodródott az otthoni szoros érzelmi kötelékből azáltal, hogy külföldre kellett mennie. Arra számít, hogy a kölcsönösség jegyében az unoka lesz majd az idősgondozó a nagyszülő mellett.

Nincs olyan, hogy én gondoljam el, inkább menjek. Tehát... a mi családjunk elég egészséges szellemiségű, elég erős személyek meg egyének vannak. [...] Tehát nem várja el anyja, hogy én gondoljam, semmiképp, szerintem el se tudna viselni. Hanem ha már ilyenre kerülne sor, hogy lelépül – hát reméljük, hogy azér még sokáig köztünk lesz, 20-30, akkor ugye már ott lesz, hogy a fiam 30 éves vagy 40. Szerintem inkább ő. [...] Nem várja, hanem ezt inkább látom realisabb esélynek, ha nem történik semmi, mert köztük nagyon erős az érzelmi kapocs. Tehát a fiam is nagyon érzékeny, anyu is nagyon érzékenyen fordul felé, tutujgatja, ami szerintem most már káros is, meg kóros, de inkább azt látom. [...] Nekem se férjem, se testvér, tehát itt én vagyok nemcsak a családfenntartó, hanem még a gyerek. Neki muszáj lesz segítsen, hogy terhet vegyen le rólam.

Olaszországban sok tekintetben hasonló helyzetértelmezésekkel és -megoldásokkal találkoztam. Kevesen számolnak be arról, hogy ténylegesen hazatértek volna szüleiket gondozni. Feszültséget generál viszont, hogyha nem tudtak részt venni az ápolásban, és külföldön voltak az anya vagy apa elvesztése, temetése idején.

Elisa családjában akkor történt a haláleset, amikor ő épphogy elkezdte külföldi munkáját. Ideges lett a témától, lelkipurdalását cigarettába fojtotta, majd más irányba terelte a beszélgetést.

Csak anyám él, apám akkor halt meg, amikor Mestrében voltam. Rágyújthatok?

Igen. És haza tudott menni, amikor meghalt?

Nem.

Hogyan élte meg ezeket a pillanatokat?

Édes istenem!... Ne haragudjon... Egy hónappal azelőtt, hogy meghalt, az volt az első hónap, hogy kijöttem... és még egy hónapot élt...

Mivel a gondozói munkakör lehetőséget teremt a kompenzációra, többen is utaltak arra, hogy az idősekkel és betegekkel szembeni odaadásuk és fokozott empátiájuk oka, hogy a szereteteiknél nem teljesített ápolási teendőket így igyekeznek egyfajta egyensúlyba hozni. Emma a lánya támogatása végett van Olaszországban, de közben édesanyja is egyre idősebb, és szeretne mellette is lenni. Ezt a konfliktust úgy oldja fel, hogy a lánya érdekei mellett köteleződik el, nem adja fel külföldi pénzforrását, és szülője iránti érzelmeit ápolja felé irányítva.

Lehet érezni, hogyha szenvedéllyel csinálod [a munkát]. Merthogy az én anyám messze van, nem tudom ezt érte csinálni, de itt csinálom neki... Merthogy édesanyámnak még nincs szüksége rá. Úgyhogy megteszem az ő anyjéért.

A cirkuláris migráció nyújt legtöbb lehetőséget arra, hogy a nők szüleik iránti kötelezettségeiket saját feladataik körébe tudják integrálni. A váltásos rendszernek köszönhetően, még ha nem is állandóan, de rendszeresen részt tudnak venni otthon is az ápolásban. Csak időszakosan kell kiszervezniük feladatokat, és folyamatos ellenőrzés alatt tudják tartani az állapotváltozásokat, aktívan részt tudnak venni annak aktuális szükségletekhez való igazításában. Illetve körükben vannak legnagyobb számban azok, akik megszakítják kinti munkavégzésüket a válságok idejére, hogy otthon tehessenek eleget a gondozási igényeknek. Nem érzékelik veszélyeztetőnek az időleges kilépést, mivel olyan migrációs rendszerben mozognak, amely nem korlátozza a szabad utazást és tartózkodást, munkavállalásuk sem ütközik szigorú akadályokba, illegális jellege ellenére sem, kisebb földrajzi távolságot kell megtenniük a lakóhely és a munkavégzés helye között, valamint kevesebb kirekesztő társadalmi dinamikával kell megküzdeniük. Egy munkalehetőség feladása nyilvánvalóan az ő esetükben is hordoz rizikót a visszalépés valószínűségét illetően, de még inkább az új munkalehetőség idejének és minőségének ismételt megtalálására nézve. Ebben a transznacionális mezőben tapasztalható tehát a leginkább, hogy az egyensúlyt az otthoni és a külföldi ápolási feladatok között az ügyes időszervezés és leleményes térbeli logisztika segítségével sikerül megoldaniuk.

Lidia Székelyföldről jár havi váltásban Budapestre egy Alzheimer-kóros nénire vigyázni. Férjével nem váltak el egymástól, de megszakadt a kapcsolat. Édesanyjához költözött, vele van közös háztartásban. Lánya Londonban dolgozik, fia otthon él, még

tanul. Elsősorban őt támogatja, ugyanis tandíjat kell fizetniük. Munkája megszűnt, előrehozott nyugdíja minimális, ezért plusz kereseti lehetőségekre volt szüksége. Megbízóival meg van elégedve, jó családnak tartja őket. Igyekszik megőrizni helyét, de közben szervezi az otthoni ápolási feladatokat is. Édesanyja még önellátó, de a lakásból nem jár ki. Lídia ott töltött heteiben igyekszik mindent előre elkészíteni, a hűtőt feltölteni, a házimunkát elvégezni. Távollétében legfontosabb segítsége a fia, aki kéthetente látogatja a nagymamát. A köztes időszakokra Lídiának sikerült áthidaló megoldásokat találnia a legszükségesebb feladatokra: a napi bevásárlást a szomszéd végzi, a kutyájukat pedig egy kisfiú sétáltatja. Arra készül, hogy amint fokozódik az ápolási szükséglet, felmondja magyarországi munkáját, de ameddig csak lehet, szeretné kitolni ezt az időt, és minél tovább fenntartani a kétlakiság előnyeit.

Annyit gondolkozom. Örökké azt mondom, utolsó, hogy jövök, többet nem jövök, mert édesanyám is... Ma jól van, de ki tudja, holnap hogy lesz. Hát akkor nem jövök, semmi szín alatt. Isten őrizzen, valami baja legyen, isten őrizzen!

Erzsi migrációs pályája újraszervezésére vállalkozott édesanyja kérésére. Bentlakásos gondozóként dolgozott Dél-Olaszországban két évig. Bár nagyon szeretett ott lenni, édesanyja iránti felelősségérzete hazahozta. Sikerült egy köztes megoldást kialakítania. Székelyföldre nem akart visszaköltözni, mert ott nem látott perspektívát önmaga számára, és férje halála óta nem is érzi ott jól magát. Erdélyiként lehetősége volt arra, hogy belépjen Magyarországon az otthoni gondozási szektorba.

Édesanyám, édesanyámér, hogy kért, hogy ne menjek vissza. Ezért. Ez volt a döntő érv. [...] Hát most mit csináljak otthon? Ha azt mondtam... magamba eldöntöttem, hogy nem megyek, nem vállalom semmi munkát [Romániában], valamit csak kellett csinálni. És ezt én már csináltam két évig, és tudtam, hogy tudom csinálni, és tudtam, hogy megbízható vagyok, és minden, szóval tudtam értékelni... tudtam, hogy mit tudok, mit érek. És akkor azt mondtam, hogy megpróbálom.

Eleinte még a fia is Budapesten volt, de ő közben visszatelepült Székelyföldre. Testvére szintén a magyar fővárosban van, gyakran találkoznak, amikor itt van. Erzsi négy-hat hetente jár haza. Külön háztartásban, de egy városban éltek édesanyjával, így könnyen tudott gondoskodni róla. Az interjút követően rendszeresen tartottuk a kapcsolatot. Kisebb-nagyobb megszakításokkal, de folyamatosan dolgozott Magyarországon. Édesanyja utolsó hónapjaiban otthon volt, őt ápolta. Nem sokkal ezután, telefonbeszélgetésünkkor arról számolt be, hogy már nincs marasztaló tényező, újra Olaszországban keres munkát, mert ott jobban szeret élni, és az időápolást is jobban megfizetik.

A Magyarországon és Romániában megjelenő és terjedő idősellátási lehetőségek hozzásegítik a családokat ahhoz, hogy új szolgáltatások megvásárlásával meghosszabbíthassák a külföldön lévő munkavégzésének idejét, és hogy mindezt kevesebb lelkifurdalással tehessék. Igaz, ezek köre messzemenően elégtelen, és az ételszállítás, a napközi otthonok, az idősklubok, a néhány órás házi ápolás olyan alternatívák,

amelyek csak egy szűk kör számára érhetőek el. Ebben a posztszocialista térségben az idősellátás marad továbbra is a család felelősségi körében, így a transznacionális családok esetében is.

Kapcsolattartás és támogatás „Otthon olyan a pénz, mint a homoknak a víz, mind elfolyik”

A családi egység és az összetartozás érzésének kimunkálása transznacionális térben a fent részletesen bemutatott újraszerveződési készségen és új működési mintázatokon túlmenően nagymértékben függ a távolsági kapcsolat alakításának és fenntartásának módozataitól. A fizikai jelenlét hiánya érzékenyen érinti valamennyi bensőséges relációt a családi rendszeren belül. A hétköznapi közös aktivitás, a közvetlen kapcsolódás, a személyes részvétel, a verbális és nonverbális kommunikáció, a testi kontaktus, a közös élmények, az azonnali és direkt informálódási és reagálási lehetőség stb. mind-mind olyan komponensek, melyek alapvető fontosságuk ellenére csak részlegesen és sokszor módosulva ültethetőek át a transznacionális családalkotási/-alakítási gyakorlatok körébe. Bár a migráns nők egy másik család mindennapi életébe integrálódnak, velük alkotnak külföldön közös háztartást, velük hangolják össze tér- és időhasználatukat, figyelmük a nap jelentős részében a róluk való gondoskodásra irányul, a családi egység megélése mégis az otthon maradt kis közösséggel valósul meg nap mint nap. Komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy minél több kapcsolódási formát alakítsanak ki, akár a korábbiak átmentésével, akár új lehetőségek kimunkálásával. A családba való bevonódás fenntartását igyekeznek biztosítani a korlátozott technikák kreatív és rugalmas árnyalásával, bővítésével.

A legtöbb lehetőséget a távolsági kapcsolatban a kommunikáció jelenti. Az Olaszországban és Magyarországon foglalkoztatott nők többnyire telefonon érintkeznek családtagjaikkal, Izraelben az internet került előtérbe (e-mail, Skype, chat), az Ausztriában, Németországban és Svájcban dolgozók körében vegyes képet találtam, ami inkább életkor függvényében variálódott. Mivel a beszélgetés a legközvetlenebb érintkezési forma a transznacionális létben, nagyobb teret kap a kapcsolatokban a korábbiakhoz képest.

Én próbálom ezt kompenzálni. Énnekem van, ugye, az internet, és nagyon sokat, nagyon sokat beszélek a gyerekeimmel például, nagyon sokat beszélek ismerősökkel. Igyekszem azért fönntartani a szabadidőmbé azt a... azt a... amit otthon nem engedhettem meg magamnak, nem ülhettem le a tévé elé, nem nézhettem filmet. Sőt azt mondom, most többet beszélek a gyerekeimmel, mint amikor otthon voltam. Tehát én... így próbálom, próbálom – hangsúlyozta Erika.

A telefon tűnik a kevésbé elégséges megoldásnak elterjedtsége ellenére. Nem tudja megadni azt a keretet, amire a távolság áthidalásához szükségük lenne. Feszültségekről és sírással végződő megszakadt beszélgetésekről számoltak be sokan. Magyarországi munkamegállapodásnál találkoztam leginkább azzal, hogy az alkalmazottnak lehetővé teszik az otthoniakkal való kapcsolattartást a munkaadó költségén, azaz hasz-

nálhatja a gondozó a telefont nemzetközi hívásra a *jóérzés* határain belül. Konkrét összeg rögzítéséről sem dolgozói, sem megbízói oldalon nem tettek említést, csak arról, hogy ez volt konfliktus forrása is, mert eltérő módon értelmezték a képleken kijelölt határokat. Erre a plusz juttatásra máshol is találtam példát, de kevésbé jellemző hozzájárulás a dolgozó jóllétéhez. Az Európai Unión belül a mobiltelefon és az sms váltásos rendszerben tevékenykedő migránsok esetében szűkös lehetőség, de időszakosan elégséges, bár költségvonzata magas. Az Olaszországban dolgozó nők szélesebb repertoárt alakítottak ki maguk számára. Általában nagy tudással rendelkeznek arról, hogy a különböző telefonszolgáltatóknak milyen előfizetési és feltöltő kártyás csomagjai, valamint percdíjai vannak származási országukba, illetve milyen akcióik vannak. Ezenfelül igen tájékozottak a nem mobil telefonkártyák területén is, és kitapasztalták a minél olcsóbb hívási alternatívákat, melyek változásairól és az olcsóbb termékek megjelenéséről futótűzszerűen értesítik egymást. A válsághelyzetet a transznacionális életbe való belépés, tehát az első időszak jelenti, amikor még nem tagjai a diaszpóra információs hálózatának, az otthoniakkal való kommunikációs igényük erőteljes, és még pénzük sincsen. A későbbiekben már kevésbé korlátozottak az otthoniak felhívásában. A nehézséget az jelentheti, ha a gondozott ellenérzésekkel és gyanakvással reagál, amikor alkalmazottja olyan nyelven beszél, amit ő nem ért. Ilyenkor csak házon kívül lehet telefonálni, ami egyúttal azt is jelenti, hogy erre ritkán van lehetőség, és nem szabadon megválasztott vagy a transznacionális család számára megfelelő időben. Illetve anyagilag szűkös periódus a későbbiekben is kialakulhat, ami természetesen kihat a nemzetközi telefonhívások gyakoriságára is.

Meglepően sok mindenre sikerül használniuk a telefon nyújtotta kereteket. Igyekeznek maximalizálni az információk begyűjtését, követni gyermekük mindennapi életét, különösképpen egészségi állapotát és iskolai fejlődését, irányítják valamilyen szinten a háztartást, egyeztetnek a hazaküldött pénz elköltéséről, stb. Mari fiának családját is koordinálja külföldről:

Úgyhogy az ilyesmit megérzi az ember a nagyvilágba. És én... Vagy ott volt a tavaly a kislány [unoka], gyógyszer-túladagolása volt [...] És ahogy szedte, egyszer csak a kislány kezdett dagadni tőle, kiütések jöttek. Este mondja nekem, hogy mi van. Mondom: „Katika, és még mindig adod a gyógyszert?” Aszongya: „Anyuka, nem, vótunk az orvosnőhöz, aszonta, csak vigyünk ilyen bodzalevet, és azt igya a gyerek, és ne adjuk a gyógyszert, és minden rendbe lesz.” „Katika, ne állj meg, azonnal vigyed a gyereket Szőlősrre.” „Anyuka, ne tessék az ördögöt a falra festeni!” De én hívom, de én mondom. „Sanyi, vigyázzatok, aludjatok a gyerek mellett, mert – mondom – ti külön szobába alusztok, az megint külön, a gyerekekre rájön egy allergia, ott full meg a gyerek.” De én olyan ideges, olyan stresszbe egész éccaka. [...] Egyszer másnap, 10-11 óra magasságába szól a telefon, aszongya: „Anyuka, hova vigyük a gyereket?” Mondom... Mondja, hogy mék orvoshoz menjenek. Mondom, nem, egyenest befele a kórházba, adjanak csepegtetőt vagy inekciót, azonnal a kórházba befele vigyíték, mer szombat van, de befele menjetelek vele. [...] Én azt oda megérzem! Én... szóval nem tudom, miér, én az ilyesmit megérzem. És akkor... Jó ez a telefon!

A számítógép jóval több lehetőséget kínál a transznacionális kommunikáció számára, és intenzívebbé is tudja tenni a távolsági kapcsolatot. Az Izraelben dolgozó magyar nők jelentős részének volt személyi számítógépe. Az internet biztosítása sokaknál a bérmegállapodás része. Ennek elérésében munkaközvetítőjük is segítségükre van, aki épp a migráns gondozó lelki jóllétével és jobb munkaminőségével érvel, amit szerinte is nagymértékben befolyásol, ha családtagjaival zavartalanul tudja tartani a kapcsolatot. Az e-mail, a Skype, a Facebook mind olyan kommunikációs csatornák, melyeken keresztül akár a napi kapcsolat fenntartása is megvalósítható, sőt a video-Skype a személyes találkozás és a közvetlenebb jelenlét érzetét is tudja nyújtani valamilyen mértékben. A beszélgetés idejével is szabadabban rendelkeznek így, kisebb a költsége az internetes hívásnak. Illetve a videokapcsolatnak köszönhetően a külön töltött ünnepek és fontos pillanatok is megoszthatóak egymással.

De az interneten, az érdekes volt, mert néztem otthon a Mikulás-járást. Járt, nálunk még járnak a Mikulások, mert még nem tudja eldönteni a gyerek, hogy van vagy nincs. [...] Pénzt, pénzt küldtem, és otthon megvették – meséli Iza, aki válása után kényszerült arra, hogy tízéves fiát Erdélyben hagyja.

Szinte napi kapcsolatba vagyunk, úgyhogy. [...] Internetezem, meg telefonon is. Napi kapcsolatba vagyunk.

A telefont a család biztosítja, vagy ezt nem?

Nem. Én, én, én. De vannak kártyák, amik... a vezetékesbe beleütöd a számaid, 130 sekel... 120 sekel egy olyan kártya, és asszem, hogy három és fél órát beszélgethetek vele, szóval sokat. Nem szoktunk fecserészni, csak az interneten esetleg, de a fontosakat elmondjuk, megbeszéljük. Mi minden vasárnap este, ők hívnak engemet, és akkor hosszabban elbeszélgetünk vonalason. Tudod? Nekik is van otthon internet és internetes telefonról hívnak, és akkor az benne van a tarifába az a beszélgetés – számol be a többéves tapasztalat alapján kifejlesztett kommunikációs technikáikról a szabolcsi Évi.

Amália is kidolgozta már annak formáit, hogy ne csak információszerzésre, hanem a családi együttlétek megteremtésére és élmények megosztására is be tudják vonni a számítógép adta lehetőségeket. Az első interjúrészletben azt mondja el, hogyan építi be a mindennapjaiba a Skype-beszélgetéseket, és töltenek együtt minőségi időt szeretteivel, a másodikban pedig egy érzelmi hiány pótlására kitalált egyedi ötletéről szól.

Van a tévé, van a laptopom, beszélek édesanyámmal, öcsémrel, a gyerekeimmel – két fiam Kolozsváron van az operába, a magyar operába. A nagy fiam a magyar és a román operába is énekel. Úgyhogy nekik is, ahogy van idejük, átalába jelentkeznek, tarcsuk a kapcsolatot. Édesanyámmal szinte naponta beszélek, öcsémekhez átmejen. És úgy... Szeretek olvasni, kézimunkázok is, amikor esetleg úgy van. Ha szép idő van, kiülünk a teraszra, beszélgetünk, én kézimunkálok. Szép a kilátás a teraszról. [...]

A fiaimmal eljártunk kórusba, egy ilyen egyházi kórusba énekeltünk. Akkor még eljártunk turnékra, még találkozni más kórusokkal hétvégeken. És... és olyan másabb vót az élet. Akkor még elmentem... fiaim egyetemen vótak, de az egyetemen is dógoztak félnormával... tanultak az egyetemen, de félnormával dógoztak az operánál, a kórusba énekelték. Úgy elmentem az előadásokra megnézni. Úgy, hogyha most visszagondolok, hogy decemberbe nyolc éve lesz, hogy láttam utójára a fiaimat színpadon, úgy nagyon hiányzik. Elkűdik, így mindig jön, CD-n elkűdik, hogy mik vannak, de más nézni a laptopon, és más velük lenni, együtt lenni. Már mindegy. [Sír.]

A személyes találkozások alkalmai a hazalátogatások vagy a családtagok kiutaztatása. Ezeknek a jelentősége természetesen a tartósan távollévők esetében nagyobb, mivel a cirkuláris migránsok rendszeresen találkoznak az otthoniakkal. A migrációs rendszer, a gondozói munka jellege, valamint az utazással járó anyagi terhek azok a tényezők, melyek szabályozzák a találkozási lehetőségeknek a megvalósíthatóságát. Az Izraelben dolgozók munkaszerződése, valamint a visszautazási vízum megszerzésével kapcsolatos bürokratikus eljárások évi egy hazautazást tesznek lehetővé. Olaszországból az európai uniós állampolgárok bármikor hazamehetnek migrációpolitikai szempontból, másként vannak ezzel a Moldovai Köztársaságból valók, ameddig nem legalizálják státuszukat. Itt viszont a gondozói munkakör a korlátozó, mivel a munkaadók folyamatos jelenlétet kérnek, és nehezen tolerálják a váltásokat, helyettesítéseket. Erős az a meggyőződés, hogy megszokott és állandó személyt kell biztosítani egy beteg vagy idős mellé ápolóként. Ezért a nyári egy szabadság az elfogadott, ez ritkán kiegészülhet egy rövid elutazással a karácsonyi ünnepkör idején.

A hazalátogatásnak jelentős anyagi vonzata van, ami messze túlmutat az utazási költségeken. Sasha Newell értelmezésében a hazalátogatás egy szimbolikus folyamat, melynek során a migránsok újraépítik identitásukat egy átalakító, sokszor mágikus utazás keretében. A sikeresség bizonyítása érdekében az otthon maradtak elvárják tőlük az ajándékosztást. Ez az aszimmetrikus csere társadalmi hierarchiát is épít, ami a külföldön élőknek is érdeke, hiszen ezzel egyrészt presztízst szereznek, másrészt társadalmi tőkét halmoznak fel, ami garanciaként működhet, hogy a későbbiekben számíthassanak ezekre a kapcsolatokra (Newell 2005). A közép- és kelet-európai nőkkel is hasonló történik, ezért migráns gazdasági logikájukban mérlegelésre kerül két érzelmi, morális és társadalmi érték: a külföldi pénzgyűjtés célja és a hazautazás hozadéka. Ezek – és nem pusztán a materiális tényezők – alapján döntenek el, hogy vállalják-e a látogatás költségeit, vagy inkább a kintlétük céljaként elképzelt tervek megvalósítására tartalékolnak.

Igen... Hát akkor... két évig... két évig [nem látta családját], igen, mer tavaly augusztusba vótam otthon. Igen. Na, most egy éve elmúlt, igen. Istenem! Vót mán így más is, meg lesz is. Ugye, vót kinn egy román csaj, kint vót hat évig, a hat év alatt kétszer vót otthol. Kétszer! Aszonta, felesleges. Aszonta: „Vegyek repülőjegyet, otthol ekötök egy csomó pénzt. Minek?” – aszongya. „Két hétig otthol vagyok,

elkötők legalább 300 ezret, aszongya, visszajövök, akkor megint nézek, mind Rozi a moziba.” Na. Aszonta: „Ezér?” Igaza van.

Neked az itteni keresetteddel mi a cél?

Hát... Hát jó lenne gyűteni, de az még egyenlőre nem megy, me vannak fizetnivalóim otthol. Bankok. Sajnos – mérlegel Kata Jeruzsálemben.

Angela két gyermeket, egy öt- és egy tizenhárom évest hagyott otthon, amikor Olaszországba ment. Szeretne nekik jobb életet biztosítani. Ennek és az érzelmi kompenzációnak lett volna a lényege, hogy a nyári szabadság idején olyan élményeket adjon nekik, melyekben még sosem volt részük. Tervezte, hogy elviszi őket Moszkvába és Szentpétervárra – nyilván kint látott szabadságolási minták alapján –, vagy legalább kiránduljanak kicsit együtt. Ám ebből semmit nem sikerült megvalósítani, hamar elűszott a hazavitt pénz. A férje a házon akart javítani, elromlott a mosógép is, venni kellett új háztartási cikkeket, stb. Így nem került sor a családi nyaralásra.

Elisának is vannak tapasztalatai arról, hogy mivel jár egy hazalátogatás. Az utóbbi két évben arra jutott, hogy ez inkább hátráltatja őt migrációs céljai elérésében (lakásvásárlás lányának), melynek érzelmi hozadékát többre tartja, mint a saját maga számára fontos találkozásokat, tehát ennek ad prioritást.

Igen, decemberben lesz két éve [hogy otthon volt].

Nem volt szabadideje hazamenni, vagy...?

Nem. Szükségem volt a pénzre, ez az őszinteség. Nem? Ez az igazság. Nem? Ha hazamész, kell pénz, amit költesz. Nem? És mondtam, hogy a lányom dolgozik, albérletben lakik, mindig változtatja az albérletet, hol egyik helyen, hol másik helyen, felemelik a bérleti díjat... [...] Kivett egy lakást... egy... egy... egy nő volt, magyar tulajdonos, és mivel az egyik... el volt menve, nem tudom, magyarázták, külföldön volt, nem tudom, el volt menve, és nem fizették neki a bért [az egyik albérlő]. Egyik vasárnap kitette őket mind, a lányomat és még kettőt. Kitette őket: „Nem, nem, nem érdekel. Kifele, kifele!” És kétségbeesetten felhívott, hogy elege van. Hova menjen? Az állomáson aludjon? És azt mondtam, valamit tennem kell, mert ha nem hozod meg ezt az áldozatot, akkor nem csinálsz semmit. És őszintén, fix helyen [bentlakásos gondozóként] félre tudsz tenni valamennyit.

További találkozási lehetőség a családtagok utaztatása külföldre. Ennek megvalósításához a legszükségesebb feltétel a lakhatás megoldása. Mivel a migráns ápolók nagy többsége bentlakásos formában dolgozik, csak akkor tudják vendégül látni szeretteiket, ha a megbízók támogatóan állnak hozzá ehhez a vágyhoz, és hozzájárulnak ahhoz, hogy akár a gondozottnál, akár a munkaadó család valamelyik tagjánál elszállásolják az érkezőket egy-két hétre. Egyéb lehetőségeik igen korlátozottak, hiszen többnyire forráshiányos családokról van szó, akik ritkán engedik meg maguknak, hogy a turizmus része legyen kiadásaiknak.

Megelégedett munkakapcsolat és a hosszabb együttműködés sok esetben meghozza annak a gyümölcsét, hogy a megbízói család felajánlja a meghívást. Az izraeli migrációs

politika kevésbé, de az európai uniós ezt lehetővé is teszi. Magyar–magyar viszonylatban gyakori a családok ilyen szintű kapcsolatfelvétele, nyitottak arra a megbízók, hogy vendéglátói legyenek alkalmazottjuk gyermekének, házastársának, ami hosszú távon a kölcsönösséget építi, hiszen ők is szívesen látogatnak a keletebbre élőkhöz, ami része a nemzeti nosztalgiának és a magyar ápolókkal szembeni pozitív diszkriminációnak. Olaszországban is találkozni az elfogadásnak és nagylelkűségnek így kifejezett magasabb szintjével, ami a hála jele is egyben, valamint az odaadóbb munkavégzés későbbi inspirálója.

A cirkuláris migráció másként strukturálja a kapcsolattartás kereteit. Itt nem a tartós különletet és a ritka találkozásokat kell úgy összehangolni, hogy a családi egység és egyensúly fenntartható legyen, hanem a rendszeres megszakítások és együttlétek ritmusa alapján szükséges a család szempontjából fontosnak tartott eseményeket és teendőket megszervezni. Lényegesen könnyebb élethelyzet ez, de tudatosságot, toleranciát és odafigyelést igényel.

Anikó a Szilágyságból jár egy budapesti idős asszonyhoz bentlakásos ápolónak. Eleinte egy-egy hónapot maradt, de ezt soknak ítélte a családi kapcsolatok szempontjából. Ezért váltótársával rövidebb periódusokra, kéthetes váltásra rendezkedtek be, és ezt már működőképesnek tartja, jobban össze tudja így hangolni ottani és itteni életét.

Tehát bizony azér úgy jó eljönni otthonról, hogy azér otthon minden rendbe legyen, tehát otthon ne hagyjál magad után nagyon, nagyon nehéz, gondos problémákat, tehát nagyon nehéz gondokat, mert akkor nagyon nehéz itt ülni. Tehát otthon azér félig-meddig meg legyenek oldva a gondok, még ha el is szakaszt a családtól, még ha távol is vagy, nem vagy velük mindennap, de érezzed, hogy otthon is megvan az a nyugalom, az a családi béke, vagy legalábbis én így érzem, biztos Irma is így – nem tudom, hogy a testvérem mit mondott –, mert akkor itt sokkal nehezebb.

Krisztnak tágabb értelemben vett családja is nagyon rugalmasan reagál az utódcsalád transznacionális létéből adódó sajátos élethelyzetre. Mind szülei, mind anyósáék igyekeznek erre tekintettel lenni, és ebben a formában is támogatni őket.

Mert itt egy hónap alatt élem valójában az egészet, tehát be akarom pótolni a másik hónapot is, meg előre is, már előre kell dolgoznom. [...] De egyébként nagyon jó, működik. Mindennap beszélünk, a családi programokat mindig erre az időszakra tesszük, amikor itthon vagyok, nagyon figyel mind a két család arra, hogy itthon legyek.

Emőkééknél is jól működik a családi élet újraszervezése gyakorlati szinten, neki mégis veszteségmémnye van ezen a téren.

Azért jócskán kimaradok a család életéből. Sajnos az elmúlt két évben voltak dolgok, amikkel nem tudtam se segíteni, se részt venni igazán.

És mikre gondolsz, milyen az, ahol szerettél volna jelen lenni, és nem tudtál?

Hát semmi. A család életébe. Mit tudom én... például, amikor a húgom férjhez ment, nem tudtam... nem is igényelte, tehát nem is ez volt... [...] Jó lett volna többet vele lenni. Rengeteget jártam vele, segítettem, amikor tudtam, én voltam a koszorúslány, satöbbi, satöbbi, senki nem róta föl, nem volt semmi gond, de jobb lett volna, ha én itthon vagyok, és jobban részt tudok ebbe venni, még akkor is, ha az égvilágon semmi szerveznivaló nem volt, lelkileg meg fizikailag, hogy ne kétszáz-x kilométerre legyek.

Megfigyelhető a migráns nőknél, hogy a lehető legtöbb formában igyekeznek távolról is jelen lenni hátrahagyott családjuk életében. Olyan elemeit is átmentik a családi életnek a transznacionális térbe, melyek tipikusan az együttlakás részei. Pei-Chia Lan transznacionális háztartásvezetésről és transznacionális bevásárlásról értekezik, melyeken keresztül a nők megpróbálják nap mint nap fenntartani háztartásuk reprodukciós működését virtuális jelenlétükkel, illetve újratermelik ezek által otthoni identitásukat hátrahagyott családjukban⁶⁸ (Lan 2006, 138–144). A különböző javak és háztartási cikkek folyamatos áramoltatásával valóban meg is tudják őrizni jelenlétüket a háztartásban a földrajzi távolság ellenére is, melyek jelentősége, gyakorlati hasznosságukon túlmutatóan, sokkal inkább érzelmi és szimbolikus. Cirkuláris migráció keretében a pragmatikusság játszik nagyobb szerepet. Komoly áruforgalmat bonyolítanak le határon átvélően, tudják, mit hol érdemes megvásárolni, kipótolják a kibocsátó országban elérhető termékkínálatot, az otthoni gyengébb minőségűt helyettesítik a külföldivel, illetve a családtagok preferenciáinak nyitnak teret, és gondoskodásukat pluszban is kifejezhetik ezen árucikkek hazavitelével. Olaszországban is számtalanszor voltam tanúja annak, hogyan vásárolnak interjúpartnereim a szupermarketekben, amikor csomagot készülnék hazaküldeni. Szinte bármi bekerülhet a kosárba alapélelmiszertől kezdve édességeken keresztül tartós fogyasztási cikkekig, ami egy háztartásban előfordulhat, akár csak egy szokásos otthoni vásárlás alkalmával. Nagy dobozokban küldik haza a rendszeres hazai buszjáratokkal, mivel a javak alternatív áramoltatásának is kidolgozott csatornája van már. Bár ezek a sofőrök nem hivatalos csomagszállítók, és a migránsok még csak nem is rendelkeznek semmilyen tudással az adott személyről, akinek a felelősségére bízzák a küldeményt, nem merül fel kétség, hiszen részesei annak a bizalmi rendszernek, amely a nagy földrajzi távolságokat összekapcsoló transznacionális életet működteti. Természetesen mindez fizetség ellenében történik, de ez az összeg messze alatta marad a postai díjnak, nem is beszélve arról, hogy a csomag körülbelül egy nap alatt célba is ér.

A háztartási jellegű bevásárlás és az ajándékok köre részben átfedik egymást, bár nem teljesen. Mindkettővel a törődést és a folyamatos összetartozást építik/fejezik ki, hiszen nem materiális értékük az elsődleges, maga a csomagküldés ténye az, ami számít. Az ajándékok nagyobb érzelmi töltettel rendelkeznek, sokkal személyesebbek, és igyekeznek vágyakra, pluszkérésekre reagálni velük. A kompenzációs törekvések is nagy szerepet játszanak az örömszerzésben, hiszen ezeknek a többletigényeknek – időnként extraigényeknek – a kielégítésével próbálnak kompenzálni

⁶⁸ Lásd még Eckenwilert, aki ezt globális háztartásként elemzi. Eckenwiler 2012.

valamit abból a hiányból, amit távollétükkel okoznak (lásd még Trager 2005, 22–27; Liebelt 2011, 64–73).

A transznacionális család egyik alapvető érdekeltisége a külföldön lévő tag pénzszerezése és az ilyenformán megszerzett forrás hazaküldése az otthoni célok megvalósítására. Ennek az elvárásnak és részben kimondott, részben ki nem mondott családi megállapodásnak a migráns nők sok lemondással és sokszor plusz munka vállalásával igyekeznek megfelelni. Rhacel Parreñas ezt így összegzi: „A migránsok a globalizáció különböző társadalmi és gazdasági realitásaira válaszolnak, melyek közül az első a régiók egyenlőtlen fejlettsége. Míg a küldő országban családjaik számára kényelmes középosztálybeli életstílust biztosítanak, a fogadó országban a rosszul fizetett migráns dolgozók gyenge jövedelme nem tud hasonló életmódot biztosítani.” (Parreñas 2001, 106.) Az érzelmileg terhelt távolsági kapcsolatnak a gazdasági logikájába nem fér bele külföldön a saját élvezetre fordított kiadás, fogyasztási igényeiket nagyrészt arra korlátozzák, amit a megbízói családnál megkaphatnak, és minimális az a pénzösszeg, amit a keresetükből magukra költenek. A váltásos rendszerben dolgozók szinte ki sem mennek a szabadnapokon, ami összefügg takarékoskodásukkal. Jövedelmüket a családdal együtt akarják elkölteni, saját igényeknek nem adnak helyet akkor, amikor külön vannak. A belsővé tett morális elvárás vagy nyomás Olaszországban is erősen tapasztalható. Egy kávé, fagyí vagy pizzaszelet ára is megfontolás tárgya, és ha mégis sor kerül rá, külön kommentárt igényel arról, hogy megérdemlik, megdolgoztak érte, ünnep van, kivételt is lehet tenni stb. Bár szabadnapra kapnak a megbízótól zsebpénzt a szerződéses megállapodás szerint, ezt sem tekintik önmagukra szabadon elkölthető keretnek, hanem szintén félre akarják tenni, hogy ezzel is növeljék a hazaküldendő összeget. Akik nagyobb bért akarnak/kényszerülnek realizálni, lemondanak a szabadidőről, és elmennek takarítani, gondozásban helyettesíteni, vagy bent maradnak megbízói családjuknál, mert akkor ez is munkanapnak számít, és több pénzhez juthatnak hónap végén, mint ha a barátokkal találkoztak volna pihenőidőben. Izraelben ennél megengedőbb a migráns nők pénzgazdálkodása. Miközben itt is prioritása van a pénzgyűjtésnek és a család támogatásának, úgy értelmezik, munkájuk jutalmából fordíthatnak saját kiadásokra is (ruházkodás, gasztronómia, utazás).⁶⁹

Az önkizsákmányoló attitűd több pilléren áll. Egyrészt a kibocsátó társadalmakban van hagyománya annak a paraszti habitusnak, ami a saját munkaerő materiális értékével nem számol, és a saját kényelmi szempontok alárendelődnek a munkával elérendő célnak. Ehhez hozzáadódik, hogy a fogyasztói mentalitás kialakulása csak az utóbbi időszakra tehető, Magyarországon már a szocializmusban, de a többi térségben csak ezt követően kezdett teret nyerni. A migráns ápolók körében többnyire idősebb vagy középkorú nők vannak, akiknek a mentalitását ez kevésbé határozza meg, nagyobb morális érték a szorgalom és a család támogatása. Másodszorban a belsővé tett elvárások az anyai és házastársi szerepkörből adódóan, a fokozott felelősségvállalás és elkötelezettség a hátrahagyott család iránt, valamint a kompenzálás igénye a transznacionális életmódból kialakuló hiányok kiegyensúlyozására mind ösztönzően hatnak arra, hogy

⁶⁹ Ennek a különbségnek a megértésében segít a diskurzus vizsgálatával foglalkozó rész.

saját szempontjaikat, kényelmi tényezőiket háttérbe szorítsák, és minél több pénzt küldhessenek haza. Harmadrészt pedig megfigyelhető, hogy bizonyos fokú nyomás is jelentkezik az otthoniak részéről. Idővel nőni kezdenek a várakozások, új célok jelennek meg, még több és további támogatásra tartanak igényt. Kialakul a feszültség a pénzküldeményre berendezkedett otthoniak és a külföldön dolgozó családtag között. A származási országból úgy látszik, hogy Nyugaton vannak pénzforrások, kihelyezett családtagjuk ehhez közel van, legalábbis közelebb, mint ők, így ő könnyebben jut bevételhez. A befogadó országban viszont ugyanez más megéléssel párosul: a migráns nők azt érzékelik, hogy egy-két évre jöttek ki, de már nyolc-tíz éve gondolnak idegen öregeket, mert vagy nem sikerült megvalósítani az eredeti tervet a közben folyamatosan felmerülő egyéb kiadások miatt, vagy hiába pipálták ki a kezdeti feladatot, azóta megszorodtak az újabbak. Az eltérő helyzetértékelés következményeként a gyanakvás, elégedetlenség, féltékenység és megkeseredettség érzelmei kerülnek be a transznacionális család életébe. Kettős szorításba kerülnek tehát a külföldi háztartásiparban dolgozó nők, és kialakul egy nehezen feloldható csapdahelyzet (lásd még Anderson 2000, 117–119; Levitt 2001, 86–89; Carling 2008, 54–55; Liebelt 2011, 64–73).

Mivel ezekről a családi nehézségekről és feszültségekről többet tudtam meg a résztvevő megfigyelés során, mint az interjúk helyzetekben, az alábbiakban a terepnaplómból idézek néhány részletet olaszországi megfigyeléseimből.

[Elisa] A lányát segítette az egyetemen, most lakást vett neki 40 ezer euróért, egy 40 nm-es új lakást Kolozsváron. A lánya drágábbakat választott. Nem élt a prima casa⁷⁰ lehetőséggel. Arról is beszámolt, hogy amikor a lánya itt volt, többször is veszekedtek a pénz miatt.

Egy moldáv nővel sétáltunk hosszasan. Megvan a román állampolgársága. Két hónapja érkezett. Tanárnő volt, a férje orvos. A fia most végzett a jogon, közjegyzői irodát nyitott, amihez 30 ezer euró kölcsönt vett fel. Az anyja ezért jött ide dolgozni. Erről Aureliával később hosszasan beszéltünk. Ő nem tartja helyesnek, hogy a szülőt a végtelenségig kihasználják. Ő az egyik lányával rossz viszonyba került, amikor rájött, hogy ki akarja használni. A lánya, mikor érte ment a reptérre, kifizettette vele az utat. Illetve megtudta a sógornőjétől, hogy a lánya azt mondta, ő majd úgyis ad nekik, hiszen anya, és köteles. Ezután visszakérte a 3000 euró kölcsönt, amit adott neki, és ha hívja segíteni a panzióhoz, akkor elutasítja azzal a szöveggel, hogy csak pénzért megy. Ha tőle pénzt kért, ő is pénzt kér, legyen kölcsönös a viszony. A másik lányát viszont segíti. Vett nekik autót, bebútorozta a házukat, mindenfélét vásárol az unokáknak stb. Szeretne venni nekik egy új autót, befejezni a házánál a felújításokat (még egy teraszt szeretne), és gyűjt pénzt a bankba, hogy legyen öregségére.

⁷⁰ Lakásvásárlási támogatás fiataloknak Romániában.

[Sanda] A lányának adta a házát, és amikor látta, hogy a fiúknak ez rosszlehet, megígérte, hogy nekik is ad fejenként 10 ezer eurót. Már nagyrészt teljesítette, még egy évet kell dolgoznia, és akkor ezt kiegyenlítette. Utána be akarja fejezni a házát, akar egy nagyobb adományt adni az egyháznak (nagyon vallásos), illetve szeretne még gyűjteni magának. Nincsenek konkrét tervei az itt maradással kapcsolatban. Amikor jött, akkor sem tudta, mennyi időre jön, és most sem tudja, meddig marad.

Esik az eső, nem láttam lányokat. Csak Mioarával találkoztam a Passettónál. Azt hitte, az emlékmű a dóm. Megkérdezte, hogy mi az, hogy dóm, és hol van. Tegnap kellett volna odamennie. Hét éve van Olaszországban. Három évet Parmában töltött, négy éve van Anconában. [...] Meghalt a nénije, most munka nélkül van, időnként jár a családhoz takarítani, órabérből él. Nagyon el van keseredve. Most jött vissza az apja temetéséről, az anyja már korábban meghalt, a férje két éve. Egy fia van, 27 éves, megnősült, és most válik. Azt mondja, úgy tűnik, hogy mindent hiába tett. Csak rendezte ezt a sok rítust, fizetett mindent, de végül még sincs senkije, nincs családja.

Rodica tíz éve van Olaszországban. Most 60 éves, özvegy, két felnőtt, családos gyereke van, elárusító volt otthon, él az édesanyja, falun van háza Moldvában. Először azért jött, mert adósságaik voltak. Úgy számolta a férjével, hogy két évet kell maradnia: első fél évben kifizeti az útiköltséget (ezt kölcsönkérte), utána dolgozik, hogy megfizessék az adósságokat, és még egy fél évet rátesz, hogy kicsit pluszban is keressen. Két év és négy hónap után sikerült legalizálnia magát (illegális volt). Ekkor ment haza először, de végül is semmi pénze nem volt. Az a pénz, amit hazaküldött, elfolyt. Illetve hazugságba keveredett. A lánya kért tőle 3000 eurót, mert gondjaik voltak, és attól tartott, hogyha nem ad nekik, akkor még nagyobb lesz a baj. De ezt nem mondta meg a férjének, inkább hazudott az érdekükben. Ezután visszajött, hogy mégiscsak szedjen össze még egy kis pénzt. 8 hónap múlva meghalt a férje, egy csomó pénzbe került a temetés, ismét eladósodott. Utána elkezdte felújítani a házát – van egy kétemeletes háza falun. A férje után is maradt valami adósság. Többször említette még az adósságokat, végigkísérték. Illetve azt mondja még, hogy otthon olyan a pénz, mint a homoknak a víz, mind elmegy, meghozzá gyorsan.

A hasonló történetek sora igen hosszú. Mivel csak ritkán és részlegesen látnak rá egymás hétköznapi életére, az otthoniak pedig szinte egyáltalán nem a külföldön élő családtag életminőségére és mindennapjaira, bizalom hiányában már nehéz feloldani ezt a feszültséget. Bár Olaszországban tapasztaltam a legtöbb konfliktust az anyagiak tekintetében, van rá példa más transznacionális terekben is. Izraelben az önkizsákmányolás kisebb mértékének köszönhetően a megkeseredettség kevésbé jellemző, illetve ez egyúttal arról is árulkodik, hogy jobban tudják kezelni vagy elkerülni ezeket a csapdahelyzeteket a kint dolgozók, és a családtagok egymásnak feszülése is moderáltabb. A cirkuláris migráció keretében pedig az együttlétek folyamatossága veszi elejét a pénzzel kapcsolatos elképzelések és elvárások eltávolodásának. De mindkét

utóbb említett csoporton belül újabb és újabb problémák jelentkezésével, a materiális természetű igények szinte véget nem érő láncolatával szembesülnek.

Különben nekem is elég sok összejött, mer egy éve elváltunk a férjemtől. És most például... Én úgy gondoltam, hogy eljövök Izraelbe, 2-3 év alatt megoldódnak a gondok, de a 7 év se oldotta meg az anyagi gondokat – panaszolja Amália.

Tudod, hogy van? Mind ahogy mondtam: két egyetem, aztán lakásfelújítás is volt, és úgy kiürítette a tartalékokat. Aztán lakodalom, hogy ne mondjak többet. És akkor azt mondtam, hogy egy picit még fel kéne tőteni, egy nagyon keveset, hogy nem hogy most már gazdag legyél, picit még töltsél a tartalékba fel egy keveset, dobd meg egy kicsit. [...] Aztán... most még jó. Hogy meddig csinálom, azt azért nem tudom megmondani – töpreng Anikó azon, hogy meddig is tervezi még a gondozói munkavégzést Magyarországon.

A transznacionális család bemutatásának végén, összegzésképpen csak néhány gondolatot emelnék ki. A reprodukciós feladatok felelőseként és ellátójaként felfogott nő kilépésével a család teljes intézményének újragondolása és újrastrukturálása válik szükségszerűvé. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy ez nem vonja automatikusan maga után a család szétesését, ami pánikhangulatot generál a közbeszédben és közmédiában. Sokkal inkább a családi mintázatok átalakulásának és variabilitásának lehetünk a tanúi. Új társadalmi gyakorlatok és új szubjektivitások formálódnak, melyek lehetővé teszik, hogy transznacionális dimenzióban is fennmaradjon a családi összetartozás, az egység érzése és az együttműködés. A családi identitás folytonosságát a kreatív helyzetmegoldások és rugalmas konfliktuskezelés tudják biztosítani, melyeknek olyan komoly kihívásokkal és válságokkal kell szembenéznük, mint például a nemi szerepek, a családi rendszeren belüli hierarchia, a felmenőkkel szembeni generációs kötelezettségek, a szülői szerepkörök, az anya és a gyerek kapcsolatának átalakulása. Bár ambivalenciák és bináris tendenciák kísérik a jelenséget, úgy tűnik, a migrációban érintett családok jó eséllyel járhatnak sikerrel abban, hogy a rendszeres alkufolyamatok mentén újradefiniálják magukat, és egy dinamikus családkonceptió kimunkálásával a transznacionális időszakra alkalmas életvezetési stratégiákat dolgozzanak ki, melyek ugyan eltérnek a társadalmilag preferált, kibocsátó ország kulturális *normáinak* eleget tevő modellektől vagy épp a tradicionálistól, de lehetővé teszik a globális áramlatokba belépő családok újszerű életét és fennmaradásának folytonosságát.

Közösségben idegen földön: mi-csoport, kapcsolatháló, diaszpóra

A közép- és kelet-európai nők külföldre kerülve új kapcsolati rendszerekbe lépnek be. Nem csupán családi szinten, ahogy azt az előbbiekben részletesen bemutatam. Transznacionális intézmények, migráns közösségek, etnikai csoportok, globális kapcsó-

lathálók tagjai lesznek. A globális dimenzióban Benedict Anderson-i értelemben vett elképzelt közösségek szerveződnek a migráció következtében, melyek több irányból építkeznek, és többfelé ágaznak földrajzi távolságtól függetlenül. Stephen Castles megfogalmazásában a transznacionális közösségekben egyének és csoportok folyamatosan egyezkednek a lehetőségekről a fogadó országban való részvételüket, a szülőfölddel fenntartott kapcsolataikat és a nemzettársaikhoz való kötődéseiket illetően. Életstratégiáikban pedig a nemzeti és a transznacionális társadalmi tér lételemeit együttesen alkalmazzák (Castles 2002, 11–59). Bár a transznacionális szerveződésben a diaszpóra központi téma, több szerző is felhívja a figyelmet e kettő közötti különbségtétel fontosságára, valamint a diaszpóra terminus felhígulására (Brubaker 2005; Cohen 2008, 1–20, 159–177; Vertovec 2009, 1–52; Faist 2010). Már csak azért is fontos ez, mert korántsem beszélhetünk minden migráns közösség esetében diaszpóráról. Különböző formái és fokozatai vannak a csoportszerveződésnek, valamint az adott társadalmi terekben való részvételnek és identitásnak. A több színterű etnográfia lehetőséget nyit arra, hogy az eltérő mintázatok megfigyelőek legyenek, illetve belső dinamikáik és működési módjaik értelmezhetővé váljanak. Rogers Brubaker azt javasolja, hogy a diaszpórát ne szubsztanciális terminusként kezeljük, mint egy körülhatárolt entitást, hanem idiómaként, hozzáállásként, igényként, projektként, vagyis gyakorlati kategóriaként (Brubaker 2005). Egy másik tanulmányában, amely ugyan nem a diaszpóráról szól, hanem tágabb értelemben a csoportról, szintén amellet érvel, hogy a csoportra ne szilárd kategóriaként tekintünk, hanem relációs, folyamatokat kifejező, dinamikus, eseményteli terminusokban. Ennek következményeképpen pedig megváltozik a kutatás fókusza is: „nem a »csoportot« mint entitást tekintjük alapvető analitikus kategóriának, hanem a »csoportként létezés« fogalmát mint kontextuális változót” (Brubaker 2001). A továbbiakban ezt a gondolkodási modellt követem, és a migránsok szerveződésének kevésbé a *termékére* – egy homogénnek, összetartónak, azonosnak elgondolt egységre –, sokkal inkább a képződésének a folyamatára helyezem a hangsúlyt.

Az előző fejezetben a migráns gondozói tevékenység, a transznacionális munkaszervezés, munkavégzés és munkaformák bemutatása során már említésre került az informális kapcsolatok jelentősége. A migráns közösség tagjai ugyanis fontos társadalmi bázist jelentenek, és jól aktiválhatók munkalehetőségek találásában, lakhatási problémák megoldásában, információszerzésben, sőt részben egészségi ellátórendszerként is hasznosíthatók. Nem térek ki rájuk még egyszer, de fontosságuk miatt szükségesnek tartom hangsúlyozásukat. Az alábbiakban azt tekintem át, milyen tendenciák rendezik kapcsolathálóba a migráns közösség egyes tagjait, milyen kohéziós dinamikák és töréspontok jellemzik, milyen működési mintázatai vannak, hogyan játszik szerepet az identitásképzésben, és milyen hozzáadott értékkel rendelkezik az egyének és a csoport(ok) szempontjából.

A közép- és kelet-európai migráns nők közösségei, bár nem kizárólagosan, de dominánsan ebből a foglalkozási csoportból kerülnek ki Olaszországban és Izraelben. Munkarendjük, szabadidejük, problémáik és témáik hasonlósága, valamint a tágabb migráns társadalmon belüli hierarchia indokolja ezt. Ehhez hozzáadódik még az az érdekltség is, hogy egyfajta szociális védőhálót tudnak biztosítani egymás számára

(vagy legalábbis erre számítanak) azáltal, hogy az ebben az iparágban alkalmazottak hasznos információk hordozói az érintettség révén. A közösségek ugyanakkor hidakat is képeznek egyének és nagyobb csoportok/társadalmak között, ami szintén hozzájárul a biztonságérzet megteremtéséhez. Mindkét említett helyen a kapcsolatháló nyitott a gondozói körön kívüliekre is, Olaszországban többnyire az azonos etnikumú, de más foglalkozási ágazatban dolgozók irányába, Izraelben pedig a kibocsátó országgal és etnikummal kapcsolatban lévő helyi lakosság felé.

Szembeszökő, hogy a cirkuláris migránsok körében mennyire minimális a csoportképzés. Ennek több oka is van, elsősorban a váltásos rendszer munka–szabadidő sajátos váltakozásából eredő munkajogi logika. Ebbe a ritmikus mozgásba eleve be van iktatva egy távol töltött időszak, ami kevesebb jogosultságnak és toleranciának ad teret a szabadidő igénylésére a munka hetében/hónapjában. Ez nemcsak elvárás, hanem belsővé tett munkamorál is, ugyanis megengedő munkaadó esetén is alig élnek a szabadidő lehetőségével az ápolónők. A cirkuláris mobilitás azáltal is korlátozza az ismeretségek kialakulását vagy a már meglévő kinti kapcsolatok fenntartását, hogy eltérő időpontokban tartózkodnak egy helyen, a váltás ritmusát is számtalan személyes tényező módosíthatja, így szabályozott vagy kiszámítható rendje sincsen annak, hogy kit mikor lehet megtalálni. Erőfeszítést igényel tehát a találkozások megszervezése, ami korlátozottan alkalmas kapcsolatháló bővítésére és közösségi élet generálására. Harmadrészt pedig az erőteljes otthoni integráltságuk szolgál magyarázatul, hiszen nagyobb védettséget élveznek azáltal, hogy szorosan kapcsolódnak a biztonságot jelentő hátorszázghoz, kevésbé talajvesztettek és kiszolgáltatottak az idegen közegben, így nincs is akkora igényük rá, hogy kiépítsenek maguk köré egy védő/megtartó hálót. A rendszeres hazajárásnak köszönhetően a hiányérzetük is mérsékeltebb tartósan távol lévő társaikhoz képest. Illetve céljaik is mások: nagyobb a hangsúly az otthoni kapcsolatok ápolásán a távollét átmeneti időszakában, nem válik szükségszerűvé egy új közeg kialakítása az új világban.

A gondozónők migráns közösségeinek legfontosabb szervezőeleme az etnikai hovatartozás. Megfigyelhető körükben az etnicizálódási folyamat a másságuk megtagasztalása során, ami a befogadó társadalommal való találkozás által visszatükrözött képből, valamint az identitásuk külföldi kontextusban megélhető részlegességéből és eltérőségéből táplálkozik.⁷¹

Mi a nénivel mindennap lejárunk, és van egy magyar néni, akinek van egy indiai metapeletje. Héberül, amennyit én is... szal elbeszélgetünk, de mindenki a saját nációjához húz inkább. Neki is vannak indiai barátai... – summázza ezt a gondolatot Janka Tel-Avivban.

Az etnikai másság konstrukciójának több komponense van, melyek meghatározzák a kapcsolódás lehetőségeit és irányait. Az etnikai származás (mint biológiai kategória) konstrukciója és a hozzárendelt kulturális jegyek mellett, melyek fontos elemei az

⁷¹ Lásd még Meleg–Kovács 2010.

identitásnak, van néhány jól és hamar észlelhető tényező, melyek a sokszor felszínes érintkezések és felgyorsított hálózatosodás mentén szervezik a migráns közösségeket, és kijelölik a befogadás vagy kirekesztés mintázatait. Mindenekelőtt a nyelv játszik jelentős szerepet, főként azért, mert háztartási alkalmazottaink nem beszélnek idegen nyelveket, és ha mégis, nem olyan kommunikációs szinten, hogy közelebbi ismeretségek kiépítésére alkalmas legyen.⁷² Anconában a románok járnak össze, külön találkozóhelyük van, de tagja ennek a közösségnek Emma is, aki erdélyi magyarként akcentus nélkül beszéli a többségi nyelvet, neve sem jelzi róla eltérő etnikai hovatartozását, és csak akkor derült ki valamelyest magyar származása (de inkább csak érintettsége) a többiek számára, amikor előttem megszólalt az anyanyelvén, és felvállalta identitásának addig nem látható részét. A Moldovai Köztársaságba valók is szoros kapcsolatban állnak a romániai románok közösségével, de ez csak részleges tagság, létezik ugyanis hierarchia a két csoport között. Izraelben az erdélyiek a magyar kapcsolatháló részei, integrációjuk majdnem teljes, de itt is létezik egy rejtett választóvonal, még ha nem is olyan erőteljes, mint az előbbieket esetében. Az itt dolgozó ápolónők szívesen alakítanak kapcsolatot Magyarországról (illetve Erdély magyar vidékeiről) kivándorolt és magyarul beszélő zsidókkal, baráti összejövetelek vannak, közös Facebook-csoportot is készítettek, amelyben rendszeres az információáramlás. Az erdélyiek ezenfelül még a románokkal is érintkeznek, a közös nyelv nem akadály, de kevésbé intenzív a kapcsolódás, nem jellemző, hogy összejárnak, nem úgy érznek velük közösséget, mint magyar társaikkal, de azért benne vannak egymás látókörében és laza ismeretségi hálózatában.

A származási ország tehát a másik fontos paramétere a csoportképzésnek. A közös kibocsátó régió és az ebből adódó hasonló tapasztalatok jogi-adminisztratív szinten (migrációs rendszer), országközi hierarchia tekintetében (külső megítélésben), háttérmények és behatások az otthoni közeget illetően (belső megítélésben), kulturális érintkezések gyakorlata és lenyomata mind olyan tényezők, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy közösséget érezzenek egymás iránt, illetve ahhoz, hogy az összetartozásban töreksek ne legyenek az azonos etnikumú, de más országhoz tartozók felé (lásd többségi és kisebbségi románok és magyarok). A kultúrnemzet és az államnemzet két koncepciója itt is leválik egymásról, és ebben a sajátos közegben is megtapasztalható az a bináris dinamika, ahogyan e kettő kissé ambivalensen kapcsolódik egymáshoz: a befogadó társadalom tükrében észlelt *másság*élmény közel hozza az azonos kibocsátó országból érkezőket vagy épp az azonos etnikai közösséghez tartozókat (eltérő kontextusok különböző hatásmechanizmusaitól függően), miközben a csoporton belül a *másság* tapasztalása rétegződik, és ezek mentén diszkontinuitás, esetleg konfliktus jelenik meg. Itt említendő a magyar–magyar migrációs térben érvényesülő csoportképző folyamat is. A többségi és határon túli etnikai közösség relációjában alapvetően pozitív disz-

⁷² Jan Blommaert migráns közösségeknél vizsgálta, hogy a nyelv milyen fontos szerepet játszik egyenlőtlenségek és társadalmi rétegzettségek generálásában. Véleménye szerint a nyelv a legérzékenyebb és azonnali indexe a másságnak. Blommaert 2015.

krimináció figyelhető meg ebben a foglalkoztatási csoportban,⁷³ értékek kapcsolódnak a magyar származáshoz, és nemzeti alapon alig mutatkozik szimbolikus határképzés érkezők és munkaadók között. Ezzel párhuzamosan viszont megvalósul a csoporton belüli csoportképzés, vagyis a leválasztás mégis, és konfliktusok alkalmával gyakran aktiválódik egyfajta duplikált etnikai kirekesztési mechanizmus, vagyis a kisebbségi magyarok románizása, ukránizása, oroszozása a hierarchikus, lefele irányuló pozicionálásuk érdekében.⁷⁴ Meglepő módon ugyanez a dinamika figyelhető meg a határon túli magyarok között is olyan helyzetekben, amikor riválisként észlelik egymást – ilyenkor soha nem individuumként, mindig csoportként beszélnek egymásról.

Harmadik komponensként a vallást szükséges említeni, aminek szintén van csoportrendező befolyása, bár kevésbé erőteljesen, mint az említetteknek. A kutatásba bekerült transznacionális terek közül a tartósan távol lévők mindkét csoportjánál vallási különbség van a befogadó ország többségi társadalmához képest, ezért ez főként a *helyi* és *külföldi* kategóriák különválasztásában játszik szerepet, kevésbé a migráns csoporton belül. A katolikus többségű Olaszországban az ortodox/görögkeleti vallású románok idegenséglményéhez hozzájárul az eltérő világszemlélet, kulturális és rituális gyakorlat, kisebbségi vasárnapi közösség. Látogatják ugyan Ancona katolikus templomait, szívesen elmennek misére is, de amióta van külön *román templom*, otthonosságélményt itt élnek meg.⁷⁵ Illetve közösségszervező missziójuk is van a vallási élet vezetőinek, időnként kulturális programokat rendeznek, hirdetőtáblát működtetnek állás- és lakásajánlatokkal, információközvetítésre van lehetőség a vasárnapi szertartás alkalmával, a befogadó országban számukra nem vagy költségesen elérhető szolgáltatások (például egészségügy) válnak elérhetővé szívességi, szolidaritási alapon, vagyis a vallási közösséghez való tartozás a migráns védőhálóba való integrálódás társadalmi terepe is egyben. Izraelben markánsabb vallási különbözőséggel találkoznak az Európából érkező keresztény nők, ami a hétköznapi gyakorlatban meghatározó módon van jelen (táplálkozás, ruházat, étkezési rítusok, genderrelációk, tisztaságkoncepció, időstruktúra, ünnepek). Bár egy nyelvi közösségbe tartoznak megbízóikkal, és sok esetben a származási ország is azonos, ami közelséget és bizonyos értelemben összetartozást alakító élmény, de a vallási másság olyan jelentős identitásformáló tényező, ami távolságokat és átjárhatatlan határokat jelöl ki a *mi* és az *ők* csoportjai között. A migráns magyar nők szemszögéből ez a másság inkább kulturális különbözőségként értelmeződik, mivel szekulárisabb a világszemléletük, illetve a vallási elkötelezettség, a vallási identitás, a hétköznapi vallásgyakorlás sokkal kevésbé jelentős számukra. Bármennyire is megtanulhatónak vélik ezeket a kulturálisan eltérő habitusokat, a korlátozott befogadás tapasztalása világossá teszi az *idegenség* kognitív határait és hétköznapi gyakorlatait.

⁷³ Erről részletesebben írok a következő alfejezetben.

⁷⁴ Lásd még Meleg–Kovács 2010, 64.

⁷⁵ Terepmunkám idején már három éve működött az ortodox templom. Előtte a kikötőnél volt egy közösségi hely, ahol alkalmanként volt román nyelvű görögkeleti szertartás – valószínűsíthetően 1992-től. A papjuk kolozsvári, és van egy segédpap is, aki a Moldovai Köztársaságból érkezett. A szertartásokat ukránok is látogatják.

Azt láthatjuk tehát, hogy ebben a transznacionális térben dinamikusan változó csoportképző mechanizmusok működnek, több elv találkozik össze, és kontextustól függően kerülhetnek közelebb vagy távolabb egymástól befogadók és migránsok. A hasonlóságformáló elvek ellenére mégis csak lazább kapcsolatháló, baráti viszonyok kiépülésére kerülhet sor, ugyanis a csoportidentitás és azonosságélmény kialakulását a helyiek és a bevándorlók között a vallási identitás, valamint az etnikai kategória komponensein túl több más tényező – itt is, mint a többi terepen – meghatározza még.

A globalizáció ideológiájának erősödése, a globális gazdaság térnyerése és a migráció intenzívebbé válása mentén tapasztalhatjuk tehát az etnicizálódás folyamatát a háztartásiparban is. Az idegenség kategóriájának a kimunkálási folyamatában láthatjuk az azonosságon belüli különbözőségeket, a másság többféle megnyilvánulását, a kisebbségi többségi közegbe és többségi kisebbségi helyzetbe kerülését, a csoporton belüli csoportképzést, a részleges befogadást és kirekesztést, a feltétel- és kontextusfüggően változó határkijelölő mechanizmusokat, a többszörösen marginalizáló gyakorlatokat, vagyis a különböző másságképző dinamikák együtthatását. Mivel sajátos foglalkoztatási csoportról van szó, a fent bemutatott konstrukciós elvekhez még hozzáadódnak a korábbi fejezetekben részletesebben bemutatott szempontok is: migráns státusz, társadalmi osztály és a társadalmi nem kategóriái. Végül pedig a migrációs pályával kapcsolatos elképzeléseket és terveket említem, ugyanis a hosszú távon maradni és letelepedni szándékozók helyzetük stabilizálódása után egyre több erőfeszítést tesznek annak érdekében, hogy a helyeik körébe integrálódjanak, ami sokszor együtt jár a migráns közösségtől való fokozatos eltávolodással, akár elhatárolódással, hogy minél jobban leválasszák magukról azokat a jelenségeket, amelyek a migráns fogalomkör jelentéstartományához rendelődnék.

A több színterű etnográfia módszerének köszönhetően a kapcsolódási alkalmak és a csoportképződés pragmatikus feltételei megteremtésének is eltérő gyakorlatai váltak megfigyelhetővé. Térhez kötött és kommunikációban szerveződő, objektifikálódó és virtuális, online és offline módon megvalósuló, lokális és kapcsolati, stabil és mobil változatai láthatóak a különböző migráns közösségekben. Anconában területi alapon szerveződik a migráns ápolónők kapcsolathálója. Van egy földrajzilag stabil hely, egy sétány (*Viale Della Vittoria*), amely a tengerparttól a történelmi városrészig húzódik, egy olaszok által is közkedvelt utca, amelyet csütörtök délután és vasárnap a román házi gondozók népesítenek be. A városnak egy másik negyedében, szintén központi téren (*Ugo Bassi*) van egy másodlagos találkozási hely is, illetve esős és hideg időre a kikötő is alternatívaként szolgál. Ezek mellett van egy regionális gyűjtőhely is a szomszédos városban, Falconarában, amely, mivel közlekedési csomópont, könnyen elérhető a megyében dolgozók számára. Ide ritkán, többnyire célirányosan mennek csak, olyankor, ha munkát vagy albérletet keresnek, vagy ha más településre került ismerőssel akarnak időnként találkozni. Vasárnap délelőttként az ortodox templom is alkalmat kínál a találkozásra, amely egy tágabb értelemben vett közösségi centrum, a román migráns társadalom központi helye, míg a korábban említettek főként az elemzett csoportnak, a román ápolónőknek a terepe, így ezeket jobban a magukénak érzik, és szívesebben töltik ott a szabadidejüket. Pei-Chia Lan kutatásához hasonlóan

itt is egy sajátos térképzési mechanizmusnak lehetünk a tanúi, egy fordított világnak, amelyben a privát tér publikussá, a publikus priváttá transzformálódik (Lan 2006, 161–198). A migráns ápolónők olaszországi otthonukban kevés intimitást élhetnek meg, megbízójuk házában szűkös a saját terük, és sokszor ezt is ellenőrzés alatt tartják munkaadóik. A nyilvánosnak számító sétányt viszont átalakítják személyes, privát területté, ahol több intimitást és szabadságot élnek meg, mint a lakhelyüknek számító bezárt, idegenség- és kirekesztéslményt (is) nyújtó közegben. A tér tehát az a médium számukra, ahol a valahova tartozást megélhetik, ahol az otthonosságérzés morzsáit megtalálják, ahol megteremthetik maguk számára azt a világot és életminőséget, amely a külföldön való tartózkodást könnyebbé teszi, kiszolgáltatottságukat ellensúlyozza, válsághelyzeteiket stabilizálja.

Ettől teljesen eltérő gyakorlattal találkoztam izraeli terepmunkám során. Együtt töltött alkalmak a virtuális kommunikációs térben szerveződnek.⁷⁶ Mivel bezártsággal járó munkájuk és életmódjuk miatt nagy jelentőséget kap esetükben az internetes kapcsolattartás, az itt elérhető csatornákon keresztül, illetve telefonon építik és ápolják ismeretségeiket, valamint szervezik a szabadnapos közös programokat. Transzlokális kapcsolathálót építenek, különböző városokban találkoznak, szeretnek utazni. Vannak ugyan kedvelt helyek, ahova szívesen visszajárnak, de nincs stabil kötődés földrajzi keretekhez. Havonta kirándulást is szerveznek, elmennek Izrael turisztikai látványosságaihoz, amin egész busznyai csapat vesz részt, és ehhez is az interneten, Facebook-csoportjukban bonyolítják le az előkészületeket. Értelemszerűen a közösségükbe való belépésre is másként kerülhet sor. Bár van példa arra is, hogy frissen érkező nő véletlenszerűen belefutott az utcán magyarul beszélő sorstársakba, és így ismerte meg őket, de többnyire valaki ajánlásával – akár a munkaközvetítő révén – kerülnek be az online szerveződő gazdálkodói hálózatba, amelyen keresztül juthatnak el következő lépésben a személyes találkozásokig. Tel-Aviv vonzáskörzetében egy kisebb városban, ahol több magyar ápolónő is dolgozik, megtalálni a területi alapon formálódó csoportot is. Itt tíz-tizenöten szombatoként összejárnak egy vendéglőbe, és késő estig beszélgetnek. Ők is tagjai az említett virtuális kapcsolathálóknak, részt vesznek a nagyobb közös programokon, ám kisebb igényük van a több egyeztetést kívánó transzlokális alkalmi találkozásokra, hétvégi utazásokra. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy részben itt is egy transzformálási folyamat történik, és egy fordított világot teremtenek ők is: a közösségi média nyitott világában valósítják meg külföldi létük privát dimenziójának kereteit, és a városok publikus tereiben kerül sor személyes világuk megélésére.

A cirkuláris migránsok esetében a már említett okok miatt nincsen ilyen markáns csoportszerveződési gyakorlat. Ismeretségi hálójuk az otthoni kapcsolatokra épül, illetve a Magyarországon élő családtagokkal, rokonokkal találkoznak leginkább. Ritka az új

⁷⁶ Claudia Liebelt Izraelben dolgozó Fülöp-szigeteki ápolók körében végzett kutatása területi alapon szerveződő közösséget talált a fővárosban. Az általam megismert csoporttól eltérően ők az olaszországi példához hasonlóan egy fix helyen találkoznak rendszeresen, mégpedig a központi pályaudvaron. Liebelt 2011, 129–157.

kapcsolat, és azok sem feltétlenül a gondozói körön belülről kerülnek ki. A székieknél tapasztalható valamilyen mértékben a háztartási alkalmazottak rendszeres kapcsolat-tartása, találkoznak a templomban és a Népligetnél, de itt is inkább az otthoni lokalitás újratermeléséről van szó, mint új, migráns közösség építéséről.

A csoportidentitás jól megragadhatóan tárulkozik fel a migráns tapasztalatokról szóló beszámolókból. Összetartás és széthúzás, azonosulás és töréspontok együttesen határozzák meg a mi-csoport működését és érvényességi körét. Homogenizáló elképzeléseknek és ambivalens viszonyulásoknak is van helyük a migráns kapcsolat-hálók újra- és újraképződésének folyamatában. A rendszeresen találkozó közvetlen formában is hatnak egymásra és formálják a közös narratívákat, illetve képzeteket a mi-csoportról. De ez korántsem szükséges feltétele a csoportidentitásnak és csoport-létnek, hiszen a tágabb, imaginárius közösségben ugyanolyan dinamikák aktiválódnak.

A beszélgetések során többen érezték úgy, hogy védőbeszédet kell mondaniuk csoportjuk érdekében. Anikó az ápolójával felmerült konfliktus során nemcsak magát tartotta szükségesnek megvédeni, hanem kiállt az erdélyi ápolók mellett.

Van bennük [magyarországiakban] egy tartás irántunk, úgy nagy átlagba, nem személyesen most pont itt minket, de az átlag ott van, hogy hát az erdélyi nők azok akaratosak, és rátelepszene a házra, és jönnek, és egy idő után ők dirigálnak a lakásba. Tehát van egy ilyen. [...] Van! Ő maga [gondozottja] mondta. Ő maga mondta, hogy: „Az egyik barátnőm mondta, hogy jók ezek az erdélyi nők, ügyesek, de olyan akaratosak.” És akkor én ezt persze... már több emberrel, több asszonnal beszélgettem, és akkor nagyon sok helyen van olyan idős, aki... aki felejt, vagy már nem tiszta a gondolkodás, vagy... vagy teljesen magatehetetlen. És akkor elmondtam Julika néninek – már beszélek egy órája neked –, hogy... elmondtam neki, hogy: Julika néni – neki is van egy olyan ismerőse, akinek teljesen elborult az elméje –, mondom, tessék nekem megmondani, ott nem kell akaratosnak lenni? Hogy lehet megengedni egy 92 éves idős nőnek, hogy éjszaka háromkor felöltözzön, és induljon útnak, me éppen megyünk a metróhoz, me jön a repülő? Mondom, persze hogy itt akaratos kell lenni. Akkor, mondom, mit kell csináljon az a nő, aki ott van mellette?! Megfogja, és visszakanyarítsa.

A sztereotip gondolkodás természetéről is gyűjtött már tapasztalatokat Anikó migrációs pályáján. Általánosságban beszél, amikor csoportja mellett kiáll, és tisztában van azzal, hogy befogadói oldalon is így képződik a másság kategóriája. Megítélésük és munkájuk eladhatósága függ ezektől a társított jelentésektől, presztízst befolyásoló tényezőként értelmezi az erdélyiekről szóló történeteket.

Tehát igénylik, igénylik az úgynevezett... valamilyen szintű társalgást. Igénylik azér. És ezt értékeli. Azér nem szeretik, hogyha valaki – észrevettem, hogy – elhagyja magát, mondom így, vagy annyira érdeklődéshiányba van, hogy őt nem érdekel semmi, vagy annyira begyepesedett, hogy ő csak az övét tudja, és abból nem enged. Hát nem ezér jövünk ide. És vannak ilyenek is, sajnos. És akkor ez annyira

rontja a mi presztízszünket, úgy általában az erdélyiek presztízst. Annyira rontja! Mer kijön belőlük az, hogy sokszor úgy van, hogy akkor: mi románok vagyunk? És akkor magyarázd meg, hogy mi nem vagyunk románok, mi román állampolgárok vagyunk. És nekik ez érthetetlen.

Az individuum és a csoport a kognitív kategóriaképzés szintjén szorosan össze van fonódva, így a saját pozíció, megítélés, védettség és kiszolgáltatottság függ a háttér-közösség működésétől és a hozzá kapcsolt tapasztalatoktól. Ezért Anikó is, többekhez hasonlóan, fontosnak tartja a gondozói közösség egységességét, egyfajta hallgatólagos megállapodását, mondhatjuk, homogenizálását arra vonatkozóan, hogy a csoport tagjai hogyan nyilvánulnak meg és reprezentálják magukat a befogadói társadalomban.

És akkor annyinak mondtam, hogy: „Hát ne adjátok el, ne licitáld túl a másikat, nem kell azt kiadni, hogy te tudsz húsfajta tésztát⁷⁷ sütni! Ne tudjál, csak két fajtát, me az bőven elég nekik. És nem akarjál te több lenni, mind a másik, mer az a sorstársad, az jön a te gyökeredből, nem az a sorstársad, aki itt van, és adja neked a pénzt, hanem az a sorstársad, akivel együtt rá vagy kényszerülve, hogy otthonról elgyere, meg valamilyen oknál fogva haza kell vigyél pénzt.” Hát, mondom: „Ne adjátok már ki egyik a másikat, ne gyalázzuk egyik a másikat!” Tehát van bennünk egy ilyen... nem tudom, ez a magyar ember jelensége vagy az erdélyi ember jelensége vagy a butaság jelképe... Tehát egyik le akarja nyomni a másikat, tehát ő úgy akar több lenni, hogy többet csinál inkább, feláldozza a fáradságát, a szabadidejét vagy a fizikai... azért, hogy ő több legyen. Érted?

Más migrációs térben ugyan, de hasonló gondolkodási logikát tapasztal Liliana, illetve alkalmaz maga is. Az egyén és a csoport között nagy átfedés tételeződik fel itt is. Az adott etnikai közösség tagjainak cselekedetei valamennyi csoporttag cselekedeteivé válnak, a megítélésen közösen kell osztozniuk. Az interjúrészletben az is szembetűnő, mennyire sok a vélelmezés is ebben a csoportképzési folyamatban, hiszen Liliana ezt nem tapasztalta meg így, mégis magára veszi, és úgy beszél a mi-csoportról, ami kétértelműen kizáróan hordoz ilyen természetű jelentéseket.

Olyan nagyon sajnálom a mi románjainkat, amikor ennyi rosszat hallok! Istenem, hogy fáj a szívem! Ha nem sírtam, amikor beszélték néhány évvel ezelőtt, hogy a mi románunk beszúrta az ernyőjét annak a lánynak a szemébe! Egész életembe eszemben tartom. Ha nem sírtam, istenem! Mindennap sírtam. És abban az időben a fiam beteg volt, vakbélgyulladás volt, ez a krónikus vakbélgyulladás, és arra gondoltam: istenem, én megyek a gyermekemmel a kórházba, hogy ők meggyógyítsák, és mi öltünk. Mennyit beszélték! Mindenki beszélt, egy kis izgatottság volt. Itt Anconában még nem olyan nyugtalanok, mint például Rómában. Rómában, úgy hallottam, hogy verekedtek. Itt mind... csendesebbek.

⁷⁷ Süteményt.

A csoport tagjának lenni tehát egyszerre terhelt és előnyös is. Sok haszon származik abból, ha egy tágabb kapcsolatháló veszi körül az egyént egy új ország társadalmában, miközben el is kell viselni az együvé tartozás *csoport*jellegeből adódó hátrányokat. Georgeta ambivalens viszonyulásnak ad hangot az interjú során: amikor az olaszokkal szemben pozicionálja csoportját, idealizált képet fest, de amikor saját maga szempontjából jellemzi őket, negatívan értékeli.

Tehát kell hogy tudjál dolgozni velük [az olaszokkal], mert nem minden esetben kedvesek. Nekünk, románoknak más karakterünk van, bennünk több a lélek, sokkal megértőbbek vagyunk, sokkal kedvesebbek. Miközben ők nem. [...]

Szívesebben tartózkodom [a románoktól]. [...] A román büszkesége... A román büszkesége? A román hülyesége!... Mindig azt hiszi, hogy ő ügyesebb, mint a másik. Ahol egy hónapig dolgoztam, egy másik románnal voltam, aki osztályzatokat adott nekem.

Mármint hogy?

„Ma nyolcast kaptál.”⁷⁸ „Miért?” „Mert nem csináltad meg ezt.” [...] Nem tudtam, hogy diplomát, egyetemi végzettséget vagy 10-est kell kapnod ahhoz, hogy kitöröld a fenékből a kakit.

A saját közösségen belüli létnek, mint már többször is említésre került, az egyik legnagyobb jelentősége, hogy védettséget, szolidaritást és információt biztosít tagjainak. A migrációs pálya elején különösen is fontos a talajvesztettség és marginalizálódás megelőzésére. Mivel az újonnan érkezők nincsenek tisztában jogaikkal és lehetőségeikkel, könnyen kerülhetnek méltatlan vagy hátrányos helyzetbe. De a későbbiek során is betölti a kapcsolatháló ezt a szerepet, és segítséget jelent a jobb életkörülmények megteremtésében, válságos időszakok átvészelésében, kedvezőbb megoldások megtalálásában stb. Mivel a bizalom konstrukciós mechanizmusa a külföldi léthelyzetben hozzákapcsolódik a saját közösséghez, szinte automatikus együttműködést, támogatást és kölcsönösséget is feltételeznek egymásról. A Facebook-csoportban is sokszor látni, hogy tanácsot kérnek, illetve megosztanak egymással történeteket visszaélésről, nehézségről, és kommentárokból írnak megoldási javaslatokat.

Na, és megmondtam a lányának, hogy amikor megcsinálta velem a cirkuszt a gyümölcscsel, na, akkor mondtam a lányának, hogy én elmegyek, én nem azért fizettem 3300 dollárt, hogy cirkuszosjon valaki velem. Mondom, én beteg ember mellé jöttem... Ott az volt a program, minden reggel keltünk 8-kor, 8 órakor a lányánál voltunk, az öregasszony főzött nekik, én kellett takarítsak neki, 6 gyereke vót. Aztán még délutánonként szabad vótam, akkó vótak innen még nők, Szentgyörgyről, s akkor felvettem a kapcsolatot velük, már innen, ideadták a telefonszámát. S akkor mondta Klárika: „Te nem vagy köteles takarítsál, csak otthon a házat kell rendbe rakni, meg főzni, meg a beteget gondozni. Aszongya, te nem vagy köteles, hogy a lányánál

⁷⁸ Romániában 1-től 10-ig osztályoznak.

takarítsál.” [...] Aszonta nekem, ha én elmegyek onnan, akkor engem a repülővel hazaküldenek. S azt kérdeztem Sarah-tól [a közvetítőiroda alkalmazottja], a nőtől, hogy miért, mit nem csináltam jól. S aszonta: „Sőt, mindent nagyon jól csináltam, nagyon meg vannak elégedve, de ez a törvény.” Hívtam egy olyan metapeletet, úgy mondják ottan a szociális gondozónak. Felhívtam, megismertem ugyancsak Klárika által egy másik metapeletet, az Szatmárról, s aszonta, hogy: „Szó sincs erről, téged egyáltalán nem küldenek haza! Téged, ha az úton elkapnak, hogy nincsen engedély, munkaengedélyed, akkor is bevisznek, letartóztatnak, de nem visznek a repülőterre.” Akkor azt mondta, én nem tudom... a nő nagyon csúnyán megszidta őket... az a nő az irodától, csak én nem értettem. Nagyon-nagyon megszidta őket. Olyan csúnyán beszélt, tehát kiabált ott valamit nekük. Engem simogatott. Én tizenegy kilót fogytam le a két hónap alatt – részletezi kezdeti nehézségeit Lujza, amelyeken a magyar gondozói védőháló segítette át.

Ezekén túlmenően a társas élet is lényeges eleme a közösséghez tartozásnak. Az együtt-lét, a kibeszélés, a lazulás, a feltöltődés ideje ez, amikor időlegesen felfüggesztésre kerül a hierarchia, amiben munkavégzésük során és a többségi társadalommal érintkezve vannak nap mint nap. Közös birkóznak meg a kirekesztettséggel, és együtt kompenzálnak a nehézségek kiegyensúlyozása érdekében. Személyes figyelmet adnak egymásnak, megünneplik születésnapjukat, együtt töltik a fájdalmas karácsonyokat, szórakozási alkalmakat keresnek, kísérik egymás életeseményeit. Megteremtnek maguknak egy otthonos világot az idegenségben, amelyben egy tartós külföldi lét jó vagy viszonylag jó minőségben megélhető korlátozottságaival együtt.⁷⁹ Megjelenik természetesen a féltékenység, a kontroll, az áskálódás, a támogatás elmulasztása, az önérdek előtérbe helyezése, a kibeszélés, a manipulálás is a közösségen belül, amivel kapcsolatban sokan adtak hangot elégedetlenségnek is, de ez alapvetően mégis egy olyan bázis, melyhez migráns pályájuk során sokszor folyamodnak, és amire szükségük van mindaddig, amíg kint tartózkodnak, vagy amíg integrálódnak a többségi társadalomba.

Sokkal dinamikusabb a csoportalakulás folyamata az elképzelt közösség *határain*. Mint már jeleztem, a migráns csoporthoz való tartozás több tényezőtől is függ, melyek eltérő kontextusokban más-más relevanciát nyernek, így változhat az egyének kint/bent pozíciója. Az etnikai kategória – lévén többféle értelmezés keresztmetszetében formálódik – képlékenysége és változékonysága következtében vannak, akik részei is, meg nem is; vannak, akik több csoportnak is tagjai lehetnek; vannak, akik másként részesek, csak átmenetileg vagy csak részlegesen; illetve vannak, akik csak a holdudvarba kerülhetnek be. A feszültségek alapvetően a munkával és a bérezéssel kapcsolatban generálódnak, akár közvetlen, akár indirekten érintkeznek a pénzszerezés lehetőségével. A forrásokhoz való hozzáférés létkérdés a külföldi tartózkodás során, tehát az ebben való akadályoztatás, korlátozás vagy hátráltatás mobilizálni tudja a migráns nőket konfliktusok kialakítására és felvállalására.

⁷⁹ A migráns gondozók közösségi életéről lásd még Lan 2006, 161–198; Liebelt 2011, 105–158.

Rivalizálás a gondozói foglalkoztatási csoporton belül azok között van, akikkel elég közel vannak egymáshoz, sok az érintkezési felület, de az azonosságérzet nem teljes, vannak rések és töréspontok. A magyar vagy román nők tájékozottak valamilyen szinten a Fülöp-szigeteki, az orosz, a latin-amerikai, a lengyel stb. ápolók tevékenységéről és fizetéséről, de különösebb érdekeltség nem fűzi őket egymáshoz. Nyilvánvalóan azért, mert potenciális megbízóik eltérőek, ritkán kerülnek megmérettetésre. Tudják, hogy őket azok fogják alkalmazni, akik magyarul beszélő gondozót szeretnének Magyarországon, Burgenlandban vagy Izraelben, ezért vetélytársaik a nyelvközösségen belülről kerülnek ki. Más migrációs terekben pedig tudják, hogy őket azért veszik fel, mert megbízójuk európai és a befogadó országban legalisan tartózkodó munkavégzőt szeretne. Ez utóbbiak körében érzékelhető egy látens hierarchia, amely többnyire civilizációs képzetek alapján szerveződik, így az európai gondozók társadalma is rétegzett, és elég jól követhetően kijelölt az esetleges vetélytársak köre, valamint a hozzájuk viszonyított távolság.

A gondozók rivalizálásában szembetűnően erőteljes a csoportképzés mechanizmusa, ugyanis nem individuumokként versenyeznek, hanem elképzelt közösségek tagjaiként. Mint ahogyan az is markánsan kirajzolódik, hogy kizárólag etnikai paraméterek alapján artikulálódnak a versengő csoportok, az egyéb társadalmi, gazdasági, kulturális vagy akár személyes paraméterek lényegteleneknek tűnnek. Ezek ugyanis vagy nem számítanak, vagy az etnikai kategória komponenseiként tételeződnek fel. Például a Moldovai Köztársaságból való ápoló egyúttal szegényebb, elmaradottabb, tradicionálisabb, tanulatlanabb romániai nézetből; az erdélyi szintén civilizálatlanabb a magyarországi gondozó szemében önmagához képest, miközben a kárpátaljai *kolléga* megítélésében az erdélyi jobban szituált, törtető, erőszakos, okosabban érvényesíti érdekeit stb.

A közép-magyarországi Nelli az interjú során sokszor beszél az erdélyiekről. A témát maga tartotta fontosnak előhozni, nem kérdezői kezdeményezésre került elő. Sok sztereotip eszközt használ, hogy saját pozícióját ehhez képest magasabbra helyezhesse, és értékesebbként láttathassa gondozói munkáját. Egyértelmű civilizációs lejtőt konstruál meg, amiben világosak a *csoport*különbségek, valamint a magyarországiak felsőbbrendűsége az izraeli ápolói szektorban.

Én azt kell hogy mondjam, hogy megint más, mer az erdélyi asszonyok, akik kint vannak, azok általában úgy bánnak ezekkel a nőkkel, mint egy gyerekkel, tehát: „Maga vegye be a gyógyszert, maga így, maga úgy, maga amúgy.” Nekem meg ez az életem, tehát szeretem ezt csinálni. [...] Tehát teljesen emberként kezelem őket, és nem úgy kezelem, mint egy gyereket, őket, vagy mint egy idős embert, hanem maximálisan partnerként, és ez így működött.

[...] az erdélyi asszonyok elsősorba bántalmazott anyák, akik kikerülnek, meg olyan rossz szociális háttérrel rendelkeznek, hogy ott tanulják meg ezektől az idős emberektől a szellemi táplálékot és erkölcsi támaszt, amit az elmúlt 30-40 évben nem sikerült elsajátítaniuk. Tehát nem egy helyen láttam, hogy előre kifizetik hónapra, több hónapra, azért, hogy nem álljon le otthon Erdélybe az építkezés, vagy

a szüleiknek küldik és a gyerekeknek. És onnantól kezdve, hogy késsel-villával megtanítják enni, és megtanítják viselkedni, tehát nagyon sok mindent tanítanak nekik. [...]

Tehát a metapeletek, akik kint vannak akár Erdélyből, akár Nepálból, akár a Fülöp-szigetéről, alacsony iskolázottságúak általába. És nyilván nekik, az iskolázottabb embernek vagy az orvosnak, teljesen más a mércéje, mint akármelyiknek, és a konfliktusok ebből adódhatnak, illetőleg a vallási szabályokból. [...] Az csak annyi, hogy be kell tartani a vallási szabályokat úgy, ahogy mondják, aztán ha netán össze vannak keveredve a tejes és a húsos edények, akkor nem biztos, hogy annak örülnek, vagy hogyha a hűtőszekrénybe nem úgy vannak a dolgok pakolva, ahogy kell. Ennyi. Tehát ez minimális. Lehet, hogy másoknál jobban előfordult, sőt biztos is. Erdélyi kolleganők erre panaszkodtak. Tehát ők ugye úgy jöttek ki Erdélyből, hogy szinte semmilyen ismerettel nem rendelkeztek, tehát nekik ezt el kellett sajátítani, viszonylag nehéz volt, illetőleg ők ezt nem is értik.

A legtöbb súrlódás a magyar–magyar transznacionális térben észlelhető. Ennek több magyarázata is lehetséges. Egyrészt itt a legnagyobb a verseny, mert viszonylag szűkös az a tőkeerős réteg, ahonnan munkaadók kerülhetnek ki, miközben a munkakínálat keresi a helyét ezen a piacon. Másrészt ebben a közegben érintkeznek egymással leginkább a riválisként megjelenő csoportok: kognitív téren viszonylag kicsi közöttük a távolság, sok az interface; gyakorlati szinten is nagy a találkozási lehetőség, sőt a váltásos rendszer struktúrájából adódóan kollégákként is dolgozhatnak. Harmadrészt pedig nem előzmény nélküli a háztartási szektorban is megfigyelhető, etnikai terminusok mentén zajló rivalizálás: a kárpátaljai, erdélyi és magyarországi magyarok közötti különbségtételek és sztereotípiák korábbi és hosszabb folyamatok termékei, amelyek itt csak aktiválódnak, esetleg kicsit árnyalódnak, de alapvetően reprodukálják a magyar társadalom más területein már jól ismert dinamikákat.

A legtöbb panasz a kárpátaljaiak részéről fogalmazódik meg. Úgy tűnik, ők érzik magukat a leginkább hátrányos helyzetben, ezért küzdenek a szimbolikus térben is az erdélyiekkel. Mari nagyon dühös az erdélyiekre. Románozza őket, miközben kikéri magának, ha őt ukránozzák:

És felhívom, és mondja, hogy volt ott a tegnapelőtt, és mondta a papa, hogy ő... elég volt, és ő [gondozott] a románok mellett dönt. [...]

Most minket ukránoknak mondanak, pedig nagyobb magyarok vagyunk, mint a magyarok, mer mik Kárpátalján megőriztük a magyarságunkat.

Nehezményezi, hogy korábbi helyén az erdélyi asszonyt kedvelték jobban, és egy csúszás miatt elveszítette az állását, pedig úgy gondolja, ő volt a dolgozabb, a jobb munkaerő.

Most ahol voltam legutóbb, két és fél évet voltam, itt az erdélyi asszony volt velem, az kinyomott engemet, mert húsvétba vissza kellett volna menni nagypénteken, nem mentem vissza, és ő ott össze... egy másikat hozott, és én kimaradtam. [...]

Az se pogácsát nem sütött, ezt nem csinált, azt nem csinált, mégis a volt a minden, a Piriike, mert az elsőbe volt ott dolgozni.

A nyugat-magyarországi Jutka Ausztriában a hierarchia másik oldalán van, de itt sem oldódik fel a versengés. Ebből a pozícióból is lát okot arra, hogy feszültséget éljen meg a máshonnan érkező magyar gondozókkal szemben. Ambivalens viszonyban van az erdélyi kollégákkal, egyrészt baráti kapcsolatot ápol velük, másrészt távolít, csoporton kívülre helyezi őket a románizálás által, és mivel egy foglalkoztatási szektorban dolgoznak, veszélyesnek érzékeli magára nézve gazdasági alkujukat, ami indulatokat vált ki belőle.

Há mindig szoktam nekik vinni, három hónapra ugye elmennek, innen ilyen finom kekszetek vagy valami, csak úgy ajándékba, hogy... mer jó barátnők voltunk, de ők is, ha hazamentek, mindig hoztak valami románt. Azér hát el lehet képzelni, hogy sokszor, ha három hónapig ott vagyok, azér hát valamit csak megkívánok, a sajátomból kell megvenni, amit keresek, ugye. Nem azér megyek oda. [...]

Mert, mert... most lehet, hogy hülyeséget mondok, de mindegy, szóval nem szeretnék semmilyen ízbe lenni, de az az igazság, hogy a románok, a román nők sokkal olcsóbban dolgoznak. Szóval akkora hülyeséget csináltak, hogy elvállalták azt a, azt a munkát, sőt még néha úgy kihasználják őket... [...] 27-ért. Nem normálisak. De azt mondják, még ez... nincs munkahely, nincs munkahely ott önáluk, és megéri nekik, mer eljön 3 hónapra, de a családját 3 hónap azér az nagyon hosszú idő. [...] Mert valahogy jobban szeretik [az osztrákok a magyarokat], én legalábbis úgy vettem ki, mert nekem volt olyan ismerősöm, akinek román volt, és a mama addig sírdogált, amíg nem magyar nőt vittek neki. [...] Talán... nem tudom... most lehet, hogy hülyeséget mondok, hogy talán tisztábbak vagyunk, vagy talán... nem tudom, fogalmam sincs. De végső sorba ahhoz, hogy ők 27-ér dolgoznak, és azér... egy része úgyis tud erről, hogy a magyar nők 40 euróért dolgoznak, azér az lényeges különbség, a napi kajára való megmaradna. [...] Mondtam nekik: „Hát nem vagytok normálisak, a mi ízénket is elcseszitek!”

A másság megélésének mintázatai, az erre adott önreflexív válaszok, a migráns közösség önreprezentációja és szerveződésének lehetőségei követhetők nyomon a csoportképzési folyamatok elemzése során. A több színterű vizsgálat eredményeképpen feltárulkoztak az eltérő migrációs terek közötti azonosságok és különbözőségek. Látható az etnikai kategória jelentősége és a bizalom etnikai alapon való konstrukciója valamenynyire terepen, miközben látható e kognitív kategóriának a tagoltsága, heterogenitása és a változékonysága is a hétköznapi gyakorlatban. Olaszországban egy területi alapon szerveződő, rétegző, diaszpórajellegű csoportfolyamatot figyelhettünk meg,⁸⁰ Izraelben

⁸⁰ Christian Moreh a Spanyolországban élő román migránsok kapcsán hasonló folyamatok elemzésekor úgy érvel, hogy diaszpóráról még nem beszélhetünk, mivel nem állta ki az idő próbáját, és a belső szerveződési formák is gyengék, de „vannak jelek, amelyek a diaszpóra lehetőségének irányába mutatnak”. Moreh 2014, 204–211.

a magyar ápolók inkább kapcsolathálót alakítanak, és az online világ a szerveződés terepe, a cirkuláris migrációban részt vevők laza ismeretség alapján érintkeznek egymással, és a migráns kapcsolatok szegényessége miatt nagyobb mértékben támaszkodnak háttérbázisként egy imaginárius etnikai közösségre. A globális áramlat egyik alsó szektorába belépett közép- és kelet-európai nők számára gondozói közösségük szociális védettséget, a túléléshez és az életminőség javításához szükséges információs bázist, a társas létet, a marginalizálódás elkerülésének eszközét, a támogatást és az integráció egyik formáját jelenti: híd az individuum és a társadalom, a kibocsátó és a befogadó országok között.

Diskurzus a transznacionális női életről

Az eddigi fejezetek alapján láthatóvá vált tehát, hogy a kelet- és közép-európai nők külföldön többes társadalmi beágyazottságban élnek. Olyan transznacionális társadalmi tér részesei, amely a befogadó lokális közösségből, az új ismeretségekből álló kapcsolathálóból (nemzettársak és a befogadó közösség tagjai), valamint az otthon hagyott közösségből épül fel. A továbbiakban azt vizsgálom meg, milyen diskurzusok működnek a különböző migrációs terekben a női vándorlás témakörében. Olyan diskurzusokat fogok elemezni, melyek ebben a nemzetközi közegben képződnek. Interjúalanyaim folyamatosan ebben a globális társadalomban vannak jelen, külföldön sem szakadnak le a hátrahagyott közösségtől, és hazalátogatva sem lépnek ki a befogadó országban kiépített kapcsolathálójukból. Terepmunkám során három migrációs térrel szembesültem, és ezekben különböző diskurzusok körvonalazódtak: az áldozat- és szenvedéstdiskurzus, az egzotikumdiskurzus, valamint egy etnocentrikus diskurzus.

A diskurzuselemzés során Michel Foucault jól ismert elméletét követem (Foucault 1972; Foucault 1984; Foucault 1991). A társadalmat szervező kulturális tartalmak és jelentések a róluk való beszédben jönnek létre. Az elbeszélés/kibeszélés során exteriorizálódó tapasztalati konstrukciók szabják meg a társadalmi valóság szerkezetét, és egyúttal kijelölik az egyén helyét is ezen belül. A transznacionális közösségek tagjai számára a migrációs térben képződő diskurzus olyan hatalmi megnyilvánulás, amely nagymértékben kihat az egyének legitimációjára, pozíciójára és az identitásképzés számos aspektusára. Az interjúk alkalmával sokszor észlelhető az a vehemencia, amivel a megszólalók igyekeznek befolyásolni a diskurzus tárgyának jelentésképző mechanizmusait, a kijelentésmező szerveződési elveit és a lehetséges diszkurzív stratégiákat. A bemutatásra kerülő diskurzusokban jól kitapinthatóak mindazok a társadalmi gyakorlatok, amelyek a szövegek előállítására és társadalmi kezelésére, hozzáférésének szabályaira irányulnak.⁸¹

⁸¹ Hasonló elemzést végzett Kovács Éva és Melegh Attila a kilencvenes években Magyarországra vándorolt erdélyiek és Ausztriába átköltözött magyarok (erdélyiek és magyarországiak) vándorlástörténetei alapján. Kovács–Melegh 2000.

A romániai és moldovai idősgondozók az olasz háztartásokban a kilencvenes évek elejétől vannak jelen, sőt bizonyos régiókból ki is szorították a korábban már ott dolgozó, a munkastruktúrának ezt a részét elfoglaló Fülöp-szigeteki vagy latin-amerikai nőket. Komplex hálózatok szerveződtek informális és formalizált ágensekkel, melyek során sűrű migrációs csatornarendszer épült ki. Általánossá vált a tudás és beszélés erről a migrációs tendenciáról, szinte találni sem lehet ezekben az országokban olyan személyt, akinek ne lenne a családi, rokonsági vagy baráti körében olyan nő, aki érintett benne. Ha mást nem, legalább egy másodkézből kapott történetet bárki fel tud idézni, és kifomált véleménye is van – minden bizonynyal – a jelenségről. Ehhez nagymértékben hozzájárul az is, hogy a téma alaposan mediatisztált. Nem vitás, a közbeszéd egyik igen gyakori és dramatizált témája a nők külföldi munkavállalása. A román és az olasz média egyaránt sokat beszél a hátrahagyott,⁸² sőt elhagyott gyerekekről, melyre már külön terminus is van: euro-árvák.⁸³ A morális pánik hullámhosszán formálódó értelmezések átítatják a migráns nőkről szóló diskurzust, megkerülhetetlen, hogy a megkérdezettek ne reflektáljanak rá folyamatosan. Egyfajta társadalmi szégyenként és számonkérésként terhelődik rá a vándortörténetekre, és megkérdőjelezi a külföldön tartózkodó nők jó anyaságát.⁸⁴ Úgy tűnik, a női szerep erősen naturalizált ebben a diskurzív gyakorlatban, és a nők helyét a családért vállalt felelősségek és tevékenységek mértéke alapján jelöli ki, az egyéneket pedig ebből kiindulva minősíti.

Konfliktusba kerül a két, már korábban bemutatott anyaságkoncepció. A nők elbeszéléseiben a migrációs motivációk között kiemelkedő szerepet játszik a gyermekükre való gondoskodás, az ő jobb jövőjükért való cselekvés, ami a jó anya szerepvállalásának része. Vándornarratívájuk fontos eleme, hogy migrációs döntésüket nem öncélúan és önmaguk érdekében hozták meg, hanem plusz tehertétel anyai elkötelezettségből azért, hogy megteremtsék azt a többletet, amivel átemelhetik gyermeküket egy hátrányos helyzetből egy ígéretesebb életbe. Az angol szakirodalomban erre a *social glue* terminust használják, ami azt fejezi ki, hogy a külföldi keresettel egy társadalmi *ragasztót* vagy kapcsolatot és átjárhatóságot teremtenek az anyák az otthoni és egy olyan vágyott állapot között, amit a származási országban elérhető forrásokból nem lehetne biztosítani a következő generáció számára (Schmalzbauer 2004; Lutz 2011, 111–153; Badasu–Michel 2016). Feszültséget generál, hogy a szélesebb értelemben vett, tehát a lokális és közvetlen szociális közegnél tágabb otthoni társadalomban emellett létezik és erős hangot kap egy másik anyakoncepció, ami épp azt kéri számon rajtuk, amit ők nem tudnak biztosítani gyermeküknek transznacionális létük során: a fizikai közelséget

⁸² Különösképpen az 1990-es évek második felében és a 2000-es években. Az utóbbi néhány évben fokozatosan alábbhagyott az érdeklődés a téma iránt, aminek megértése külön kutatásra érdemes, ám ilyen tanulmánnyal mindeddig nem találkoztam.

⁸³ Ennek elemzéséhez lásd Lutz 2013.

⁸⁴ Lásd más migráns csoport esetében Parreñas 2001, 116–149; Lan 2006, 107, 138–144; Lutz 2011, 111–153.

és a jelenlétet. A vizsgálat részét képező többi migrációs tér szereplői szerencsésebbnek mondhatóak abból a szempontból, hogy ott nincsen ez a kettősség, ezért nem is kell megküzdeniük ennek az ellentétnek a feloldásával, fel nem oldhatóságával. Rhacel Parreñas a szülői gondoskodásnak három szintjét különíti el: a morális, az érzelmi és a materiális gondoskodást, melyek közül az érzelmi nem transzferálható másoknak, például nagyszülőknek, rokonoknak (Parreñas 2001, 117–118). A közbeszédben domináns diskurzus, amelyet egy értelmiségi, városi, dominánsan nukleáris családokban élő középosztály határoz meg elsősorban, az érzelmi gondoskodást az anya fizikai jelenlétével hozza közvetlen összefüggésbe, annak ellenére, hogy a távolsági kapcsolat is lehetővé teszi ennek többféle formáját, amit ezek a nők biztosítanak is gyermekeiknek kinti körülményeikhez mérten.⁸⁵ A társadalmi kontroll jogi szabályozás szintjén is kifejezésre került Romániában: 2006-ban kormányrendeletet adtak ki, melyben kötelezővé tették a külföldre távozó és ott munkát vállaló szülők számára, hogy ezt bejelentsék a polgármesteri hivatalban, és megnevezzék azt a felnőttet, akinek a gondviselésére bízzák kiskorú gyermeküket (219/2006-os kormányrendelet),⁸⁶ 2013-ban ezt megerősítették olyan formán, hogy a rendeletet bevezették a 2004-es gyermekvédelmi törvénybe (272/2004-es törvény 2013-as módosítással).⁸⁷ Központi irányelv került tehát deklarálásra, amiben az állam ellenőrzés bevezetésének szükségességét tartotta fontosnak, és ezáltal egyúttal állást is foglalt a szülői felelősségről és minőségről a külföldre távozókat illetően. A hétköznapi gyakorlatban a hivatalos előírás követésére és a távozás bejelentésére ritkán kerül sor, amit részben indokol az állami szervektől való távolmaradás szándéka, másrészt pedig az is, hogy nem tartják indokoltnak az intézményes kontrollt, hiszen nem ellentmondást, hanem éppen pozitív kapcsolatot látnak a jó szülőség és a külföldi munkavállalás között.

Bár a kiutazáskor a migráció célja és értéke egyértelműnek tűnt az interjúk tanúsága szerint, a külföldi létben a naponként megélt hiányok és a társadalmi nyomás hatására relativizálódnak az anyaság jelentései, és belsővé válik a számonkérő hang. A migráció nehézségei, a távollét miatti magány, az alacsony társadalmi státusz kiszolgáltatottsága olyan érzelmi kontextust formáznak, melyben könnyen elbizonytalanodnak erőfeszítéseik értékességét és hasznosságát illetően. Általánosan megfigyelhető a migráns nők megszólalásaiban a konfrontálódás a büntudattal és kétségeikkel *jó* anyaságukat illetően (lásd még Erel 2002, 140–142; Lutz 2011, 130–132). Mindezek mellett pedig női identitásuk és a női társadalmi nemi szerep jelentései hozzájárulnak a passzív narrációs minta kidolgozásához/fenntartásához, ami a migrációs életkörülmények során felerősödni látszik, hiszen a külső körülményeknek való kiszolgáltatottság erősíti

⁸⁵ Umur Erel Németországban élő török nők kapcsán végez hasonló elemzést. A német és a török diskurzusok alapján azt mutatja be, hogy az anyaság erőteljesen szabályozott társadalmi szerep: sok normatív elvárás és szabály határozza meg a *jó* anyaságot. Erel 2002.

⁸⁶ <http://lege5.ro/Gratuit/ha3tanrr/ordinul-nr-219-2006-privind-activitatile-de-identificare-interventie-si-monitorizare-a-copiiilor-care-sunt-lipsiti-de-ingrijirea-parintilor-pe-perioada-in-care-acestia-se-afla-la-munca-in-strainatate> (letöltés ideje: 2016. november 25.)

⁸⁷ <http://legestart.ro/protectia-copilului-cu-parinti-plecati-la-munca-strainatate/> (letöltés ideje: 2016. november 25.)

a sérülékenység megélését (lásd még Melegh–Kovács 2010, 67–78). Erre az összetett érzelmi és társadalmi csapdára a román nők egy áldozat- és szenvedésszövegként reagálnak.

Saját gyűjtési anyagom bemutatása előtt Liliana Nechita naplóját említem meg, aki a névtelen és arctalan migráns női tömegből levélgyűjteményével kiemelkedett, láthatóvá lett, és a globális gondozói szektorban dolgozók egyfajta szóvivőjévé vagy képviselőjévé vált a román társadalomban. Írását egy neves bukaresti kiadó megjelentette, aminek hatására a szerzőt meghívták könyvbemutatókra, megszólaltatták a médiában, gondolatai és élményei érvényességének legitim teret biztosítottak az ítékezés időleges felfüggesztésével. Nechita könyve, melynek címe már önmagában is beszédes (*Keserű cseresznyék*), egy hosszú szenvedéstörténet, amivel ellensúlyozni szándékozik mindazon vádak és vélelmezett vádak, amelyekkel szembe találta magát migráns nőként. Elmondja *nekik*, ugyanúgy egy imaginárius közösségnek, mint aminek ő maga is tagja ebben a *társadalmi valóságban*, hogy tévesen látják *őket*, emiatt rosszak az interpretációik és viszonyulásaik a kívül élő nőkhöz, anyákhoz, feleségekhez.

Egy akármilyen nő vagyok a többi akármilyen nő között. 1968-ban születtem, 2006-ban emigráltam. Senki nem felejt el a napot, amikor elment az országból, hogy idegenek között dolgozzon. Olyan, mint egy halál és egy születés egy időben. Minden románért írtam, aki elment, tömegesen, csak azért, hogy egy darab kenyeret szerezzen. A szegények miatt írtam, akik csomagokat küldenek bonbonokkal, harisnyával és füzetekkel. Minden anyáért, aki mindent odaadna, hogy megőlehesse a gyermekeit, aki minden másodpercben a gyermeke javára gondol... de nincsenek jól!

Egy akármilyen nő vagyok, de mellettem százezrek vannak, millió román, aki nem álmodik mást, mint hogy hazatérjen. Haza – írja könyve mottójaként.⁸⁸

Beszélgetőtársaim ugyanebben a diszkurzív térben fogalmazták meg sorsuk történetét. A családért vállalt küzdelem idegenek között, az önfeláldozás, az önérték háttérbe helyezésének bizonyítása, a távolság miatti fájdalom, a mindennapos szenvedés a legfontosabb diszkurzív stratégiák, melyekkel reagálnak a rajtuk túlmutató, sok társadalmi szereplő által befolyásolt jelentésképző mechanizmusokra és a belsővé tett morális csapdákra.

Elisával folytatott beszélgetésem a lánya körül forgott, akármilyen téma került elő, újra és újra visszakanyarodott a lánya problémáihoz, hogy többször is megismételhesse, hogy nem jószántából és nem kedvtelésből tartózkodik külföldön, hanem a gyermekéért vállalta a nehézségeket, hogy jó anyaként neki segíthessen önmaga szempontjainak háttérbe szorításával. Migrációs döntésként lánya továbbtanulási vágyát nevezte meg:

Azt mondtam: „Nézd, a férjem otthon 150-ért [euro] dolgozik. Még 150-et sem kapott. Nos, hogy áldozatot hozz, nem maradhatsz 150-nel.” Jönnek a számlák, kell fizessél gázt, kell fizessél ezt is, azt is... Tehát Olaszországban kellett lennem, hogy

⁸⁸ Nechita 2014, 2. Turai Tünde fordítása.

eltartsam. A lányom az egyetemen volt, most dolgozik, de öt év egyetem! Nem? Nem volt könnyű, nem volt könnyű. És azt mondtam, meghozzuk ezt az áldozatot, segítjük. Nem? Ez van.

Távollétét legitimálja narratívájában, hogy lánya benne látja egyetlen reménységét céljai eléréséhez.

A lányom az egyetemen volt, és azt mondta nekem: „Anya, nehéz nekem.” És mi ő? Nagykorú! Nem? És sírtam. És nagyon nehéz volt, amikor bejutott, és jöttek a vizsgák, tíz kilót fogyott. És... a férjem ingázott Hunyad és Kolozsvár között, mert a mentő négyszer is bevitte a kórházba és... féltem. [...] A férjem ezt mondta: „Gyere haza!” A lányom ezt mondta: „Ne, mert ha te hazajössz, nincs többé semmi reménységem, én magamnak kell, hogy segítsen.” Befejezte az egyetemet, és kijött hozzám egy hétre, azután visszament, hogy megcsinálja a mesterképzést is.

Az eredeti migrációs cél teljesítése után sem tért haza. Lánya életének segítése és számára a jobb körülmények előteremtése az anyát továbbra is Olaszországban tartották.

Mondom önnek, hogy ha nem hozol áldozatokat, nem tudsz semmit csinálni. Én vettem a lányomnak lakást Kolozsváron, és még van valamennyi pénz, amit vissza kell adnom, nem sokat, de a sógornőmtől kaptam kölcsönbe, és vissza kell adnom. Otthon mit csináltál? Két éve nem voltam otthon. Ha nem hozod meg ezt az áldozatot, tudsz venni, tudsz élni Romániában? [...] Nem szórakozásról van szó. Áldozatról van szó.

A beszélgetés végén hangot adott saját életelképzelésének is, amelyben a migrációs pálya nem szerepelt, de ezt felülírta anyai szerepkoncepciójából fakadó plusz feladatvállalása lánya érdekében.

Negyvenezer eurót fizettem egy lakásért, egyetlen szobáért, negyven négyzetméterért, negyvenezer eurót! Én le tudtam volna élni egy életet Romániában román fizetéssel! De ezért jöttem. Nem adtak a bankok kölcsönt ezzel a pénzzel, mert szegények vagyunk, kereskedők hatmillióval [rég román lej]. Mindketten kereskedelembe dolgoztunk. Ki ad neked pénzt? Ki ad neked kölcsönt?!

Emma ugyanezeket a gondolatokat visszahangozza. A munka előnyeire és nehézségeire vonatkozó kérdésekre is a lánya szempontjai alapján válaszol:

Elsősorban az a pozitív, hogy a jövő biztosítva van... nem tudom, hogy mennyire, de mégis van másnap, és tudom segíteni a lányomat folyamatosan, merthogy ő otthon van. [...] Egy szülő... örökké az marad... hiába mondd, hogy van ez, ez, ez, de mindig a gyerek az első. A negatív pedig, hogy távol vagy tőle. De... de amíg egészséges vagyok, és ők is egészségesek otthon, és anya is, aki 75 éves – van egy

75 éves anyám, a testvéremmel – addig, amíg egészségesek vagyunk, addig minden oké, nincs semmi rossz.

A munkájával kapcsolatos elégtételére is ezzel a diszkurzív stratégiával reagál:

Az az elégtétel, hogy őt tudom segíteni.

Illetve migrációs terveiről is hasonló módon gondolkodik:

Én, amíg tudok [maradok], igen, hogy tudjam segíteni a lányomat.

Szinte valamennyi interjúban visszaköszönnek ezek a mondatok, gondolatok. A gondozói munkával való tapasztalataikat és a külföldi léttel kapcsolatos élményeiket ennek függvényében és ennek a jelentésmezőnek a keretei által befolyásolva mondják el. Itt nincs tere a szórakozásnak, a saját érdek keresésének, az önmegvalósításnak, mert az ellentmondásba kerülne az anyai önfeláldozással. Nehéz sors fogalmazódik meg tehát ezeknek az asszonyoknak az elbeszéléseiben, amit két szimbólum, a könnyek és a súlyvesztés sűrít magába a legszemléletesebben, amit szinte mindannyian beleszönek elbeszéléseikbe.

Carmen tudatosan reflektál a diskurzus azon szegmenseire, miszerint az anya nélkül hagyott gyerekek fájdalmakat élnek át, nem kívánja ezt kisebbiteni, de mivel felelős szülőként pozicionálja magát, válaszként erre a szemrehányásra elmondja saját szenvedéstörténetét:

Én egy gyereket hagytam otthon, hatodik osztályos volt... És minden második nap: „Anyukámé, mit csinálsz?” De azt az időszakot, amikor hiányoztam, nem lehet bepótolni. Látszik. És a szemrehányások... Nem olyan szemrehányások, hogy nem tudom, mi, hogy „elementél, és nem tudom, mi”, de „hiányoztál az életemből, hiányoztál az életemből”. És ez nekem nagyon fáj, és valahányszor eszembe jut, jön, hogy sírjak, jön, hogy sírjak. [...] Nálam a párna nem száradt meg soha, sem este, sem reggel, lefeküdtem, könnyekkel a szememben aludtam el, és a párna nedves volt, és újra csak nedves párnával ébredtem azért, mert... nem száradt meg. [...] És hozzá szoktam az enniivalóhoz is, amit ő [a gondozott] evett. Jó, fogytam, 40 kiló voltam.

Az áldozatdiskurzus fontos témakörei a kiszolgáltatottság, a megbízók részéről tapasztalt kihasználás, az alapvető emberi jogok fölött gyakorolt kontroll (étkezés, térhasználat, személyes tárgyak ellenőrzése), szexuális zaklatás, lekezelés, megalázás, a külföldi státuszból fakadó hátrányok stb.

Adriana panaszáradata érzelmekkel olyannyira átítatott, hogy időnként az egész gondozói közösség szószólójaként próbálja képviselni a román nők érdekeit. Gyakran beszél többes számban, és gyakran jut el általános következtetésekre saját személyes élményeinek elbeszélésekor. Homogén közösséget láttat maga mögött, közös nyelvezetet vél feltárni, aminek – úgy tűnik – már saját terminológiarendszere is van.

És nincs, még csak... hogy is mondjam... nem is köszönnek meg semmit, nem is vagy megfizetve, sem... vagyis azért, amit csinálsz, nincs... azért a tényért, ahogyan segített őket... Mert voltak esetek, például az én utolsó esetem, azt mondhatom, hogy a halottak közül emeltem ki, az oroszlánok gödréből – ahogy mondjuk mi, a mi gondozói kifejezéseinkkel. [...] Nem szabad mindig arra gondolnod, hogy: „ó, elmentem erre a munkára, és nem is tudom, mennyi pénzt fogok keresni, és nem is tudom, mit fogok venni, és nem is tudom, mit fogok megvalósítani idővel”. Nem. Mi... ahogy a román kolléganőimnek szoktam mondani, a barátnőknek: „mi egyik napról a másikra vagyunk itt”. Vagyis egyik nap lehetsz itt, de két nap múlva már kitesznek, és állat vagy, ahogy most én is vagyok. És... hogy mondjam, szenvedek, nagyon sajnálom, mert tudom, hogy hatalmas munkát végeztem. Hatalmasat! Tehát... Itt nagyon erősnek kell lenned pszichésen, nagyon jól felkészültnek, nagyon erős személyiségnek. [...] Nem igazán találunk ebben pozitív oldalt. [...] mert egy házi gondozó tulajdonképpen szolgáló, felmossa a földet, sikálja a földet, rendezget, mindennek rendben kell lennie, tehát egy gondozó.

Ilyen és ehhez hasonló panasztörténeteket ontanak magukból, amikor szabadnapjukon találkoznak. A sok elégedetlenség- és sértettségtörténetnek a fájdalmak kibeszélése és a *gőz kieresztése* mellett fontos szerepe van a másságképzésben, az olaszoktól való elhatárolódás mintázatainak a kidolgozásában, az erkölcsi kategóriák kiépítésében. A befogadói közösség hozzájuk való viszonyulásában többszörösen alárendelt szerepet tapasztalnak meg, és ez az előnytelen, halmozottan hátrányos státusz nyilvánvalóan szintén nagy hatással van az áldozat- és szenvedéstdiskurzusra.⁸⁹

A migráns házi ápolók sajátos gazdasági logikája is leképezi a diskurzus fő elemeit. Jól kapcsolódik az áldozat jelentésképzési stratégiájához a gondozói formák értelmezése és (szintén) morális belső hierarchiája is. A bentlakásos gondozó tűnik fel a migráns nő ideáljaként: nincsen semmi személyes kiadása, minden keresetét hazaküldi családjának. Eljövetele legitimált, áldozatvállalása nyilvánvaló – ezzel megteremti a morális ideálképet. Egyértelmű tehát, hogy az áldozatdiskurzusból ez a munkavégzési forma kerül a ranglétra csúcsára. Előszeretettel meséltek arról, hogy milyen minimális pénzt költenek önmaguk igényeire. Egy alkalommal például heves vita robbant ki előttem egy spontán beszélgetés során, amikor kiderült, hogy az egyik kollégájuk már nem küldi haza a pénzét, hanem magának gyűjtögeti. Normatív érvelés mentén ítélték el pénzgazdálkodási stratégiáját. Amikor egyéni szempontok is fontossá válnak, akkor kerül sor az intimitás megteremtésére és részmunkaidős munkára való átállásra. Ilyenkor már egyensúlyozás válik szükségessé az áldozat és az egyéni érdekek között. Megjelenik a kiadás a kinti élet fenntartására (albérlet, megélhetési költségek, étkezés, tömegközlekedési bérlet stb.). Bizonytalan és ingoványos helyzet. Sok feszültség jelenik meg ebben a stádiumban: meddig lehet elmenni az egyéni kiadásokkal; meddig költ-het magára egy családjától távol élő nő/anya, hogy még értelmesnek tartsa a kintléte-t; meddig nem pazarlás a kinti létfenntartásra kiadott pénz? A feszültség csak azoknál

⁸⁹ Ennek kifejtésére a következő alfejezetben kerül sor.

a keveseknél oldódik fel, akik a kitelepülés érdekében dolgoznak, mert akkor az ottani kiadások megint értelmet nyernek, hiszen az új lét megteremtését szolgálják.

Az áldozat szerepvállalása a házi ápolók gazdasági gondolkodását hosszú távú perspektívában is meghatározza. Nemcsak arról van szó, hogy visszaszorítják fogyasztásukat az ambivalens megítélés alá eső külföldi tartózkodásuk idejére. Az önkizsákmányoló életmód választásának okai túlmutatnak a hétköznapi fogyasztási gyakorlatán. Távollétüket, az abból fakadó hiányokat és szenvedéseket – úgy tűnik – csak akkor lehet egyensúlyba hozni, ha a migrációs megvalósítás is túlmutat a család hétköznapi gyarapodásán és fogyasztásának jobbításán. Ezzel kapcsolatban viszont nagy a bizonytalanság a migráns nők körében, mert korántsem egyértelmű, hogy mi az *ára* a szenvedésnek és mennyit kell *fizetni* a hiányokért.

Az előző oldalakon a Románia és a Moldovai Köztársaság, valamint Olaszország közötti migrációs térben képződő diskurzusnak a legfontosabb elemeit emeltem ki, hogy feltárulkozhassanak kulcstémái, illetve láthatóvá váljék, hogy az áldozatdiskurzus szervezőelvei alapvetően morális alapúak. A diskurzus töréspontjai a morális kategóriák érvényességi és értelmezési köreinek eltérősége mentén jelennek meg, aminek eredményeképpen ugyanazon strukturális elvek alapján a diskurzus különböző ágensei más és más kategóriává formázhatják a normalitás és a deviancia körét, amiből kifolyólag különböző jelentések tulajdonítása válik lehetségessé.

Egzotikumdiskurzus

Az előző diskurzustól gyökeresen eltér az a szövegcorpusz, amellyel a Magyarország–Izrael közötti migrációs térben találkozhatunk. Az Izraelben dolgozó gondozók kiszolgáltatottsága erőteljesebb, mert a fogadó ország migrációs törvényei a munkavégzőt közvetlenül a munkaadótól teszik függővé, így közvetlenül a megbízóiknak vannak alárendelve, és a munkakapcsolatban érdekérvényesítési lehetőségeik korlátozottabbak.⁹⁰ Mivel nem uniós tagországban vannak, tartózkodási és munkavégzési köreik szabályozottabbak és szűkre szabottak, elbeszéléseikben mégis alig tematizálódik a papírok beszerzése, adminisztrálása és az ebből fakadó nehézségek. Az Izraelbe való kijutás is több nehézséggel jár, sőt komoly anyagi beruházást igényel, legtöbbjük nem is rendelkezik azzal a tőkével, ami a kijutáshoz szükséges, így eladósodva kezdik a munkát külföldön, ami komoly hátrányt jelent szabad mozgásukra nézve: nem hagyhatják ott, nem fordulhatnak vissza, nem gondolhatják meg magukat, mert anyagi kényszerhelyzetbe kerültek. Megjegyzendő, hogy az adósság és az emiatt rájuk nehezedő terhek csak akkor váltak beszédtemává, amikor én kezdeményeztem. Úgy tűnik, a diszkurzív gyakorlatban ez nincs az előtérben, nem exteriorizálódik, nem tartozik a migráns sorsról hírt adó, a nehézségeket láthatóvá tevő verbális stratégiák közé. Szembetűnő továbbá még egy különbség az előbbi példához képest. Sok mássággal, sőt még több mássággal szembesülnek, hiszen ebben a közegben ők több szempontból is *mások*: vallásilag, etnikailag, nyelvileg, kulturálisan, társadalmilag. Ezek a tapasztalások ugyan adnak

⁹⁰ Ennek bemutatására az előző fejezetben részletesen sor került.

okot a méltatlanságérzésre, mégsem a szenvedés jelentéstartományából töltődnek fel tartalmakkal, hanem egy egészen eltérő értelmezést kapnak, és aktív „én”-ként jelenítik meg magukat narratív mintáikban. Itt egy teljesen más diskurzus figyelhető meg a román–olasz migrációs térben megismerthez képest, hiába a sok egyezés strukturális téren a házi gondozók státuszát illetően (hasonló munkakör, hasonlóan posztiszocialista háttérország, hasonlóan női migráció). Ez a migrációs tér önálló diskurzust hív életre.

Beszélgetőtársaimnak valamennyi interjús helyzetben fontos volt választ adniuk arra – még akkor is, ha nem kérdeztem rá –, hogy miért épp Izraelt választották migrációs célországnak. Egyértelmű, hogy ebben a diszkurzív gyakorlatban ez egy akut kérdés, a válaszadás szinte kötelező, megkerülhetetlen. Része a pozicionálásnak és része az otthoniakkal ápolts kapcsolattartásnak. Sok a kidolgozott, jól megkomponált történet, valószínűleg többször elmondott sztorik kerülnek felszínre ebben a témakörben, ugyanis – úgy tűnik – nem lehet egyszerűen csak azzal elintézni, hogy itt volt ismerős, itt volt lehetőség, itt volt elérhető jobb pénzszerzési forrás.

A házastársi kapcsolatáról beszéltünk, tehát nem kimondottan a migráció okairól vagy a kivándorlást megelőző dilemmákról, amikor Andi hirtelen előhozta a maga történetét:

Még valamit nem meséltem el, hogy én hogy jöttem ki. Hogy én ezt mondtam, hogy mindenképp akartam kijönni, tehát hogy valami külföld... Namármost Magyarországon nem valami hú de nagy véleménynel vannak Izraelről, ugye, tehát azér ezt tudni kell. Tehát nekem el kellett nagyon gondolkodni azon, hogy mit szabad elmondani, és mit nem otthol. És azt tudták, hogy én külföldre akarok menni. Ha te Magyarországon azt mondod, hogy elmész külföldre dolgozni, az vagy Németország, vagy az osztrákok, vagy maximum Anglia, tehát körülbelül ennyi, ez a három, tehát nem is gondolkodnak másba, hogy te akárhova máshova mész. Namármost ezt nekem letudták otthon, hogy: „Mit akarsz, anya, úgyse tudsz nyelveket?” Tehát így, ez így le volt tudva. De én ezt elindítottam, ezt a folyamatot, ezt az izraelit, és... szép vagy nem szép, én megszöktem. S amikor én már kiértem, akkor szoltam, hogy: „Jó, akkor én most itt vagyok. Jó?” A gyerekek nagyon elfogadták, tehát semmi. Sőt, még édesanyám is nagyon támogatott. A férjem, persze, nehezen emésztette meg a dolgokat, de rájött arra, hogy igen, ez egy jó döntés volt. És most mindenki nagyon támogat. Mer ha én akkor elmondom, hogy Izrael, akkor nem, akkor megakadályozzák. Egy munkavállalási vízummal meg nem lehet azt megcsinálni, hogy te azt eljátszod. Mer megadják, és hogyha nem élsz vele, akkor már nem biztos, hogy megkapod még egyszer. És én ettől félttem.

Az volt a baj, hogy Izraelbe jössz...?

Az.

Vagy az, hogy külföldre?

Az Izrael.

Később Andi ismét visszatért a témára. Beszámolt arról, hogy barátai gyakran szólnak hozzá a magyar társadalomban ismert antiszemita hangon, és szembesítik a közbeszédben általánosan használt sztereotípiákkal. Feszültséget okoz, hogy ő fizikai hollétével

a zsidó társadalom része, ezért számot kell adnia folyamatosan arról, hogy pontosan hova is tartozik. Ez a kényszerérzet jól kitapintható a beszélgetésből az újra és újra előbukkanó magyarázó, kérdés nélkül is válaszformájú szentenciákkal.

Erika szintén reflektál a konkrét beszélgetésben el nem hangzó, de ebben a diskurzusban mégis nagyon is jelen lévő sztereotípiákra:

És miért nem Ausztria vagy Németország vagy Anglia felé mentél? Oda is sokan mennek.

Én nem szeretem a hideget; szeretem a meleget meg a tengert, meg, meg valahogy ez az ország nagyon izgatótt.

Tudtál már valamit előre erről az országról?

Jaj, hát nem. Hát annyit tudtam, hogy Izrael... Azt már tudtuk eleve, hogy, ugye, zsidó vallású családokhoz jövünk dolgozni, tehát ez már tudott volt; különösebben nem. Azt tudtam, amit ott a hírekbe leadnak, ami nem mindig fedti teljes mértékben a valóságot. Ezt már itt is megtapasztaltuk. Tehát nem minden úgy van, ahogy otthon elhangzik. Azt tudtuk róla.

Klarissz a szeretet és szerelem jelentéstartományát hozza be a narrációjába, ezzel fejezi ki Izrael különlegességét és vonzerejét. Fontos érzelmi tartománya ez az értelmezéseknek, gyakori diszkurzív stratégia, ugyanis sokak élettörténetében ez jelenik meg olyan magyarázó tényezőként, ami már túl van a racionalitás határán, és ebben a formában indokolttá is teszi – a sokszor megkérdőjelezett – jövetelüket és huzamos tartózkodásukat.

Volt itt egy ismerős nő, aki akkoriba eljött ide dolgozni, és mesélt minden szépet és jót, de amúgy is szerettem volna látni. Amikor az ember otthonról látja a siratófalat meg ezeket a szent helyeket, hát na... nyilván, hogy nem a szomszéd Csehszlovákiába akar menni dolgozni, hanem távolabbi helyre, amit egyébként nemigen lát. És azóta ez részemről is egy szerelem lett. Én soha nem voltam vallásos, beleszülettem a szocializmusba, ugye, és itt lettem valamennyire vallásos, itt ismertem meg a vallást, itt ismerkedtem meg a Bibliával, és úgy egyáltalán. Nagyon vallásos helyeken voltam. Az első tizenhárom évem úgy telt el, nagyon vallásos helyeken. És nem mondom azt, hogy én egyetértek vele, vagy én valóban úgy gondolom, hogy ez így helyes, ezt így kell csinálni, mer vannak olyan dolgok, amiket mai ésszel nem úgy gondol az ember, ugye. Na, de nem vonom kétségbe másnak a hitét. Tehát rengeteg tolerancia és empátia és... viszont beleszerettem. [...]

Mi hozott vissza? Egy év volt a terv, akkor itt voltál három évet. És aztán újra és újra visszajöttél.

Az egy évből még kellett... Hát a barátnőm, a szerelem, a szerelem... Már nem a személyi iránt, hanem az ország iránt. Nagyon-nagyon szeretem.

Az izraeli háztartásiparban dolgozó magyar nők helyezkedését az antiszemita diskurzusban és viszonyulásukat a zsidó közösséghez tovább nehezíti, hogy több különféle

relációban kell pozicionálják magukat. Láthattuk, milyen kidolgozott válaszaik vannak a hazaiak sztereotípiáira. Világosan üzenik nekik, hogy az, amit ők tudni vélnek a zsidókról, nem egészen úgy van, Izrael szép hely, jó hely, csak beleszeretni lehet, tehát egy pozitív képet rajzolnak meg narratíváikkal erről a világról. Mindeközben az a sajátos élethelyzet, miszerint ők az alkalmazottak és a zsidó közösség tagjai a munkaadók, azaz ők vannak alul a hierarchiában, akik tehát a szegények, a zsidó megbízók pedig fölöttük, akik pénzzel rendelkeznek, elkerülhetetlenül aktiválja az otthoni magyar–zsidó relációban felmerülő antiszemita értelmezési kereteket.

Janka azzal indítja beszélgetésünket, hogy összehasonlítja küldő és fogadó országát, és nehezményezi az egyenlőtlenséget. Méltatlankodva állapítja meg, hogy édesanyja hátrányos helyzetben van, és a magyar állam kevesebbet juttat neki, mint a hasonló korú zsidóknak:

Azért más az ellátás, tehát az idősellátás itt, mint amilyen nálunk. [...] Szóval nem készült Izrael arra, hogy az állampolgárai ilyen sokáig fognak élni, mert azért itt nem egyedi eset a 100-101 éves idős ember. De mégis az államtól kapnak olyan támogatást, hogy, hogy simán meg tudják oldani, hogy egy metapeletet alk... befogadjanak a családba. Mert az én nénim 3900 sékelt kap az államtól, és nekem ad 3300-at, nekem ad 3300-at. [...] Hát a biztosítótól, az államtól, a magyar államtól, az öreg... mert volt gettóban. [...] Szerintem úgy van, hogy az idealiázott emberek azért a német államtól és mindenkitől, tehát a soa miatt, tehát a második világháborús időszak miatt ők beadtak mindenféle kérelmeket. Nem a magyar államtól kapja, szerintem, hanem... bár a fene tudja, lehet, hogy a magyar államtól. De a magyar államtól még nyugdíjat is kap. Több mint 400 dollárt, mert 10 évet kellett bizonyítania, hogy dolgozott Magyarországon. Tehát ő, ő... De az nem ebben a körben mozog, hanem ő kap a magyar államtól nyolcvanvalahány-ezer forint nyugdíjat. Annyit kap az anyukám is, és 40 évig dolgozott!

Szintén a pénz témakörénél maradv Janka később elmondta, hogy a munkaadó-munkavállaló viszonyban, tehát személyes hétköznapi élményében is ezt a hátrányos helyzetet éli meg, és tapasztalja a kiszolgáltatottságot és egyenlőtlenséget – példaként említi, hogy alkalmazói nehezen adják meg a béremelést, még akkor sem, ha járna.

Nem igaz, hogy mi követelünk. Lehet, hogy... nyilván emberek vagyunk, és nem vagyunk egyformák, ahányan vagyunk, annyifélék vagyunk. De hogy... Nem követelünk. Éppen ez a baj, mert ők viszont nagyon tudják. Tehát nagyon...! A zsidók, az itteni állampolgárok, azok nagyon tudnak érvelni, hogy miért nem. Mondok egy érdekes példát. Én 2 éve itt vagyok, és... beszéltem a nénim lányával, és mondtam, hogy tavaly sem kaptam 50 dollárt, magától adott 100 sékelt.⁹¹ És elfogadtam, mert azt mondtam: „Magától adta, ez eszméletlen jó, nem kell kérni se.” És: „Nem

⁹¹ 50 dollár körülbelül 200 sékelnek felel meg, tehát a jogos béremelésnek a felét kapta meg a gondozó.

gondolod, Sári, hogy akkor az idén kéne?” „Hát, hogy majd meglátjuk.” És akkor utána jött ilyen szöveggel, hogy nem, mert ő se kapott fizetésemelést nem tudom, hány éve. Tehát ők, nekik megvan az érvrendszerük erre, hogy miért nem, vagy hogy valamennyit.

A pénzforrásokhoz való hozzáférés lehetősége mellett a holokausz az a téma, ami érzékenységeket érint mindkét oldalon, és a kint élők körében hamar elindítja az otthoni közegben megismert diszkurzív tartalmakat. Janka beszélgetésünkben erre is reflektált.

Azt is utálják, hogyha magyarul beszélünk. Tehát hogyha mi ide leülünk, itt mindig van egy-két ember, aki reklamál, hogy beszélünk. Nem szeretik a magyarokat, nem szeretik a magyar nyelvet éppen ezért [holokausz]. Például érdekes módon tisztelik a románokat, mert a románok menekítették a zsidókat, a magyarokat gyűlölik. Az én nénimnek van... néhány barátnője, akik rendszeresen szombaton eljönnek hozzánk meglátogatni, beszélgetni, egyebek. Én már nagyon sokszor hallottam, hogy: „Mert Magyarország!” És erre szoktam mondani, hogy: ’57-be születtem, mi közöm van az egészhez? Más kérdés, hogy ezt nagyon nehéz elmagyarázni, mert aki tanulta a történelmet, az tudja, hogy miért volt...

Tovább árnyalja a migráns magyar nők zsidósághoz való pozicionálásának stratégiáját, hogy folyamatosan érintkeznek, ha csak marginálisan is, a zsidó–palesztin konfliktust értelmező szövegekkel. Ebben a viszonylatban viszont munkaadók és helyi barátai⁹² véleményével azonosulnak, az általuk konstruált társadalmi realitásba integrálódnak, és egyértelműen a zsidó közösség oldalán köteleződnek el, velük szolidárisak. Védelmükbe veszik a zsidó társadalmat, és határozottan elutasítanak minden olyan véleményt, ami őket hátrányosan mutatja be, akár az otthoniak részéről érkezik a kritika, akár a világ más pontjáról – ez utóbbiakat többnyire a helyiektől hallják (természetesen reflexiókkal együtt), hiszen a magyar ápolók nem követik a héber nyelvű sajtóhíreket.

Az etnikai relációk értelmezésén túl a munkakapcsolat és munkaköri státuszuk befolyásolja markánsan kinti létük minőségét. Meglepő módon a beszélgetések során a munka és a munkával kapcsolatos kérdések szinte végig a háttérben vannak, annak ellenére, hogy ez teszi ki idejük jelentős részét. Szabadidős találkozóira különösképpen is igaz ez. Feltűnő volt, mennyire nem kerül szóba gondozottjuk vagy gondozói feladataikból adódó nehézségeik, holott Olaszországban azt tapasztalhattam, hogy elsősorban erről beszéltek a román nők egymás között, erőteljes pszichés szükségét érezték annak, hogy kibeszéljék mindazt, ami a négy fal között történik. Úgy tűnik, Izraelben a gondozók tudatosan választott stratégiája, talán épp védekezési stratégiája, hogy kiszabaduljanak hétköznapi nehézségeikből arra a néhány szabad órára – nemcsak fizikailag, hanem mentálisan és verbálisan is. Amikor rákérdezésre mégis sikerül

⁹² Itt főként zsidó barátok értendők. Kevesen barátkoznak arabokkal, ebből a közegből inkább átmeneti szerelmi kapcsolatok kerülhetnek ki, de ezt a migráns közösség elítéli, verbálisan bünteti.

megnyitni ezt a leplezett/elrejtett témát, kiderül, hogy társadalmi státuszukkal ők sem elégedettek, bár sokszor számolnak be családi kapcsolatokról. A társadalmi hierarchia alján látják pozíciójukat, ami a végzett munka jellegéből, alkalmazotti státuszukból és vallási másságukból adódik össze.

Márta kiszolgáltatottságát és alacsony társadalmi helyzetét mondja el, amikor munkajellegű visszaélésekről és vallási diszkriminációról számol be két, nyaralásnak indult utazás kapcsán:

És akkor a Panni közölte velem, hogy minden napra kapok öt, azaz öt eurót, és ott kint fogok ebédelni meg vacsorázni, mer én nem ehetek benn a lakásba.

Mért nem ehettél velük, ahova ők mentek enni?

Hát ők otthon ettek.

És te mért nem ehettél ott?

Azér, mer én nem ünneplem... mert én tisztátalan vagyok. Tehát reggelizni azért reggelizhettem a lakásba, mert csak gyümölcsöt eszem reggel. De ez a pészah, ez egy ilyen morzsátlan dolog.

Jó, de ha azt eszed, amit ők?

Mindegy. Tehát: nem, nem, nem, nem, nem! Tehát kimentem a lakásból, és amikor visszajöttem, akkor morzsátlanítás, plusz fogmosás. Igen. És hát akkor minden délben és este, és amikor pénteken délben és szombaton délben is vendégek is voltak, akkor azok után is én mosogattam, és én takarítottam ki a két fürdőszobát meg egy vécét.

[...]

No, a Sáriéknál laktunk, a házban volt két férfi, a Sári férje és a veje. Ha ez a két ember a házban tartózkodott – és ez általában „evésidőben” a konyhában volt, mert egyéb időkben a templomban vagy egyebütt voltak – akkor a szombatot nem tartó asszonyszemélynek fel kellett menni az emeletre. Az ilyen személy a házon kívül étkezhetett csak – ezt ismerjük Bécsből, de akkor annak nyomós oka volt, éspedig a pészah –, de ennek itt már más hagyománya van, minden metapelet így étkezik. Hát ez megint valami förtelmes kivertkutya-érzés, de a Teri, átérezve a helyzetet, engem kétszer is kiparancsolt a házból, szóval itt is sok szabadidőm volt, de amikor esett és fűjt... no, akkor nem volt szívderítő a salátát villáztatni az ölemben, a parkban, a vadkacsák társaságában.

A konfliktuspontok, melyek a mindennapi élethelyzeteket bemutató történetekben körvonalazódnak, mégsem a feszültség és a nehezen megélt gondozói sors szövegszintű objektifikálásához vezetnek, hanem van egy fordulat, ami mindezeket más irányba tereli, és a magyar ápolók a feloldhatatlan ambivalenciákra azt a választ adják, hogy mindezek fölé emelkednek, és megteremtenek egy másik realitást. A hétköznapiakon felülkerekedve a tárgyképzés a Szentföldre és a zsidó kultúra másságára koncentráldódik, a jelentésképzés legfontosabb szervezőelvei pedig a különlegesség és az egzotikum. Olyan országban élnek, ahova magyarok ritkán jutnak el, a Szentföldre való kiutazás sokaknál megreked a vágyak világában. Ők viszont hosszasan tartózkodnak itt, részesei lehetnek mindennek. Sokat utaznak, közös kirándulásokat szerveznek,

különleges helyeken fényképezkednek, és ezeket a fotókat a Facebookra is felteszik. Názáret, Betlehem, a Holt-tenger, a Galilei-tó, a siratófal, Jeruzsálem, az izraeli táj és még számtalan hely olyan egzotikus turistalátványossággént jelenik meg az elbeszélésekben, melyek meglátogatása a kivételesség érzetét adja beszélgetőtársaimnak (lásd még Lan 2006, 129–131; Liebelt 2011).

Márta, aki az előbbi idézetben sérelmekről számolt be, beszélgetésünkben főként utazásairól és nagy felfedezéseiről mesélt leginkább. Magyar turistáknak szívesen ajánlja fel, hogy megmutatja Jeruzsálemet, elviszi őket a legfontosabb helyekre, még oda is, amit az útikönyvek nem említenek. Társult hozzám is, amikor Betlehembe utaztam. Sokat olvas az interneten Izraelről, és egy körülbelül ötvenfős baráti társaságnak rendszeresen küld beszámoló e-maileket, amelyekben jelentős túlsúlyban vannak az ilyen típusú szövegegységek:

Ugye már mindenki tudja, hogy: Izrael a csodák országa. [...] Ez az egyetlen ország, ahol senki nem tudja megindokolni, hogy miért éppen itt él, de ezer ellenérvet tud felsorolni, hogy miért képtelenség máshol élni...
[...] ezzel én is így vagyok.

Kedveseim,

most jön egy rövid levél, mert muszáj pár dolgot elmesélnem, hogy múlt vasárnap végre eljutottam a Holt-tengerhez, ami másodjára még mindig nem volt az igazi találkozás... az első január másodikán történt, csak futólag, messziről, akkor inkább a sivatagi dűnék voltak érdekesek, ahol tengeri csigaházakat gyűjtöttem, most szeptember 4-én pedig egy szabadstrandon voltunk, ami kicsit kopár, lepukkant, csúszós, de a tenger hozta a formáját. Isteni lágy, selymesen síkos tapintású, és melegebb volt, mint a kinti árnyékban 40 fokos hőmérséklet, és igen, az ember ugyanúgy nem tud elsüllyedni, mint a Medve-tóban, csak lebeg, és élvez...

Kedveseim,

ráébredtem, hogy miért ment el a kedvem a tudósítástól: nem tudom képekkel illusztrálni a leírtakat, és ez elvette a kedvem az írástól, de azért most tudatom Veletek, hogy Jeruzsálemben még mindig giccsesen gyönyörű a naplemente, Tel-Avivnál sósan selymes és meleg a tenger, és az elmúlt két hónapban a szabadnapjaimon többnyire helyettesíttem – 1-2 alkalomtól eltekintve.

[...] amikor szabadidőm van, akkor azt játszom, hogy turista vagyok, és egészen más területeit nézem meg a városnak.

Ha kilépek a kapun, és nem vásárolni megyek, rögtön turistának érzem magam, és ezt még mindig élvezem.

A zsidó vallás és életvitel szintén különlegességként tematizálódik. Beszélgetőtársaim valóságos kulturális antropológusként élik meg a zsidó családokban való jelenlétüket,

ahol résztvevő megfigyelőként olyan ismeretekhez juthatnak el, ami közönséges turistának soha nem tárul fel. Ez a másság, aminek a hétköznapiakban ugyan elszenvedői is, kulturális egzotikumként érdekli őket. Kíváncsiak, utánaolvasnak, érdeklődnek, munkaadóikat és barátait kérdezzétek, megfigyelik gondozottjaikat és családjaikat, illetve egymás között is sokat beszélgetnek ezekről a belső információkról, *titkokról*. Itt már egyenesen előnynek számít az, ha valaki ortodox családnál van, sőt akár rivalizálnak is abban, kinek konzervatívabb a családja. A rejtett kulturális sajátosságok megismerésére, az igazi *tudás* megszerzésére a zsidó kultúráról annak van a legnagyobb esélye, aki nagyon ortodox közegbe kerül, ezért helyzete kivételes. A kóser konyha, a nagy ünnepek, a szombat megtartása és a családi kapcsolatok csak a felszínt jelentik, ők viszont többet, sokkal többet szeretnének megtudni. Sokuk kezdeményezésére találkoznom kellett Klarissz-szal, aki a zsidó kultúra legszakavatottabb ismerője a gondozói közösségben, egyfajta specialistának számított beszélgetőtársaim között. Függetlenül attól, hogy én nem a zsidó kultúrát kutattam, elképzelhetetlen volt számukra, hogy ne készítsek interjút vele, ugyanis tizenöt éve Izraelben él, dolgozott gyerekvigyázóként, betegápolóként, idősgondozóként, és migráns pályája nagyobb részében egy rabbinál volt alkalmazásban. Klarissz készségesen el is halmozott mindenféle információval, látszott, hogy folyamatosan nyitott szemmel mozog abban a világban, tudatosan és következetesen gyűjti ismereteit.

Nagy élmény volt! Nagy élmény volt. Nagyon jó helyre kerültem, nagyon vallásos családhoz. Hát a konyhát, a kóser konyhát azt pillanatok alatt, az nem volt gond. Mikor tudtam már, hogy jönni fogok, minden adást megnéztem a televízióba, a *Halld, Izrael*, mindent megnéztem, elolvastam. Volt itt olyan ismerős – ismerős? hallottam róla –, aki kijött, nem is tudom, melyik vidéki városból, és ő azt mondta, hogy nem tudta, hogy Izraelbe zsidók laknak. Komolyan! Na. Azt se tudta az a másik, hogy Ázsiába vagyunk. Na, szóval mindegy. És... nem kellett főzőm, nem kellett semmit csinálnom, nekem a dolgom ott a két gyerek volt. Éjjel-nappal, de csak a két gyerek. Nem takarítottam, nem főztem. És... akkor ott náluk, ott megtanultam minden ünnepet, és lehetett kérdezni. Bár igaz, egyszer aszonta a férfi, hogy hát: „Klarissz, én életembe nem beszéltem ennyit asszonnyal, még az édesanyámmal se.” De megtanultam a vallást, megtanultam az ünnepeket. Nagyon sok olyan dolgot tudok, amit nem gondoltam, hogy valaha is meg fogom tanulni, mert nem volt rá se okom, se lehetőségem.

A magyar–zsidó ellentétből termelődő másságra adott másik lehetséges válasz és felülemelkedési stratégia ebben a transznacionális diszkurzív térben egy másik *mátság* kidolgozása: az ázsiai versus európai kategóriák megkonstruálása. Ez pedig egészen új dimenziókat nyit helyzetük értelmezésére, identitásuk kimunkálására és önmaguk pozicionálására. Illetve innen nézve megint csak érdekesként és izgalmasként tűnhet fel az izraeli világ, és megismerhető általa az otthonról csak kevesek számára elérhető és oly nagyon különböző Ázsia a maga különleges kultúrájával.

Amikor én odakerültem a családhoz, nekem az első vitám a nénimmel ebből volt. Mert ugye én hétfőn odakerültem, pénteken mentünk vacsorára, „de én is menjek!” jelszóval nekem is mennem kell, mer különben éhen halok, ha nem eszek meg egy nyolcfogásos vacsorát. [...] És akkor készen voltam, kimentem, bemutatkoztam. „És a fejemre nem kötök semmit?!” Mondtam: „Nem.” „Na de!” Mondtam, hogy én nem, és nekem otthon se volt a fejem soha bekötve, nekem nem volt se kendő, se sapka soha a fejemre, még a 20 fokos hidegbe is meggondoltam. [...] És mondtam, hogy én nem, nem kötöm be a fejemet. Ha így nem mehetek oda, akkor hívja föl a fiát vagy a menyét, beszélje meg, hogy ha így nem mehetek oda, akkor nem megyek vacsorázni, de a fejemet nem vagyok hajlandó bekötni. [...] Beöltözöm nyakig. Ez a sál most a télnak tudható be, tehát a hidegnek, ezt hordtam otthon is. Tehát hogy most veszek magamnak olyan ruhákat, ami, ami zárt... Ezt a nyakig beöltözést nem... nem... Tehát az én ízlésem szerint vannak a ruhák megvéve. Nagyon sok ruhámat ők vettek meg ezekre az alkalmakra, tehát eljött velem az egyik menyő... Úgy mondom, hogy ők adták a pénzt rá, és elmentünk, vettünk rá ruhákat, hogy amibe én sábeckor elmegyek vacsorára. De az én ízlésem szerint lettek megvéve, tehát egy olyan, egy európai szinten. Nem azt kell elképzelni, hogy olyan ruhákba járok, mint ők! Ez az én ízlésem.

Összességében tehát az mondható el, hogy ebben a migrációs térben egy olyan diskurzus tárulkozik fel, amelynek a centruma az egzotikum. A diszkurzív gyakorlatban főként olyan tapasztalatok exteriorizálódnak, melyek az egzotikum megkonstruálásához hozzájáruló témák képzését segítik. Hétköznapi tapasztalataik annak a realitásképző jelentéstulajdonítási stratégiakészletnek az alapján formálódnak, melynek fő szervezőelvei a különlegesség és a kivételesség. Nem meglepő tehát, hogy a hasonlóan migráns és gondozói sorban élő olasz–román migrációs térben megszólaló nők az áldozatdiskurzusban honvágyat említenek, és a mielőbbi hazatérés után sóvárognak, az izraeli–magyar migrációs térben élő nők Izrael iránti irracionális, szerelmi vonzalmukról számolnak be, és ottmaradási törekvéseikről, valamint az ehhez vezető lehetőségek kereséséről hosszasan elméláznak.

Etnocentrikus diskurzus

A közép-európai migrációs térben egy más, ezektől lényegesen eltérő diskurzus körvonalazódik. Módszertanilag megemlítendő, hogy ebben a migrációs térben volt lehetőségem a diskurzusban részt vevő aktorok közül a legtöbb különféle pozíciójú szereplőt megszólítani: gondozó, gondozott, megbízó (általában nem esik egybe a gondozottal), családtag, munkaközvetítő, kibocsátó és befogadó közösség egyéb tagjai. Valamennyi terepmunkámon sikerült interjúznom többféle szempontból érintett résztvevővel, de a legszélesebb repertoár ebben a közegben állt össze – ennek nyilvánvalóan gyűjtés-technikai okai vannak (terepmunkára fordítható idő és anyagi források, kapcsolatháló, nyelvtudás, hogy mindig a megszólított anyanyelvén valósulhasson meg a beszélgetés). Ezért ez az elemzés kissé eltér a fentebbiektől.

Az etnikai alapú diskurzus megfigyelhető Erdély–Magyarország, Kárpátalja–Magyarország és Magyarország–Ausztria (főként burgenlandi részek) viszonylatban – ez utóbbi esetben leginkább a magyar–magyar, de a horvát–horvát találkozásoknál is. Pontosabban: az egykori, Trianon előtti határokon belül szerveződik (újra) etnikai szempontok alapján a munkaerőpiacnak a háztartási szektora.

Magyarország befogadóként az 1980-as évektől főként a szomszédos országok magyar kisebbségi lakosságának a migrációs célországa. A bevándorlók többsége (évente 50–80%-os arányban változó mértékben) elsősorban Romániából, továbbá Ukrajnából, majd a volt Jugoszláviából és Szlovákiából érkezett, zömében magyar nemzetiségűek (Gödri 2010, 88). Bár az etnikai indíttatású migráció (etnikai elnyomás és diszkrimináció) a 2000-es évek elejére lecsengett, továbbra is kedvelt célpont maradt a kisebbségi magyarok körében. Az etnikai hovatartozás ugyanis jelentős kapcsolati tőkét is jelent a történelmi előzményeknek köszönhetően, valamint a rendszerváltás körüli migrációs hullám következményeként. A kiterjedt rokonsági és családi hálózatok további kívándorlási folyamatokat generálnak: megkönnyítik a belépést a befogadó társadalomba, illetve csökkentik a migráció kockázatát.

Ennek a tendenciának a keretében bontakozott ki a gondozói migráció is. Erőteljesen nemzeti jellege miatt olyan, mintha egy kárpát-medencei történet lenne, és sok aspektusában valóban az is, mégsem független a globális tendenciáktól. A nemzetközi vándorlás reprodukciós ágazata szerves részének tekintendő már csak azért is, mert ebben a szélesebb mezőben szerveződik: a potenciális gondozók több ország közül választanak, egyesek megfordulnak több célországban is, illetve a megbízó kínálata (fizetség-, munka- és életmódbeli feltételek) ebben a tágabb térben kerül mérlegelésre és alkura. A globális piacba való integrálódás fokozatosan ment végbe. A kilencvenes évekre főként egy belső, nemzeti térben való gondozói forgalom volt jellemző, majd a szomszédos nemzetszoptok migráns hálózatainak bővülésével és az abba való belépés egyre könnyebbé válásával, később pedig az európai uniós csatlakozással a kárpát-medencei asszonyok is egyre nagyobb mértékben becsatlakoztak a globális migrációs csatornába, aminek hatásai a magyar gondozói szektorra vonatkozóan is szerteágazóak.

A szomszédos országba való vándorlásnak praktikus és ideológiai okai is megjelennek a diskurzusban. Az előbbieik közül főként ezek tematizálódnak: földrajzi közelség, bármikor haza lehet menni, a járulékos költségek (utazás és adminisztráció) minimálisak, a legális tartózkodás könnyen biztosítható (a kárpátaljaiak számára is megoldható a nemzeti vízummal, újabban már az állampolgársággal), vannak rokonok és ismerősök, a közeg nem idegen, nem szükséges plusz nyelvtudás, illetve lehetővé válik egy sajátos családgyesítés: közel lehetnek korábban kivándorolt gyermekeikhez anélkül, hogy rájuk költöznének, és anyagilag terhelnék őket. Az ideológiai ok pedig egyértelműen és hangsúlyosan: az egy nemzethez való tartozás.

Jutka horvát nemzetiségűként egy horvát családhoz került először, ezt követően dolgozott egy német családnál is, de csak azért vállalta el a munkát, mert a családban volt horvát nemzetiségű, és ez megkönnyítette a beilleszkedést, illetve gördülékenyebbé tette a problémakezelést.

Hát eltemettük a férjemet, és kimentem '99-be, és azóta ott kinn vagyok. De akkor egy horvát faluba kerültünk, horvátok voltak.

De ausztriai horvátok, nem horvátországi horvátok.

Igen. Ausztriába. Ugyanúgy, mind itt, mind itt Magyarországon vannak horvátok, szlovének, Ausztriába is vannak, ugye, horvátok, szlovének is élnek. Hát horvát faluba kerültem dolgozni, úgyhogy ott nem is volt gond, probléma a... hát a nyelvvel se. Nem is kellett nekem tanulnom németet, mer mindig csak horvátul beszéltünk. Hát ehhez hozzá kell tennem, hogy nem tudtam egy szót se németül, semmit. Aztán két, két és fél évig dolgoztam ott, és akkor meghalt a néni.

Bertának gondozottként szintén fontos az egy nemzethez tartozás, a gondozó kiválasztásánál ez kiemelt szempont volt:

Úgy vették fel a kapcsolatot Felsőőrbe, hogy amikor az első IBUSZ-autóbusz megjött Felsőőrrre, akkor a polgármesteri hivatalba a polgármester kint várta az első autóbuszt, és üdvözölte őket, és magyarul mondott beszédet, és megkönnyezve, örömmel fogadták, és azt mondták: „Kijöttünk Ausztriába, és magyarul fogadtak bennünket!” Ilyen volt a kapcsolat, meg ilyen is maradt. Mer ha én veszek, meg én asziszem, más is, megköszöni, hogy eljönnek, mert ők is azért jönnek el, mer rá vannak utalva, hogy eljöjenek, mer kevés a nyugdíj. Mi meg úgy fogadjuk, én különösen: „Az én magyar testvérem!”

A megbízók és gondozottak jelentéstulajdonítási stratégiáiban az etnikai csoporton belüli foglalkoztatás sajátos értékeket termel ki, és a nemzettest keleti részéből, tehát az egy adott földrajzi egységről való származást összekapcsolják olyan tartalmakkal és értékekkel, melyek a vidékiség, a természetközelség és a tradicionális kultúra asszociációs mezejének részesei. Ausztriából nézve a magyarországiakat, Magyarországról nézve a határon túliakat automatikusan naturalizálják, és azt feltételezik róluk, hogy alkalmasabbak a tradicionális feladatok – mint például az ápolás és házimunka – ellátására.

Sarolta több ápolóval próbálkozott már, és számára a legjobbnak az erdélyi asszonyok tűnnek:

Az erdélyi, az, az kedves anyámhoz, és beül hozzá, és beszélget, és hogyha... az édesanyám, amíg beviszi az ennivalót, addig ott ül vele, és viccelődik vele, és anyám jól érzi magát vele. Tehát az anyám az agyér-elmeszesedéses, de hát egy ember, akinek mindenféle érzései vannak, és pontosan tudja meg érzi azt, hogy ki az, aki... aki... aki szeretettel közeledik hozzá, és ki az, aki nem. És én nem tudom, hogy az erdélyi azért közeledik hozzá szeretettel, mert úgy érzi, hogy az erdélyi viszonyokhoz képest tisztességesen meg van fizetve, vagy azért, mert megtanították neki gyerekkorába, hogy az öregeket meg kell gondozni, és ő úgy gondolja, hogy ha ő ezt elvállalta, akkor neki feladata. [...] ha én felveszek egy, bocsánat, magyarországi magyart, akkor ő, például ez a szomszéd utcába lakó asszony, ez egy nagyon tisztességes, nagyon szeretetre méltó nő, ő átjön, vigyáz anyámra, ő is beszélget

anyámmal hál' istennek, meg megfőz neki, megeteti, odafigyel rá. De az erdélyi nő az, ha meglátta, hogy koszos az ablak, akkor megpucolta. Tehát ő... kiporszívóz... tehát ötezer forintért senki nem csinál semmit, csak vigyáz anyámra, meg, mondjuk, főz neki. Négyezer forintért az erdélyi nő takarít is nekem, és kedves. Tehát ő nem... ez az erdélyi nő ez nem... Volt előtte egy nő, aki járt ide hétfőnként takarítani, az is erdélyi volt, az is ugyanilyen kedves volt. Tehát ő nem akarja megúszni az egészet. Ezt nem tudom megmagyarázni. [...] Tehát én... nem akarok általánosítani. De én azokat az embereket, akiket a szociális gondozásba láttam, a belföldi magyarokat, azoknál én azt láttam, hogy mindenki meg akarja úszni az egészet, minél kevesebbet kelljen tenni azér a pénzér, amit kér. Az erdélyi nem akarja megúszni, ő úgy gondolja, hogy ő elvállalt egy munkát, és akkor ő azt elvégzi, és nem kell neki szólni, meglátja saját magától.

Az etnikai hovatartozás egyúttal kulturális tökéet is jelent. A keleti nemzettest tagjaival fenntartott szoros kapcsolat révén a megbízók és gondozottak azt élik meg, hogy kitágul a világuk, és hozzáférésük lesz egy értékesként értelmezett tradicionális kultúrkörhöz, a magyar kultúra régebbi rétegeihez – és így a térbeli utazás az időutazás illúzióját kelti. Támogatják a gondozókat abban, hogy úgy főzzenek, mint otthon, örülnek, ha hagyományos termékeket kapnak tőlük, amikor váltásból visszatérnek (ezt az igényt a gondozók is jól ismerik, és ennek az elvárásnak megfelelően választanak ajándéktárgyat), illetve az sem megy ritkaságszámba, hogy meglátogatják alkalmazottjukat és családjukat otthoni környezetükben. A keletebbre élő magyarsággal fenntartott kapcsolat a nemzeti nosztalgia kielégítésének eszközévé is válik. Megfordítva pedig: a keletről érkezők a nyugati vagy nyugatiasabb életmódhoz kapcsolódnak, valamint a nyugatiasabb életvitelhez közelítő magasabb bérekhez juthatnak hozzá. Ezeket a kapcsolatokat hosszú távon fenntartják, sokszor a munka megszűnte után is érdeklődnek egymás iránt, telefonon beszélgetnek, sőt segítenek is egymásnak, ha a szükség úgy hozza.

Zsóka erdélyi romantikájához jól kapcsolódott a lehetőség, hogy erdélyieket alkalmazhatott édesanyja otthonában. Látókörébe ugyan bekerültek más asszonyok is alternatívaként, de kizárta őket.

Nem, mert mindig rosszat hallottam. Akár ukránok voltak, akár magyar ápolók voltak, nem volt senki jó.

Csak az erdélyiekről hallottál pozitívakat?

Igen.

És ezt mivel magyarázod?

Nem tudom... Nem csinálták ilyen lelkiismeretesen, egyik se, ahol voltak. Munkának, olyan munkának tekintették, ami... meg ilyen bentlakásosak nem is nagyon voltak.

Székellyöldi asszonyokkal került munkaviszonyba, akik – elmondása szerint – Márton Áron leszármazottjai valamilyen formában, tehát még a történelem értékes részéhez is kapcsolódhatott rajtuk keresztül. Ezek az ápolónők megtestesítették számára a régmúlt magyar hagyományokat, és elhozták neki a jelenbe ennek a világnak a vágyott elemeit.

Kapcsolatuk folyamatos, bár nem dolgoznak már nála, viszont nemzeti nosztalgiája miatt fontosnak tartotta megőrizni az Erdélyhez vezető szálakat.

Hát most például hozott nekem egy bölcsőt, merthogy született az unokám. Éjszaka kettőkor beállítottak, telefonál, hogy itt vagyunk a határon, hoztuk a bölcsőt. [...] Mer azt mondta, hogy az unokái kinőtték, most már nagyobbak az unokái, és asztalos az egyik családtag, aki csinálja a bölcsőt, és megkaptuk a bölcsőt. Úgyhogy most már a bölcsőben is a negyedik gyerek van, mer én is adom a bölcsőt sorba.

A következő interjúrészlet is a nemzeti romantikának ad hangot, de itt még egy utalás is történik, amiben egy másfajta – bár nem faji – hierarchia is kifejezésre kerül. Nem egyértelmű ugyan, hogy a rengeteg túró és tejföl miért a szegénység jele, de az világos, hogy a két világot a munkaadó hogyan rangsorolja.

Az asszonyok is azt mondták mindig, hogy ilyen ellátásban nem volt részük nagyon régen, mert hát ők nagyon szerényen élnek ott kint. Rengeteg túró meg tejföl... Én nagyon élveztem, mert csinálták a puliszkát, de ők már unják ezeket a dolgokat. [...] Finom, de ők már nem bírtak a túróra nézni sokszor. Én meg ezeket, a friss túró meg, meg... reggel hozta a Jani a meleg tejet, azt is megittam. Úgyhogy én nagyon élveztem.

A dunántúli Vilma ugyanezt a szerepkört tölti be a burgenlandi gondozottjának, és magyar termékekkel – többek között a szimbolikus kenyérrel – látja el a bácsit.

A, a bácsi nagyon megköszön mindent, nagyon megköszön, igen, nagyon. És akkor olyanokat, hogyha jövünk, én legalábbis, szokok neki hozni toronyi kenyeret, mer nagyon szereti, akkó szokok... akkor mézet én hozok neki onnan, úgy vesszük neki. Nem az, hogy úgy kívánja onnan, kifizeti ő, ő egy centtel – vagy hogy kell itt mondani? – még annyival se akar tartozni. Azér mondom, hogy az esze neki nagyon a helyin van, nagyon, nagyon.

A nemzeti közösségérzés olyan hasonlóságokat és közelséget előfeltételez, ami a szimpátia és a jó együttműködés alapja, és így morális tulajdonságokat is aktivizál ez a koncepció. A bentlakásos gondozói munka egyik alapfeltétele a bizalom, ami ebben a relációban szintén etnikai alapon kerül megformázásra – ez esetben a pozitív értéktartományban. A bizalom egy sajátos nemzeti konstrukciós folyamat termékeként kerül elbeszélésre az interjúkban, ami automatikusan csakis kedvező jelentésekkel kapcsolódik a határon túli asszonyokhoz. Matild meg is lepődött, amikor erről faggattam, mintha valami nagyon közismert és banális témát akarnék feszegetni:

Lehet, hogy azért, mert erdélyiek voltak, és annyira bíztam bennük. De az első napokba elbeszélgettünk a családról, mindenről, és... és akkor, én nem tudom, bennem

föl nem merült. De mér, mér lopna meg, hogyha én adom neki a kenyeret, akkor mér lopna meg?! [...] Azok [az erdélyiek] becsületesek, szorgalmasak.

A pozitív diszkrimináció az azonos etnikai csoporton belül tehát világosan megmutatkozik. Kedvezményezettjei szívesen veszik ezt, bár időnként még mindig részük van ukránizálásban és románizálásban. Nehezen élnek meg a duplikált etnikai kirekesztést, vagyis hogy otthon azért rekesztik ki őket, mert magyarok, Magyarországon pedig azért, mert nem magyar állampolgárok.⁹³ Ezek a helyzetek, illetve ezeknek a helyzeteknek a felidézései kompenzációs válaszokat aktiválnak bennük, ami szintén az etnikai diskurzus keretein belül mozog, és arra reagál, hogy ki az igaz magyar, és mit jelent igaz magyarnak lenni. Akinek nincs saját története erről, az is előszeretettel mesél másodkézből ismert eseteket, hogy pozicionálhassa magát az alapvetően etnikai elvek alapján szerveződő jelentések mezején. Megjegyzendő, hogy az együvé tartozásból fakadó felhőtlen kapcsolat nem feltétlenül tükröződik a gondozók elbeszéléseiben. Az alkalmazotti viszonyból adódó hierarchia elkerülhetetlenül ráterhelődik a megbízottak tapasztalataira és helyzetértelmezéseire. A viszony összetettsége a státusz képlékenységében és nehezen meghatározható jellegében fejeződik ki.

Az egy nemzettesthez való tartozás olyan társadalmi konstrukció, ami nemcsak összetartozást, de hasonlóságot is feltételez a mi-csoport homogénként való elképzelése révén. Ennek következtében az így rendeződő csoportok tagjai között a másság kategóriája az előző diszkurzív példáktól eltérően formálódik, a faji megkülönböztetés fent bemutatott mintázatai itt nem lelhetőek fel, illetve a közelség-távolság szabályozása is más stratégiák alapján realizálódik. Etnikai alapú hierarchiával tehát nem találkozunk ebben a diskurzusban, mégis termelődik *mátság*: eltérő koncepciók eredményeként – centrum–periféria, fejlett–kevésbé fejlett, gazdag–szegény, civilizált–tradicionális ellentétpárok mentén – szerveződik a *határképzés* a nemzet különböző tagjai között.

Melinda kisebbségiként érkezett Kárpátaljáról a többségi nemzethez, faluról jött a nagyvárosba, egy ország perifériájáról egy másik ország fővárosába, Budapestre. Bár felsőfokú végzettsége van, és többnyire kevésbé iskolázottak (például gondozottjai) körében tölti hétköznapijait, az említett tényezők miatt a kisebbségi érzés a domináns magyarországi életében. Hozzáadódik az így megélt rétegzetten hátrányos helyzethez, hogy otthon társadalmi mobilitása korlátozott volt a többségi népességben, ezért Magyarországra való migrációja, bár a munkaerőpiac alsó szegmensébe integrálódott, kecsegtet valamiféle emelkedési lehetőséggel, vagy legalábbis annak illúziójával.

Nekem az volt fontos, szinte, hogy az agyam ki vót éhezve a Magyarországnak a történelmire. Ugye, mi ukrán iskolába jártunk, nem tanultunk semmit Magyarországról. Az, hogy Trianon, sose tudtam, mi az. Lehet, most se tudom annyira tökéletesen, de azért van róla némi fogalmam, hogy mért vagyunk mi itt, ahol vagyunk, sajnos. Akkor szerettem, örültem annak, hogy az emberek nemcsak a munkába vetik magukat, és nem... ha leülnek egy asztalhoz, akkor nemcsak azzal kezdődik a téma,

⁹³ Vö. Melegh–Kovács 2010, 64.

hogy mostan milyen a kukoricám meg milyen a paradicsomom, hanem más értékek vannak, hogy mit láttak ők is. A múzeumokba el szerettem volna menni, el is mentem, színházba. Tehát ilyen társadalmi életre vágytam plusz még úgy, hogy művelődjek. A saját magam kis... hogy is mondjam csak... lehet, hogy nem tudom most kifejezni magamat... saját magamat akartam többnek látni, mint amennyi vagyok, mer én mindig kevésnek éreztem magamat ahhoz, mint egy magyar ember. Mer ahhoz képest, hogy most ukrán iskolát végeztem, meg lediplomáztam Ukrajnába, Odesszába nagy oroszul. [...] A látvány, az a sok jóindulatú ember, az a sok... hogy is mondjam csak... okos arc az embereknek. Mikor elmentünk a tavaly is, tavalyelőtt is, mikor elmegyünk erre a nagy rendezvényre, augusztus 20-ra, kimegyünk a vízi és a légi parádét megnézni, mert nincs más lehetőségünk máshova elmenni, és meg is jegyezte a fiam, hogy: „Anyuka, nézd meg, hány millió ember megy itt el egymás mellett, ha véletlenül hozzáérnek egyik a másik ember, akkor vagy bocsánatot, elnézést vagy pardon, megkérlik, de nem látni a sörösüvegekkel a kezükbe, hogy részegek lennének.” Mer, mondom, nem azért jönnek ide, hogy most lerészegedjenek, hanem hogy most élvezzék azt, amit mutatnak nekik. És azt nem mindennap látja az ember, se azt a vízi parádét, se a légi parádét, se a tűzijátékot, se ott hátul a Kossuth téri rendezvények a sátorba, hogy honnan jött a magyarság, a mongolok, meg mit tudjam én. Rengeteg ilyen program van, ami... ami, amiből én is tanulok. Én szégyenszemre, én elszégyellem saját magamat: tehát te még ezt se tudtad? És vágyok oda!

A gazdag–szegény hierarchiát eleve kijelöli a megbízó-alkalmazott reláció, valamint a munkamigráció. Több tényezőből adódik össze ez a ranglétra. Egyrészt a munkaadó az, aki fizet, esetleg még ajándékokat is ad a náluk dolgozó gondozónak, illetve az is előfordul, hogy elviszik családi nyaralójukba (nem mindig a pihenés céljával, hanem például a gondozott kísérőjeként ápolói feladatok ellátására az idős szülő nyaraltatása idején), ezért világosak a kapcsolaton belüli gazdasági különbségek. Továbbá a gondozók, bár származási országukban nem a társadalom szegény rétegeiből kerülnek ki, ebben a kapcsolati rendszerben mégis a hiányos erőforrásokkal rendelkezők, a szegények térfelére kerülnek, hiszen a pénzkeresés céljával mennek más országba dolgozni. Illetve külföldre érkezve eleve egy fizetőképes réteggel kerülnek érintkezésbe, hiszen olyan családok fogadják őket, akik megengedhetik maguknak, hogy háztartási alkalmazottat foglalkoztassanak.

Lídia egyetemista fia támogatásának szándékával érkezett Budapestre dolgozni, de migrációs terve megvalósítása után is folytatta gondozói munkáját. Egy Duna-parti lakásban él ápolójával. A család megbecsüli munkájáért, a Balatonra is elvitték váltótársával együtt. Esetleges letelepedési terveiről kérdeztem, amikor elutasítóan válaszolt, és elhelyezte magát ebben a gazdasági relációban.

Nem, nem. Otthon szép lakásunk van. Tömbházlakás, de négyszobás lakás. Nem szeretem én az ilyent [kitelepedést]. Férjem kijött, már magyar állampolgár.⁹⁴ De

⁹⁴ Nem váltak el, de külön élnek, nem tartják a kapcsolatot.

én nem szeretem, mer bizonytalan, nem igazán... nem szeretem. Aszondom mindig, itt [ebben a lakásban] szeretem, Budapest nagyon szép, de az én lehetőségeim ezt nem tudnám biztosítani magamnak, tehát ezt, ami itt van. Mer itt is vannak szegény emberek, és itt is vannak, akik rosszul élnek. [...] Úgyhogy még úgy se élnénk, mint otthon, abból a pénzből, amit én kapok. Nem, én nem akartam sose kitelepedni, tudja az ördög.

Anikó szintén tapasztalja ezt a hierarchiát, és ő feszültségeket is megél a pénz kapcsán. Elégedetlenséget vált ki belőle, hogy miközben feladatai nőnek a gondozottja egészségi állapotának romlásával, bérét nem emelik. Méltatlannak találja, hogy ezt neki kell szóvá tennie, és megalázónak, amikor a válasz elutasító. Kompenzáló verbális stratégiája a hétköznapijaiban megélt egyenlőtlenség mérséklésére, hogy meglátja és kommunikálja a tágabb környezet, Budapest szegény oldalát, ami sokkal rosszabb, mint ami az ő kibocsátó környezetében létezik.

Mert akkor kezdtem, és addig ugyebár nem is voltam soha Budapesten. És akkor megérkeztünk a Keletibe, hajnalban... hát nekem az is olyan nagyon, nagyon kellemetlen benyomást tett, egy olyan megrázó sokk volt az, hogy én a Keletibe ott láttam azt a rengeteg sok hajléktalant. Addig nem láttam, mert nálunk nagyon kevés a mi kis városunkba. Egy-egy tekergő fiú itt-ott, de az, hogy hajléktalan, és kint fekszik egy kartonpapíron az állomáson, meg rossz szatyrokkal, meg ilyesmikkel... Nekem ez olyan nagyon kellemetlenül érintett, hogy nem jött, hogy elhiggyem. Amit addig csak elméletileg tudtam, hogy van, és azt látni, furcsa volt.

A közép-európai migrációs térben feltárulkozó diskurzus azt mutatja, hogy a keleti nemzettest részének lenni jó márkánévnek számít a háztartásiparban. Megnyitja a kapukat a családokhoz, illetve a gondozói munkához, vagyis az intimitáshoz, bentlakáshoz, mindennapi közös élethez kapcsolódó bizalmi álláshoz. Az ausztriai nemzeti kisebbségek előszeretettel helyezik előtérbe az etnikai alapon szerveződő hálózatokat, bár körükben van példa más nemzetiségűek alkalmazására is. Magyarországon viszont csak magyar asszonyokkal találkoztam az ápolók között – két kivétellel, ám ők is kisebbségi magyarként *adták el* magukat a magyar gondozói munkaerőpiacon.⁹⁵ Az ápolói munka olyan tevékenységnek bizonyul, melyben előnyös egy tradicionálisként elképzelt közösség tagjának lenni, és így leképeződni látszik térségünkben az orientalizmus dinamikája ebben a foglalkozási körben. A határon túliakra vonatkozó sztereotípiák itt a pozitív diszkrimináció elemeivé válnak, és bár maguk az érintettek nem feltétlenül tudnak azonosulni a rájuk vetített képpel, ebben a kontextusban megélik az ezzel járó előnyöket, és igyekeznek kiszolgálni ezeket. A kölcsönös érdekeltiségből kifolyólag mindkét fél kapcsolódik az etnikai tartalmakhoz, különösen a bizalom és a hasonlóság kategóriáihoz, még a kevésbé jobboldali elkötelezettségűek is, akik

⁹⁵ Egy marosvásárhelyi román nő, aki magyar gyerekek között nőtt fel, illetve egy tiszapéterfalvi ukrán nő, akinek magyar a férje, így mindketten tökéletesen beszélnek magyarul.

az egyetemes emberi jogokra is reflektálnak a háztartási alkalmazottak kérdésében. A társadalmi és a kulturális tőke az etnikai kapcsolathálózat fontos migrációs szervező termékei és generátorai, és szintén hozzájárulnak a nemzeti diszkurzív tér formálásához. A határképzés viszont szükségszerűen megvalósul az azonos nemzetcsoporton belül is, de a hierarchia más tartalmak mentén termelődik ki.

A három transznacionális térben kibontakozó diskurzus elemzésének végéhez érkeve az mondható el, hogy a résztvevők aktivitása és vehemenciája a diskurzusban való részvételben jelzi ennek fontosságát és hatását mindennapi életükre, emberi kapcsolataik minőségére. Kutatásom eredményeként a kelet- és közép-európai háztartásipari vándorlásban három nagyobb diskurzust tártam fel. Valamennyinek más a magja, és eltérőek a diszkurzív gyakorlatok, valamint a jelentéstulajdonító stratégiák. Ez a fejezet azt is bemutatta, hogy a globális migrációs térben képződő diskurzusok hogyan pozicionálják a migráns nőket, illetve ők maguk ezen keresztül hogyan és milyen formában helyezkednek, milyen irányba és milyen verbális stratégiákkal mozdítják el státuszukat. Az olasz–román viszonylatban egy áldozat- és szenvedéssdiskurzus nőtte ki magát, mivel itt az alapp probléma az anyaság és az anyai feladatok ellátásának hogyanja. A magyar–izraeli migrációs térben az egzotikum kerül a diskurzus középpontjába, ami jó stratégiának bizonyul felülemelkedni az antiszemita sztereotípiákon, illetve a rétegzett másság megtapasztalásának nehézségein. A közép-európai régióban pedig az etnocentrikus diskurzus rendezi a migrációs kapcsolatokat és a háztartási alkalmazottak helyzetének értelmezését. Összességében pedig az állapítható meg, hogy a migrációból szükségszerűen fakadó másságképzés, az elvégzett munka alacsony státuszából adódó naturalizálás és a női gondozói tevékenység árucikké transzformálódásának dilemmája az alapja valamennyi itt felvázolt diskurzusnak és jelentésképzési gyakorlatnak.

Külföldiek között: globális hierarchia lokálisan, és ennek megfordítási technikái

A globális egyenlőtlenségek leképeződnek a hétköznapi társadalmi viszonyokban: a háztartásokban, ahol élnek a migráns ápolók, illetve mindennapi társas érintkezéseikben. Egymást kiegészítő tendenciák találkoznak össze, és így halmozottan hátrányos helyzetet teremtenek a háztartásban foglalkoztatott bevándorló nők számára. A migrációs rendszer, gender, társadalmi osztály, etnikai hovatartozás erőteljes hatásáról az idegenség kategóriájának megkonstruálására a korábbiakban sok szó esett, így rálátást nyerhettünk arra, hogy a globális hatalmi erőviszonyok következtében a kelet- és közép-európaiak milyen kirekesztő és integráló gyakorlatok mentén helyezkednek el a fogadó társadalom korlátozott lehetőségei között. A domináns hierarchiák mellett azonban megmutatkoznak más/alternatív egyenlőtlenségek is, amelyek relativizálják valamelyest a globális elveket, esetleg időlegesen felfüggesztik, de akár meg is fordítják azokat.

A foglalkoztatás és az együttélés állandó alkufolyamat mentén valósul meg, melyre mindkét félnek van ráhatása, de az egyensúly és egyenlőség nem jellemzője ennek az

interszónális kapcsolatnak, a háztartási munka státuszából kifolyólag a migráns munkavállalónak a cselekvési tere lényegesen kisebb. Pei-Chia Lan példaértékűen elemzi a társadalmi határok rétegzett konstruálásának gyakorlatait a háztartásiparban. Az otthon falai között zajló határképzést (*boundary work*) globális kontextusba ágyazott identitáspolitikák és osztályküzdelmek mikrokozmoszának tekinti (Lan 2006, 236). Az otthon ebben az értelemben globális egyenlőtlenségek és társadalmi különbségek találkozási pontja (Lan 2006, 12). A határképzés pedig az étkezés, a térhasználat és a magánélet házi politikájába ágyazódik ennek a foglalkoztatási formának az esetében (Lan 2006, 200). Helma Lutz a közelség és távolság szabályozásának kulcsszerepét hangsúlyozza. Mivel ebben a relációban a magánélet láthatóvá, publikussá válik, az intimitás határainak kijelölése és menedzselése a konfliktusok elkerülésének és az együttműködésnek az egyik alapfeltétele. A családtagok úgy engedik be a háztartási alkalmazottat a családi rendszerbe, hogy közben igyekeznek védelmet biztosítani/teremteni saját státuszuknak a jelenlét és a cselekvésmódok szabályozása által. Véleménye szerint a hétköznapi élet konstrukciója fix szabályokkal és jelentésekkel telített – ezek pedig a tisztaság és a kosz, a részvétel és a kívül maradás, valamint a káosz és a rend kezelésére irányulnak (Lutz 2011, 47–77, 100–101).

Az erőviszonyok mikroszintű megteremtésének és a hétköznapiakban rendszeresen érzékelhetővé tételének eszköze a bérezésen és a munkafeladatok megállapításán/szabályozásán túlmenően – melyekről az előző fejezetekben már részletesen írtam – a személyes szabadság kontrollálása és a távolság–közelség szabályozása. Sokféle módja van ezeknek: az ápoló nevének figyelembe nem vétele és megváltoztatása, lakóterének és mozgásának minimalizálása és ellenőrzése, a személyes preferenciák mellőzése, a magázás, a leminősítés, az együtt használt idő és tér egyirányú szabályozása, a közös programok egyoldalú meghatározása stb. Hosszasan lehetne sorolni a mindennapos apró praktikákat az egyenlőtlenség kifejezésére és fenntartására. Itt most az egyik legfontosabb területre, a testtel kapcsolatos hatalmi stratégiák elemzésére térek ki, mely önmagában is egy igen komplex problémakör, hiszen számtalan lehetőséget kínál jelentések közvetítésére és rögzítésére, interakciók és státuszok formálására, relációkon belüli hierarchiák szabályozására.

A nőkkel készített interjúkban és a magánbeszélgetésekben két alaptéma, az étkezés és a szex állandóan felbukkant, mintegy szimbolikusan leképezve társadalmi helyzetüket. Ezeken keresztül elmondható a befogadásuk, az integrációjuk, a szeretet tapasztalása, a gondoskodás élménye, a biztonságerzet, valamint a kirekesztés, a megalázás, a szenvedés, a honvágy. Háztartási alkalmazottként az étellel való tevékenységük, illetve nőként a szexualitásuk külföldi létük során mindvégig a fókuszban marad, amíg ebben a szektorban vannak alkalmazásban. A különböző diskurzusokban és habitusokban előtérbe kerülnek a másság megtapasztalása és megélése során.

Iránymutatónak tartom Pető Andrea elemzését, aki „az étel nyelvét az azonosulás társadalmi viszonyrendszerének egyik hordozójaként” értelmezi, és azt vizsgálja, hogy az étel beszerzése, elkészítése és elfogyasztása „mennyiben része az azonoságtudat és a szubjektív hovatartozás kialakulásának” (Pető 2008). Saját terepmunkám során is mindvégig azt tapasztalhattam, hogy az étel körüli tevékenységek komplex társa-

dalmi folyamatokat sűrítenek magukba. Az étellel való találkozás a migránsok egyik első élménye a befogadó társadalomban. A háztartásiparba kerülve pedig az erről való gondoskodás és elkészítése fő feladataik körébe kerül. Az ebben való alkalmazkodás és megfelelés alapfeltétele foglalkoztatásuknak, sőt fontosabb szempont, mint a helyi nyelv ismerete vagy az ápolásban szerzett gyakorlat. Ugyanakkor eszköze az érzelmi kötődés kialakításának, az önfogadtatásnak, a szeretet kimunkálásának, de akár a manipulációnak is.

Meg lehetett oldani, mert a bácsi... szóval szerette a levest. Ha megfőztem, kivettem a húst, kirántottam abból, már ő szerette a puhát, és azt kirántottam. Szóval megoldottam. Úgyhogy megoldottam. Én mondtam, hogy adjon a fia ennyit, segítsen ennyivel, 35 ezerrel, és én még abból egy üveg konyakot is megvettem a bácsinak – magyarázza Mari, hogyan rivalizált erdélyi kolléganőjével, és próbálta elérni, hogy ápolja őt is megkedvelje.

Rengeteg... nagyon imádták a csokit. Az öregnek is ez vót a gyenge pontja, a Sanyi bácsinak. És én eleve úgy mentem, hogy Klárinak is vittem. Na, de mondom, nem adom oda, hagyok magamnak is nassolgatni, és az öregnek is, és az öreg imádtá. És én az öreget ezzel meg tudtam fogni. Csokit nassoltunk mindig, nagyon szerette az öreg. Süteményt nagyon szerette, házi süteményeket, kalácsot, házi kalácsot, köttéseket. Férfiaknak hasán keresztül vezet az út... – alkalmazza ugyanazt a stratégiát Cili is ápolójánál.

A munkahely és a munkaadókkal való kapcsolat minősítésének elsődleges kifejezője az étel és az ahhoz fűződő hétköznapi gyakorlatok. Az étel beszerzése határterület az ápoló és a családtagok között. Általánosnak mondható, hogy azokban a családokban, ahol a hozzátartozók részesülni akarnak az idősről való gondoskodásban, a bevásárlást megtartják maguknak a feladatmegosztásban. Ahol ezt átengedik az alkalmazottnak, jellemzően más munkafolyamatokból is kevésbé veszik ki a részüket, és szívesebben engedik át az időssel kapcsolatos terheket és felelőségeket. A beszerzés ugyanakkor terep a háztartásba lépő új tag elfogadásának vagy kirekesztésének gyakorlására. Akár a család, akár a migráns maga vásárol, a heti koszt pénz mértéke és elköltésének házi szabályai világosan jelzik, hogy a személyes igények és preferenciák kaphatnak-e teret vagy sem. A megállapodásnak ugyan része, hogy az ápoló teljes ellátásban részesül, de ez nem jelenti automatikusan az alkalmazott táplálkozási szokásainak figyelembevételét, de még csak az elégséges élelem biztosítását sem. Az éhezés és a fogyás gyakori toposzok az áldozatdiskurzusban, de valamennyi migrációs térben megjelennek a rossz viszonyok elmondásakor mint legkifejezőbb szemléltetői az alapvető emberi jogok megsértésének. Számtalan kidolgozott, valószínűleg már sokszor elmondott narratíva van arról, hogy kimérik a gondozónak az ételmet; ellenőrzik az étkezések után megmaradt ételt, és konfliktus forrása, ha az újrasszámlálásnál hiányt észlelnek; éhezés miatt lopni kell az ételt, és titokban elfogyasztani; kettőjüknek (ápoltnak és ápolónak) rendelnek egy adag ebédet stb.

Na, most látod, ezt nem mondtam el neked, hogy azér az ennivaló szempontjából nagyon fősvények voltak. Szóval... ennyi egy karéj kenyér, vagy darab, vagy szelet. Ők ezt a nagy szelet kenyeret... Szóval ők? En ezt fel kellett hogy szeleteljem négybe. Az ennyike jönne egy személyre. Na, hát ők megettek egy két szeletet. De azt megnézték például, hogy ha én ki akarnék venni egy harmadik szeletet. [...] Mindig vettem, mindig vettem [saját élelmiszert], hogy ne legyen az, hogy én megeszem az övéket. Habár mondták, hogy „Ida, egyen, egyen.” [...] Csak tudod, hogy ha teneked a szádból kinéznek az ennivalót, akkor nem szívesen eszed meg. Nem? – hangzik Ida panasza budapesti alkalmazóinak kétértelmű játszmájáról.

Lujza izraeli ápolója nemcsak figyelmen kívül hagyta személyes igényeit, de még el is kobozta saját pénzből vásárolt ételét.

Agresszív vót. Akkor meg... mit tudom én... Egy szelet kenyér volt adva, meg... Én ételt sokat nem is eszek, hanem gyümölcsöt eszek sokat. Akkor vettem a piacon gyümölcsöt, és... az én pénzemre vettem a piacon gyümölcsöt. Akkor nem is volt baj, hanem másik nap, mikor megébredett, akkor kezdett kiabálni, hogy ennyi gyümölcsöt venni – há ilyen alma, szőlő, ilyesmi vótak –, s mit fogunk csinálni?! S akkor felpakolta, s felvitte a lányához, hogy mi ennyit nem eszünk meg.

Iolanda olaszországi története is jól illeszkedik ebbe a sorba, és – úgy tűnik – a migráns háztartási alkalmazottak általános tapasztalatába. Mivel ez a szöveg az áldozatdiskurzus része, megjelenik az éhezés mellett a sírás mint a szenvedés másik kiemelt szimbolikus eleme.

Lányok, esküszöm, én gyerekkoromban éheztem egy ideig, és megesküdtem: a gyerekeim ne éhessenek, a szomszédaim ne éhessenek, senki ne éhessen a családomban. Megesküdtem, hogy soha többet nem fogok éhezni. De éheztem! Egy különleges nő volt, 10 fagyit adott nekem, tölcser, olyan öteurósat, hogy szinte cukorbeteg lettem. De hogy ne éhezsek, a kikötőnél vettem két ilyen kicsi halat. „Tanto calorie! Tanto calorie!”⁹⁶ De nekem nem volt pénzem, ez volt az első munkahely, amit kaptam. Tanto calorie! [...] És abból a kicsi pénzből, amim volt, akciós kekszeket vettem. [...] Vettem magamnak akciós kekszeket 50 centért, és amikor lefeküdtünk, hogy pihenjünk délután – lányok, esküszöm –, a takaró alatt ettem az éhség miatt. Tehát én, aki gyerekkoromtól nem éheztem, ettem és sírtam.

A jó munkahely legfontosabb jelzője, hogy az étel minőségi és mennyiségi szempontból elégséges és megfelelő. Bár sok egyéb módja lehetne annak kommunikálására, hogy munkaadó és munkavállaló között jó interperszonális kapcsolat működik, az ápoló elégedett a bánásmóddal, amelyben részesül, emberi jogait tisztelően tartják,

⁹⁶ Mennyi kalória! Mennyi kalória!

és személyes figyelmet kap, a legfontosabb mérőértéknek mégis az étellel való gazdálkodást tekintik.

Mit jelent az, hogy jó család?

Hát... Figyelembe veszik neked is az igényeidet. De hát vannak olyanok, hogy abszolút még embernek se nézik a metapeletet. Itt, itt azt mondják, hogy: „Igen, neked erre szükséged van. Mit vegyünk neked, mit akarsz? Hova megyünk, mit csinálunk. Akarod-e? Akarsz-e kirándulni menni? Vagy ilyesmi.” Tehát... tehát abszolút emberszámba vesznek. Nem mindenütt vesznek emberszámba. Nagyon sok hely van, ahol... [...] Aztán vannak olyanok, hogy a néninek meg kell sütni a csirkecombot, te meg egyél egy tojásból rántottát, mert ez nem hizlalda, meg ilyenek. Itt, ennél a családnál ilyen nincs! Maximálisan el vagyok látva zöldséggel, gyümölccsel. Nem amit ő szeret, hanem ideadja a pénzt, és azt mondja: „Menjél, és vásároljál, amit akarsz.” Én tudom, hogy ő mit szeret, általában egyet szeretünk, és akkor megvesszük: zöldség, gyümölcs, élelmiszer... Szóval maximálisan el vagyok látva mindennel – definiálja kérésemre Évi a jó család kifejezést Jeruzsálemben.

A befogadásnak előrehaladottabb szintje és fokozottabb kifejezője, amikor megengedik a gondozónak, hogy elkészítse saját ételeit, esetleg meg is kóstolják. Az Olaszországban dolgozók inkább elutasítást tapasztalnak ebben a tekintetben, amit a személyük iránti ellenérzés jelzéseként értelmeznek. Magyar–magyar viszonylatban kimondottan az erre való bátorítással találkozhatunk, ami jól illeszkedik a határon túliak iránti nosztalgikus-romantikus képbe és az etnikai alapú pozitív csoportképzésbe.

Az ételek a tisztaság és tisztátalanság kifejezésének is eszközei, nemcsak higiéniai, de rituális értelemben is. Ez az elv a zsidó családokban érvényesül, azon belül is a hagyománykövetők körében. Az élelem kulturális kódjai szabályozzák a köré épülő rituális gyakorlatokat is, és kidolgozott szabályrendszert alkalmaznak a mi-csoporttal és a csoporton kívüliekkel szemben. A kóser konyha betartása és betartatása, a lakásba behozható élelmiszerek körének korlátozása, az egyes ételek megérintésének tilalma (például elkészült étel vagy megbontott bor érintése vallási közösségen kívüli személy által tisztátalanná és fogyaszthatatlanná teszi azt), a rituális megtisztulás kötelezettsége pészah idején (morzsátlanítás lakásba való belépéskor), az asztalközösség körének meghatározása hétköznapi és ünnepi alkalmakkor, valamint a részvételt szabályozó viselkedési normák mind-mind olyan gyakorlatok, amelyek a határok kimunkálásában, az eltávolítás és a befogadás kifejezésében fontos szerepet játszanak.

Szembetűnő a különbség az ételről való beszédmódban az integrációban előrehaladottak, esetleg letelepedni szándékozók, valamint a maradási esélyekből kizártak és a kirekesztést megelőzők között. Az előbbi csoport tagjai arról számolnak be, hogy a helyiek ételei és étkezési szokásai egészségesebbek, szívesen követik az ottani konyha irányelveit, vagy akár már teljesen át is álltak azoknak az ételeknek a fogyasztására. Az utóbbiak viszont az otthoni ízeket magasztalják, honvágyhoz társítva említik saját ételeiket, és örömmel beszélnek azokról az alkalmakról, amikor sikerült kintlétük során ezeket elkészíteni, vagy másoknál részesülhettek belőle. Az Olaszországban élő román

nők gyengének találják a helyiek ételeit (az integráltak erre a *könnyű étel* minősítést használják); becsmérlik a háziasszonyokat, amiért ételeik többsége hamar elkészíthető (szemben a hosszas munkát igénylő román ciorbával vagy töltött káposztával); fukarnak minősítik őket, amiért kevés élelmiszert vásárolnak egyszerre (ami nyilvánvalóan inkább az idősök háztartására jellemző), és a sonkaszeleteket olyan vékonyra vágják, hogy *újságot lehet olvasni rajta keresztül*; leminősítik reformkonyhájukat, és a zöld levelek fogyasztását az otthoni állattartás szintjére helyezik (példa erre a mángold, amit Romániában emberi fogyasztásra nem használnak, csak takarmánynövénynek); a mediterrán ételeknek tulajdonított hosszú életet sem feltétlenül értékelik, ugyanis ők elsősorban az idősor leépülésével és az Alzheimer-kóros betegekkel találkoznak, így számukra a helyiek többlet életideje is ezt jelenti. Az Izraelben dolgozók főként az étkezési szokásokat emelik ki, és elismeréssel beszélnek arról, hogy a péntek esti vacsorák egyben a családtagok találkozását jelentik, és a családi kapcsolatok erősítését szolgálják, miközben a kirekesztés tapasztalásakor és az antiszemita diskurzus aktiválásakor a *pénzes zsidók* fukarságának ecsetelése kerül előtérbe. Jól érzékelhető tehát, hogy ezek a verbális praktikák társadalmi gyakorlatokra adott reakciók, illetve az étkezéssel kapcsolatos habitusok az identitás kifejezői is egyben.

A migrációval és a társadalmi hierarchia alsó szektorában elhelyezkedő háztartásiparba való belépéssel az időseket gondozó asszonyok behelyezkednek egy olyan társadalomszervező rendbe, melyben eleve kedvezőtlen státuszt élveznek munkaadóikkal szemben. Gazdasági függőségbe kerülnek, pénzhez való hozzáférésük és elért életszínvonaluk fenntartásának folyamatossága nagymértékben ennek a viszonynak van alárendelve. Az egyenlőtlenségi reláció mégsem egyirányú, ami ugyan nem jelenik meg a globális gazdaság szintjén, de hatással van a migránsok szubjektív másságtapasztalására és helyzetértelmezésére. Több síkon képződik a hierarchia, és ezek időnként ellentétes tendenciákról árulkodnak. Az előbbi példák némelyike a kirekesztésre adott verbális ellenállásról és az egyenlőtlenség kisebbsítésére tett törekvésről tanúskodott. A hétköznapi interperszonális kapcsolatban részt vevő felek gazdasági helyzetének értelmezése is tartogat valamennyi lehetőséget arra, hogy a domináns diskurzus által közvetített alá- és fölérendeltséget árnyalja. A likvid pénzmozgás által konstruált erőviszonyokat ugyanis relativizálják valamelyest a vagyontételezésben megmutatkozó különbségek. A külföldi jövedelemből otthon felépített házak méretével a munkaadók többsége nem versenyezhet, de még ezek technikai felszereltségével sem. Az álomházak (vagy szellemházak) gomba módra szaporodtak meg a származási ország településeinek határában, és többnyire üresen állnak a mezőgazdasági területeken kukorica- vagy búzatablák között infrastruktúrálanul gyengén vagy egyáltalán nem ellátott helyeken. Pénzbeli értékük alacsony: építettségük nem tud beleműködni, mert otthoni jövedelemlehetőségei nem elégségesek ahhoz, hogy tartósan fenntarthassa és működtethesse házákat; eladhatóságuk pedig korlátozott, mivel nem felelnek meg a helyben maradtak életviteli igényeinek, lévén hogy ezekhez az ingatlanokhoz jellemzően nem tartozik gazdasági udvar és konyhakert. Ehhez hasonlóan a lakások felszereltségének különbsége is szerepet játszik a hierarchia részben eltérő elgondolásában vagy időnkénti megkérdőjelezésében. Az időseket gondozó asszonyok ápolójuk lakásában régies

eszközökkel, korszerűtlen technikai megoldásokkal, az aktuális trendekhez képest hiányosan ellátott háztartással vannak körülvéve, miközben származási országukban lévő otthonaikat a külföldi fizetésből igyekeztek felszerelni a legkorszerűbb és a nyugati jólétet szimbolizáló technikai eszközökkel. A legsarkosabb példa erre a feszültségre Lavinia esete. Romániában panziót működtet, betegnyugdíja mellett (amit külföldre való távozása miatt intézett el) rendszeres bevétele van magánvállalkozásából, de a fejlesztéseket olaszországi keresetéből fedezi. Ápoltja viszont nemhogy több ingatlannal, de még saját lakással sem rendelkezik, pénzt főként utazásra és fogyasztásra költötte, öregkorára egy kétszobás lakás albérlője. Kettőjük kapcsolatában ugyan egyértelmű, hogy ki az alkalmazott, és ki az alkalmazó, de az már csak a gondozott számára tűnik egyértelműnek, hogy ki rendelkezhet gazdasági fölénnel. A vagyontárgyának ez a stratégiája bár nincsen hatással a globális egyenlőtlenségre, az erőviszonyok hétköznapi észlelésében referenciaként megjelenik.

Az egyenlőtlenségeket szervező elvek eltérő olvasatai a különböző társadalmak értékrendjeiben megmutatkozó különbségek mentén is diszkrepanciákat eredményeznek, és ambivalenciáknak nyitnak teret. Nehezen értelmezhető tehát a posztoszocialista országokból a *gazdag* Nyugatra érkezők számára, hogyan juthatnak el jó gazdasági adottságokkal élők időskorba úgy, hogy nincs ingatlanban realizálódott tőkéjük, miközben ők maguk azért dolgoznak erejüket megfeszítve, hogy otthon nagy házakat építsenek; sőt mi több, negatív minősítést társítanak ahhoz, hogy nem halmoztak fel utódaik számára örökségül hagyható vagyont. Mint ahogy az is felfoghatatlan, miért vásárolnak sok pénzért antik, *régi szagú* bútorokat, vagyis olyanokat, amilyeneket ők otthon lecseréltek a modern világot reprezentáló új bútorokra. Eltérő fogyasztási szokások, felhalmozási aspirációk, presztízstárgyak és -habitusok rendezik a társadalmi létrán a pozíciókat. Az időséssel megosztott hétköznapi életvitelen, a 24 órás bezártság miatti fokozott médiafogyasztáson, a migráns közösség közvetítéséből megismerhető tapasztalásokon, a korlátozott nyelvtudás segítségével elérhető információkon keresztül feltárulkozó helyi társadalom szokásainak mássága időnként épp a saját értékrend alsó tartományaival találkozik össze (lásd élelmiszer takarékos vásárlása, élvezetekre – például utazás – *pazarolt* pénz), ami megkérdőjelezhetővé teszi szubjektív szinten a gazdasági és társadalmi struktúra által kitermelt hierarchiát.

Az egyenlőtlenség tényleges megfordítására akkor kerül sor a migránsok diskurzusában, amikor válaszként felállítják a morális hierarchiát. Ez a védekezési és kompenzációs technika olyan fölényt teremt, ahonnan kiigazíthatóvá válnak a sérelmek és visszanyerhetővé a megtépzott emberi méltóság. A táplálkozás során feltárulkozó bánásmód kapcsán is előkerülnek morális szempontok, melyek kikezdi valamelyest az alá-főle rendeltség házi praktikáit, de a stabil ellenválasz egy értékalapú szempontrendszer kimunkálása által válik lehetségessé, melynek fókuszában a női test és a szexualitás található.

A női migránsokhoz gyakran társul a szexmunkás sztereotípiája, különösen azokhoz, akik a magánszférában, a kevéssé látható és ellenőrizhető terekben dolgoznak. Amennyiben alacsony kvalifikációt igénylő tevékenységről van szó, sokkal sérülékenyebbek a negatív értéktulajdonítással szemben. Pei-Chia Lan is arról számol be, hogy az ázsiai

háztartásiparban foglalkoztatott migráns nőket összekapcsolják a prostitúcióval, illetve jelenlétük féltékenységre ad okot, mivel a férfiek elcsábításának szándékát gyakran feltételezik róluk (Lan 2006, 94–124). Enrica Capussotti az olasz társadalomban végzett kutatást a társadalmi nemekkel kapcsolatos elgondolásokról. Arra a következtetésre jutott, hogy a kelet-európai nőket arra használják, hogy a helyi nők önértékelése modern és emancipált képet mutasson. A médiában és a közbeszédben a migráns nők szexmunkásokként jelennek meg, akik háztartási alkalmazottakként dolgoznak, és jelenlétüket szintúgy fenyegetőnek tartják, mivel itt is felmerül az a feltételezés, hogy rá akarják tenni a kezüket olasz férjeikre és fiaikra, hogy jobb anyagi helyzetbe kerülhessenek (Capussotti 2008). Ezekhez a hangokhoz adódnak hozzá a származási országban kitermelődő gyanakvások. Mivel a kibocsátó társadalom elveszíti a kontrollt külföldre került nőtagjai fölött, diszkurzív eszközökkel igyekszik ezt kompenzálni. Míg a migráns férfiak esetében a test nem kerül a beszéd előterébe, a nők kapcsán folyamatosan tematizálódik. Akár aggodalmak, akár vádak formájában, de fókuszban van a test és a testiség, és olyan kérdéseket aktivizál, melyek a házastársi hűségüket, a könnyelműségüket és könnyűvérűségüket, az opportunizmusukat, az érdekházasságra alapozó migrációs szándékaikat boncolgatja. A távolság, a fenyegetettség érzése, a nemi szerepek megváltozása, a befolyásolhatóság körének szűkülése jó táptalajnak bizonyul a sztereotip gondolkodás és negatív ítékezés számára. Illetve feltárulkozik a bizalom társadalmi konstrukciójának hátterét képező dinamikák egyenlőtlenségi alapú működése etnikai és társadalmi nemi vonatkozásban.

Két migrációs térben (olasz–román, izraeli–magyar) hangsúlyos a szexualitásról való beszéd. Mindkettő esetében tartós távollétben élnek külföldön az ápolónők. A közép-európai térségben megvalósuló cirkuláris migráció nem teszi szükségessé ennek kibeszélését, nem indít be olyan jelentéstulajdonításokat, melyek diszkurzív javításra/ellensúlyozásra készítenék az érintetteket.

Az olasz–román transznacionális térben viszont, ahol egy áldozat- és szenvedés-diskurzus épült fel, a morális tartalmú közlések igen nagy jelentőséget kapnak.⁹⁷ Arról számolnak be, hogy férfi ápoltak részéről sokszor vannak kitéve – verbális és tettleges – szexuális zaklatásnak, reagálnak arra a vélelmezett vélelmezésre, miszerint az otthoniak könnyűvérűnek gondolják őket, illetve kommentálják a helyi társadalom egyes férfi tagjainak reakcióit, ami olyan képet tükröz róluk, hogy olcsónak és könnyen megszerezhetőnek tartják őket. Egy olyan szexuális másság kimunkálása érhető itt tetten, aminek a hátterében az orientalizmus (is) nagy szerepet játszik.⁹⁸ Ebben a viszonyrendszerben épül fel az elbeszélésekben a tisztességes román nő képe és a morális hierarchia a helyiek leminősítésével.

⁹⁷ Dawn Lyon a migránsokról alkotott képzetek vizsgálata során azt fogalmazta meg, hogy meglepő, milyen nagy mértékben vannak jelen a morális határok a női interjúkban. Lyon 2008, 216.

⁹⁸ Lásd még Melegh elemzését a Kelet–Nyugat-lejtőről. Könyvében arra irányítja a figyelmet, hogy a civilizációs létra a másságképzésben szoros kapcsolatban van az orientalizmus és a rasszizmus diskurzív struktúráival. Melegh 2006.

Sandra az alábbi szöveget barátnői jelenlétében mondta el. Időnként ők is beleszóltak, erősítették az elhangzottak *igazságtartalmát*. Mivel egyre jobban belelendültek, igyekeztek fokozni a mondanivaló súlyát, sőt mintha már versengtek volna történeteikkel. Egyre szókimondóbbak lettek (az alábbi idézet is a történetmesélés fokozódásával egyre több cenzúrázást igényelt), nem riadtak vissza a pikáns részletektől sem, ugyanis ez tette egyre szemléletesebbé a kifejezni kívánt morális különbséget.

Itt minden nagyon precíz. Az autók menetrendje nagyon precíz. Az élet nagyon precíz [kimért]. Mész, és 20 perc alatt elkészítetted az ennivalódat. De ha szeretnéd elkészíteni a te ciorbádat... ők nem esznek ciorbát, mert azt mondják, hogy az disznóknak való étel, és megmérgezed őket. [...] A lányoknak, a lányoknak általában... most az ő nevükben beszélek... sokaknak nehezükre esik, hogy férfiakat gondoljanak... merthogy egy olasz férfi mindig olasz férfi marad, akármilyen öreg is lesz, nem hagyja el magát, még profitál egy kicsit, függetlenül a kulturáltságtól, a kulturáltsági színvonalától. [...] Függetlenül a kortól. Tehát függetlenül. Ez benne van a kultúrájukban. Tehát számukra a szerelem elsődleges, ugyanolyan szinten van, mint... a szerelem ugyanazon a szinten van, mint a reggeli, az ebéd és a vacsora. [...] Vagy amikor [a gondozók] mosdatják őket, mert sokan nem önellátók, nem tudnak egyedül mosdóba menni, és a lányok segítik őket természetesen, megmossák őket, és akkor kezdik [...] Tehát vannak lányok, mi más színvonalról jövünk nagy többségben. Nem? 99% a saját környezetéből jön. Nem? Nálunk a szemérem az szemérem. [...]

A morális felülemelkedést szolgálja, hogy az olaszok szexuális szokásait normalitáson kívülre helyezik. Gyakori téma ez szabadnapjaikon, akár a túlzásokig elmenően verbalizálják ezt az abnormalitást, hogy a történet a megszokott erkölcsi szentenciával végződhesse, miszerint az olaszok *hülyék*, a román nők képviselik a tisztaságot és tisztességet. Egyetlen olyan esettel sem találkoztam, amikor saját tapasztalatra hivatkozva számoltak volna be olyan élményről, ami a zaklatás témakörébe tartozik. Viszont számtalan olyan esetet tudtak, ami másokkal fordult elő, és ezek alapján nemcsak erkölcstelen, de sokszor már állatias szexuális kultúra mutatkozik meg az olaszokat illetően. Szívesen mesélik ezeket, és kollektíven szörnyülködnek. Nem meglepő módon ugyancsak ennek a diskurzusnak a része az olasz férfi koszosága és bűdössége, ami nemcsak az igénytelenséget hivatott demonstrálni, hanem a testi tisztátalanságot és az állatvilághoz való közelséget. Felháborodás tárgya az idősök részéről tapasztalt minden szexuális megnyilvánulás még akkor is, ha az nem rájuk irányul. Gusztustalannak, szégyentelennek és az illendőség határán kívül esőnek ítélik meg a testiség megélését előrehaladott életkorban, ami szintén csak azt bizonyítja számukra, hogy mentálisan sérült a helyi társadalom, vagy hogy állati ösztönök és nem morális értékek alapján élnek. Különösen nehezményezik, ha erre úgy kerül sor, hogy számukra is láthatóvá válik, ugyanis ezeket a helyzeteket lebecsülésük jeleként is értelmezik, vagyishogy semmibe veszik, levegőnek nézik őket. Megalázónak és igazságtalannak tartják a vádakat, miszerint ők okot adnának a féltékenységre. Értékelésükben ez nem arról szól,

hogy ők érdekből elcsábítani igyekeznének olasz férfiakat, hanem azt mutatja, hogy a román nők szépek és jó háziasszonyok, míg az olaszok csak csinosak, de az arcuk csúnya, nagy az orruk, nem állnak szépen a fogaik, az arcformájuk is előnytelen, és még lusták is. Ennek a diszkurzív gyakorlatnak a kiegészítő elemei a morális egyenlőtlenséget kiigazító egyéb minősítések is, melyek azt erősítik, hogy a helyi társadalom életvitele igencsak kifogásolható: nem gondolják öregeiket; a tévéhíradókban naponta látni, hogy ölik egymást; kihasználják szüleiket; hazudnak; élvezetekre (fogyasztás) költenek; buták (nem képesek megtanulni román szavakat, miközben ők milyen hamar megtanultak olaszul kommunikálni) stb.

Lavinia egy olyan antréval kezdte munkáját alkalmazójánál, amiről a megismert sztereotípiák alapján azt gondolta, védettséget biztosít számára. Bár tizenhat éve elvált, házasként mutatkozott be, ugyanis elképzeléseiben ez a státusz van a tisztességes nők ranglétráján a legmagasabban, illetve ezzel vélte elkerülhetőnek a szexuális zaklatást ápolójának a fia részéről. Gazdasági helyzetét sem vállalta fel őszintén, hallgatott panziójáról, és a segítségre szoruló, anyagi nehézségekkel küzdő kelet-európai képében lépett be a családba. A többéves együttélés során hazugságsorozata egyre megterhelőbbé vált, így lépéseket tett annak érdekében, hogy közelebb kerüljenek valós helyzetéhez. Fokozatosan adagolta a néninek és családtagjainak, hogy válni készül, majd egyszer csak sikerült végre *elválnia*. Terepmunkám idején vetette fel munkaadója, hogy meglátogatja Romániában, amikor hazamegy szabadságra. Ez pánikot váltott ki Laviniában, ugyanis lelepleződnének hazugságai. A legnagyobb félelmet nem az keltette benne, hogy anyagi körülményeinek kiderülése miatt nagy valószínűséggel el fogja veszíteni munkáját, hanem az, hogy morálisan megsemmisül.

Az olasz társadalomnak a negatív képével szemben megformálódik egy idealizált kép az értéktelített Romániáról, ahol mindenki jó, szeretettel teli, segítőkészek az emberek, melegszívűek, szeretik egymást a családban, jó viszonyban vannak a szomszédok, megkínálják a vendégeket, nem sajnálják az ételt senkitől stb. Nem zökkenti ki őket ebből az sem, ha pár perccel korábban még arról meséltek, hogyan fizettettek ki honfitársaik velük nagy összeget azért, hogy utána rossz családba hozzák ki őket külföldre dolgozni, vagy hogy a tévében milyen román által román ellen elkövetett gyilkosságot láttak, illetve milyen árvaházakba kerülnek hátrahagyott gyermekek. A sok rossz élmény hatására az otthoni világ megszépül, ideálképpé merevedik. Kompenzálja őket a nehézségek idején, menedéket jelent a megaláztatásokban, és felemeli őket morálisan, hogy egy ilyen társadalomnak a részesei lehetnek.

Az egzotikumdiskurzus más verbális dinamikákat aktivál. Itt a női test kontrollja sokkal komplexebb és többféle formában nyilvánul meg. A befogadó család hagyománykövetésének mértékétől függően elvárják, hogy öltözködési szokásaikban kövessék a helyi normákat, és takarják el testük szabad felületeit. A családtagokkal való kommunikációs alkalmak és lehetőségek is korlátozottak: ortodox férfiak nem beszélnek női alkalmazottjukkal, vagy csak úgy teszük ezt meg, hogy közben nem néznek rájuk. Az asztalközösségben való részvétel a gender és etnikai/vallási alapú befogadás–kirekesztés mezsgyéjén realizálódik. A sokféle variáció közül néhány: asztalközösségben lehet az alkalmazott megbízójával shabbat kivételével, csak a női családtagokkal ülhet

együtt, soha nem étkeznek közösen, megadott öltözetben és viselkedési normákhoz kötötten részesülhet az együttlétben, feltétel nélkül befogadják, még a gyertyát is meggyújthatja a péntek esti asztalon. Bár ezek a korlátozások testük tisztátalanként való képzetére vonatkoznak, nem a méltatlanság érzését váltják ki. A kizárást ugyan nehezményezik, de kulturális jelentéstulajdonítással reagálnak, és az idegen világ különlegességeként látják a másságot. Ebben segítség számukra, hogy a diszkriminált helyzetből az *európai* státuszába lépve olyan pozícióból szemlélhetik az *ázsiai* világot, amelyben nem az alárendeltséget kell megélniük.

A női test és a szexualitás kapcsolata a burkolt szabályozásokon túl direktebb formában is tematizálódik, de visszafogottabb mértékben, mint az előbb bemutatott transznacionális térben. Ők is ki vannak téve zaklatásnak, leminősítésnek vagy visszaélésnek, mégis ritkábban beszélnek róla. Főként azért, mert kevésbé adnak teret a verbális kompenzálásnak és a negatív élmények láthatóvá tételének együttléteik során. A befogadó közösség tagjainak szexuális élete is egészen másként kerül ki-beszélésre. A házastársak hálószobája, a rituális megtisztulás és a mikve használata, a nagy gyerekszám és gyereknemzés, a nők kopaszsága és szexuális vonzereje stb. a kuriózumok keretén belül kerülnek elmondásra. A rácsodálkozás mellett a minősítésre természetesen itt is sor kerül, ami elsősorban a nevetésben kerül kifejezésre, de ugyanakkor a *butaság* kategóriája is felmerül, amit főként a szekularizált nők használnak értelmezési modellként. Az otthoni társadalom vélekedése kintlétükről és esetleges szabadosságukról, úgy tűnik, nincs hatással önképük megformálására/kifejezésére. Az interneten széles ismeretségi kör számára elérhető közösségi médián gyakran posztolnak képeket arról, hogy élvezetekkel teli kinti életük, de előfordulnak női vonzerejüket kiemelő, akár kétértelmű fotók is. A helyi társadalom férfijaival kialakított testi kapcsolatok nem egyértelműen negatívan tűnnek fel. Számtalan utalás van szerelmi kalandokra, de itt nem a testisége, sokkal inkább a romantikája kerül előtérbe. Az izraeli migráció lehetőségként jelenik meg a nőiség kibontakoztatására, az élet új területeinek megtapasztalására és a kiteljesedésre. A szerelem ugyanakkor tágabb dimenziót is kap, háztartásban dolgozó beszélgetőtársaim ezt kiterjesztették az országra vonatkozó érzelmeikre is, és a szerelem nyelvezetében meséltek földrajzi helyekről, tájakról, éghajlatról, turistalátványosságokról.

A morális értékek esetükben is fontos részei identitásuknak és alapjai státuszuknak. Szorosan összekapcsolódnak a tisztességgel, mely az alábbi komponensekből épül fel: tisztaság (higiénia), szorgalom, megbízhatóság, becsületesség, másokkal (főként idősekkel) való jó bánásmód képessége. Mivel a szexualitás nem negatív kategóriaként jelenik meg, ismerkedéseik nem veszélyeztetik morális pozíciójukat. A nevezett minőségek pedig a helyi közösséggel való összehasonlításban egyértelműen előnyökkel ruházzák fel a migráns nőket, akiknek idegen földön sok hátránnyal megküzdve, gazdasági és társadalmi szinten egyenlőtlenséget elszenvedve emberi értékeik megkérdőjelezhetetlenek maradnak.

A globális egyenlőtlenség (újra)képzése a hétköznapiakban, a határok és erőviszonyok fölötti alkufolyamat, a hierarchia relativizálása, korrekciója és megfordítása jellegzetes kísérői a migráns ápolói életnek és a befogadói társadalom tagjaival való interakcióknak.

Ezeknek a dinamikáknak a felfüggesztésére – akár tartósan, akár csak időlegesen – az érzelmi kapcsolódás előtérbe lépésével kerülhet csak sor. Mivel a gondozás a munka és a szeretet határmezsgyéjén mozog, mély érzelmi kötődés is kialakulhat ápoló és ápoló között. A testi közelség és érintés, az intimitásba való bevonódás hozzájárul ahhoz, hogy ez a tevékenység és együttműködés több legyen gondozói szolgáltatás megvásárlásánál/ellátásánál. A migránsok által kialakított bentlakásos munkaforma ezt még jobban elősegítheti, hiszen az együttélés, a személyes idő és tér tartós megosztása, az egymáshoz való – még ha nem is egyenlő mértékű – alkalmazkodás, a napi kommunikáció, a folyamatos bevonódás egymás hétköznapijaiba olyan ragaszkodást és kötődést alakíthat ki e két idegen között, akik egy életállapot kísérésére és háztartási teendők elvégzésére szerződtek korlátozott időre, ami felülemelkedik a migráns, a női és az ápolói munkához tapadt jelentéseken és egyenlőtlenségképző mechanizmusokon.

Erről a folyamatról számol be Annus az alábbi interjúrészletben, és meséli el, hogy a gondozás és együttélés során az időssekkel egyre inkább emberi és egyre kevésbé munkavállalói/-adói oldalukkal kapcsolódtak egymáshoz. Majd pedig Edit szólal meg, aki ápolójával konfliktusokon és csiszolódáson ment át, míg megtanulták az együttműködés formáit, de aztán eljutottak az idilli pillanatokig.

Én saját magam is ápoltam öreg néniket, bácsikat, és annyira hozzánk nőtt, annyira, hogy, hogy tiszta szívünkéből gyászoltuk, amikor meghaltak, mer ugye sajnós, hogy az van, hogy az ilyen betegek elmennek, meghalnak. És teljesen, mintha családtagunkat veszítettük volna el, annyira be lehet épülni. Vagyis ugyi be van zárva a négy fal közé az ember ezzel a beteggel, és a beteg is idővel feloldódik, és elkezd mesélni a sorsáról, meg minden, és az ápoló is. És ilyen, ilyen... szinte mintha... nem is tudom, évtizedek óta ismeretségbe lettünk volna, vagy rokoni szálak fűznének össze, annyira össze lehet melegedni, és úgy meg lehet szokni ilyen emberekkel. Részben a sajnálatból, részben meg a... hát a szimpátia, hogy szüksége van rá.

Most visszaemlékszek, gyakran ültünk a bácsival a ház előtt, és csiripeltek a madarak, és a bácsi mondta: „Mindig csiripel, mindig énekel!” Ez olyan jó érzés volt, hogy ugye, hallotta, hogy a madarak... Vagy megálltunk egy virágot megnézni, vagy locsolta a virágot, és boldog volt, hogy látta az életének a munkáját, tudod, a virágokat nagyon szerette.

Migráció a kelet- és közép-európai ápolónők életútjában

A migráns ápolói munka társadalmiasulását, a háttérben működő társadalmi intézményeket és szokásgyakorlatokat, a globális munkaerőpiacba történő integrálódást, egy új munkatípus kialakítását, a különböző társadalmi szereplők szabályozó jelenlétét/hiányát, a transznacionális tereket behálózó kapcsolatokat és ezek dinamikáját, a társadalmi élet újraszerveződését és jelentésképző, diszkurzív mechanizmusait, a transznacionális létet befolyásoló kizárások és perspektíványítások formáit, valamint az egyenlőtlenségek folyamatos újratermelődését kísérhettük figyelemmel az előző fejezetekben. A globális jelenségben részt vevő személyek ugyan kényszerpályák szorításában, kontrollált mozgástérben és strukturális korlátozások között valósítják meg migrációs pályájukat, az elemzés során mindvégig cselekvő és hatással bíró aktorokként tekintettem rájuk. Láthatóvá vált tehát az előzőek során, hogy a kelet- és közép-európai migráns nők milyen módokon hozzák meg döntéseiket az adott keretek között, hogyan tágítják azokat, vagy szorulnak bele, hogyan szabják magukra, valamint az is, miképpen befolyásolják őket mindezek, és ez hogyan hat vissza korábbi kapcsolataikra, gyakorlataikra, értelmezéseikre. Az átalakított társadalmi élettér és a személyes életút éppúgy informál minket a globális tendencia sajátosságairól, ahogyan ez fordítva is érvényesnek bizonyult. A vándorlás folyamata nem érthető meg csupán egyik vagy másik nézőpontból, mélyebb dimenziói e kettő dialógusának megértése során tárulnak fel. A továbbiakban ezt a megközelítésmódot folytatom, és ebben a fejezetben a hangsúlyt a migrációra helyezem. Azt tárom fel, hogy a migráns életszakasz milyen helyet foglal el a személyes életútban, hogyan kapcsolódik a korábbi életelképzelésekhez és -tapasztalatokhoz, milyen módon formálja az identitást, miképpen befolyásolja a jövőterveket, és milyen új kereteket rendel az egyéni életlehetőségekhez.

A migrációkutatásoknak egyik kiemelt fontosságú területe az integráció kérdésköre. Yasemin Nuhoğlu Soysal a bevándorlókkal kapcsolatban két intézményesült modellt különböztet meg: a nemzeti állampolgárságot, mely a kulturális tartozást területi fogalmakhoz kapcsolja; valamint a poszt nacionális állampolgárságot, mely esetében az egyéni jogok kerülnek előtérbe, és a transznacionális struktúrák és diskurzus kerekednek felül. Soysal az integráció helyett az inkorporáció kifejezést javasolja. Meglátása szerint függetlenül attól, hogy a bevándorlók mennyire alkalmazkodnak és adaptálódnak a fogadó társadalom mintáihoz, bevonódnak a jogi és szervezeti struktúrákba, és számos aktivitás formájában részt is vesznek benne (Soysal 1994). Rogers Brubaker a nemzetállam jelentőségét hangsúlyozza a migránsok befogadásával kapcsolatban.

A nemzetállamot ugyanis nemcsak intézményes és szociálpszichológiai realitásként fogja fel, azaz kifinomult módozatként a politikai és társadalmi tagság szervezésére és tapasztalására, hanem ideaként és ideálként is egyben. Éppen ezért a hajlandóság a bevándorlók befogadására korlátozott (Brubaker 2006). Legyen szó akár a nemzeti, akár a poszt nacionális modellről, az asszimiláció nem szívesen látott integrációs forma, érvel Christian Joppke: a nemzet irányába elkötelezettek elképzelése alapján az asszimiláció lehetetlen, nemkívánatos, ugyanakkor veszélyes a nemzet etnokulturális szövetére nézve; a poszt nacionalisták szerint pedig azért nemkívánatos és fölösleges is az asszimiláció, mivel megsértené az egyén méltóságát. Bár az asszimiláció jelentősége csökkent, illetve a kutatók szerint a nemzetállam is hanyatlóban van az egyetemes emberi jogok fokozott előtérbe kerülésével, az állampolgárság rendszere fontos tényező marad a migránsokkal szembeni attitűdökben (Joppke 2008). Saskia Sassen a globalizáció és a szuverenitás vizsgálata során arra a megállapításra jut, hogy a globalizáció ugyan átalakítja a politikai-hatalmi viszonyokat, de nem redukálja a nemzetállam szerepének jelentőségét, ugyanis ebbe a rendszerbe ágyazódva, ennek közvetítésével és együttműködésével bontakozik ki gazdasági dinamikája (Sassen 2000). Sok vita és elmélet került kidolgozásra az állampolgárság értelmezése során, melyek közül itt most csak néhányat említettem. A téma fontosságát jól mutatja Barbara Schmitter Heisler áttekintése, aki tanulmányában rámutat az értelmezések sokféleségére, és felsorolja a szakirodalomban előforduló megközelítéseket, típusokat: kulturális állampolgárság, rugalmas állampolgárság, diaszporikus állampolgárság, transznacionális állampolgárság, fragmentált állampolgárság, poszt nacionális állampolgárság (Schmitter Heisler 2007).

Az állampolgárság, valamint az ebbe a rendszerbe kódolt jogok és jogosultságok az egyik legfontosabb földrajzi területhez kötődő szabályozó mechanizmus, mely kijelöli a csoporthatárokat, rögzíti a beengedés feltételeit és kijelöli a preferált távolságot az újonnan érkezőkkel szemben. Az integrációnak viszont ez csak egy – még ha igen fontos is – lépcsője és formája. A korábbiakban az ápolói munka és a migrációs rendszerek kapcsolatáról részletesebben volt szó, itt most a teljes betagozódást, tehát az állampolgárság megszerzését megelőző folyamatokat helyezem előtérbe: a beilleszkedés társadalmi és kulturális *lépcsőfokaira*, árnyaltabb megvalósulási és elakadási formáira irányítom a figyelmet. Alejandro Portes nyomdokait követve a migránsok beágyazottságát a kapcsolati (személyes kapcsolatok, normák, szankciók, elvárások, kölcsönösség stb.) és a strukturális (a társadalmi tagság különböző szintjei) beágyazottságon keresztül vizsgálom (Portes 1995).

Kiilleszkedés – beilleszkedés

A globális ápolási szektorba való belépés a legritkább esetben történik az idősgondozás és az egyéni pályamotivációk direkt kapcsolatából. A döntés keveseknél vezethető vissza arra a törekvésre, hogy azért indult volna el ezen az úton, mert itt vélte kiteljesedni tehetségét, és a saját életvágynál alapján a munkaerőpiacnak ezen a területén látta a kibontakozási lehetőséget önmaga számára. A kivételes helyzetek közé sorolhatók

azok, akik valamilyen súlyos betegség után az önfeláldozás és az élet mellett való elkötelezettség kifejezésének egyik formáját fedezték fel az ápolásban, így ebből az indíttatásból vállalkoztak erre a feladatkörre. Általánosan viszont mégis az mondható, hogy többszörös áttételen keresztül jutnak el ide: a pénzhez jutás módja a külföldre távozás, a külföldre kijutás feltétele a munkavállalás, a külföldön számukra nyitott társadalmi rés és leghamarabb elérhető pénzszerzési lehetőség az idősgondozás.

Melinda hosszas útkeresés után lépett a migráns ápolók sorába. Odesszában tanult egyetemen, dicsérő oklevéllel végzett. Miután lediplomázott, Kárpátalján egy cipőgyárban kezdett dolgozni, majd hamarosan férjhez ment egy magyarországi férfihoz, és gyermekük született. Mivel mindez 1989-ben történt, hosszas engedélyeztetési procedúra után hagyhatta el a Szovjetuniót. Fiuk alig töltötte be a három évet, elváltak. Melinda hazaköltözött falujába, ahol munkát már nem talált, de egyedül kellett gondoskodnia gyermekéről. A nagyszülei befogadták, és mivel már ápolásra szorultak, az unoka odaköltözése segítség volt számukra.

Pont akkor váltam el a férjemtől négy év házasság után, és akkor hároméves volt a gyerekem, ketten idejöttünk nagyapához. És nagyon nehéz időszak volt akkor, mert ahogy az ország szétesett, megszűnt a rubelpénz, akkor jöttek ezek a kuponok, akkor a milliók, annyira a pénznek nem volt értéke, úgyhogy át kellett teljesen mindenre állni, és senkinek munkája nem volt, egy nagy káosz volt az országba, még nem voltunk se teljesen Ukrajna, de még nem is váltunk le teljesen se a Szovjetuniótól. Az embernek a fejibe dől el minden. Mer mi még ragaszkodtunk volna ahhoz a rendszerhez, és itten bedobtak minket a mély vízbe, munka nincs, éljetek, ki hogy tud.

Nem tudott többé integrálódni az otthoni munkaerőpiacba a megváltozott körülmények között, így a transznacionális lehetőségeket igyekezett kiaknázni. A KGST-piacokra járt árusítani, ezzel egészítette ki a nagypapa nyugdíját, ami nem volt elégséges három fő eltartására, ráadásul a rossz nemzetgazdasági paraméterek között el is értéktelenedett.

Tán még adtak valami kis nyugdíjt, és... és amikor csak tehettem, még akkor a KGST-piacok működtek, és mentünk Magyarországra ilyen-olyan kis áruval: kerámiaáru, akkoriba még nem tudom, milyen szuvenírek, meg tudja a fene, még micsodák. Azt vittük oda Magyarországra, és ott árultuk, és volt olyan, hogy csak 2000 forintot árultunk, de hát úgy örültünk neki, mer az akkoriba, még 10 évvel ezelőtt még sokat ért. [...] Nekem akkoriba ez volt, hogy jöttem-mentem Magyarországra, és a nagyapa nyugdíja, na, de hát az nem az enyém, jó, de hát abból is meg kellett éljünk. És ugye, mivel én vállaltam kézi kötést, akkoriba a boltok is azért eléggé pangtak az ürességtől, úgyhogy ilyen-olyan fonalat tudtak az emberek vagy a hölgyek szerezni, és akkor én felvállaltam, pulóverkötés, és éjszaka azt csináltam. Meg volt egy kis kertünk, akkor a kertből, amit megtermeltünk, akkor azt vittük a piacra, kis zöldség, egy kis gyümölcs. Tehát minimális kis valamik vótak, hogy éppen, hogy megéljünk valamiből. És 2000-be 200 forint gyerektartást kaptam.

A KGST-piacok 1996–1997-ig nyújtottak bevételi forrást a határ mentén élőknek. Ezt követően beindult a mezőgazdasági szezonmunka, az úgynevezett *ugorkázás*, ami nemcsak az uborkaszedést foglalta magában, hanem egyéb terménybegyűjtést is.

Utána? Utána megtudtuk, hogy a... a... a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei mezőgazdaságba keresnek idénymunkásokat órábérre az uborkába. És akkor... hát azt az egy-két évet, asziszem '96-tól '98-ig, míg nagyapa meghalt, akkor valahogy úgy át tudtuk vészteni, de miután nagyapa meghalt, utána már szabadabban mozogtam, és akkor rögtön mentem Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe az uborkába. [...] Csak szezonmunka, de úgy dolgoztam, hogy minden szezonba én tettem lefele, tartalékoltam, hogy a téli hónapokra is. Télen pedig maradt a kötés. Meg aztán majd jött egy-két olyan munkalehetőség itt a kávézóba, a helyi presszóba. Ugye háromhavonta... mer mindig rajtakapták a fiatal kis eladónőket, hogy hibáztak, és akkor ugye mindig kerestek helyettük másokat, és akkor mentem a kávéházba is dógozni télire. [...] Ez volt a téli. És akkor a nyári, ez öt éven keresztül mindig az uborkaforrás volt. Na, de az egészen novemberig húzódott, egész míg a káposzta- meg az almaszedés tartott, mi addig... jártam én, tudtam menni.

Ötévi komoly fizikai megerőltetést igénylő szezonmunka után lépett a migráns gondozói pályára. Először helyettesként ugrott be, de mivel megkedvelték, és ő is megtapasztalta, hogy ez könnyebb és jövedelmezőbb, mint a mezőgazdasági idénymunka, integrálódott az ápolói szektorba. Sőt mi több, a professzionalizálódás folyamatán is elindult azáltal, hogy tanfolyamot végzett, és az intézményesülés folyamatán azáltal, hogy kapcsolódott egy gondozásra szakosodott céghez, amelyiknek az adatbázisába is felvették. Életútjában tehát az idősgondozás a pénzkeresésből hivatássá vált. Úgy tűnik, sikeresen integrálódott egy munkakörbe. Ez mégis csak részleges beilleszkedésnek bizonyul: megmaradt illegális munkavégzőnek, nem részese társadalombiztosítási rendszernek sehol, baráti kapcsolatai a származási országban meglazultak és az új helyen nem alakultak ki, otthonosságérzete bizonytalan, vegyes kulturális hatások kereszttűzésében hovatarozása magyarázkodást igényel, etnikai azonosságtudata a kirekesztések és a pozitív diszkrimináció ambivalenciájában sérül és formálódik, lokális kötődései pedig részben feloldódnak, részben megerősödnek. Egy összetett rendszerbe való belépéskor tehát a munkavégzés problematikájánál bonyolultabb összefüggések formálják a külföldiek pályáját a befogadó országban. Felmerül a kérdés, hogy az integrációnak milyen rétegei, gyakorlatai és mintázatai vannak, illetve a részleges tagságnak milyen lenyomatai és következményei mutatkoznak az egyéni életpályákban.

Rhacel Salazar Parreñas a migráns ápolók limitált területi és időbeli betagozódásáról számol be. A kutatásában részt vevő Fülöp-szigeteki nők a területi megfosztottságot (*placelessness*) tapasztalják a szegregáció, a kontroll és a korlátozás gyakorlatainak következtében mind a foglalkoztató családban, mind pedig a tágabb társadalmi színtereken, ami kihat az integráció folyamatára. A külföldi munkavállalók a behatárolt társadalmi beilleszkedés miatt a kívülrőliség érzetét élik meg (*nonmembership*) a befogadó országban, és nemkívánatos szereplőkként ki vannak rekesztve a betagozódás

lehetőségéből (Parreñas 2008). A kelet- és közép-európai ápolónők tapasztalata is igen hasonló. Kutatásom során azt láthattam, hogy egyfajta köztes helyzetbe kerülnek: státuszukból kifolyólag a befogadó országban korlátozásokkal szembesülnek, szociális elszigeteltségbe kerülnek, intézményi és kapcsolati kirekesztettséget kell elszenvedniük, miközben tartós távollétükből kifolyólag a kibocsátó társadalomból kisodródnak, kimaradnak a jóléti jogosultságokból, beágyazottságuk fellazul, integráltságuk gyengül. A jelenség erőteljességének mértéke függ a migráció típusától (tartós vagy cirkuláris), a külföldön töltött időtartam hosszától, a migráció okaitól és a migrációs tervektől, a migráns családi kintlévőségeitől (kik távoztak vele, és kiket hagyott otthon), valamint a vándor személyes szociális – tájékozódási és kapcsolatépítői – készségeitől.

A migráns ápolónők élethelyzetükből és munkájukból kifolyólag elsősorban a gondozott családjával és saját migránsszösségük tagjaival érintkeznek. Ezek azok az elsődleges kapcsolatok, melyekkel a befogadó társadalomban együttműködnek, illetve amelyektől nagymértékben függnék. Tevékenységükkel egy tágabb rendszernek, a jóléti ellátórendszernek a részeseivé válnak. Hivatalosan nem elismert tagság ez, a kapcsolat sem szerves a rendszer további komponenseivel, a gondozott érdekében viszont kialakulhat együttműködés egyéni kezdeményezésre közöttük. A globális humán erőforrásra építkező ápolási gyakorlat sajátosságából adódóan a migráns tölt legtöbb időt az időssel, egész napos jelenlétével figyelemmel kíséri hogylétét, így neki van a leginkább tudomása egészségi állapotáról, és ő az, aki segíti állapotja fenntartásában vagy a hanyatlás folyamatának lassításában. Közvetlen kapcsolatot a házi segítő és az egészségügyi rendszer képviselői között szinte csak Olaszországban tapasztaltam.⁹⁹ Itt, ha nem is intézményesült az együttműködés, elterjedt gyakorlata van annak, hogy orvosok konzultálnak a házi segítőkkal, kórházi ápolók összedolgoznak velük, gyógytornászok és fizioterapeuták betanítják őket stb. A gondozók bizalomról és elismerésről számoltak be, bár ennek a kapcsolatnak feltétele a legalább alapszintű nyelvtudás. A családtagok is támogatják a direkt kapcsolatot a gondozók és a helyi egészségügyi intézmények tagjai között, ugyanis nem a féltékenység, hanem épphogy pozitív értéktartalmak kísérik ezt az együttműködési formát. Valószínűleg a migránsok körében általánossá vált privát asszisztensi gyakorlat indokolja Olaszországban ezt a nyitottságot és részleges – ám többnyire informális – befogadói attitűdöt a külföldi nem szakképzett segítők irányába.

Többen is beszámoltak arról, hogy gondozói tevékenységük elején az egészségügyi rendszer tagjaitól tanultak meg injekciót adni vagy inzulint adagolni, tehát olyan szakfeladatok ellátására tették alkalmassá őket hivatalos szakemberek, melyek a mindennapi gyakorlat részei vagy gyakoriságuk okán ezek elvégzésével a házi ápolók valamelyest tehermentesíthetik a helyi egészségügyi intézményeket. Súlyos betegeknél több szereplő bevonása akár szükségszerűvé is válhat. Kórházi tartózkodás idején a migráns ápolók és a szakszemélyzet együttműködése gördülékenyen zajlik, kialakult – hallgatólagos megegyezésen alapuló – munkamegosztás figyelhető meg közöttük. Bár a kórházi

⁹⁹ Párhuzamként lásd még Hobson és szerzőtársainak összehasonlító elemzését (Spanyolország, Svédország), akik a fogadó társadalom szociális rendszerének és a migránsok képességeinek egymásra hatása felől értelmezik a globális gondozási szektort. Hobson et al. 2015.

protokoll szerint a család által megbízott segítő csak lelki támaszt nyújthat, és minden további feladatot a kórházi alkalmazottak végeznek, a gyakorlatban ez nem így történik. Azoknál az időseknél, akikről tudják, hogy van fizetett ápolójuk, nem végeznek testi higiénia, az ételt csak beteszik a szobájukba, de nem tekintik feladatuknak az arról való gondoskodást, hogy tényleg meg tudja-e azt enni, illetve az infúzió felügyeletét is lazábban kezelik. Ezt a kooperációt kölcsönös érdekeltség kíséri: a kórházi alkalmazottak számára előny, mivel terheket ruházhatnak át, a migráns ápolóknak pedig lehetőség, mert így alakul ki az a niche az ellátórendszerben, ami munkahelyet jelent számukra. Az összedolgozás tehát könnyedén megvalósul, viszont megoldatlan kérdés, hogy a felelősség megosztása hogyan kíséri az informális munkamegosztást.

A kórházi együttműködésnek egyéb mintázatai is vannak. A személyzet és a *bandant* munkáját leggyakrabban a családtagok egészítik ki, ők igyekeznek leváltani a gondozót időnként, hogy pihenési lehetőséget biztosítsanak számára. Amennyiben ezt nem tudják vagy nem szándékoznak megoldani, de az alkalmazott kimerülésének elkerülését szem előtt tartják, más szolgáltatásokat vesznek igénybe. Felicia a kórházi személyzeten kívül önkéntesektől kapott segítséget, Irina mellé pedig privát asszisztenst fogadtak, akit pluszba fizetett a család arra a pár órára, amíg ő hazamehetett átöltözni, tisztálkodni és aludni egy keveset.

Emma arról számol be, hogy a családnak úgy nyújtott segítséget tanulékonyságával, hogy a gondozottjához járó fizioterapeutától elleste a feladatsort, és két hét után át tudta venni a munkáját, amivel megkímélte alkalmazóit a további kiadástól, amit a szakembernek kellett fizetniük.

Adriana egészségügyi érdeklődése és nyitottsága miatt olaszországi ápolói tevékenysége alatt sok szakfeladatot elsajátított. Mivel maga is átment egy súlyos betegségen, empátiája fejlettebb társaiénál, és nagyobb hajlandóság volt benne már migrációs pályája kezdetétől a nehéz esetek elvállalására. Ennek következtében került olyan helyzetekbe, amikor komolyabb problémák megoldására is vállalkoznia kellett. Így a migráns ápolói közösségben ő azon kevesek közé tartozik, aki mesterséges lélegeztetést és táplálást is tud végezni, injekciót és infúziót tud adni, katétert tud cserélni.

Tehát kell áldozatokat is hoznod az életben. És ezeket meghozva sok problémámat megoldottam, és mentem előre, tehát olyan akadályok nélkül, hogy én nem vagyok rá képes, nem akarom, nem tudom, hogy sikerülni fog-e nekem. Tehát először, amikor kezdtem orrszondát tenni, az orvos betette egyszer, betette kétszer, azután mondtam az orvosnak, hogy engedje, hogy csináljam egyedül. És mondta, jó, jó, mondta, kétszer velem együtt csinálod, az én jelenlétemben, és harmadjára egyedül.

[...]

És akkor még volt 2-3 nap, hogy elvigyék a mentővel a kórházba, hogy megoperálják. És akkor azt mondtam a házi orvosnak, aki jött, hogy laborvizsgálatokat csináljon, és azt mondtam: „Ha adnak Önök nekem 2 hetet, hogy megpróbáljam injekcióval, ahogy volt már más páciensem is, akit elvittem közel 2 évig úgy, hogy injekcióval ettem, minden vitaminozva és jól átgondolva, mondom, feljavul ebből az állapotból.” Miután az orvos rám nézett, és megkérdezte: „Képes vagy?”

Vagyis: meg tudom csinálni? [...] És megkérdezte, hogy képes vagyok-e, vagyis, hogy tudom-e vinni ezt tovább, hogy helyrejöjjön. És mondtam: ahogy én látom, igen, mert volt már más páciensem is, akivel majdnem 2 évig csináltam injekcióval.

Liliana többéves privát asszisztensi munkája során jó ismeretségi kapcsolatba került a kórházi személyzettel, és olyan szinten nyerte el a bizalmukat és megbecsülésüket, hogy egyik alkalmazójával felmerülő konfliktushelyzetében védelmezőként kiálltak mellette. Gondozottjának lánya ugyanis azzal vádolta meg, hogy a műtőből kihozott apja azért lett rosszul, mert ő megrongálta a szondákat. Az ügyeletes orvoshoz fordult Liliana segítségért, aki minden további nélkül levette róla a felelősséget, és elszánt rágmalmazóját lecsitította, aki a rendőröket is ki akarta hívni.

Kevésbé általánosnak és gördülékenynek mondható az együttműködés, de mégis több példa van rá a többi európai országban is. A magyar ápolók ausztriai és német-országi munkájuk során együttműködésre nyitott orvosokkal találkoztak, ám nem kielégítő németnyelv-tudásuk komoly nehezítő tényező volt a többségük számára. A családtagok bevonása nélkül a mutogatás és a szerény szókincs kevés ahhoz, hogy az orvos megfelelő ellátást biztosíthasson betegének, így a direkt kapcsolat a migráns gondozóval igen korlátozott. A Magyarországon dolgozó erdélyi és kárpátaljai nők az azonos etnikai csoport részeként könnyűszerrel tartanak kapcsolatot az egészségügyi dolgozókkal, amennyiben a család erre igényt tart. Esetükben a kommunikációs feltételek ugyan adóttak, az akadályt viszont az jelenti, hogy váltásos rendszerben dolgoznak, így egy-egy gondozó csak részleges információk birtokában van, és a megtanult plusz feladatok biztosításában a folyamatosság nem megoldható. Az egészségügyi rendszer azonban itt is számít rájuk, az orvosok számontartják a jó reputációval rendelkező migráns ápolókat, és telefonszámukat rendelkezésükre bocsátják praxisukban azoknak, akiknek 24 órás segítőre van szükségük.

Izraelben a házi gondozóknak az informális integráltsága is korlátozott és szűk körű az ellátórendszerbe. A családtagok végzik a gondozás logisztikai feladatait, és ők konzultálnak a szakemberekkel. Itt a házi ápolóknak többnyire háttéradataik vannak: számontartják a vizsgálatok időpontjait, naplót vezetnek az idős állapotáról, végrehajtják az utasításokat, amelyekben az orvos és a családtagok megállapodtak.

Erika szakápolóként dolgozott Magyarországon, külföldre kerülve még annyi érintkezése sincs a szakmával, hogy közvetlenül elmondhassa gondozottjával kapcsolatos meglátásait és tapasztalatait. Otthon, a négy fal között szakfeladatokat lát el ugyan, de mégis háztartási alkalmazottként tekintenek rá, és a szakintézményekkel való konzultálásban nem tartanak rá igényt.

A fia rendez mindent. Tehát ők annyira vallásos zsidók, hogy én gyakorlatilag csak az ottani, a házbani ellátását csinálom.

Panninak is vannak előzetes tapasztalatai, ugyanis végzett önkéntes munkát itthon a Vöröskeresztnél, de migráns ápolóként neki is csak a felügyelet és a végrehajtás tartozik a feladatkörébe az idős egészségi állapotát illetően.

És az összes többi olyan dolgot, ami az Eszter egészségi állapotával kapcsolatos, azt mind a lánya intézi. Tehát ő megy a szemészorvoshoz, ő megy a szíves orvoshoz, mikor kontrollra kell menni, és ezt ők intézik. [...] Persze, elmegyek én velük, de sok szerepem ott nincs.

Kata szintén egészségügyi alkalmazottnak tanult, és van is gyakorlata ebben. Őt az alkalmazó család jobban bevonja az egészségügyi szakemberekkel való kommunikációba, de ezt inkább személyes, és nem szakmai megbecsültségének az eredményeként érte el.

Nem. Azt Peti szokta letelefonálni a doktornőjével, a fia, és akkor ők jönnek, és úgy megyünk le együtt dokihoz, meg mit tudom én.

Te beszélsz az orvossal, vagy csak hallgatsz?

Szoktam neki mondani, szoktam neki mondani, hogy... például volt olyan, hogy egy időbe nagyon sokat aludt. És akkor én mondtam a doktornőnek. És akkor mondta a doktornő, hogy ez lehet a gyógyszerrel vagy... Nem tudom, hogy megemelte akkor a gyógyszert? Vagy valami ilyesmi vót. És akkor mondta, hogy valamék gyógyszerből többet kap, és lehet, hogy azért. De amikor elvette tőle, akkor is volt ilyen, és akkor egy időbe figyelni kellett a vérnyomását, mert akkor adott a vérnyomására egy gyógyszert, és akkor csináltam azt, hogy én írtam egy papírra a vérnyomást meg a cukrot meg minden ilyeneket. És akkor, mikor mentünk le, akkor vittem magammal a füzetet, és akkor megmutattam neki, hogy most ennyi volt, ennyi volt, ennyi volt a vérnyomása.

A migráns nők tömegeinek külföldi jelenlétét munkájuk teszi lehetővé és munkájuk legitimálja, azt láthatjuk mégis a gondozási szektorban foglalkoztatottak esetében, hogy szakmai integrációjuk részleges és fragmentált. Informális kezdeményezések következményeként sor kerülhet a bevonásukra bizonyos mértékig, de ennek társadalmiasulása kezdetleges és nem tekinthető általánosnak, bár ez a gondozottak szempontjából nézve is számtalan előnnyel járna.

A befogadó társadalom munkaerőpiaca egyik alsó szegmensének, a háztartásiparnak a megnyitása nem jelenti azt, hogy a társadalmi struktúra további részei is készségesek az újonnan érkezők beengedésére. Az ápolói foglalkoztatással járnak minimális jogosultságok, ahogyan azt a munkaszervezés bemutatása során már ismertettem, a további előrelépésre az állampolgárság megszerzésével járó folyamaton való elindulással (letelepedési engedély, állampolgárság) lenne lehetőség. Ám ebbe a foglalkoztatásba részben formálisan van kódolva a korlátozás (például Izrael), részben pedig szubjektíven, ugyanis az így dolgozó nők jelentős többsége átmenetinek tekinti külföldi tartózkodását, és hazatérést tervez. Ezért nem is tesznek erőfeszítéseket annak érdekében, hogy strukturálisan jobban integrálódjanak, nem tájékozódnak megfelelő módon, vagy eleve kizárják magukat azáltal, hogy kivetettként gondolnak magukra, és nem is próbálkoznak azzal, hogy javítsanak a helyzetükön. Nagyobb érdeklődést mutatnak a kapcsolati beágyazódás iránt, ami egyszerre oka és okozója annak, hogy migráns életükben az informális szerveződés és problémamegoldás domináns szereppel rendelkezik.

A legnagyobb és legszélesebb kapcsolathálót a helyi lakossággal az Izraelben dolgozó magyar nők körében találtam. Megkönnyíti helyzetüket, hogy ez nem igényel külön nyelvtudást, ugyanis a zsidó társadalomból a magyarul beszélőkkel alakítanak ki barátságokat. Az ápolók kapcsolathálóójában csomópontszerepet játszó Andi a migráns és nem migráns magyarok programjainak szervezésében is kulcsszereplő, ezért a két hálózat összekapcsolása könnyűszerrel valósul meg általa. Facebook-csoportot is létrehozta ezzel a céllal, ami informáltságot, kommunikációt és az ismeretségek tartósságát biztosítja. Mivel közösségüket és szemléletüket az egzotikumdiskurzus formálja, nem szűkülnek be a munkájukból és élethelyzetükből adódó nehézségekbe, hanem nyitottsággal és érdeklődéssel keresik a kapcsolódási lehetőségeket a helyiekkel. Nyilvánvalóan a befogadó társadalomnak egy kisebb szeletével van érintkezési lehetőségük. A magyarul beszélő és a kevésbé ortodox lakosság mutat hajlandóságot befogadásukra, illetve azok, akiknek van valamelyest nosztalgiaja a magyar hagyományok és családja magyar múltja iránt. Bár Klarissz például épp arról számolt be, hogy őt egy erőteljesen ortodox család még rituálisan is integrálta.

És... és az nagyon... tehát itteniek... tehát volt, akihez fordulnod, volt, akihez szólnod, és ez nekem kialakult az egész, egy ilyen társasági élet itt. Annak ellenére, hogy nagyon kevés a szabadidőm itt. De ami szabadidőm van, én azt megpróbálom szabadon eltölteni. [...] Metapeletekből épp azért az én tapasztalatom is az, hogy... szóval az én tapasztalatom az, hogy ugye én nagyon sok mindenkit ismerek, nagyon sok mindenkivel tartom, tartottam a kapcsolatot, és állandóan engem keresnek. Én hozzám elég sok infó el szokott jutni, és én elég sok infóba tudok segíteni. És én azt vettem észre, nekem az jött le, hogy nagyon sokan engem azért... nem azért keresnek, mer énvelem mint személlyel szeretnének jóba lenni, hanem azért akarnak velem jóba lenni, mer éntőlem sok infó van, és énvelem jó jóba lenni. Érted? Az ember ezt érzi, erre rájön. A... De viszont ami csoportot én kialakítottam magam körül, abba nincs ilyen. Ezek itt élők. Ha már bekerül metapelet, volt már ilyen, hogy bekerült metapelet, érdekes helyzet volt. [...] Nagyon sokan úgy jönnek, hogy valamit várnak, hogy biztos azért vagyunk egy csoportba, mer azok adnak valamit. Érted? Nem, nincs ilyen. Mi jól érezzük magunkat, és kész, pont, ennyi – magyarázza Andi a kapcsolatait.

A cirkuláris migrációban dolgozók szakaszosan tartózkodnak külföldön, és kevesebb szabadidejük van, mint a tartósan kint lévő társaiknak. Emiatt kapcsolatépítési lehetőségeik is korlátozottabbak. A Magyarországra jövő határon túliak többnyire arra törekszenek, hogy itt élő rokonaikkal, kitelepült családtagjaikkal találkozzanak. A nyugat-európai országokban munkát vállalók a lokális integrációban mutatnak igyekezetet, bár az idegen nyelv hiánya komoly akadályt jelent. Biztonságérzetüket (segítségkérés lehetősége, illegális munka miatti feljelentés elkerülése barátiassz érzelmek kialakításával) és szociális komfortjukat szolgálja a szomszédokkal való ismeretség és jó viszony kialakítása, illetve néhány egyéb kapcsolat is a tágabb környezetből.

Vagy megérkeztem, és már volt, hogy a szomszédok átjöttek, már köszöntek, érted, már üdvözöltek, hogy: jaj, örülök, hogy itt vagy, meg satöbbi, satöbbi. Hogy visszajelzéseket is kaptam, hogy igen. Mikor ott voltunk, és a bácsival sétáltunk, akkor köszöntek, mosolyogtak az emberek. Mi előtte voltunk egy ilyen... utcapartinak lehet nevezni, és akkor megismerkedtem, és már az, tudod, mikor mentek a kocsival, már bólintottak, és mosolyogtak, ez jó érzés volt. Jó érzés volt, hogy nem rideg arcokat látsz, hanem visszamosolygó arcokat látsz, mosolygó embereket látsz, köszönnek neked. Természetesen nem vártad el, hogy neked köszönjenek, hanem te mentél, és már te köszöntél. Vagy a boltba az eladónő mindig mosolyog, ugye, és kedves. És ez egy... Vagy elmentünk a templomba, mindig volt... vagy... az, hogy van egy ilyen szokás, hogy megfogjuk egymás kezét, köszönünk egymásnak, hogy békesség, vagy mit tudom én, és olyan jó érzés volt, úgy érezted, hogy befogadtak, úgy érezted, hogy nem néznek ki, hogy te nem más vagy. Egy mosolygó arc, egy mosolygó ember már megkönnyíti a helyzeted, hogy jól érezd magad ott, ahol vagy – sorolja Edit a kapcsolatalakítási alkalmakat és élményeket.

Az Olaszországban élő román ápolónők intenzív társasági életet élnek a diaszpórán belül, de viszonylag kevés kötődésük van a többségi társadalomhoz, és azok is inkább csak munkakapcsolatok (korábbi és aktuális munkaadók és családtagjaik). Bár rövid idő alatt elsajátítják az olasz nyelvet, így ez nem jelentené akadályát a kommunikációnak, a nyitottság kölcsönösen limitált egymás iránt. A privát asszisztensek körében vannak azon kevesek, akiknek letelepedési és integrálódási esélyeik megnövekedtek, és ők azok, akik nagyobb erőfeszítést tesznek annak érdekében, hogy kapcsolat-hálójukkal a helyi társadalom irányába terjeszkedjenek. Az idősgondozók többsége beéri azzal, hogy mindennapos izoláltságát az etnikai közösségen belül enyhítse; státuszából kifolyólag nem tud vagy nem is törekszik társadalmi osztálya köréin kívül terjeszkedni; helyzetértékelése és hazafelé mutató jövőtervei nem motiválják arra, hogy megküzdjön a diszkrimináció további megtapasztalásának veszélyével és az integráció nehézségeivel; illetve a román–olasz migrációs térre jellemző diskurzusban kidolgozott áldozatszerreppel összhangban is van a részleges integráltság és az ebből adódó megpróbáltatások. Sajátos kettősséget építenek ki ezek az ápolónők: a befogadó országban megpróbálják megteremteni az idealizált premigrációs életet tárgyakkal, ételekkel, szokásokkal, szövegekkel, miközben a származási országot elárasztják a nyugati életstílust szerintük reprezentáló fogyasztói javakkal, úgynevezett civilizációs eszközökkel és modern, *nyugati* tárgyakkal.

Migrációs pályájuk során az ápolónők kevéssé vagy legfeljebb részlegesen integrálódnak a befogadó társadalomba, miközben az otthoni közegből fokozatosan *kiiratkoznak*. Megtörténik ez formálisan is, hiszen az ottani munkakapcsolat megszűnésével a szociális és egészségügyi ellátórendszerből kisodródhatnak, kivéve azon keveseket, akik magasabb biztonságigénnyel rendelkeznek, és áldoznak arra, hogy plusz befizetés ellenében ne szűnjenek meg biztosított jogosultságaik. Időskorukról már végképp nem tudnak gondoskodni, jelenbeli anyagi szükségleteik és a családi igények lemerítik erőforrásaikat, nincsenek abban a gazdasági helyzetben, hogy előremutatóan építkez-

hessenek. Társadalmi kapcsolataik is meglazulnak otthon külföldi tartózkodásuk miatt. A tartósan távol lévők elektronikusan tudják tartani a kapcsolatot otthoni barátaikkal, illetve rövid nyári látogatásaik alkalmával, melyekre nem kerül sor minden évben. A cirkuláris migrációban résztvevők csak kicsivel vannak kedvezőbb helyzetben, de kívül maradnak a folyamatos információáramláson, a helyi eseményeken ritkábban tudnak részt venni, és a találkozási lehetőségek is redukálódnak.

Móni a családján belül meg tudta őrizni a transznacionális élet során is a kapcsolataik minőségét úgy, hogy nem élnek át veszteséget, de ugyanez a tágabb környezetre már nem érvényes.

Egyedül, mondjuk, a barátnőim, azok hiányoznak. Mer, ugye, gyerekeimet meg tudom látogatni, unokáimat meg tudom, meg, ugye, jönnek oda hozzám. De a barátnőim megszokták, hogy együtt megyünk erre-arra, meg látjuk egymást, meg köszöntjük egymást, most önekik hiányzom inkább, a baráti körnek.

Jutka özvegygé válása után intenzív közösségi életet alakított ki magának otthon, nemzeti klubba járt, rendezvényeken tevékenykedett, rendszeresen találkozott barátaival. Váltásos külföldi munkája miatt kéthetente otthon tud lenni ugyan, de ez mégis törést okozott társadalmi életében.

Van egy horvát klubunk, és akkor minden héten egyszer megyünk oda, próbálunk, énekóra van, próbálunk. Hát sokat járunk, rengeteget megyünk szerepelni külföldre is, mindenfelé megyünk, sokat. [...] Mer egyszer én tudok menni, egyszer meg a másik, a váltóm. [...] Na, most hazudnék, ha nem mondanám azt, hogy rengeteg mindenből kiestem, mán olyan szempontból, hogy már azt se tudom, hogy ki él, meg ki nem él. Na most, ugye, ilyen szempontból is ugye hátrány. Mer elmegyek két hétre, és akkor például, ha összefutok ismerőssel, és valamikor munkatársam volt, mikor mondja, ez is meghalt, mondom: „Mit, ez se él? Hát – mondom – nem is tudtam.” „Hát persze, nem voltál itthon akkor két hétig.” [...] Szóval sok mindenből azér kimaradtam. Dehogynem! Azér sok mindenből.

Egyfajta köztes helyzetbe kerülnek: se ide, se oda nem tartoznak igazán. A be- és kiilleszkedés párhuzamosan és töredékesen valósul meg. Felmerült a kérdés, hogy hat ez vissza idegenségélményükre és otthonosságérzetükre. A tartós, de mégis átmeneti vándorlás hogyan írja újra az egyén tagságát és tartozását a pszichoszociális közeghez és földrajzi-politikai térséghez? Hogyan tudja elhelyezni magát egyénként a globális mozgásban, hogyan találja/teremti meg a *helyét* a transznacionális hatások által átalakított terekben, hogyan értelmezi újra kötődésének tárgyát/irányát/eszközét?

Az idegenségérzet teljes eltűnéséről még azok sem számoltak be, akiknek az integráltsága előrehaladott a befogadó országban, és letelepedést terveznek, legfeljebb azt tudták megerősíteni, hogy jobban érzik magukat ott, jobban szeretik a migráció következményeként kialakult új életüket, és több előnnyel jár számukra külföldi tartózkodásuk.

Liliana nyolcosztályos végzettségével Romániában csak a mezőgazdaságban tudott dolgozni, de olaszországi élete új perspektívákat nyitott számára: bentlakásos gondozóból eljutott a privát asszisztensi státuszba, megbecsültnek érzi magát, és jobban keres, mint valaha. Integrációját viszont családtagjai fékezik. Férje is, gyerekei is haza akarnak költözni, így lehetőségei arra korlátozódnak, hogy kinttartózkodásának idejét hosszabbítsa, ameddig csak lehet.

De ő [a fia] állandóan azt mondta nekem, hogy azt akarja, hogy hazaküldjön engem, mert azt mondta, hogy ő azt akarja, hogy a gyerekei tanulják Románia történelmét. Vagyis: „Azt akarom, hogy az én gyerekeim románul tanuljanak, ne olaszul.” [...] Ő azt akarja, hogy előbb én menjek haza a gyerekekkel, mert két év múlva iskolába kell menjen. Én azt mondtam neki: „Nem, anyukámé, nekem nincs kedvemre hazamenni. Én jól érzem itt magam, tudok itt pénzt keresni. Ha én hazamegyek, miből fogok élni? Én a mezőgazdaságba nem megyek vissza. Találhatsz egy jó tanárt az interneten, románul, és tanítja a gyerekeidet interneten.” [...] Végül mind haza fogunk menni, otthon mégiscsak jobb. Haza akarunk menni. Be kell hogy fejezzük már azt a villát.

A bentlakásos gondozók idegenségtapasztalásának feloldódását több nehézség is akadályozza. Mindenekelőtt az a mindennapos realitás, hogy valakinél laknak, ahol nem alakíthatják a teret saját elképzeléseik szerint, a rendelkezésükre bocsátott lakásrészben is korlátozott a szabadságuk, illetve kontrollt gyakorol a gondozott térhasználati szokásaik fölött. A folyamatos irányítás és utasítás a hétköznapi cselekvések területén (beleértve az étkezést, öltözködést, időgazdálkodást stb.) hasonló hatással van. Nem mellékes az sem, hogy migránsként és családban élő foglalkoztatottként a határtartás és távolítás sokféle formájával szembesülnek nap mint nap. Ezeket kísérik ugyan befogadói gesztusok is, de nem érvénytelenítik az *idegen* státuszt.

Liza rutinos a migráns idősgondozói pályán. Hamar tájékozódik, és könnyen alakítja ki új kapcsolatait. Mégis így értékeli a Kárpátalján készült interjúban magyarországi tapasztalásait:

Hogy őszinte legyek, amikor... mer így kell kimondani, amikor én egy idegeny vagyok, teljesen idegeny, és egy idegeny részre megyek, ugye, nem tudom, hogy kiné megyek, az az igedeny meg nem tudja, hogy milyen idegenyt fogad a házába.

A gyergyói Erzsivel munkaadói kedvesek és befogadóak, igyekeznek bevonni őt a családi eseményekbe, az interakcióban mégsem tűnik el a távolság közte és alkalmazói között.

Hát szerintem igen, befogadtak. Szerintem igen. [...] Hát nincs nekem az a pretencióm, hogy családtag legyek. És... szóval nem, most nem mondhatom azt, hogy kisebb-ségi érzés, de valami... van bennem egy olyan, hogy idegen vagyok... Ők, amikor összegyűlnek, van egy összejövétel vagy valami, mondom én, például a bácsinak

a születésnapja, mert olyankor együtt a család... hát... hát én nem. Én nem voltam soha, nem voltam soha, de nem is tudom, hogy hogy viselkednék. Nem tudom, nem tudom, nem tudom. Nem szeretem. Nem szeretek így a családba... nem tudom, idegennek érezném magam biztosan. Tudom, hogy biztosan idegennek érezném magam.

A partiumi Szilvia több európai országban ápolt már időseket, így volt alkalma fejleszteni rugalmasságát, alkalmazkodóképességét és kapcsolatalakítási képességét más kultúrákhoz tartozókkal. Beszélgetésünkben az idegenségélményét a munkára irányuló kérdések során hozza szóba, vagyis ő társadalmi státusza kapcsán tapasztalta meg a kívülmaradást/-rekedést.

Pedig ez nem szégyen. Abszolút nem szégyen. Pénzért mész effektíve. Honvagyad van, és az borzasztó, és az olyan, mint a katonaságnál, gondolom, hogy számolod a napokat, hogy 10-9-8-7-6-5-4-3-2-1, start haza, ez benne van a pakliba. És nagyon outsiders vagyunk, bárhol legyünk, Magyarországon is, ott se vagyunk otthon, bár az osztrákok talán még kedvesebbek hozzánk, mint Magyarországon.

Az otthon és a haza kategóriái nem földrajzi, területi paramétereiktől függenek, nem a mindennapi élet működtetéséhez szükséges mozgások lokalizálásából épülnek fel. Interjúk sokasága tanúskodik arról, hogy többéves tartózkodás adott fizikai térben sem feltétlenül termeli ki az otthon/haza tartalmait. A tartós távollét a származási országtól meggyengíti a kapcsolatot az otthon jelentései és a földrajzi egység között, de ez sem a térhasználat megváltozásának következtében történik elsősorban, hanem sokkal inkább a szociálpszichológiai és kognitív tényezők átalakulása okán, mint például az előbb bemutatott kiilleszkedés, valamint az új közegbe való beilleszkedés korlátozottsága és részlegessége miatt.

A külföldön való élet egyik első hatása az otthon kérdéskörére e kategória réteg-zettségének felszínre kerülésében és az egyes elemek különválásában érhető tetten. Míg a származási országban a lakás, a szociális közeg és az ország egymásba épülve képezik ezt a kategóriát, az új lakhelyre kerüléssel ezek a tényezők kezdenek különválni egymástól, és új viszonyok rendeződnek közöttük. Az interjúk során korántsem egyértelmű a megkérdezettek esetében, hogy mi az *otthon* számukra, és ez *hol* van. Kifejtést és magyarázkodást igényel. Különböző szinteket és szempontokat említenek, majd ezek alapján próbálják tisztázni a kérdezőnek és önmaguknak, hogyan is állnak ezzel.

Világos különbség mutatkozik meg e tekintetben az elemzésbe kerülő migrációs terek között, ami szoros kapcsolatot tart a már megismert diskurzusokkal. Olaszországban a román ápolónők áldozatként gondolják el magukat, szenvedésként élik meg kinti tartózkodásukat, diszkriminációról és megalázásokról számolnak be. Így nyilvánvalóan nehéz megtalálniuk/kialakítaniuk az otthon jelentéseit az új környezethez kapcsolódóan. Az országot nem, legfeljebb a lakást tekintik egyesek otthonnak, amennyiben jó bánásmódban részesülnek, és nagyobb problémáktól mentes interakcióban élik munkaadóikkal hétköznapijait.

Én most itt úgy lakok, mint otthon a saját lakásomban. Csakhogy... hiányoznak a szeretteim, a... tudod, hogy van, az az én földem. De jól vagyok. Amint érted, hogy mit mondanak, mit beszélnek az emberek körülöttem, nem érzed magad bezárva, tudod. [...] Most, hogy besötétedett, hazamegyek. Megfogom itt a szakállánál [a gondozottat], és megpuszilom. Az ő lakásában vagyok, és mintha a saját házámban lennék. Amikor látom, hogy azt mondja nekem: „te, maradj már nyugton, ne súrolj már annyit!” Én ha látok egy foltot a padlón, megyek, és feltörölöm. Nem? De ő: „gyere, ülj le, Anica, hagyd már!”

Az Olaszországban készült beszélgetésekben a *bőrönd* fontos szimbólumként tűnt fel: ez sűríti magába az egyén otthonosságát, és fejezi ki helyét az otthon és az idegenség skáláján. Szinte valamennyien beszámolnak olyan munkaadókról, akiknél ki sem pakoltak a bőröndjükből, vagy épp azzal érzékeltetik elbeszélésükben a kirekesztés tapasztalását, hogy arról számolnak be, nem kaptak helyet, hogy táskájukból kipakolhassanak.

Nem nyitom ki a táskámat, csak két hét után, csak ha kibírok két hetet – magyarázza kolléganőinek a már több országot is megjárt, és a sorstársai körében tekintélynek örvendő Iolanda.

Izraelben fordított a helyzet. Keveset beszélnek a munkájukról és a munkahelyükről, így a lakásról is, ahol mindennapjaikat élik. Annál nagyobb hangsúlyt kap viszont az ország, a kirándulásaik, a megtanult és megtapasztalt érdekességek. Különlegesnek és értékesnek tekintik a tágabb környezetet, így szívesen kötődnek hozzá, és elsősorban a szeretetüket fejezik ki – időnként akár a szerelem nyelvezetével, ami a fokozás és a rajongás megnyilvánulása. Ezzel párhuzamosan pedig a Magyarországgal szembeni elégedetlenségnek is hangot adnak, amikor azt indokolják, miért kellett elmenniük, és a háztartásiparba kényszerülniük. Ez a két, ellentétes dinamika jól kiegészíti egymást, és azt eredményezi, hogy szülőhazájukat szívesen lecserélik egy másik *otthonra*, viszont a szűkebb környezethez, az informális rétegekhez továbbra is ott kötődnek, pótolhatatlannak tartják.

Kiteljesedtem. Nekem ez az életem. Ez az, amire szerintem igényem volt, csak itt, Magyarországon nem tudtam megfogalmazni, illetőleg nem is nagyon tudtam, hogy mi. Tehát teljesen más vagyok Izraelbe, mint itt. Én mindig azt mondom, az az otthonom. Tehát az otthoni otthonom, a lakásom, az a pici otthonom, Izrael meg olyan, mint a nagy otthonom – fogalmazza meg sokakhoz hasonlóan Nelli.

Klarissz a folyamatot, az otthon átértelmezésének és a kötődések áthelyeződésének fokozatait teszi láthatóvá elbeszélésében.

Aki itt volt Izraelbe egy kicsivel is huzamosabb ideig, az meg lesz fertőzve. Az akár-mikor hazamegy, akármilyen jól érzi magát otthon, egy idő múlva jön egy olyan, mint

a honvágý Izrael után. Sok olyan dolgot nyújt, ami... Télen-nyáron zöld, gyönyörű, és annyival másabb, mint Magyarország, hogy egyszerűen muszáj visszajönni.

Neked hol van az otthonod?

Nekem Miskolcon.

És ott van az otthonérzeted?

Igen.

Vagy mit jelent neked az, hogy otthon?

Nagyon szép a lakásom, úgy csináltam meg, ahogy szeretem, és ahogy tetszik. Igazán nagyon szép, és nagyon szeretem magát a várost is. De! Amióta a gyerekeim szanaszét vannak, mert a lányom elköltözött Miskolcra, a fiam külföldön van állandóan, külföldön dolgozik, és már az unokáim is felnöttek, és szanaszéjjel, iskolákba járnak. Azóta, hogy egyedül maradtam, azóta kevésbé húz, mint azelőtt. Amíg a férjem élt, addig nagyobb volt sokkal a vonzás. De miután most Magyarországon meghalt az egész idősebb család... Én vagyok az öreg az egész családba. A férjemnek a testvérei, az én testvéreim, szüleim, mindenki meghalt. Így aztán...

Szépen feltárulkozik az interjúkból, mely tartalmak azok, amelyek kialakítják az otthon és a haza kategóriáit. Pár szempont az előző szövegrészekből is kiderült már, összegezve viszont ez vonható le következtetésként: a kapcsolatok (erős kötések), a beágyazottság (gyenge kötések sokfélesége), a méltóság megléte (megalázás nélküli élet), a szabadság (önrendelkezés, permanens kontroll hiánya), a perspektíva (kiteljesedés, jövőlehetőségek), a kultúrával való azonosság, néhány személyes tárgy, a kognitív eszmények és megtanult adottságok (emlékek, ősök, *gyökerek*, nyelv, szimbólumok, *anyaföld*), illetve ritkább esetben konkrét tájak járulnak hozzá ahhoz a belső realitáshoz, amely megteremti/kitermeli az individuum számára az *otthont* és tágabb értelemben a *házát*. Amennyiben csak egy-két feltétel alakítható ki ezekből az új földrajzi térben, legfeljebb csak az otthonosság érzése érhető el, több elem megléte szükséges ahhoz, hogy az *otthonérzet* átruházdjék egy másik fizikai helyre.

Krisztának sok migrációs tapasztalata van, több országban is vállalt már munkát. Bár nemzetközi léptékben tervezi pályáját, és ebben az értelemben messze túllép Magyarország határain, az életéről általában már szűkebb dimenzióban gondolkodik.

Ez idővel alakul ki, hogy mennyiben érzem magam ott otthon. Ez megint csak a szimpátiától, mennyire vagyunk egy hullámhosszon, mennyire van meg a harmónia. A tudatba mindig benne van az, hogy nekem ott mindig fittnek kell lenni, tehát hogy azér a feladatokat ellássam, bármi legyen is, tehát soha, bármilyen ünnep van is, koccintunk, ott szinte soha egy korty alkoholt nem iszom, ez így benne van, a kötelességtudat az megvan. [...] De, hiányzik. Tehát ez az otthonom, ahol, ahol most vagyok, tehát Magyarországon érzem magam itthon, ez a hazám, és én ezt nagyon jól tudom, meg érzem is, de leginkább, ugye, a Sanyi [az élettársa] hiányzik, meg hát a kutyák. [...] Magyarország is hiányzik, mert itthon érzem, itthon vannak az embernek a gyökerei, tehát nekem Magyarországon vannak a gyökereim, itt születtem, itt van a múltam, itt van a családom, itt vannak az emlékeim. Bármennyire

beszélek idegen nyelvet, akkor is csak magyarul tudom magam úgy kifejezni, ahogy szeretném. Tehát németül hiába beszélek folyékonyan, akkor is van olyan, amit nem tudok úgy elmondani, ahogy én szeretném, azokkal a szavakkal, nem, nincs meg az a hatása, mint magyarul. Én... hiába éltem például Amerikába, több helyen voltam már, soha nem éreztem otthon magam. Még Svájc az, ahol még leginkább otthonosan érzem magam – ez a legjobb szó, nem otthon, csak otthonosan –, de Magyarország az otthonom, soha nem tudnék máshol élni. Kivéve, ami nagyon-nagyon tetszett, és ott el is tudnám képzelni az életemet, ha nem lenne annyira messze, az Erdély.

Úgy tűnik, ez a munkaforma és életmód kevésbé alkalmas arra, hogy kialakulhasson egy teljes értékű vagy legalábbis a korábbival többé-kevésbé egyenrangú új otthon az új közegben. Már csak azért sem, mert az érdekeltségek is kevesek esetében helyezhetők át ebbe az irányba. A globális munkaerőpiacnak ebben a szektorában az időparaméterek a jelenhez kötődnek, nem sok esélye van a jövőre való koncentrációnak. Az így foglalkoztatott nőknek anyagi nehézségeik vannak, és az adott tényezők szorításában korlátozottak a lehetőségeik arra, hogy az aktuális problémák megoldásán felül még kialakíthassák az inaktív koruk létfeltételeit egy új társadalomban és országban. A hossz távú tervek tehát a származási ország felé mutatnak.

A kárpátjai Brigitta külön apartmanban is lakott egyik gondozottjánál, mégis csak erre terjedt ki beágyazódása:

Hát nem éreztem igazán az otthonomnak. Átmeneti szállás. – Holott: – Annyira én nem éreztem magamat idegennek, sőt még mindenféle mindenkinek igyekszem bebizonyítani, hogy hát összetartozunk.

Az otthon elemeinek szétválása és különböző helyszínekhez való rendelése a hozzá kapcsolt érzések diverzifikálását vagy problematizálását eredményezi. A szélsőséges mintázatok: a valahol való tartós lét, de az odatartozás akadályoztatása; a valahol való tartós élet, de elkívánczolás onnan és elköteleződés a származási hely irányában. Az egyensúlyt teremtő megoldások: köztes lét és több helyhez való tartozás; sehova sem tartozás – „végső sorba a fele életemet ott élem le”.

Az erdélyi Marika egy igen szemléletes képben magyarázza el azt a köztes állapotot és csapdahelyzetet, amelyre többéves cirkuláris migrációra épülő munkavállalása utáni tartósabb kimaradása során eszmélt rá.

Tehát otthon is zajlott az élet, tehát nem volt úgy, hogy unatkozom, vagy hogy egyszerű dolgok történnek, és nincs semmi érdekes változás az életbe. És mégis azért kialakult bennem egy olyan hiányérzet, kialakult bennem egy olyan hiányérzet, hogy valamerre visszavágytam Budapestre. Tudd meg, hogy vissza. Pedig hát a mi mozgásterünk, a mi társadalmi életünk kint gyakorlatilag nulla. Mert még az se nem fordult elő velünk, hogy... Egyetlenegyszer voltam egy moziba. Beülünk esetleg egy cukrászdába, annyi. Tehát még nem tudtam, még nem is voltam, nem is mersz úgy mozogni, nincs is úgy bátorságod, ismerethiány meg minden... Csak külső szemlélője

vagy az egész budapesti életnek, csak külső szemlélő vagy. Az, hogy végigbámulsz itt-ott, elmész, bámulsz, gyakorlatilag egy külső szemlélő vagy – igaz? –, üvegen keresztül szemléled az egészet. És mégis, és mégis úgy visszavonzott. Úgy tényleg van ennek a városnak egy vonzása.

Hazatérés – maradás – újratervezés?

Vasilica Andronic Torinóban dolgozó román ápolónők körében végzett kutatást, arra keresve a választ, hogyan szervezi újra a nők identitását és életútját a migrációs folyamat. A makrostrukturális átalakulásokat – meglátása szerint – biografikus sokkok kísérik, melyek az egyéni élet szintjén mutatkoznak meg, és együttesen formálják a jelentések egységét, az életpálya eseményeinek sorát. Három szakaszt különített el, melyek ciklikus ismétlődésének volt a tanúja. Az első fázis a kivándorlás, az eltávolodás, ami az identitás szintjén az életrajzi sokknak/törésnek és a reszocializációnak felel meg. A diskurzust ilyenkor a munkahely keresése, az új kultúrával való találkozás, a nyelvtanulás és az adósságok kifizetésével kapcsolatos stressz dominálja. A második szakasz a befogadó társadalom munkaerőpiacának másodlagos szektorába való belépés, ami az identitás direkt vagy indirekt újraszerveződésével jár együtt. Ekkor sor kerül a korábbi világ és a régi kulturális modellek zárójelbe tételére, egy új világ megismerésére, valamint egy bizonytalansági állapot kialakulására, mivel nem birtokolják (még) kellőképpen azokat az eszközöket, melyek segítségükre lennének egy új identitás kialakításához. A diskurzust az új egyensúly megtalálásáig a megaláztatások, a szenvedések és az elégedetlenség elbeszélései határozzák meg. A harmadik periódus a hazatérés, ami annak tudatosodásával jár, hogy a hosszas távollét során átalakult az egyén identitása. A régi világba való visszatérés egyfajta zavarodottsági állapotban történik, hiszen szükségessé válik annak újradefiniálása, hogy milyen a kapcsolatuk a kivándoroltaknak saját magukhoz és az otthoniakhoz. Elkezdődik a visszailleszkedés folyamata, miközben szembesülnek azzal, milyen negatív következményei és pozitív eredményei voltak a migrációnak. Ennek pedig gyakori kimenete, hogy a nők visszatérnek Olaszországba dolgozni (Andronic 2008).

A kutatómunkám során megismert idősápolók többsége valamilyen konkrét céllal érkezett külföldre dolgozni, amihez elképzeléseikben kapcsolódott egy hozzávetőleges időterv is. Andronic felméréséhez hasonlóan az én beszélgetőtársaimnál is megfigyelhetők az említett szakaszok, bár a mintázatok ennél nagyobb variabilitást mutatnak. Abban viszont mindenképpen kapcsolódni tudok Andronic eredményeihez, hogy jól láthatóan a migrációs folyamat során többnyire átalakításra kerülnek a kivándorlás előtti tervek, sőt az újragondolt elképzelések is – pontosabban: a jövőterveket és a megvalósítást illetően nagymértékű bizonytalanság tapasztalható a posztszocialista országok migráns nőinek életútjában. Az eredeti elképzelések direkt realizálása azon keveseknél volt megfigyelhető, akik az előbbi felosztás szerinti első szakaszon nem léptek túl: viszonylag rövid ideig szakadtak ki az otthoni közegből, nem vagy csak minimálisan illeszkedtek a befogadó társadalomba, hamar realizálható tervekkel vállalták a munkát,

vagy pedig nehezen élték meg a sokkoló első élményeket, és nem volt meg az elégséges védekezési/ellenállási stratégiájuk ahhoz, hogy tartósabban kint maradhassanak. A többieknel a folyamatos újratervezés a kísérője a migráns életútnak.¹⁰⁰

A migrációs tervekről szóló beszélgetésekben a domináns motívumok a pénz és a honvágy – az előbbi a külföldi munkavállalást, az utóbbi a hazatérést sürgeti. Úgy tűnik, ez a két tényező határozza meg a kinttartózkodás időtartamát, holott ezek csak a felszín diszkurzív elemei, a vándor élet legitimitással felruházott szempontjai.

A pénzről egészen kimunkált narratívák hallhatóak a migránsok körében. Az anyagi szűkösség a leghamarabban kommunikált, a legkönnyebben felvállalható és a legnagyobb elfogadottságnak örvendő kivándorlási indíték, holott korántsem az egyetlen és nem is a legnyomósabb a mobilitást előidéző okok közül. A gyermekek jövőjének (taníttatás, fészekrakás, önálló élet elkezdése) megteremtése vagy az ahhoz való hozzájárulás pozitív morális jelentésmezőbe helyezi a kinti tartózkodást az egyéni életút-értelmezésben és a külső szemlélő számára is. A család boldogulásáért és a családi vagyoni gyarapításáért tett erőfeszítés hasonló eredményekhez vezet. A házépítés és a ház bővítése/korszerűsítése általánosan elterjedt migrációs cél, egyik leggyakrabban felmerülő indíték a beszélgetésekben és a szakirodalomban egyaránt. A ház valóságos szimbólummá vált a migrációs folyamatban: a migráns életutak szervezője és a sikeresség legdirektebb kifejezője (lásd Trager 2005, 22–27; Grigolini 2005). Bizonytalanság és ambivalenciák kontextusába kényszerül mégis, amint ez az evidenciának tűnő kapcsolat kérdések kereszttüzébe kerül. Korántsem egyértelmű ugyanis, hogy: mekkora házat *kell* felépíteni a külföldi keresetből, milyen színvonalú korszerűsítés szükséges a család számára, illetve hogyan biztosítható a ház fenntartása hazatérés után? Bár a kérdések megválaszolása így is problémás, még nehezebbé válik az időtényező bevonásával: hogyan arányos az eredmény a távollét idejével? A hosszabb tartózkodás sikerének/értelmének bizonyítéka egy nagyobb ház? Ha a nagyobb ház további munkával töltött éveket igényel, az újabb évek szükségessé teszik-e a korábbi terv növelését? Hogyan találkozik össze végül az idő és az eredmény, vagy a permanens elcsúszás bele van kódolva ebbe az öngeneráló folyamatba? Legnehezebb mégis egy mélyebb érzelmi szempont mérlegelése: a sok hiány, lemondás, megaláztatás hogyan nyerhető vissza, hogyan kerül kompenzálásra a materiális javakba transzferált megvalósításokban? Azaz: Mi a szenvedés *ára*? Hogyan *térülnek meg* az érzelmi életben megtapasztalt nehézségek? Hogyan kerül egyensúlyba az érzelmi veszteség és a materiális nyereség?

Anica tervei nagy volumenűek lettek az évek során. A célok konkrétak, de az időparaméterek beláthatatlanok, és a bizonytalanság is felsejlik a beszélgetésben.

Az anyám él, az apám meghalt hét éve. Van egy lányom, 23 éves, három éve férjnél van. Van egy fiam is, akinek most van barátnője... Én a lányom miatt vagyok itt, vagyis hogy a lányomnak nincs háza, a lányomnak nincs háza, mert a férjem meghalt,

¹⁰⁰ Hasonló megfigyelésekről számol be Christian Moreh is a spanyolországi románok körében végzett kutatása kapcsán: a migrációs tervek elhúzódnak, a kezdeti célok irreálissá válnak, a hazatérés pedig csupán „mítoszként” él tovább. Moreh 2014, 211–223.

amikor a lányom négyéves volt, és a fiam tizenkettő, úgyhogy én egyedül neveltem fel őket. Én miatta vagyok itt, hogy vegyek neki egy házat. Nem láttam régóta, csak jövőre megyek haza, szeptember elsején. Akarok egy házat a lányomnak. A fiamnak vettem autót, úgyhogy elosztom közöttük, ahogy tudom. [...] A fiamnak ott van az én lakásom. Az egyiknek velem kell laknia, az én lakásomban. Mert nekem van egy lakásom, amit a férjemmel vettem, és amikor meghalt, egyedül az én nevemre írtattam, érted. És akkor azt akarom, hogy az egyik velem lakjon, a másik meg külön. Mennyit maradok én itt? Én magamnak csak egy garzonlakást szeretnék. Én öreg vagyok, egy szoba, konyha, fürdő elég nekem. Nem? De nem tudom, hogy meddig bírom, már ötvenéves vagyok.

Valeria az interjú idején már körülbelül tíz éve élt Olaszországban, céljai ekkorra elvesztették lelkesítő erejét, ellentmondások kapcsolódnak korábbi elképzeléseihez, megvalósításaihoz és jövőképehez. Férjét követve indult el külföldre, aki illegális határátlépéssel hagyta el a Moldovai Köztársaságot, és feketén dolgozott a befogadó társadalomban. Valeria úgyszintén nem hivatalosan indult útnak, 3200 euróért vitték ki. Lengyelországba vitték, ahol elfogta őt és társait a rendőrség, így időbe telt és további pénzbe került, amíg megérkezett Olaszországba. A férje gondozói állást szerzett neki egy olyan családnál, ahol szerződést kötöttek vele, és be is jelentették legális munkavállalóként. Ennek köszönhetően rendeződött a család jogi státusza, családegyesítéssel legalizálta férjét, és két lányuknak tartózkodási engedélyt készítettek. A lányok a 78 éves nagymamával élnek abban a háromszintes, százhusz négyzetméteres házban, amelyet az olasz keresetből építtettek. Valeria és férje nem járnak haza évente, a lányok is néhány évente látogatják őket. A beszélgetésünk előtt pár hónappal ott voltak Anconában, mivel a nagyobbik akkor töltötte a 18. életévét, a kisebbik ekkor volt 15 éves, és együtt akartak ünnepelni. Megdöbbenésükre a lányok korábban visszautaztak a tervezettnél, mivel a családon belüli érzelmi viszonyok olyan szinten rendeződtek át, hogy inkább a nagymamával akarták tölteni a nagy napot. Valeria visszafogottan, de könnyek között összegezte migrációjuk eredményét: a nagy ház még el sem készült, de az már biztos, hogy nem tölti be azt a szerepét, amit szántak neki, vagyis hogy családi fészek lehessen. A lányok elhidegültek tőlük. És közben már fel is nőttek, a nagyobbik a középiskola befejezése után Romániában iratkozik egyetemre, valószínűleg a kisebbik is követni fogja. Erősen kompenzációs logikával elemzi helyzetüket. Már látja, hogy túlméretezett ház építésébe kezdtek, mivel – teszi hozzá önironiával – nem akartak lemaradni másoktól, de továbbra is ezen dolgoznak, mert csak így nyer értelmet a sok küzdelem, amit már eddig is beletettek ebbe a projektbe. A jövedelemmel való kalkulációs logikája meglehetősen hasonló migráns társaiéhoz: a kereset célja nem a megélhetés fedezése, az csak egy szükséges alap, és önmagában még csak kidobott pénz, amit minimálisra redukálnak; a cél annak maximalizálása, amit ezenfelül tudnak félretenni és gyűjteni. Valeria és férje tervezik a hazaköltözést, ideálcélként ott lebeg előttük, de aktuálisan épp az foglalkoztatta, hogy munkahelyet változtasson, mert elégedetlen a bérével, és jobb helyet szeretne.

A nem házban/lakásban realizálódó eredményekkel kapcsolatos elvárások és elképzelések még képlékenyebbek. Gyakori szlogen az Olaszországban dolgozó nők körében: „Remélem, nekem sikerülni fog.” Az viszont korántsem egyértelmű, hogy ez mit jelent, és mi lenne az a *siker*, ami elégedettséggel zárna ezt a nehézségekkel teli utat. Már csak azért sem, mert több szereplő értékeli az *eredményt*, és ezek gyakran egymástól eltérő értelmezések. Mint korábban már részletesen bemutatam, a családtagok elképzelései is változnak idővel, elvárásaik növekednek, és a kezdeti közös terv elágazhat különböző irányokba. A család igényeinek és kéréseinek pedig a materiális megvalósításokat kísérő érzelmi tényezők miatt nehéz ellenállni, így többes szorításba kerülhetnek a külföldön dolgozók, ami a migrációs pálya újratervezését teszi folyamatosan szükségesé. Sasha Newell a pénz fontossága kapcsán például amellel érvel, hogy a migrációs motivációk adekvát megértése a fogyasztási elméletek mentén lehetséges – részben a külföldi bevételből megvásárolt, modernitást reprezentáló termékek, részben pedig ezek társadalmi értékekké való transzformálhatósága miatt (Newell 2005, 163–190).

Anikó egyszer már abbahagyta külföldi munkavégzését, azt gondolta, lezárja a sok jövés-menést és kettős életet. De a család anyagi helyzetét két év múlva ismét úgy értékelték, hogy azt az idősgondozással elérhető forrásokkal szükséges javítani, így újra munkába állt egy budapesti idős mellett. Az egyelőre feloldhatatlannak tűnő dilemmahelyzetet így mutatja be:

Hát csináljuk, csináljuk... csináljuk, mert most ezt kell csinálni. Nem is tudom végül, hogy megéri-e vagy sem, lehet, hogy sokkal jobban járnánk, ha beosztanánk azt a keveset, amit otthon meg tudunk keresni, és otthon vagyok mindennap, együtt a családommal. Mert így is repül ez az egész élet, és repül ez az idő úgy, hogy nem is veszed észre. Én nem is tudom, hogy megéri-e vagy se. Tehát ilyen szempontból megint kérdéses, hogy vajon mér is csináljuk. De azért másik oldalt, hogy erre nekem mennyi pénz kell, jaj, arra mennyi pénz kéne, és tudod, hogy ha itt vagy, akkor jobban megengedheted, akkor meg bevállalod. Olyan... olyan nagyon kétélű kard ez.

Ezzel párhuzamosan a honvágy jelentkezik a háttérben mozgóerőként. A beilleszkedés részlegessége, az otthonvesztés és -találás közötti fluktuálás és ingadozás, a munkafeltételek és migrációpolitika egyenlőtlenséget teremtő jellege olyan tényezők, melyek a kibocsátó térséghez kapcsolják a szabadság, a méltóság és a teljesértékűség tartalmait. A honvágyban összeadódnak az integrációval kapcsolatos rossz élmények, a biztonság és megbecsülés hiányából fakadó fájó érzések, valamint a származási ország/társadalom iránti hűség és a hátrahagyott családtagok iránti szeretet. A honvágy mértéke ezen tényezők erősségének függvényében alakul. A legintenzívebben a szenvedésszövegben jelenik meg, ugyanis az érzelmi feszültségben az otthon idealizálódik, és úgy tűnik fel, mint minden rossz kompenzálója.

Sandának mindhárom gyereke Olaszországban él már, férjétől elvált, ritkán látogat haza, mert ott csak a befejezetlen háza várja, mintegy a további kiadások jól látható imperatívusza. A honvágy mégis erősen munkálkodik érzései között, bár egyelőre nem kapcsolódik cselekvéshez.

Mind hazamegyünk. A honvágy a legédesebb vágy!

Mi hiányzik Romániából?

Ó, hiányzik! Amikor a saját földre lépsz, szabad vagy, és... Hogyne hiányozna? Nagyon hiányzik.

Még mennyit akarnak maradni?

Ó, nem terveztük meg. Akarom segíteni a gyermekeimet. [...]

Én a varráshoz értek, de nem hallottam senkit, akit felvettek volna. Azt mondták, hogy messze van a varroda, és fiatalokat vesznek fel, na. Nagyon nehéz. Honvágyad van... az idegenek között.

Georgeta rossz élményeire is a honvágy a vigasztaló gyógyír, de esetében is egyelőre csak az elképzelések és érzelmek szintjén kap teret, a migrációs pálya alakítására, lezárására még nem tudott hatással lenni.

Jó, sokan mondják, hogy jól vannak. Én... nem tudom azt mondani, hogy mindenhol olyan jó, mint otthon nálad – mert ott a legjobb. Függetlenül attól, hogy milyen Románia, a te országod. Én függetlenül attól, hogy hova mennék, mégiscsak Romániába térnék vissza. [...] Nekik mi vagyunk... hogy mondjam... a legjobban leértékelt nők vagyunk. Tehát ha azt beszéljük, hogy egy román kurva, egy román lopott, egy román részeges, egy román ilyen vagy olyan, mind mi vagyunk, ez az ő véleményük. [...] Szükségük van ránk, és nekünk szükségünk van a pénzükre. Tehát ez van, különben semmi más. A legjobb, ha a saját országodban maradsz, hogy ott dolgozz, ne alázkodj meg, ne legyél stresszelve, és legyél a családdal mellett.

Azok az ápolók, akiknek sikerült kialakítaniuk egy kevésbé megterhelő új életközeget, illetve az identitásuk átalakításával is pozitív válaszokat tudtak adni élethelyzetükre és státuszukra, kevesebb érzelmet sűrítettek a honvágyba, kevésbé fontos kompenzációs technika. Közülük elsősorban az olaszországi privát ápolók és az izraeli magyar idősgondozói diaszpóra tagjai említhetők. Bár megjegyzendő, hogy szinte valamennyi interjúban előkerül, ha másként nem is, de a karácsony kapcsán mindenképpen.

Én nagyon szeretem Magyarországot. Mondja is [az ápoló], hogy ekkora lokálpatrióta, amilyen te vagy, Évi, én még ilyennel nem találkoztam. Mondom, nem bánom, én mindig is szerettem Magyarországot, szeretem most is.

A honvágy mitől jön elő? Mikor?

A honvágy? A honvágy az egy olyan... hogy ülök, és rágondolok a családomra, és úgy érzem, hogy ott vagyok közöttük. Tudom, hogy hogy szoktunk ülni és beszélgetni, és minden, és úgy elképzelem, hogy ott vannak, és ott ülünk az asztalnál körbe, és én ott szoktam ülni, és... és nagyon rossz. Olyankor, ha tudnék, elindulnék még gyalog is. Elmúlik. És aszitem, első évbe nagyon sokszor volt honvágyam, és aszitem, hogy ez, minél tovább leszek itt, fog múlni. Nem múlik. Már nincs olyan sokszor honvágyam, de nem múlik – számol be ennek a folyamatáról Évi Jeruzsálem egyik gyorséttermében.

A cirkuláris migrációban dolgozók ugyanúgy beszámolnak a honvágyról. Gyakrabban és hosszabb ideig vannak otthon, mégis az idegenséglény és a részleges tagság miatt kívülállóként érzik magukat, és ez a származási országhoz/társadalomhoz való kötéseket erősíti.

Igazából nem annyira jó. Mondjuk, egy idő után egyébként is megvisel lelkileg, hogy ennyi napot ott kint vagyok. Egy idő után. Most nem azért, mer olyan cudarul bánnak velem, vagy akármi, hanem mer, mer távol vagyok a családomtól.

Hány nap után érzed, hogy megvisel?

Úgy egyszer a közepén elkap 1-2 napra, és nekem a, a utolsó három nap, az szokott nagyon hosszú lenni, nem akar eltelni. [...] Ide tartozok. Amikor átjövünk a régi határon, akkor érzem, hogy most itthol vagyok. [...] Annak ellenére, hogy családba vagyok, annak ellenére, hogy jól bánnak velem, mindennek ellenére. [...] Lehet, hogyha... Én itt nőttem föl, nincs „lehet, hogyha”. Mer ha ott nőttem volna föl, akkor német lennék, ha Svájcba nőttem volna föl, akkor svájci lennék. Én itt nőttem föl – magyarázza az alföldi Gyöngyi, aki mindeközben haragszik is a hazájára, amiért külföldön kell megélhetés után néznie.

A pénz és a honvág a két legfontosabb diszkurzív elem a maradás és a hazatérés dilemmájában, mégsem találtam egyetlen olyan esetet sem, amelyben arról számoltak volna be, hogy a külföldi munkával azért hagytak fel, mert teljesítésre került az eredeti terv, és nem állt szándékukban a további pénzgyűjtés, vagy arról, hogy azért tértek vissza, mert a honvág hazahozta őket. Részt képezik ugyan a döntésnek, de nem önállóan, hanem egyéb szempontok kíséretében jelennek meg. A személyes és családi válságok (például haláleset, gondozási szükséglet, kivándorolt betegsége, elfáradása), a kényszerhelyzetek (például munka hiánya, külföldi tartózkodás jogosultságának/lehetőségének lejárása, beilleszkedési nehézségek, migrációt akadályozó/ellenző férj vagy gyerek), valamint az életútban bekövetkezett/tervezett változások (például házasságkötés, unoka születése, özvegyé válás, otthoni munka) sokkal nagyobb szerepet játszanak a hazatérés elhatározásában.¹⁰¹

Rózsika a gondozottja agressziója ellenére is szerette munkáját, mert megbecsültnek érezte magát az idős gyerekei részéről, illetve a településen is beilleszkedett már valamennyire, és úgy vélte, kedvelik. A néni halála után szívesen visszament volna még, hogy új helyet találjon, de gyermekei ellenezték.

¹⁰¹ Claudiu Ivan a Spanyolországban és Olaszországban dolgozó románok körében végzett szociológiai kutatásának eredményeképpen az alábbi szempontokat emeli ki mint végleges hazatérést befolyásoló tényezőket: végzettség, kivándorlás előtti foglalkozás, pénzküldés gyakorisága az otthon maradtaknak, a család fontossága a migráns életében, életkor a befogadó országba érkezéskor, hazalátogatások gyakorisága, nemzeti büszkeség, boldogságérzet és helyismeret a fogadó országban. Ivan 2009.

Akkor azt mondták a fiaim, hogy: „Anyukám – már akkor mind a két fiam kint volt, Magyarba dógozott – anyukám, én szégyellem, mi szégyelljük, hogy ide jössz ki külföldre, maradj otthol, elég neked a nyugdíjad, maradj a háznál.” [...] Hát nekik nem volt jó, nem volt kihez hazajönni, nem volt... Szóval nem volt a meleg otthon.

Olgát a férje nem engedi elmenni Kárpátaljáról. Az első – és egyetlen – gondozási munkája során is végig neheztelt rá, illetve akadályozni próbálta kiutazásait Budapestre. A néni halála után többé már nem mehetett vissza, bármennyire is szeretete, hogy végre lett neki is munkája, és kis önállósághoz jutott. Liza hazaköltözött, amikor a férje megbetegedett, hogy mellette lehessen és ápolhassa, de miután meghalt, Liza ismét visszakapcsolódott a globális ápolói körbe. Aliz közel tíz évig dolgozott Izraelben, akkor jött haza Erdélybe, amikor a férje meghalt, utána már nem ment vissza. Több olyan esettel találkoztam ebben a régióban, amikor a végleges hazatérés összekapcsolódott a férj halálával. Úgy tűnik, vannak helyzetek, amikor ellentmondás kerül a családi kötődés és a migráció közé, hiszen ezek a nők akkor nincsenek otthon, amikor a háztársári szerepkörük és feladataik ott igényelnék őket, és akkor szűnik meg migrációjuk, amikor több idejük és kötelezettségük szabadul fel. Hasonló viszont ezekben a történetekben, hogy a férj halálát májcirrózis okozta, ami sejteni engedi a migráció okát is. Klaudia viszont épp azért jött haza, mert férjhez akart menni. Belátta, hogy bentlakásos gondozóként nincsen lehetősége ismerkedni, a szabadideje és szabad mozgása korlátozott. Így ennek a célnak a függvényében mérlegelt, és lezárta migrációs pályáját:

És aszontam, hogy elég volt egyszer egy kicsit az ilyen jövés-menésből, családot kell alapítani, úgyhogy... Ez most így alakult.

Helga a húgával ment Izraelbe dolgozni, elsősorban pozitív élményekről számol be, és úgy beszélnek testvérével a kinti tartózkodásukról, mint egy kalandról. Az interjúban a hazatérésüket a honvágygal és a szüleik iránti vágygal magyarázzák, kicsit később előkerül egy gyakorlatiasabb szempont is, az egyetem elvégzésének szándéka, a magnó kikapcsolása után pedig előhozzák Helga egészségügyi problémáit (bőrbetegség), amit az Izraelben szinte mindenhol működő légkondicionálókkal hozták összefüggésbe.

Úgyis úgy vágyakoztál haza. S akkor még ha ott rendes karácsony lett volna, a szívem meg is szakad volna. [...] Igen, igen. Főleg lelkieg. Me így fizikailag nem vót megterhelő, megbírtad, me hát ez vót. Ugyanúgy magadnak is főztél meg takarítottál, s akkor nekik is, mint a családba. S ezzel nem is vót gond. Csak ez, hogy hiányzott nagyon a haza, s a szüleink, s az itthoni dógaink. [...] Mindenképpen egy nagy életiskola vót. S akkor aztán hazajöttünk, s elvégeztük a jogot, befejeztük.

Lujza azért költözött haza, mert nagyon elfáradt, és egészségi problémái is adódtak. Beszélgetésünk idején már néhány hete otthon volt, és örömmel újságolta, hogy végre

láthatja az időközben megszületett unokáját. De a hazatérés véglegességében határozatlan, és eleve bebiztosította magának a visszatérés lehetőségét:

Olyan jegyet vettem, repülőjegyet, hogy egy évig meg van véve visszafelé is. És azzal az irodába... Me én nagyon sokat fizettem, mer 3300 dollár, az sok volt. Majdnem egy évig azér dolgoztam!

Edit munkája megszűnt a bácsi halálával. Munkanélküli férjével továbbra is anyagi nehézségekkel küszködnek egy alföldi faluban. Szeretne visszamenni Svájcba vagy Németországba, de egyelőre nincs munkalehetőség. Tudja, hogy sokan várnak egy adódó helyre környezetében. Friss beköltözőként neki szűkös a kapcsolathálója, nincsenek rokonai vagy szoros baráti kapcsolatai a faluban, ezért otthoni tartózkodásának idejében bizonytalan, meglehet, hogy több lesz, mint átmeneti.

Szerintem ebben a szakmában nem lehet tervezni. Meg most ez, hogy a terv, ez megint egy olyan dolog, hogy az ember tervez, Isten végez, szokták mondani, ugye.

Különválik tehát a két kérdés: meddig lehet és meddig tervezik, hogy ebben a munkakörben dolgozzanak? A külföldön lévők bizonytalanok abban, hogy: mit akarnak megvalósítani, mit várnak el tőlük, minek érdemes jó prioritást adni, mennyi a migráció egyéni és családi veszteségének az ára? A hazatérteket pedig az egyszer már elérhetővé vált magasabb jövedelem társadalmi értéke gondolkodtatja el, melynek nyereségei tapasztalhatóak az otthoni közegben, valamint a visszailleszkedés nehézségei és a külföldi élet során elért (anyagi és emberi) előnyökről való lemondásból adódó veszteség nyugtalanítja. Maxine Margolis „jó migrációnak” nevezi ezt a nehezen lezárható folyamatot, ugyanis kutatása azt mutatja, hogy a hazatértek többsége újra és újra visszakapcsolódik a külföldi munkaerő-vándorlásba (Margolis 1995).

Hát jó, én ezt ideig-óráig csinálom. Most nem tudom. Ezt neki is megmondtam, hogy... hogy nem tudom, valameddig csinálom, aztán lehet, hogy megunom, vagy lehet, hogy lesz egy unokám, vagy mit tudom... s akkor. [...] Nem, nem függ semmitől, ez csak tőlem függ. Hogy bármi jöhet az életbe, igaz? Vagy esetleg meggondolom magam. [...] Nem, abszolút nem tervezek, még jövő hétre sem – mondja Erzsi, aki több országban is gondozott már, és egyszer haza is költözött, de néhány hónap után ismét külföldön dolgozott.

Még a jócskán nyugdíjas korú Jutka is azon vacillál, hogy aktuális ápolója halála után mitévő legyen. Az otthonmaradás tűnik a valószínűbbnek, de van benne bizonytalan-ság, nem zárja le egyértelműen migrációs karrierjét.

Nem tudom most. Egyelőre még azt mondom, hogy nem hiszem, hogy elmegyek. Azér már az ember 70 évesen valahol beilleszkedni... Azér ez egy teljesen más té-

ma. Azér 10 évvel ezelőtt énnekem még olyan erőm volt! Most kezdek már azér... 10 évvel ezelőtt én még a világot is megváltottam volna.

Nelli többször megszakította külföldi munkavállalását, de újra és újra visszatért a globális idősgondozói pályára. Jövőképeire szintén a bizonytalanság jellemző, illetve az ezzel járó feszültség és döntésképtelenség.

Tehát inkább az, hogy az ember ugye elfárad, nem tudja néha, hogy mit miért csinál, ez is frusztrálja az embert, és tudat alatt ott van, hogy na, most mi van otthon a családdal, és mi van a gyerekekkel, tehát inkább ez az, ami nyomasztja az embert.

A házi ápolásban dolgozók munkavállalását és tartózkodását szabályozó jogi keretek, a bérek alacsonyan tartása, a társadalmi részvétel korlátozottsága a bentlakásos munkavégzés következtében, a migrációs okok és tervek, a transznacionális családra való berendezkedés olyan tényezők, melyek az áttelepülés helyett az időszaki távollét formáit (időszaki kiköltözés, cirkuláris migráció) támogatják. Sajátos köztes lét alakul ki e kettős érdekeltségben, aminek eredményeképpen a migráns gondozók részlegesen és fragmentáltan integrálódnak a befogadó társadalomba, miközben részlegesen fellazul a kibocsátó közegbe való korábbi beágyazottságuk. Bizonytalanná és képlékennyé válnak az otthon és a haza fogalmai, és migrációs terenként változó stratégiákat alkalmaznak arra, hogy e fontos elemekhez új locusokat találjanak, vagy éppen elhárítsák a kötődés transzportálását egy új térbe. Az olaszoknál dolgozó románoknak gondozottjuk életterében van/lehet otthonosságérzetük, az országot illetően kevésbé. Fordított a helyzet az izraeliekénél foglalkoztatott magyaroknál, akik több kötődést alakítanak ki a tágabb környezettel. A cirkuláris migrációban a kibocsátó közösséggel való kapcsolatok ápolása és a befogadó társadalom élhetővé, biztonságossá tétele a hangsúlyos. A transznacionális térben működtetett többes kötődés és többes tagság formáinak kimunkálását figyelhettük meg tehát az elemzés során, valamint a többes lét elemeinek finomhangolásából és összedolgozásából származó veszteségekre és nyereségekre adott válaszokat, melyek plauzibilisen feltárulkoznak az otthon és az idegenség kategóriáinak újragondolása és megkonstruálása mentén.

A köztes lét, a részleges tagság, a többes kötődés, a migrációt kiváltó okok tartós fennmaradása, valamint a nem gazdasági logikájú, hanem érzelmeket sűrítő nyereség-veszteség kalkuláció több síkon alakítják a szempontokat a mobilitással kapcsolatos elképzelésekhez és a döntések meghozatalához. A migráns ápolói foglalkoztatottság korábban ismertett strukturális tényezői és a társadalmi nemi jellemzők, valamint az itt részletezett személyes hajtóerők együttese képezi azt a terepet, amely lehetőséget formál a poszt szocialista országok asszonyai számára a globális háztartásiparba való belépésre, a külföldi pénzforrásokhoz való hozzáférésre, a korábbi szerepekből való kitörésre és egy új identitás kialakítására, ugyanakkor a származási és befogadó ország társadalmi tényezőivel összeadódva olyan dinamikákat is aktiválnak, melyek ezen a pályán tartják az olcsó *keleti* női munkaerőt bizonytalan és kiszámíthatatlan ideig.

Felhasznált irodalom

AMELINA, Anna 2010

Searching for an Appropriate Research Strategy on Transnational Migration: The Logic of Multi-Sited Research and the Advantage of the Cultural Interferences Approach. *Forum Qualitative Social Research*, 11. 1. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1279/2916> (letöltés ideje: 2016. február 18.)

ANDALL, Jacqueline 1997

Catholic and State Constructions of Domestic Workers: The Case of Cape Verdean Women in Rome in the 1970s. In Khalid KOSER–Helma LUTZ (szerk.), *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*, London, Macmillan Press Ltd., 124–142.

– 2003

Hierarchy and interdependence: the emergence of a service caste in Europe. In Jacqueline ANDALL (szerk.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, Oxford, Berg, 39–60.

ANDERSON, Benedict 1991

Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, Verso.

ANDERSON, Bridget 2000

Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour, London–New York, Zed Books.

ANDRONIC, Vasilica 2008

Reconstrucția identității într-o instituție totală. Cazul „badantelor” române în Italia. *Sociologie Românească*, 6. 3–4. 207–221.

APPADURAI, Arjun 2001

A lokalitás természete. *Regio*, 12. 3. 3–29.

ARANDA, Elizabeth M. 2003

Global Care Work and Gendered Constrains: The Case of Puerto Rican Transmigrants. *Gender and Society*, 17. 4. 609–626.

ATTIAS-DONFUT, Claudine 2000

Rapports de génération. Transferts intrafamiliaux et dynamique macrosociale. *Revue Française de Sociologie*, 41. 4. 643–684.

BADASU, Delali–MICHEL, Sonya 2016

On a Collision Course. Millennium Development Goals and Mothers' Migration. In Zahra MEGHANI (szerk.), *Women migrant workers: ethical, political and legal problems*, New York, Routledge, 75–100.

- BADINTER, Elisabeth 1999
A szerető anyja. Az anyai érzés története a 17–20. században, Debrecen, Csokonai.
- BALDWIN-EDWARDS, Martin 2008
 Migration Policies for a Romania Within the European Union: Navigating Between Scylla and Charybdis. In Grigore SILAȘI–Ovidiu Laurian SIMINA (szerk.), *Migration, Mobility and Human Rights at the Eastern Border of the European Union. Space of Freedom and Security*, Temesvár, Editura Universității de Vest, 257–407.
- BARBAGLI, Marzio–KERTZER, David I. 2003
 Introduction. In David I. KERTZER–Marzio BARBAGLI (szerk.), *Family Life in the Twentieth Century. The History of the European Family 3.*, New Haven–London, Yale University Press, XI–XLIV.
- BASCH, Linda–GLICK SCHILLER, Nina–SZANTON BLANC, Cristina 1994
Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States, London, Routledge Taylor & Francis Group.
- BENGTSON, Vern L. 2001
 Beyond Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and Family*, 63. 1. 1–16.
- BERGER, Peter L.–KELLNER, Hansfried Kellner 1984
 Valóságfelépítés a házasságban. In HERNÁDI Miklós (szerk.), *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás*, Budapest, Gondolat, 431–453.
- BETTIO, Francesca–SIMONAZZI, Annamaria–VILLA, Paola 2006
 Change in Care Regimes and Female Migration: The ‘Care Drain’ in the Mediterranean. *Journal of European Social Policy*, 16. 3. 271–285.
- BICZÓ Gábor 2012
 Szempontok az etnikai együttélés egyensúlyi helyzeteinek elméletéhez. *Kultúra és Közösség*, IV. 3. 3–4. 23–35.
- BLASKÓ Zsuzsa 2016
 Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu*, 1. 71–88. http://socio.hu/uploads/files/2016_1/blasko.pdf (letöltés ideje: 2016. november 5.)
- BLASKÓ Zsuzsa–GÖDRI Irén 2014
 Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57. 4. 271–307.
- BLEAHU, Ana 2006
 Italia: Între informal și ilegal, tolerați, dar nelegalizați! In Dumitru SANDU (szerk.), *Locuirea temporară în străine. Migrație economică a românilor: 1990–2006*, București, Fundația Penru o Societate Deschisă, 85–91.
- BLOMMAERT, Jan 2015
 Language: the Great Diversifier. In Steven VERTOVEC (szerk.), *International Handbook of Diversity Studies*, London–New York, Routledge, 83–90.
- BOELLSTORFF, Tom 2012
 Rethinking Digital Anthropology. In Heather H. HORST–Daniel MILLER (szerk.), *Digital Anthropology*, London–New York, Berg, 39–60.

BORBÉLY Sándor 2015

Informális gazdasági stratégiák a magyar–ukrán határvidéken. In TURAI Tünde (szerk.), *Hármas határok néprajzi értelmezésben*, Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 217–245.

BOTEZAT, Alina–PFEIFFER, Friedhelm 2014

The Impact of Parents Migration on the Well-being of Children Left Behind – Initial Evidence from Romania. ZEW Discussion Paper No. 14-029. <http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp14029.pdf> (letöltés ideje: 2016. október 10.)

BOURNE, Randolph Silliman 1916

Trans-National America. *Atlantic Monthly*, 118. July 86–97. <http://www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis1/AIH19th/Bourne.html> (letöltés ideje: 2016. október 10.)

BROWNE, Colette V.–BRAUN, Kathryn L. 2008

Globalization, Women's Migration, and the Long-Term-Care Workforce. *The Gerontologist*, 48. 1. 16–24.

BRUBAKER, Rogers 2001

Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 6. 7–8. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/csoportok-nelkuli-etnicitas> (letöltés ideje: 2018. november 14.)

– 2005

The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28. 1. 1–19.

– 2006

Immigration, Citizenship and the Nation-state in France and Germany: A Comparative Historical Analysis. In Anthony M. MESSINA–Gallya LAHAV (szerk.), *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*, Boulder–London, Lynne Rienner Publisher, 406–437.

BRYCESON, Deborah–VUORELA, Ulla 2002

Transnational Families in the Twenty-first Century. In Deborah BRYCESON–Ulla VUORELA (szerk.), *The Transnational Family. New European Frontiers and Global Networks*, Oxford–New York, Berg, 3–30.

CANDEA, Matei 2009

Arbitrary Locations. In Deference of the Bounded Field-site. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 25–46.

CAPUSSOTTI, Enrica 2008

A modernség szemben az elmaradottsággal. Az olasz nők magukról és másokról alkotott képe. In Luisa PASSERINI–Dawn LYON–Enrica CAPUSSOTTI–Ioanna LALIOU (szerk.), *Női migráció keletről nyugatra. Társadalmi nem, mobilitás és azonosulás a jelenkori Európában*, Budapest, Balassi, 191–213.

CAPUSSOTTI, Enrica–LALIOU, Ioanna–LYON, Dawn 2008

A migráns nők munkavállalása. In Luisa PASSERINI–Dawn LYON–Enrica CAPUSSOTTI–Ioanna LALIOU (szerk.), *Női migráció keletről nyugatra. Társadalmi nem, mobilitás és azonosulás a jelenkori Európában*, Budapest, Balassi, 135–154.

- CARLING, Jørgen 2008
Interrogating Remittances: Core Questions for Deeper Insight and Better Policies. In Stephen CASTLES–Raúl Delgado WISE (szerk.), *Migration and Development. Perspectives from the South*, Geneva, International Organization for Migration, 43–64.
- CASTELLS, Manuel 2006
Az identitás hatalma, Budapest, Gondolat–Infonia.
- CASTLES, Stephen 2002
Migration and Community Formation under Conditions of Globalization. *International Migration Review*, 36. 4. 1143–1168.
- CASTLES, Stephen–MILLER, Mark J. 1993
The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World, New York, The Guilford Press.
- CHENG, Shu-Ju Ada 2006
Rethinking the Globalization of Domestic Service: Foreign Domestic Workers, State Control, and the Politics of Identity in Taiwan. In Mary K. ZIMMERMAN–Jacquelyn S. LITT–Christine E. BOSE (szerk.), *Global Dimensions of Gender and Carework*, Stanford, Stanford University Press, 128–144.
- CIOBANU, Ruxandra O. 2004
Migrația internațională și schimbarea comunitară ca strategie de viață. *Sociologie Românească*, 2. 2. 124–140.
- CLIFFORD, James 1997
Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology. In Akhil GUPTA–James FERGUSON (szerk.), *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 185–222.
- 2001
Utazó kultúrák. *Magyar Lettre Internationale*, 41. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre41/clifford.htm> (letöltés ideje: 2016. május 20.)
- COHEN, Robin 2008
Global Diasporas. An introduction, London–New York, Routledge.
- COLE, John W. 1981
Family, Farm and Factory: Rural Workers in Contemporary Romania. In Daniel N. NELSON (szerk.), *Romania in the 1980s*, Boulder–Colorado, Westview Press.
- COLEMAN, Simon–COLLINS, Peter (szerk.) 2006
Locationing the Field. Space, Place and Context in Anthropology. Oxford–New York, Berg.
- COOK, Joanna–LAIDLAW, James–MAIR, Jonathan 2009
What if There is No Elephant? Towards a Conception of an Un-Sited Field. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 47–73.
- CRINIS, Vicki 2012
The Challenges of Fieldwork: Researchers, Clothing Manufacturers, and Migrant Workers. *Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 27. 1. 168–189.

- DEFRAIN, John–OLSON, David H. 1999
Contemporary Family Patterns and Relationships. In Marvin B. SUSSMAN–Suzanne K. STEINMETZ–Gray W. PETERSON (szerk.), *Handbook of Marriage and the Family*, Second edition, New York–London, Plenum Press, 309–326.
- DEGIULI, Francesca 2010
The Burden of Long-Term Care: How Italian Family Care-Givers Become Employers. *Ageing and Society*, 30. 755–777.
- DI SANTO, Patrizia–CERUZZI, Francesca 2010
Migrant Care Workers in Italy. *Interlinks*, April.
- DOYLE, Martha–TIMONEN, Virpi 2009
The Different Faces of Care Work: Understanding the Experiences of the Multi-cultural Care Workforce. *Ageing & Society*, 29. 3. 337–350.
- DÖHNER, Hanneli–LÜDECKE, Daniel–EICKHOFF, Verena 2008
Migrant Workers in Home Care for Older People in Germany: The Use and Problems of Legal and Irregular Care. *Gerobilim*, 1. 2–14.
- DÜVELL, Franck 2006a
The Irregular Migration Dilemma: Keeping Control, Out of Control or Regaining Control? In Franck DÜVELL (szerk.), *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?*, New York, Palgrave MacMillan, 3–14.
- 2006b
Irregular Migration: a Global, Historical and Economic Perspective. In Franck DÜVELL (szerk.), *Illegal Immigration in Europe. Beyond Control?*, New York, Palgrave MacMillan, 14–43.
- ECKENWILER, Lisa A. 2012
Long-term Care, Globalization, and Justice, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- ENGBERSEN, Godfried–LEUN, Joanne van der 1998
Illegality and Criminality: The Differential Opportunity Structure of Undocumented Immigrant. In Khalid KOSER–Helma LUTZ (szerk.), *The New Migration in Europe: Contexts, Constructions and Realities*, London–New York, MacMillan Press Ltd.–St. Martin's Press Inc., 199–222.
- EREL, Umut 2002
Reconceptualizing Motherhood: Experiences of Migrant Women from Turkey Living in Germany. In Deborah BRYCESON–Ulla VUORELA (szerk.), *The Transnational Family. New European Frontiers and Global Networks*, Oxford–New York, Berg, 127–154.
- FAIST, Thomas 2010
Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners? In Rainer BAUBÖCK–Thomas FAIST (szerk.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 9–34.
- FALZON, Mark-Anthony 2009
Introduction: Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 1–24.

FEISCHMIDT Margit 2007

Az antropológiai terepmunka módszerei. In KOVÁCS Éva (szerk.), *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*, Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum–PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 223–233.

FOUCAULT, Michel 1972

The archaeology of Knowledge and the Discourse on Language, New York, Pantheon Books.

– 1984

What Is an Author? In Paul RABINOW (szerk.), *The Foucault Reader*, London–New York, Penguin Books, 101–120.

– 1991

A diskurzus rendje. *Holmi*, 3. 7. 868–889.

GALLO, Ester 2009

In the Right Place at the Right Time? Reflections on Multi-Sited Ethnography in the Age of Migration. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 87–102.

GATT, Caroline 2009

Emplacement and Environmental Relations in Multi-Sited Practice/Theory. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 103–118.

GELLES, Richard J. 1995

Contemporary Families. A Sociological View, Thousand Oaks, Sage Publications.

GÖDRI Irén 2010

Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In HÁRS Ágnes–TÓTH Judit (szerk.), *Változó migráció – változó környezet*, Budapest, MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet, 87–124.

GRANOVETTER, Mark 1991

A gyenge kötések ereje. A hálózatielmélet felülvizsgálata. In ANGELUSZ Róbert–TARDOS Róbert (szerk.), *Társadalmak rejtett hálózata*, Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.

GRIGOLINI, Silvia 2005

When Houses Provide More than Shelter. Analyzing the Uses of Remittances within Their Sociocultural Context. In Lillian TRAGER (szerk.), *Migration and Economy. Global and Local Dynamics*, New York–Oxford, AltaMira Press, 193–223.

GROOTEGOED, Ellen–KNIJN, Trudie–DA ROIT, Barbara 2010

Relatives as Paid Care-givers: How Family Carers Experience Payments for Care. *Ageing & Society*, 30. 467–489.

GUPTA, Akhil–FERGUSON, James 1997

„The Field” as Site, Method, and Location in Anthropology. In Akhil GUPTA–James FERGUSON (szerk.), *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1–46.

- GUTIÉRREZ-RODRÍGUEZ, Encarnación 2010
Migration, Domestic Work and Affect. A Decolonial Approach on Value and the Feminization of Labor, New York–London, Routledge Taylor & Francis Group.
- HAGE, Ghassan 2005
 A not so multi-sited ethnography of a not so imagined community. *Anthropological Theory*, 5. 4. 463–475.
- HANNERZ, Ulf 1987
 The World in Creolisation. *Africa: Journal of the International African Institute*, 57. 4. 546–559.
- 2003
 Being there... and there... and there! Reflections on Multi-Site Ethnography. *Ethnography*, 4. 201–216.
- 2009
 The Long March of Anthropology. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 271–282.
- HIRVI, Laura 2012
 Multi-Sited Fieldwork amongst the Sikhs in Finland and California. Reaching the Offline via the Online. In Laura HIRVI–Hanna SNELLMAN (szerk.), *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. *Studia Fennica Ethnologica*, Helsinki, Finnish Literature Society, 23–44.
- HIRVI, Laura–SNELLMAN, Hanna (szerk.) 2012
 Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork. *Studia Fennica Ethnologica*, Helsinki, Finnish Literature Society.
- HOBSON, Barbara–HELLGREN, Zelina–BEDE, Luwam 2015
 How institutional contexts matter: Migration and domestic care services and the capabilities of migrants in Spain and Sweden. *Families and Societies*, Working Paper Series, 46.
- HOCHSCHILD, Ariel Russell 2000
 Global Care Chains and Emotional Surplus Value. In Will HUTTON–Anthony GIDDENS (szerk.), *On the Edge. Living with Global Capitalism*, London, Jonathan Cape, 130–146.
- HOLSTEIN, James A.–GUBRIUM, Jaber F. 1995
 Deprivatization and the Construction of Domestic Life. *Journal of Marriage and Family*, 57. 4. 894–908.
- HORST, Cindy 2009
 Expanding Sites: The Question of 'Depth' Explored. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 119–134.
- HORST, Heather H.–MILLER, Daniel (szerk.) 2012
Digital Anthropology, London–New York, Berg.
- HRŽENJAK, Majda 2007
Invisible Work, Ljubljana, Mirovni Inštitut.

- IVAN, Claudiu 2009
Drumul invers al fiilor rătăcitori: emigranții români din Spania și Italia și decizia de revenire în țara de origine. *Sociologie Românească*, 7. 2. 27–48.
- IZZO, Marina 2010
The Governance of Home Care for the Elderly in Spain and in Italy. *CeSPI (Centro studi di politica internazionale)*, 4.
- JOPPKE, Christian 2008
Immigration and the Nation-State. The United States, Germany, and Great Britain, Oxford, University Press.
- KERBLAY, Basile 1996
Socialist Families. In André BURGUIÈRE–Christiane KLAPISCH-ZUBER–Martine SEGALEN–Françoise ZONABEND (szerk.), *A History of the Family*, Cambridge, Polity Press, 442–475.
- KISDI Barbara 2012
A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei. Egyetemi jegyzet, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- KOSER, Khalid–LUTZ, Helma 1997
The New Migration in Europe: Contexts, Constructions and Realities. In Khalid KOSER–Helma LUTZ (szerk.), *The New Migration in Europe: Contexts, Constructions and Realities*. London–New York, MacMillan Press Ltd.–St. Martin's Press Inc., 1–20.
- KOVÁCS Éva–MELEGH Attila 2000
„Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is”. Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In SIK Endre–TÓTH Judit (szerk.), *Diskurzusok a vándorlásról*, Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 93–154.
- LAJOS Veronika 2013
A modernitás eleganciája. A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa. *Kultúra és Közösség*, 4. 4. 43–54.
- 2015
Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (multi-sited ethnography) kérdése. In JAKAB Albert Zsolt–KINDA István (szerk.), *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum, 163–172.
- LAN, Pei-Chia 2006
Global Cinderellas. Migrant Domesticity and Newly Rich Employers in Taiwan, Durham–London, Duke University Press.
- LEONARD, Karen Isaksen 2009
Changing Places: The Advantages of Multi-Sited Ethnography. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 165–180.
- LEVITT, Peggy 2001
The Transnational Villagers, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press.

- LEVITT, Peggy–NYBERG-SØRENSEN, Ninna 2004
The Transnational Turn in Migration Studies. Global Commission on International Migration. *Global Migration Perspectives*, 6.
- LEVITT, Peggy–SCHILLER, N. Glick 2004
Transnational Perspectives on Migration: Conceptualizing Simultaneity. *International Migration Review*, 38. 3. 1002–1039.
- LIEBELT, Claudia 2011
Caring for the 'Holy Land'. Filipina Domestic Workers in Israel, New York–Oxford, Berg-hahn Books.
- LITWAK, Eugen 1960
Occupational Mobility and Extended Family Cohasion. *Americal Sociological Review*, 25. 1. 9–21.
- LITWIN, Howard–ATTIAS-DONFUT, Claudine 2009
The Inter-Relationship Between Formal and Informal Care: A Study in France and Israel. *Ageing & Society*, 29. 71–91.
- LUTZ, Helma 2002
At Your Sevice Madam! The Globalization of Domestic Service. *Feminist Review*, 70. 89–104.
- 2008
Migration and Care Work. A European Perspective on a Global Theme. Frankfurt, J. W. Goethe University.
- 2011
The New Maids. Transnational Women and the Care Economy, London–New York, Zed Books.
- LUTZ, Helma–PALENGA-MÖLLENBECK, Ewa 2012
Care Workers, Care Drain, and Care Chain: Reflections on Care, Migration, and Citizenship. *Social Politics*, 19. 1. 15–37.
- LYON, Dawn 2008
Erkölcsei és kulturális határok a migránsokról alkotott képzetekben. Olaszország és Hollandia összehasonlító elemzése. In Luisa PASSERINI–Dawn LYON–Enrica CAPUSSOTTI–Ioanna LALIOU (szerk.), *Női migráció keletről nyugatra. Társadalmi nem, mobilitás és azonosulás a jelenkori Európában*, Budapest, Balassi, 214–235.
- 2009
Intersections and Bounderies of Work and Non-work. The Case of Eldercare in Comparative European Perspective. *European Societies*, 12. 2. 163–185.
- MADZIVA, Roda–ZONTINI, Elisabetta 2012
Transnational Mothering and Forced Migration: Understanding the Experiences of Zimbabwean Mothers in the UK. *European Journal of Women's Studies*, 19. 4. 428–443.
- MARCUS, George E. 1995
Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24. 95–117.

– 2000

Introduction. In George E. MARCUS (szerk.), *Para-Sites. A casebook against cynical reason*, Chicago–London, University of Chicago Press, 1–14.

MARGOLIS, Maxine 1995

Transnationalism and Popular Culture: The Case of Brazilian Immigrants in the United States. *Journal of Popular Culture*, 29. 29–41.

MARKHAM, Annette N. 2013

Fieldwork in Social Media. What Would Malinowski Do? *Journal of Qualitative Communication Research*, 2. 4. 434–446.

MAZZUCATO, Valentina 2009

Bridging Boundaries with a Transnational Research Approach: A Simultaneous Matched Sample Methodology. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 215–232.

MCGLYNN, Clare 2001

European Union Family Values: Ideologies of „Family” and „Motherhood” in European Union Law. *Social Politics*, 8. 3. 325–350.

MELEGH, Attila 2006

On the East–West Slope. Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe. Budapest–New York, Central European University Press.

– 2007

Migration and Migration Narratives in the Era of Globalization. In Michel KORINMAN–John LAUGHLAND (szerk.), *The Long March to the West. Twenty-First Century Migration in Europe and the Greater Mediterranean Area*, London–Portland, Vallentine Mitchell Academic, 372–381.

MELEGH Attila–KOVÁCS Éva 2010

„Az ereimben európai vér folyik”. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái és integrációja nyolc európai országban. In MELEGH Attila–KOVÁCS Éva–GÖDRI Irén, *„Azt hittem célt tévesztettem”. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban*. Kutatási jelentések 88., Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 13–88.

MILLER, Daniel 2012

Social Networking Sites. In Heather H. HORST–Daniel MILLER (szerk.), *Digital Anthropology*, London–New York, Berg, 146–164.

MILLER, Daniel–HORST, Heather H. 2012

The Digital and the Human: A Prospectus for Digital Anthropology. In Heather H. HORST–Daniel MILLER (szerk.), *Digital Anthropology*, London–New York, Berg, 3–38.

MILLER, Daniel–SLATER, Don 2001

The Internet: An Ethnographic Approach, Oxford–New York, Berg.

MOREH, Christian 2014

Alcalái románok. Migráció és társadalmi differenciálódás, Budapest, L'Harmattan.

MUNDLAK, Guy–SHAMIR, Hila 2014

Organizing Migrant Care Workers: Industrial Citizenship and the Trade Union Option. *International Labour Review*, 153. 1. 93–116.

NADAI, Eva–MAEDER, Christoph 2005

Fuzzy Fields. Multi-Sited Ethnography in Sociological Research. *Forum Qualitative Social Research*, 6. 3. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/22/47> (letöltés ideje: 2016. február 18.)

NAGY Károly Zsolt 2012

„Hová lett a református öntudat?” *A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusáról*. Doktori disszertáció, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola Kommunikáció Doktori Program.

NECHITA, Liliana 2014

Cireșe amare, București, Humanitas.

NEWELL, Sasha 2005

Migratory Modernity and the Cosmology of Consumption in Côte d’Ivoire. In Lillian TRAGER (szerk.), *Migration and Economy. Global and Local Dynamics*, New York–Oxford, AltaMira Press, 163–192.

ONICA, Cristina 2008

Women’s Migration from Post-Soviet Moldova: Performing Transnational Motherhood. MA Dissertation, Budapest, CEU.

PAHL, Raymond Edward 1984

Division of Labour, Oxford, Wiley-Blackwell.

PARREÑAS, Rhacel Salazar 2001

Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work, Stanford, Stanford University Press.

– 2006

Migrant Filipina Domestic Workers and the International Division of Reproductive Labor. In Mary K. ZIMMERMAN–Jacquelyn S. LITT–Christine E. BOSE (szerk.), *Global Dimensions of Gender and Carework*, Stanford, Stanford University Press, 48–64.

– 2008

The Placelessness of Migrant Filipina Domestic Workers. In Lisa M. HANLEY–Blair A. RUBLE–Allison M. GARLAND (szerk.), *Immigration and Integration in Urban Communities. Renegotiating the City*, Washington–Baltimore, Woodrow Wilson Center Press–The Johns Hopkins University Press, 49–72.

PASSERINI, Luisa–LYON, Dawn–CAPUSSOTTI, Enrica–LALIOU, Ioanna 2008

Bevezető. A társadalmi nem, a mobilitás és az európaivá válás. In Luisa PASSERINI–Dawn LYON–Enrica CAPUSSOTTI–Ioanna LALIOU (szerk.), *Női migráció keletről nyugatra. Társadalmi nem, mobilitás és azonosulás a jelenkori Európában*, Budapest, Balassi, 11–36.

PAVOLINI, Emmanuele 2001

Verso nuovi modelli di regolazione dei servizi sociali per gli anziani: i primi passi nell’esperienza italiana. In Costanzo RANCI (szerk.), *L’assistenza agli anziani in Italia e in Europa. Verso la costruzione di un mercato sociale dei servizi*, Milano, Franco Angeli, 157–191.

- PETERSON, Gary W.–STEINMETZ, Suzanne K. 1999
Introduction. Perspectives on Families as We Approach the Twenty-First Century Challenges for Future Handbook Authors. In Marvin B. SUSSMAN–Suzanne K. STEINMETZ–Gray W. PETERSON (szerk.), *Handbook of Marriage and the Family*, Second edition, New York–London, Plenum Press, 1–10.
- PETŐ Andrea 2008
Az étel nyelve: az azonosságtudat és a szubjektív hovatartozás hordozója. In Luisa PASSERINI–Dawn LYON–Enrica CAPUSSOTTI–Ioanna LALIOU (szerk.), *Női migráció keletről nyugatra. Társadalmi nem, mobilitás és azonosulás a jelenkori Európában*, Budapest, Balassi, 174–190.
- PHIZACKLEA, Annie 1997
Migration and Globalization: A Feminist Perspective. In Khalid KOSER–Helma LUTZ (szerk.), *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*, London, Macmillan Press Ltd., 21–38.
- PORTES, Alejandro 1995
Economic sociology and the sociology of immigration: A conceptual overview. In Alejandro PORTES (szerk.), *The Economic Sociology of Immigration*, New York, Russell Sage Foundation, 1–41.
- PORTES, Alejandro–GUARNIZO, Luis E.–LANDOLT, Patricia 1999
The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22. 2. 217–237.
- PORTES, Alejandro–SASSEN-KOOB, Saskia 1987
Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies. *American Journal of Sociology*, 93. 1. 30–61.
- PRÓNAI Csaba 2002
Migráció és kulturális antropológia (Tudománytörténeti vázlat). In KOVÁCS Nóra–SZARKA László (szerk.), *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, Budapest, Akadémiai, 347–366.
- RAPOPORT, Rhona 1990
Ideologies About Family Forms: Towards Diversity. In Katja BOH et al. (szerk.), *Changing Patterns of European Family Life. A Comparative Analysis of 14 European Countries*, London–New York, Routledge, 53–70.
- REPAK, Terry 1995
Labor Recruitment and the Lure of the Capital. *Journal of Gender and Society*, 6. 393–415.
- SANDU, Dumitru 2006
Exploatarea Europei prin migrații pentru muncă: 1990–2006. In Dumitru SANDU (szerk.), *Locuirea temporară în străinătate. Migrație economică a românilor: 1990–2006*, București, Fundația Pentru o Societate Deschisă, 17–39.
- SANTINI, Sara–PRINCIPI, Andrea–LAMURA, Giovanni–RENZI, Marta 2010
Carers Between Work and Care. Conflict or Chance? Results of Interviews with Working Carers. Italian National Report. *Carers@Work*, November.

- SASSEN, Saskia 1994
The Informal Economy: Between New Developments and Old Regulations. *The Yale Law Journal*, 103. 8. 2289–2304.
- 1999
Guests and Aliens, New York, New Press.
- 2000
Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában, Budapest, Helikon.
- 2006
Global Cities and Survival Circuits. In Mary K. ZIMMERMAN–Jacquelyn S. LITT–Christine E. BOSE (szerk.), *Global Dimensions of Gender and Carework*, Stanford, Stanford University Press, 30–38.
- SCHMALZBAUER, Leah 2004
Searching for Wages and Mothering from Afar: The Case of Honduran Transnational Families. *Journal of Marriage and Family*, 66. 5. 1317–1331.
- SCHMITTER HEISLER, Barbara 2007
The Sociology of Immigration. From Assimilation to Segmented Assimilation, from the American Experience to the Global Arena. In Carolina B. BRETTEL–James F. HOLLIFIELD (szerk.), *Migration Theory. Talking across Disciplines*, New York–London, Routledge, 83–112.
- SCHULZ, Wolfgang 1985
A „családtól” mint intézménytől a férfi, a nő és gyermek közötti részleges kapcsolatokig. A házasság és család szerkezetváltozásáról. *Szociológiai Figyelő*, 2. 2. 74–93.
- SEGALEN, Martine 2003
Kinship Ties in European Families. In David I. KERTZER–Marzio BARBAGLI (szerk.), *Family Life in the Twentieth Century. The History of the European Family*, I–III, New Haven–London, Yale University Press, 350–376.
- ȘERBAN, Monica 2009
Nevoia de inovație în politicile de migrație Românești. *Calitatea vieții*, 20. 1–2. 79–90.
- ȘERBAN, Monica–STOICA, Melinda 2007
Politici și instituții în migrația internațională: migrația pentru muncă din România. 1996–2006, București, Fundația pentru o Societate Deschisă.
- SHAMIR, Hila 2010
The State of Care: Rethinking the Distributive Effects of Familial Care Policies in Liberal Welfare States. *The American Journal of Comparative Law*, 58. 4. 953–986.
- 2011
What’s the Border Got to Do with it? How Immigration Regimes Affect Familial Care Provision – A Comparative Analysis. *American University Journal of Gender, Social Policy, and the Law*, 19. 2. 601–669.
- SILVERSTEIN, Merrill–BENGTSON, Vern L. 1997
Intergenerational Solidarity and the Structure of Adult Child – Parent Relationships in American Families. *American Journal of Sociology*, 103. 2. 429–460.

SIMONAZZI, Annamaria 2009

New Skills for New Jobs? Status Quo and Perspectives for the Elderly Care Sector in Europe. *European Employment Observatory Thematic Paper*, July.

SOYSAL, Yasemin Nuhoğlu 1994

Limits of Citizenship. Migrants and Postnational membership in Europe, Chicago–London, The University of Chicago.

SUSSMAN, Marvin B. 1953

The Help Pattern in the Middle Class Family. *Americal Sociological Review*, 18. 1. 22–28.

TÁNCZOS Vilmos 1996

Kitántorgott... Magyarországra. Egy társasutazás margójára. In TÁNCZOS Vilmos, *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*, Kolozsvár, Kom-Press. Ariadné Könyvek, 16–42.

TOLSTOKOROVA, Alissa 2008

Locally Neglected, Globally Engaged: Ukrainian Women on the Move. In Reiner ANDREL–Bruno ARICH–GERZ–Rudi SCHIEDE (szerk.), *Technologies of Globalization. International Conference*, Darmstadt, Technische Universität Darmstadt, 44–61.

– 2009

Costs and Benefits of Labour Migration for Ukrainian Transnational Families: Connection or Consumption? *Cahiers de l'Urmis*, 12. June. <https://urmis.revues.org/868> (letöltés ideje: 2015. május 27.)

TOMKA Béla 2000

Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában, Budapest, Osiris.

TOTH, Georgiana–TOTH, Alexandru 2006

Relații de familie. In Dumitru SANDU (szerk.), *Locuirea temporară în străinătate. Migrație economică a românilor: 1990–2006*, București, Fundația Penrtu o Societate Deschisă, 65–70.

– 2007

How many children have migrant parents? In Georgiana TOTH et al., *Effects of Migration: Children Left at Home*, București, Soros Foundation Romania, 8–34.

TRAGER, Lillian 2005

Introduction: The Dynamics of Migration. In Lillian TRAGER (szerk.), *Migration and Economy. Global and Local Dynamics*, New York–Oxford, AltaMira Press, 1–48.

TURAI Tünde 2010

Öreg ember nem vénember! Idősek társadalom-néprajzi szemszögből, Budapest, Balassi.

UNGERSON, Clare 2004

Whose Empowerment and Independence? A Cross-National Perspective on 'Cash for Care' Schemes. *Ageing & Society*, 24. 189–212.

VERTOVEC, Steven 2009

Transnationalism, London–New York, Routledge.

VÖRÖS Miklós–FRIDA Balázs 2005

Az antropológiai résztvevő megfigyelés története. In LETENYEI László (szerk.), *Település-kutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Módszertani szöveggyűjtemény*, Budapest, L'Harmattan–Ráció, 395–416.

- VUORELA, Ulla 2002
Transnational Families: Imagined and Real Communities. In Deborah BRYCESON–Ulla VUORELA (szerk.), *The Transnational Family. New European Frontiers and Globan Networks*, Oxford–New York, Berg, 63–82.
- WEIBKÖPPEL, Cordula 2009
Traversing Cultural Sites: Doing Ethnography among Sudanese Migrants in Germany. In Mark-Anthony FALZON (szerk.), *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*, Farnham–Burlington, Ashgate, 251–270.
- YEATES, Nicola 2009
Globalizing Care Economies and Migrant Workers. Explorations in Global Care Chain, New York, Palgrave Macmillan.
- YOUNG, Michael–WILLMOTT, Peter 1999
Család és rokonság Kelet-Londonban, Budapest, Új Mandátum.
- ZECHNER, Minna 2008
Care of Older Persons in Transnational Settings. *Science Direct*, 22. 32–44.
- ZIMMERMAN, Mary K.–LITT, Jacquelyn S.–BOSE, Christine E. 2006a
Globalization and Multiple Crises of Care. In Mary K. ZIMMERMAN–Jacquelyn S. LITT–Christine E. BOSE (szerk.), *Global Dimensions of Gender and Carework*, Stanford, Stanford University Press, 9–29.
- 2006b
Transnational Migration: Influences on Citizenship, Social Control, and Carework. In Mary K. ZIMMERMAN–Jacquelyn S. LITT–Christine E. BOSE (szerk.), *Global Dimensions of Gender and Carework*, Stanford, Stanford University Press, 103–117.
- ZONTINI, Elisabetta 2010
Transnational Families, Migration and Gender. Moroccan and Filipino Women in Bologna and Barcelona, New York–Oxford, Berghahn Books.

Függelék

A könyv alapját több száz beszélgetés képezi, ezekből 190 került rögzítésre digitális magnóval 2008 és 2015 között, később pedig lejegyzésre. Az alábbiakban néhány fontos változó alapján táblázatszerűen összegzem a beszélgetőtársak főbb jellemzőit. A hiányzó adatokat az indokolja, hogy a téma okán a beszélgetések bizalmasak voltak, illetve több beszélgetőpartnerem kérte a személyes adatok titokban maradását, vagy egyszerűen nem kívánt válaszolni a kérdésre.

1. táblázat
Beszélgetőtársak származási ország szerint

<i>Származási ország</i>	<i>Gondozó</i>	<i>Megbízó, gondozott, gondozó családtagja, munkaközvetítő, utazásszervező, képző stb.</i>
Ausztria	–	3
Izrael	–	2
Magyarország	33	15
Moldovai Köztársaság	6	10
Románia (csángók)	3	12
Románia (erdélyi magyarok)	39	14
Románia (románok)	26	5
Ukrajna (kárpátaljaiak)	12	3
USA	–	5
Szerbia (vajdasági magyarok)	2	–
Összesen	121	69

2. táblázat
Gondozók eloszlása a munkavégzés
országára szerint az interjú készítésekor¹

Ausztria		8
Izrael		17
Magyarország		22
Németország		6
Olaszország		27
Svájc		3
USA		12
Abbahagyta	hazament	20
	külföldön él	6

3. táblázat
Gondozók nemek szerinti eloszlása

Nő	117
Férfi	4

4. táblázat
Gondozók családi állapota²

Hajadon	13
Házass / élettársi kapcsolatban él	46
Elvált	28
Özvegy	17
Nincs adat	17

¹ Több beszélgetőtársam is dolgozott már több országban is. Ebben a táblázatban azt jelölöm, hogy a beszélgetés időpontjában hol végezte gondozói tevékenységét.

² Munkát abbahagyók esetében a migráció ideje alatti családi állapotot tüntetem fel.

5. táblázat
Gondozók gyerekei³

Nincs gyerek	17
Kiskorú gyereke van ⁴	30
Nagykorú gyereke van	46
Kis- és nagykorú gyereke van	11
Nincs adat	17

6. táblázat
Gondozók iskolai végzettsége

Általános iskola	14
Középiskola (szakiskola, gimnázium, szakközépiskola)	59
Főiskola, főiskolai továbbképzés	17
Egyetem	10
Nincs adat	21

7. táblázat
Gondozók életkora a beszélgetés idején

20–29	5
30–39	10
40–49	28
50–59	36
60 fölött	23
Nincs adat	19

³ Munkát abbahagyók esetében a migráció ideje alatti családi állapotot tüntetem fel.

⁴ Volt legalább egy kiskorú gyereke migrációs pályája alatt, még ha a beszélgetés idejére már felnőtté is vált.

Az alábbi táblázatok és ábrák a könyv egy-egy fejezetéhez kapcsolódnak. Összefoglalják a részletesen bemutatott témák legfontosabb következtetéseit, kiemelik a kulcsfontosságú szempontokat és a közöttük lévő alapvető összefüggéseket.

8. táblázat. Munkaszervezés: belépés és fenntarthatóság

<i>Szempontok</i>	<i>Formális munkaszervezés</i>	<i>Részen formális munkaszervezés</i>	<i>Kvázi-formális munkaszervezés</i>	<i>Informális munkaszervezés</i>
Államközi kapcsolat	<ul style="list-style-type: none"> • EU (kibocsátó ország) – nem EU (befogadó ország) 	<ul style="list-style-type: none"> • EU-n belül 	<ul style="list-style-type: none"> • EU-n belül (nem szomszédos országok) 	<ul style="list-style-type: none"> • EU-n belül • EU (befogadó ország) – nem EU (kibocsátó ország)
Migráció-politika (befogadó ország)	<ul style="list-style-type: none"> • korlátozó: csak az időszakos tartózkodásban érdekelt 	<ul style="list-style-type: none"> • belépés és tartózkodás nem korlátozott 	<ul style="list-style-type: none"> • belépés és tartózkodás nem korlátozott 	<ul style="list-style-type: none"> • nem korlátozó (EU) • megengedő (EU – nem EU)
Munkajog	<ul style="list-style-type: none"> • tartózkodási és munkavállalási engedély összekapcsolása • munkavégző direkt alárendelése munkaadónak 	<ul style="list-style-type: none"> • munkavégzés formalizálása: ügynökség, magánvállalkozás, szerződés kötés 	<ul style="list-style-type: none"> • formalizált struktúra követése informális módon 	<ul style="list-style-type: none"> • informális munkaerőpiac
Szociál-politika	<ul style="list-style-type: none"> • állami támogatás gondozásra szoruló idősnek állapot és anyagi helyzet szerint (szabályozott, kontrollált) • érdekelttség külföldi ápolók toborzásában (részben) 	<ul style="list-style-type: none"> • állami támogatás gondozásra szoruló idősnek (enyhén szabályozott, alig kontrollált) • érdekelttség külföldi ápolók toborzásában 	<ul style="list-style-type: none"> • állami támogatás gondozásra szoruló idősnek (enyhén szabályozott, alig kontrollált) • érdekelttség külföldi ápolók toborzásában 	<ul style="list-style-type: none"> • állami támogatás gondozásra szoruló idősnek (Nyugat-Európa) • családi támogatás gondozásra szoruló idősnek (Közép-Európa) • érdekelttség külföldi ápolók toborzásában

Jog- értékesítés	<ul style="list-style-type: none"> • munkaközvetítőn, közvetítő irodán, autoritással bíró személyeken keresztül, egyénileg 	<ul style="list-style-type: none"> • szakszervezetten keresztül vagy személyes kapcsolatháló segítségével 	<ul style="list-style-type: none"> • személyes kapcsolatháló segítségével vagy egyéni érdekvédelemmel 	<ul style="list-style-type: none"> • személyes kapcsolatháló segítségével vagy egyéni érdekvédelemmel
Munkaközvetítés	<ul style="list-style-type: none"> • közvetítő cég • közvetítői díj: hivatalos + informális díjigénylés 	<ul style="list-style-type: none"> • ügynökség befogadó országban • kapcsolatháló (diaszpóra, befogadó társadalom) • közvetítői díj: van (részleges) / nincs 	<ul style="list-style-type: none"> • transznacionális társulások, családi vállalkozások, egyházi és egészségügyi alkalmazottak, Caritas, buszsofőr, informális kapcsolatháló • közvetítői díj: van / nincs 	<ul style="list-style-type: none"> • személyes kapcsolatháló (gyenge kötések) • etnikai csoport • tagjai közvetítői díj: többnyire nincs
Kiegészítő stratégiák	<ul style="list-style-type: none"> • informális kapcsolatok munka- és élethelyzet optimalizálására, jogvédelemre, ritkán jövedelemkiegészítésre 	<ul style="list-style-type: none"> • jövedelemkiegészítés az informális munkaerőpiacon 	<ul style="list-style-type: none"> • monetáris eszközök kapcsolatháló áthidalására 	<ul style="list-style-type: none"> • csoportimázs építése (főleg etnikai)
Szubjektív tényezők	<ul style="list-style-type: none"> • egyéni készségek: manőverezés a szigorúan korlátozó szabályok között az egyéni érdekek értékesítése végett 	<ul style="list-style-type: none"> • migrációs terv: integráció és maradás szándéka • családi helyzet: családtagok szintén a befogadó országban vannak • integrációs „eszközök” megszerzése: nyelvtudás, szakképzés, engedélyek, jogosultságok 	<ul style="list-style-type: none"> • migrációs terv: időleges migráció, jövedelem-szerzés • családi helyzet: családtagok a kibocsátó országban 	<ul style="list-style-type: none"> • migrációs terv: időleges migráció, jövedelem-szerzés • családi helyzet: családtagok többnyire a kibocsátó országban

9. táblázat. Legális – illegális? Mit jelent ez ebben a helyzetben?

„Lépcsők”	Legális módzatok	Informális technikák	Kiegészítő működésmód: legális és informális dimenzió kombinációi
Belépés	<ul style="list-style-type: none"> vízum határátlépési jogosultságok kombinációi Schengeni övezet nemzeti alapú transznacionális jogosultságok (vízum, állam-polgárság) 	<ul style="list-style-type: none"> zöldhatár hamis iratok turista belépés (munkavégzésre nem jogosít) 	<ul style="list-style-type: none"> „kiskapuk” a korlátozó szabályok között láncmigráció (illegálisan belépő migráns később legálisan hozza családjait)
Tartózkodás	<ul style="list-style-type: none"> szigorú szabályozás: összekapcsolt jogosultságok (belépés, tartózkodás, munkavállalás) legális tartózkodás ► integráció formális vagy informális szektorba hozzáférés védelmi szolgáltatásokhoz: egészségügy, lakhatás, rendészet, közigazgatás 	<ul style="list-style-type: none"> nem legális tartózkodás ► integráció csak informális szektorba kiszolgáltatottság, félelem, alacsony társadalmi státusz a befogadó országban, korlátozott kapcsolattartás hátrahagyott családtaggal stratégia: „láthatatlanná” válás 	<ul style="list-style-type: none"> legális tartózkodás és informális gazdaság együttműködése legális tartózkodás ► szabad mozgás formális és informális szektorok között (lehetőségek kiaknázása)
Munkavégzés	<ul style="list-style-type: none"> formális keretek, de informális működésmód migráció típusa: tartós kint tartózkodás védelem: fizetés, szabadidő, felmondási idő csökkentett védelem: emberi jogok jogi védelem: szakszervezet 	<ul style="list-style-type: none"> informális munkaegyezség migráció típusa: cirkuláris, tartós jogi védelem: egyéni küzdelem, kapcsolatháló tagjaitól segítség életminőség, munkakörülmények sérülnek (visszaélések) nincs hozzáférés egészségügyi és jóléti szolgáltatásokhoz stratégia: informális kapcsolati tőke 	<ul style="list-style-type: none"> formális munkaszerződés mindig informális munkaegyezség alapján működik formális védelem, de egyéni jogok így is csak informálisan védhetők szolgáltatások, jogok elégtelen elérhetősége esetén informális kiegészítés jóléti szolgáltatások kombinációja (származási és befogadó ország) jövedelem optimalizálása (adóelkerülés, pluszmunka) nincs: kötelezettség

10. táblázat. Feladatok és elvárások: a migráns ápolói munka

Keretek	Feladatok	Elvárások
<ul style="list-style-type: none"> • informális megállapodás • legális foglalkoztatás: nincs munkaköri leírás • informális foglalkoztatás: nincs munkaköri leírás • nincs szakmai protokoll • van: prekonceptió, előítélet ápolói feladatköréről, családi mintázatok, kulturális normák 	<ul style="list-style-type: none"> • jelenlét, felügyelet, készenlét • társaság, szórakoztatás • lelki gondozás • háztartás <ul style="list-style-type: none"> ◦ feladatmegosztással (családtagok, egyéb szolgáltatók) ◦ feladatmegosztás nélkül • testi jólét (higiénia, egészségápolás) <ul style="list-style-type: none"> ◦ feladatmegosztással (egészségügyi szereplők, formális ellátórendszer alkalmazottai, egyéb szolgáltatók) ◦ feladatmegosztás nélkül • hospice 	<ul style="list-style-type: none"> • személyiségjegyek: <ul style="list-style-type: none"> ◦ rugalmasság ◦ odaadás ◦ kedvesség ◦ szeretet ◦ türelem ◦ alkalmazkodóképesség ◦ szorgalom • társadalmi nem: nő • társadalmi tér: „globális Kelet”

11. táblázat. Munkaformák a migráns ápolói szektorban: struktúra és belső rendszer

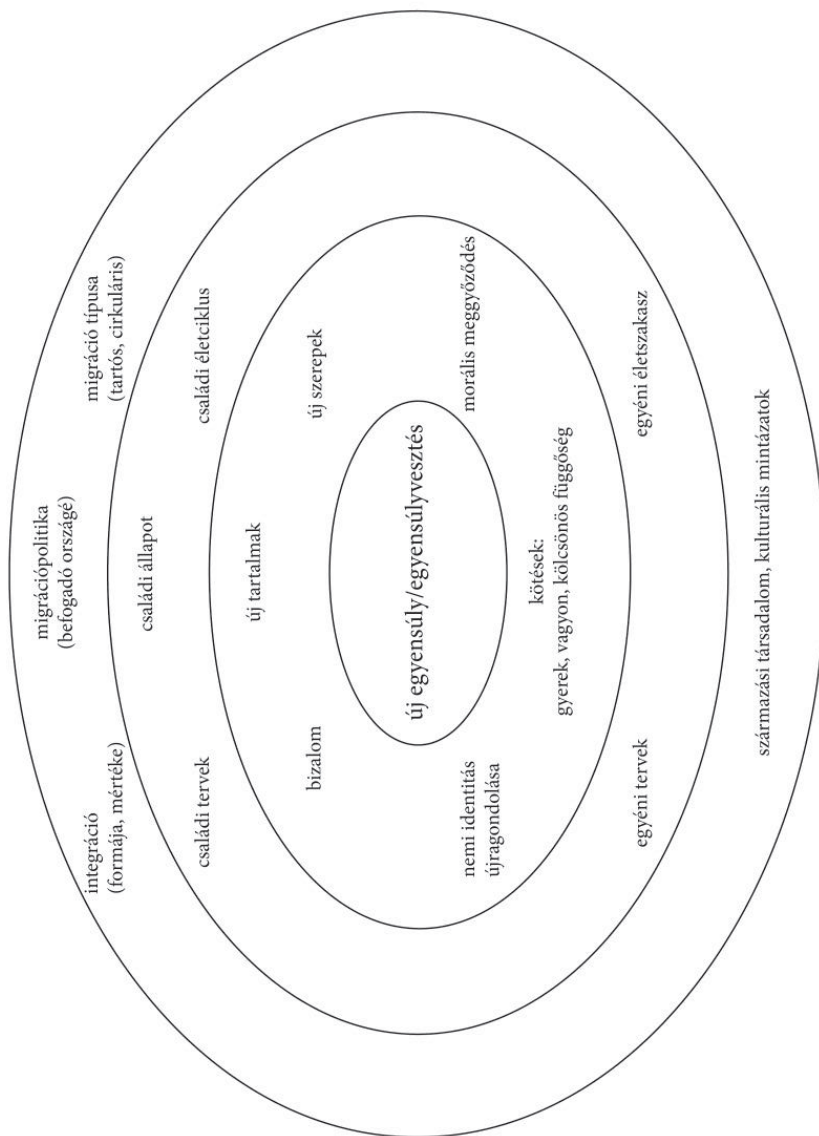
<i>Munkatípus</i>	<i>Munkaerőpiaci integráltság</i>	<i>Munkafeladatok</i>	<i>Élelminőség</i>	<i>Társadalmi integráltság</i>	<i>Migrációs jellemzők</i>
Állandó bentlakás	<ul style="list-style-type: none"> • részben legális • informális 	<ul style="list-style-type: none"> • felügyelet, éber jelenlét éjjel-nappal, szórakoztatás, érzelmi munka, háztartásvezetés, bevásárlás, egészségügyi teendők és egészségmenedzsment, hospice, testi higiénia, családi kapcsolatok menedzselése, kerti munka, háziállatok gondozása 	<ul style="list-style-type: none"> • függőség, kontroll tér- és időhasználat fölött • viszonylagos stabilitás, tisztán félretehettő jövedelem • továbblépési akadályok (időbeli, tájékozottságbeli, néha nyelvi korlátok, prekoncepciók lehetőségekről) 	<ul style="list-style-type: none"> • beágyazottság diaszpórába és kibocsátó társadalomba • familiáris munka és kapcsolatháló a befogadó társadalomban • egyedülálló (család otthon van vagy nincs) 	<ul style="list-style-type: none"> • tartós migráció • EU, nem EU • migrációs terv: hazatelepedés
Váltásos bentlakás	<ul style="list-style-type: none"> • informális • nagyon ritkán legális 		<ul style="list-style-type: none"> • kettős élet fenntartása, pszichés védettség • tisztán félretehettő bevétel • nincs teljes éves jövedelem • nincs saját tér- és időhasználat 	<ul style="list-style-type: none"> • beágyazottság kibocsátó társadalomba • familiáris munka és kapcsolatháló a befogadó társadalomban • egyedülálló (család otthon van vagy nincs) 	<ul style="list-style-type: none"> • cirkuláris migráció • EU keretében • migrációs terv: hazatelepedés

Rész- munkaidő (kintlakás)	<ul style="list-style-type: none"> • informális 	<ul style="list-style-type: none"> • felügyelet, társaság biztosítása, testi higiénia, etetés, részleges egészségi ápolás, házimunka 	<ul style="list-style-type: none"> • részleges önállóság • rendelkezés saját tér és idő felett • instabilitás • pénzübeli terhek • egzisztencia fenn-tartásához 	<ul style="list-style-type: none"> • beágyazottság diaszpórába, befogadó és kibocsátó társadalomba • egyedülálló vagy családtaggokkal él 	<ul style="list-style-type: none"> • tartós migráció • EU, nem EU • terv: munka vagy munkatípus váltása
Magán- vállalkozás	<ul style="list-style-type: none"> • szürkegazdaság: formális és informális kombinációja 	<ul style="list-style-type: none"> • felügyelet, társaság biztosítása, testi higiénia, etetés, részleges egészségi ápolás, ritkábban: infúzió kezelése, gyógyszeres adagolása 	<ul style="list-style-type: none"> • rendelkezés saját tér és idő felett • egzisztenciateremtéshez anyagi ráfordítás • munkaszervezéshez tőkeerő (materiális, szociális) • társadalmi és gazdasági integráltság 	<ul style="list-style-type: none"> • professzionalizálódás /intézményesülés • beágyazottság a befogadó társadalomba • kompetenciagyűjtés (nyelvi, szakmai, társadalmi, kulturális) • egyedülálló vagy családtaggokkal él 	<ul style="list-style-type: none"> • tartós migráció • EU keretében • migrációs terv: letelepedés

12. táblázat. Státusz és státuszzavar

Családtag	Olyan, mintha családtag lenne	Cseléd, szolga	Alkalmazotti	Egyéb
<p>= idealizált referencialap (mintában, szakirodalomban)</p> <ul style="list-style-type: none"> informális kategória narratív elemei: bizalom, kedvesség, figyelemesség, érzelmek kifejezése, személyes igények tiszteletben tartása, közös tér- és időhasználat, közös étkezések, részvétel családi eseményekben, egymás családtagjaihoz való kapcsolódás, ajándékozás 	<p>= emberséges bánásmód szinonimája</p> <ul style="list-style-type: none"> informális kategória valószínűsíti az azonos etnikai csoporthoz tartozás részleges befogadás, kölcsönös függés családi(as) terminológia használata eredmény: gördülékeny együttműködés szlogen: szeretet tabu: pénz 	<p>= rossz bánásmód megnevezése</p> <ul style="list-style-type: none"> informális kategória valószínűsíti: bentlakásos munkaforma (legális / informális), illegális tartózkodás a befogadó országban kontrollgyakorlás, visszaélések, lebecsülés, aszimmetrikus függés pénz = hierarchiaépítés eszköze eredmény: feszültség, kiégés, terhelt együttműködés diskurzus: szenvedés, áldozat (nem kizárólagosan) 	<p>formális kategória (akár legális, akár nem)</p> <ul style="list-style-type: none"> valószínűsíti: vállalkozói munkaforma (nem kizárólagosan), intézményi környezet kétoldalúan szabályozott távolság intézményi terminológia használata aspiráció: szakápolói pozíció 	<ul style="list-style-type: none"> rokon barát házörző segítő ismerős házvezető gazda társ stb.
<p>Nincs hatással a státuszra:</p> <ul style="list-style-type: none"> életkor családi állapot társadalmi osztály vallás végzettség (származási országbeli) anyagi helyzet munkaerőpiaci integráció (legális vagy informális) migráció formája, időtartama 				

1. ábra. Transznacionális család

13. táblázat. Távanyaság

<i>Szempontok</i>	<i>Gondoskodó anya = jó anya</i>	<i>Gondoskodó és jelen lévő anya = jó anya</i>
Transznacionális családi mintázat	Az anya is elmehet külföldre dolgozni.	Az anya csak kamaszkorú gyerek mellől vagy később megy el. Addig vagy az apa, vagy a nagyszülő vándorol külföldre.
Migráció típusa	tartós távollét	cirkuláris migrációs, tartós távollét
Munkavégzés típusa	<ul style="list-style-type: none"> • bentlakásos gondozás („prototípus”) • részmunkaidős gondozás • privát asszisztens 	<ul style="list-style-type: none"> • bentlakásos gondozás • részmunkaidős gondozás • privát asszisztens
Gyerekgondozó	<ul style="list-style-type: none"> • nagymama, női rokon • apa női rokonnal • csak apa (városi/as környezet) • testvérek • fizetett segítség (hátrányos helyzetűek stratégiája) 	<ul style="list-style-type: none"> • apa • nagyszülő • testvérek • rokonok
Életciklus: családos anya	<ul style="list-style-type: none"> • apa külföldön • apa otthon 	<ul style="list-style-type: none"> • apa külföldön (ritka) • apa otthon
Életciklus: elvált anya	<ul style="list-style-type: none"> • külföldi tartózkodás megnehezítése (manipulálás, zsarolás) • fokozott veszély hátrányos helyzet kialakulására/növelésére • nagyszülői többletvállalás 	<ul style="list-style-type: none"> • családi struktúra újratárgyalása • szülői felügyeleti jog újraszervezése • kötelességek és jogosultságok megváltozása • manőverezés anyagi forrásokkal
Életciklus: özvegy anya	fokozott anyagi kényszerhelyzet	fokozott anyagi kényszerhelyzet
Életciklus: nagykorúvá váló gyerek	láncmigráció	cirkuláris migráció átválthat tartósba

13. táblázat folytatása

<i>Szemponatok</i>	<i>Gondoskodó anyja = jó anyja</i>	<i>Gondoskodó és jelen lévő anyja = jó anyja</i>
Családegyesítés	<ul style="list-style-type: none"> • kilépés a bentlakásos gondozói munkából • kilépés a gondozói munkakörből • magas kivándorlási aspiráció (hosszú távú vagy végleges) • kamasszá váló gyerek (ha a nagyszülő volt a gyerekgondozó) • kint munkát vállaló nagykorú gyerek • kivándorló férj • házasságkötés a befogadó országban • anyagi és társadalmi helyzet stabilizálása • hazaköltözés 	<ul style="list-style-type: none"> • magas kivándorlási aspiráció (hosszú távú vagy végleges) • kint munkát vállaló nagykorú gyerek • házasságkötés a befogadó országban • hazaköltözés

14. táblázat. Idősgondozók saját időseinek gondozása

<i>Migrációs tér</i>	<i>Gondozási lánc</i>	<i>Szülőgondozás hatása a migrációs pályára</i>	<i>Migráció hatása az otthoni ellátórendszerre</i>	<i>Ideál: gondozó</i>	<i>Gyakorlat: gondozó</i>	<i>Részvételi vagy kompenzációs stratégiák</i>
Magyarország–Nyugat-Európa	nincs	van	nincs	női utód	migráns nő családtagokkal	cirkuláris migráció
Erdély–Magyarország	nincs	van	nincs	női utód	migráns nő családtagokkal	cirkuláris migráció
Magyarország–Izrael	nincs	van	nincs	női utód	családtagok vagy hazatérő migráns	fokozott anyagi hozzájárulás, hazaköltözés
Erdély–Izrael	nincs	ritkán	nincs	női utód	családtagok vagy hazatérő migráns	fokozott anyagi hozzájárulás, hazaköltözés
Románia (csángók)–Olaszország	alakulóban	nincs	van (egyházi öregotthonok)	női utód	otthonmaradt családtagok, öregotthonok (állami, egyházi), fizetett gondozó	fokozott anyagi hozzájárulás
Románia (egyéb)–Olaszország	nincs	ritkán	ritkán (jóléti szolgáltatások)	női utód	családtagok vagy hazatérő migráns	fokozott anyagi hozzájárulás, hazaköltözés

15. táblázat. Diskurzus a transznacionális női életről

<i>Meghatározó szempontok</i>	<i>Áldozat- és szenvedéstdiskurzus</i>	<i>Egzotikum-diskurzus</i>	<i>Etnocentrikus diskurzus</i>
Migrációs tér	Románia–Olaszország	Magyarország–Izrael	Közép-Európa
Női migráció elfogadottsága	általános gyakorlat társadalmi kontrollgyakorlás	gyengén tolerált jogi kontrollgyakorlás	elfogadott támogatott
Női szerep és narráció	passzív	aktív	inkább passzív
Diskurzus magja	anyaság	kapcsolódás Izraelhez és a zsidósághoz	etnikai közösség
Diskurzus témái	kiszolgáltatottság, meg- alázás, visszaélések, zaklatás, emberi jogok korlátozása, honvágy stb.	utazások, különle- gességek, kulturális „titkok”, élmények	összetartozás, ha- sonlóság, nemzeti nosztalgia elemei
Narratív szimbólumok	könnyek, súlyvesztés	szerelem	bizalom
Kompenzációs stratégia	önkizsákmányolás	európai identitás fel- erősítése	etnikai „márka- név” kidolgozása
Diskurzus jellege	moralizáló	szituatív módon vál- tozó (többes pozicio- nálás)	orientalista
Kategóriaképzés: a „Nő”	naturalizálás: a „Nő” = anya	emancipáció (töredé- kes): a „Nő” = kiteljesedő személyiség	naturalizálás: a „keleti” nő = gondoskodó
Hierarchiaképző másságok	társadalmi, etnikai más- ság	vallási, etnikai, nyelv- vi, kulturális másság	centrum–periféria, gazdag–szegény, civilizált–tradicio- nális

Felelős kiadó a Balassi Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Hradeczky Moni
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda
Tördelte Hollós János
A borítót Szák András tervezte

Nyomdai munkálatok OOK Press Kft.
Felelős vezető Szathmáry Attila